

УДК 338.1

К65

Концептуальні підходи та механізми стимулювання розвитку соціально-економічних систем та суб'єктів ринку : монографія / за заг. ред. Н. В. Шандової. – Херсон : Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В. С., 2023. – 362 с.

Рецензенти:

Князева Олена Альбертівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри Економіки та цифрового бізнесу Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку м. Одеса;

Танклевська Наталія Станіславівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та фінансів Херсонського державного аграрно-економічного університету, м. Херсон.

ISBN 978–617–7941–94–0 (електронне видання)

У монографії представлені напрямки досліджень і основні результати напрацювань науковців, які виконані у межах роботи над темою дослідження «Відновлення та модернізація економічних процесів і систем в умовах глобальної нестійкості» (державний реєстраційний № 0123 У 101497 від 07.03.2023 р.). В результаті проведеного дослідження розширено область існуючих теоретичних підходів до розуміння аспектів трансформації економічних процесів та систем, економічного потенціалу відновлення конкурентних переваг соціально-економічних систем; розроблено прикладні рекомендації щодо управління розвитком суб'єктів ринку, формування механізмів стимулювання розвитку соціально-економічних систем та суб'єктів ринку; оприлюднено результати науково-дослідницьких робіт та акумульовано знання задля поліпшення якості підготовки фахівців економічних спеціальностей.

Монографія орієнтована на широке коло фахівців, науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти економічних та управлінських напрямків підготовки, усіх, хто цікавиться питаннями розвитку соціально-економічних систем та суб'єктів ринку.

Рекомендовано до друку Вченою радою Херсонського національного технічного університету (протокол № 5 від 06.04.2023 р.)

УДК 338.1

ISBN 978-617-7941-94-0 (електронне видання)

© Херсонський національний технічний університет, 2023

© Колектив авторів, 2023

© ФОП Вишемирський В. С., 2023

ЗМІСТ

	с.
ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ТА СИСТЕМ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТІЙКОСТІ	11
1.1. Тенденції та напрямки розвитку суб'єктів підприємницької діяльності в умовах глобальної нестійкості (<i>Н. М. Олійник, Т. Р. Лиженкова, О. М. Олійник</i>)	11
1.2. Формування стратегії відновлення Херсонської області в умовах тимчасової окупації окремих територій (<i>Д.О. Карлюка, О.С. Глебушкіна</i>)	27
1.3. Методологічні засади дослідження функціонування громадських організацій України (<i>Л. В. Боровік, Д. К. Костюнін</i>)	46
1.4. Фіскальні трансформації локального рівня в умовах воєнного стану (<i>Л. П. Сідельникова</i>)	56
1.5. Сільський зелений туризм як ефективний інструмент ревіталізації сільських територій у післявоєнний період (<i>В. О. Бойко, Л. О. Бойко</i>)	68
РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВІДНОВЛЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ ТА СУБ'ЄКТІВ РИНКУ	80
2.1. Економічний потенціал відновлення конкурентних переваг соціально-економічних систем: теоретичні аспекти (<i>Т. Д. Нечипоренко</i>)	80
2.2. Економічний потенціал суб'єктів господарювання сфери агробізнесу: особливості формування, систематизація показників, методи оцінки (<i>А. М. Лисенко</i>)	90
2.3. Управлінські інструменти відновлення економічного потенціалу суб'єктів ринку (<i>Н. П. Сисоліна</i>)	150
2.4. Автовокзали та пасажирські автостанції як об'єкти дорожнього сервісу у містах (<i>О. Г. Кірічок, М. В. Марценюк</i>)	164

2.5. Підприємництво як основа стабілізації економіки у повоєнний час (<i>Л. В. Боровік, Т. Ю. Осадча</i>)	176
2.6. Перспективи євроінтеграції та розвитку страхування в Україні (<i>Т. А. Мельник</i>)	189

РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СУБ'ЄКТІВ РИНКУ В СТРУКТУРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ 207

3.1. Інституційне забезпечення стратегічного розвитку авіатранспортного комплексу України та його допоміжної інфраструктури (<i>О. Б. Наумов, О. В. Наумова</i>)	207
3.2. Математичне моделювання в економіці: системи керування, керовані об'єкти і структурні схеми систем керування (<i>О. Ю. Червак-Смерічко</i>)	220
3.3. Теоретичні аспекти ефективного управління відновленням транспортної інфраструктури аграрного сектору України на засадах сталого розвитку в контексті євроінтеграційних процесів (<i>О. М. Федорчук</i>)	234
3.4. Безпекові аспекти у розвитку суб'єктів ринку (<i>Н. В. Мешкова-Кравченко</i>)	250
3.5. Особливості управління кадровою безпекою суб'єктів господарювання в Україні (<i>А. В. Тарасюк</i>)	262

РОЗДІЛ 4. МЕХАНІЗМИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ ТА СУБ'ЄКТІВ РИНКУ 275

4.1. Механізм забезпечення розвитку інноваційної діяльності підприємств (<i>Н. В. Шандова</i>)	275
4.2. Формування організаційно-економічного механізму управління підприємством (<i>С. А. Латкіна</i>)	293
4.3. Стимулювання розвитку малого бізнесу: соціальний та фіскальний аспект (<i>Т. В. Чижова</i>)	301

4.4. Розвиток соціально-економічних систем в умовах діджиталізації та глобалізації (<i>Л. В. Кононенко</i>)	313
4.5. Розвиток сучасних підходів до підвищення рівня конкурентоспроможності переробних підприємств і матеріальної мотивації персоналу (<i>Л. М. Потьомкін, М. Л. Потьомкін</i>)	332
ПІСЛЯМОВА	355
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ МОНОГРАФІЇ	357

ПЕРЕДМОВА

Новітні виклики та загрози, що виникли внаслідок поширення пандемії COVID-19 та російсько-української війни, призвели до порушення стабільності соціально-економічної системи країни, зниження ефективності економічних процесів, обмеження конкурентоспроможності вітчизняних виробничо-економічних комплексів. Збереження та ефективна реалізація потенціалу підприємницького сектору, капіталізація факторів виробництва є ключовими економічними факторами відновлення соціально-економічного розвитку, що сприяють економічній стабільності регіонів та окремих територій країни. Відсутність або подальше значне зниження ділової активності в країні призведе до стагнації національної та регіональної економік, тому пошук нових інструментів для активізації процесів економічного, інноваційного та технологічного прогресу, інструментів нівелювання загроз і ризиків для національної та фінансово-економічної безпеки регіонів, збереження і розвиток бізнес-потенціалу є пріоритетними напрямками наукових досліджень на шляху післявоєнного оновлення. У зв'язку з цим, результати наукових досліджень, представлені в пропонованій праці, є надзвичайно актуальними.

У даній монографії представлені напрямки досліджень і основні результати напрацювань науковців, які виконані у межах роботи над темою дослідження «Відновлення та модернізація економічних процесів і систем в умовах глобальної нестійкості» (державний реєстраційний № 0123 U 101497 від 07.03.2023 р.).

З метою пошуку нових інструментів для збереження найважливіших економічних функцій соціально-економічних систем і суб'єктів ринку, захисту їх ділової активності та стимулювання економічного зростання в умовах подолання негативних наслідків впливу кризових явищ, автори здійснили аналіз тенденцій трансформації економічних процесів та систем в умовах глобальної нестійкості, дослідили економічний потенціал відновлення конкурентних переваг соціально-економічних систем та суб'єктів ринку, запропонували

концептуальні підходи до управління розвитком суб'єктів ринку, сформували механізми стимулювання розвитку соціально-економічних систем та суб'єктів ринку.

У першому розділі монографії автори зосередили увагу на дослідженні аспектів трансформації економічних процесів та систем в умовах глобальної нестійкості. Здійснено аналіз сучасного стану вітчизняного підприємництва з виокремленням основних проблем та опрацюванням реальних інструментів для їх розв'язання у післявоєнний період. Розглянуто передумови формування стратегії відновлення Херсонської області в умовах тимчасової окупації окремих територій, що має залучити в область людські ресурси, достатні для виведення регіону в регіон комфортний для проживання, праці та відпочинку. Окреслено засади функціонування громадських організацій України. Досліджено фіскальні трансформації локального рівня в умовах воєнного стану, які характеризується посиленням процесів децентралізації і відповідним розширенням повноважень та відповідальності місцевих органів влади, що з одного боку створює можливості для органів місцевої влади і місцевого самоврядування вільно акумулювати та використовувати бюджетні ресурси для потреб територіальних громад, з іншого поглиблює ризиковість національного та регіонального фіскального простору через посилення військово-політичних і соціально-економічних викликів. Розроблено науково-методичні підходи до перспективного розвитку сільського зеленого туризму як ефективного інструменту ревіталізації сільських територій у післявоєнний період, що є першим кроком на шляху до відновлення втрачених/зруйнованих активів культурного і соціального життя та відновлення їх практичної цінності, що, в свою чергу, закладає основу для сталого, зеленого, стійкого, інклюзивного та розумного розвитку України.

Другий розділ монографії присвячено вивченню економічного потенціалу відновлення конкурентних переваг соціально-економічних систем та суб'єктів ринку. Розбудовано теоретичні аспекти економічного потенціалу відновлення конкурентних переваг соціально-економічних систем та суб'єктів ринку,

доведено, що економічний потенціал конкурентних переваг соціально-економічних систем набуває оновленого змісту, який відрізняється своєю унікальністю, компетенційним наповненням. Має окремі особливості матеріал відносно управлінських інструментів відновлення економічного потенціалу суб'єктів ринку. З метою пошуку шляхів відновлення потенціалу суб'єктів господарювання, зокрема, економічного та технічного потенціалу вокзальних комплексів, здійснено аналіз теоретичних та методологічних питань щодо проектування автовокзалів і пасажирських автостанцій, організації руху транспорту та пішоходів, особлива увага приділена розгляду принципів розміщення автовокзалів і пасажирських станцій та їх основних елементів. Досліджено потенціал підприємництва як основи стабілізації економіки у повоєнний час. У зв'язку з посиленням євроінтеграційних процесів в українській економіці актуальним є питання виявлення потенціалу вітчизняного страхового ринку та порівняння його розвитку з тенденціями на страхових ринках європейських країн; представлена аналітика розвитку ринку страхування дозволила виділити проблеми, що перешкоджають формуванню в країні соціально-орієнтованого суспільства.

У третьому розділі монографії авторами сформульовані концептуальні підходи до управління розвитком суб'єктів ринку в структурі національної економіки. Представлено комплексний погляд на розвиток авіатранспортної галузі та допоміжної інфраструктури, визначено інституційне забезпечення стратегічного розвитку авіатранспортного комплексу України та його допоміжної інфраструктури, яке може бути покладено в основу галузевих програмних документів щодо розробки стратегії взаємопов'язаного переходу підприємств двох секторів до нового стану та подальшого розвитку після закінчення війни. Опрацьовано аспекти математичного моделювання в економіці в межах систем керування, керованих об'єктів і структурних схем керування. Досліджено аспекти ефективного управління відновленням транспортної інфраструктури аграрного сектору України на засадах сталого розвитку в контексті євроінтеграційних процесів. Розглянуто безпекові аспекти у розвитку

суб'єктів господарювання. Сформовано пропозиції щодо забезпечення кадрової безпеки суб'єктами господарювання в Україні.

В четвертому розділі монографії автори зосередили увагу на механізмах стимулювання розвитку соціально-економічних систем та суб'єктів ринку. Проведене дослідження основних аспектів активізації інноваційної діяльності підприємств дозволило запропонувати механізм забезпечення розвитку інноваційної діяльності підприємств, запровадження якого сприятиме реалізації інноваційних перетворень на рівні окремого підприємства. Здійснено аналіз факторів впливу на діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва з метою виявлення проблем в розвитку виробничого підприємства та запропоновано організаційно-економічний механізм, складові та структура якого дозволяють здійснити комплексне управління розвитком підприємства з урахуванням особливостей нестабільного середовища. З метою пошуку шляхів подолання економічної, політичної та соціальної кризи в країні надано пропозиції щодо соціального та фіскального аспектів стимулювання розвитку малого бізнесу з урахуванням тенденцій і перспектив розвитку спрощеної системи оподаткування та єдиного податку, ефект від реалізації яких полягатиме у збільшенні надходжень до місцевих бюджетів від фізичних осіб – підприємців та у зростанні можливостей для молодого покоління займатися підприємницькою діяльністю. Приділено увагу особливостям функціонування підприємств аграрного сектора та запропоновано сучасні інструменти цифровізації економіки з метою інтеграції та оптимізації роботи дорадчих служб. Обґрунтовано підходи до підвищення рівня конкурентоспроможності переробних підприємств і матеріальної мотивації персоналу.

У підготовці монографії прийняли участь науковці Херсонського національного технічного університету (м. Хмельницький), Херсонського державного аграрно-економічного університету (м. Кропивницький), Центральноукраїнського національного технічного університету (м. Кропивницький), Національного авіаційного університету (м. Київ), Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» (м.

Ужгород), Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса), Вінницького технічного фахового коледжу (м. Вінниця), Відокремленого структурного підрозділу «Рівненський автотранспортний фаховий коледж Національного університету водного господарства та природокористування» (м. Рівне), представники Громадської організації «Нова генерація» (м. Херсон).

Багатство й різноманітність матеріалу, представленого в монографії, передбачає, що читач має високий професійний рівень і готовий до вдумливої роботи з текстами монографії, які стимулюють дискусію й пропонують напрямки подальших досліджень. Маємо сподівання, що зміст колективної монографії становить інтерес для широкого кола дослідників у галузі економіки, фахівців, викладачів, науковців, аспірантів, працівників громадських організацій, чия діяльність пов'язана із прийняттям рішень в області стимулювання розвитку соціально-економічних систем та суб'єктів ринку.

Автори висловлюють глибоку вдячність рецензентам колективної монографії:

Князевій Олені Альбертівні – доктору економічних наук, професору, завідувачці кафедри Економіки та цифрового бізнесу Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку м. Одеса,

Танклевській Наталії Станіславівні, доктору економічних наук, професору, завідувачці кафедри Економіки та фінансів Херсонського державного аграрно-економічного університету, м. Херсон,

а також усім колегам, фахівцям і експертам за співробітництво при проведенні досліджень і допомогу в підготовці матеріалів.

РОЗДІЛ 1

ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ТА СИСТЕМ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТІЙКОСТІ

1.1. Тенденції та напрямки розвитку суб'єктів підприємницької діяльності в умовах глобальної нестійкості

*Н. М. Олійник,
Т. Р. Лиженкова,
О. М. Олійник*

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що для багатьох громадян України підприємництво є основним видом трудової діяльності. Підприємницький сектор в умовах глобальної нестійкості є важливим джерелом надходження податків і зборів, фактором підвищення зайнятості населення та формування середнього класу як гаранта політичної стабільності та економічного зростання.

Трансформація світових систем господарювання на тлі глобалізації ринків і посилення конкуренції здійснює міцний поштовх щодо відновлення й модернізації економічних процесів та систем в структурі національної економіки. Розвиток підприємництва сприяє вирішенню важливих для країни соціально-економічних проблем. В раніше проведених дослідженнях [1, с. 96] зазначалось, що підприємництво, особливо малий бізнес, перевагою якого є мобільність, здатність до швидкої адаптації відповідно до вимог зовнішнього середовища, використання інновацій та новітніх технологій, залишається основним фактором трансформації економічних процесів та систем, соціально-економічних перетворень кожної адміністративно-територіальної одиниці та держави в цілому. Розвиток малого бізнесу є запорукою демократизації економіки і суспільного життя. Отже, одним із головних чинників формування в Україні середнього класу, становлення демократії, побудови громадянського

суспільства є функціонування та розвиток підприємництва, яке в умовах системної перебудови національної економіки виступає гарантом стабільності економіки, розвитку соціально-економічних систем і суб'єктів ринку та підвищення рівня життя громадян.

Дослідженню економічної сутності підприємництва, його значущості та специфіки управління, основних проблем функціонування і розвитку суб'єктів малого бізнесу присвячені праці багатьох вітчизняних науковців-дослідників, таких як М.В. Газуда, Н.Ю. Волощук [2], О.В. Єгорова [3], Н.В. Шандова [4], Н.Л. Шлафман, Т.О. Журавльова [5] та інші. Незважаючи на зростаючу кількість наукових публікацій, присвячених різним аспектам функціонування і розвитку підприємництва в Україні, недостатньо дослідженими залишаються особливості функціонування підприємництва в умовах глобальної нестійкості, а саме в умовах карантинних заходів через пандемію COVID-19 та в умовах воєнного стану.

Основною метою дослідження є аналіз сучасного стану вітчизняного підприємництва, висвітлення особливостей функціонування і розвитку суб'єктів підприємницької діяльності в умовах глобальної нестійкості з метою виокремлення основних проблем та опрацювання реальних інструментів для їх розв'язання як ключової передумови подолання кризових явищ і відновлення конкурентних переваг суб'єктів підприємницької діяльності у післявоєнний період.

В Законі України «Про підприємництво» [6] зазначено, що суб'єктами підприємницької діяльності (підприємцями) в Україні можуть бути:

1) громадяни України, інших держав й особи без громадянства, які не обмежені законом у дієздатності або правоздатності та здійснюють господарську діяльність і зареєстровані як підприємці відповідно до закону;

2) юридичні особи всіх форм власності, які здійснюють господарську комерційну діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

3) об'єднання юридичних осіб, які здійснюють діяльність в Україні на умовах угоди про розподіл продукції, тобто представництва, філії, інші

відокремлені підрозділи господарських організацій, утворені для здійснення господарської комерційної діяльності.

Господарський кодекс України дає наступне визначення підприємництва як виду господарської діяльності: «Підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку» [7]. Сутність підприємництва полягає у постійному пошуку нових можливостей, самостійності суб'єктів підприємницької діяльності у прийнятті рішень, їх наполегливості та цілеспрямованості у досягненні бажаних результатів.

В науковому дослідженні Г.В. Кошельок [8, с. 74] визначено роль підприємництва у формуванні ефективної системи господарювання, яка полягає у наступному:

- підприємництво є каталізатором успішного розвитку суспільства;
- підприємництво створює конкурентне середовище;
- підприємництво слугує дійовим важелем для ефективних структурних змін у системі господарювання;
- підприємництво сприяє найбільш ефективному використанню інвестиційних матеріальних і нематеріальних ресурсів;
- підприємництво забезпечує високу мотивацію високопродуктивної праці.

Погоджуємося з думкою М.В. Газуди та Н.Ю. Волощук [2, с. 4], що розвиток підприємництва, як специфічної сфери ринкових відносин, відіграє важливу роль у забезпеченні збалансованого соціально-економічного розвитку України. Ефективний розвиток підприємництва формує конкурентне середовище для суб'єктів господарювання різних видів економічної діяльності в системі регіональної економіки, для результативного функціонування яких є сприятливі умови і ресурсний потенціал, зацікавленість іноземних і вітчизняних інвесторів.

Дослідження соціально-економічних передумов становлення та розвитку підприємництва в сучасних умовах, проведені в науковому доробку [9, с. 31-32], показали, що становлення та розвиток підприємництва на регіональному рівні повинні базуватися на урахуванні інтересів територіальної громади, органів регіонального управління та місцевого самоврядування, бізнесових структур, тобто всіх суб'єктів економічної діяльності, розташованих у межах регіону. Досягнення компромісів між конкуруючими або різноспрямованими інтересами органів влади та підприємців є однією із цілей забезпечення ефективного розвитку підприємництва у регіоні.

На основі даних офіційного сайту Державної служби статистики України [10] в таблиці 1 проведено структурно-динамічний аналіз розвитку вітчизняного підприємництва протягом періоду 2010-2021 рр.

Як видно з таблиці 1, в Україні протягом періоду 2010-2021 рр. найбільша питома вага серед діючих суб'єктів господарювання припадає на фізичних осіб-підприємців (ФОПів) та варіює від 77,2 % у 2012-2013 рр. до 83,6 % у 2016 р. Проте питома вага обсягу реалізованої продукції фізичних осіб-підприємців у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) усіх суб'єктів господарювання – незначна та варіює від 4,9 % у 2011 р. до 9,0 % у 2020-2021 рр.

За останні роки в Україні спостерігається зменшення кількості діючих суб'єктів господарювання: найбільша кількість діючих суб'єктів господарювання (в тому числі і найбільша кількість ФОПів) спостерігається в 2010 р., в якому загальна кількість діючих суб'єктів господарювання склала 2184,1 тис. одиниць, в тому числі кількість ФОПів склала 1805,1 тис. одиниць. Протягом періоду 2010-2021 рр. загальна кількість діючих суб'єктів господарювання щорічно зменшувалася в середньому на 1,0 %, а кількість ФОПів щорічно зменшувалася в середньому на 1,2 %.

Не зважаючи на зазначену негативну тенденцію у зміні кількості діючих суб'єктів господарювання, в тому числі і кількості ФОПів, обсяг реалізованої продукції протягом періоду 2010-2021 рр. зростає як у всіх суб'єктів

господарювання (щорічно в середньому на 13,8 %), так і у ФОПів (щорічно в середньому на 17,6 %).

Таблиця 1

Структурно-динамічний аналіз розвитку підприємництва в Україні
протягом періоду 2010-2021 рр.

Рік	Кількість діючих суб'єктів господарювання			Обсяг реалізованої продукції суб'єктів господарювання		
	усього, одиниць	з них фізичні особи-підприємці		усього, млн. грн.	з них у фізичних осіб-підприємців	
		одиниць	питома вага, %		млн. грн.	питома вага, %
2010	2184105	1805118	82,6	3692554,5	230418,2	6,2
2011	1701797	1325925	77,9	4302627,2	211215,8	4,9
2012	1600304	1235192	77,2	4563794,8	256649,2	5,6
2013	1722251	1328743	77,2	4437326,1	284238,1	6,4
2014	1932325	1591160	82,3	4608978,1	289042,3	6,3
2015	1974439	1630878	82,6	5716431,0	397473,3	7,0
2016	1865631	1559161	83,6	6877077,4	489204,6	7,1
2017	1805144	1466803	81,3	8467032,0	604336,7	7,1
2018	1839672	1483716	80,7	10148847,2	760755,1	7,5
2019	1941701	1561028	80,4	10725443,0	884382,2	8,2
2020	1973652	1599755	81,1	11285578,9	1012426,3	9,0
2021	1956320	1585414	81,0	15240051,1	1373018,7	9,0
Середньо-річний темп приросту, %	-1,0	-1,2	-	+13,8	+17,6	-

Джерело: складено та розраховано авторами на основі даних [10]

О.В. Єгорова та Г.П. Артеменко [3, с. 241] зазначають, що «малі підприємці» стикаються як із проблемами, притаманними будь-якому бізнесу, так і зі специфічними проблемами, пов'язаними саме із малими масштабами

діяльності. Усі вітчизняні підприємства багато років працюють в умовах нестабільності національної економіки, низької купівельної спроможності українців, високого рівня корупції в країні, високих процентних ставок за кредитами банків тощо.

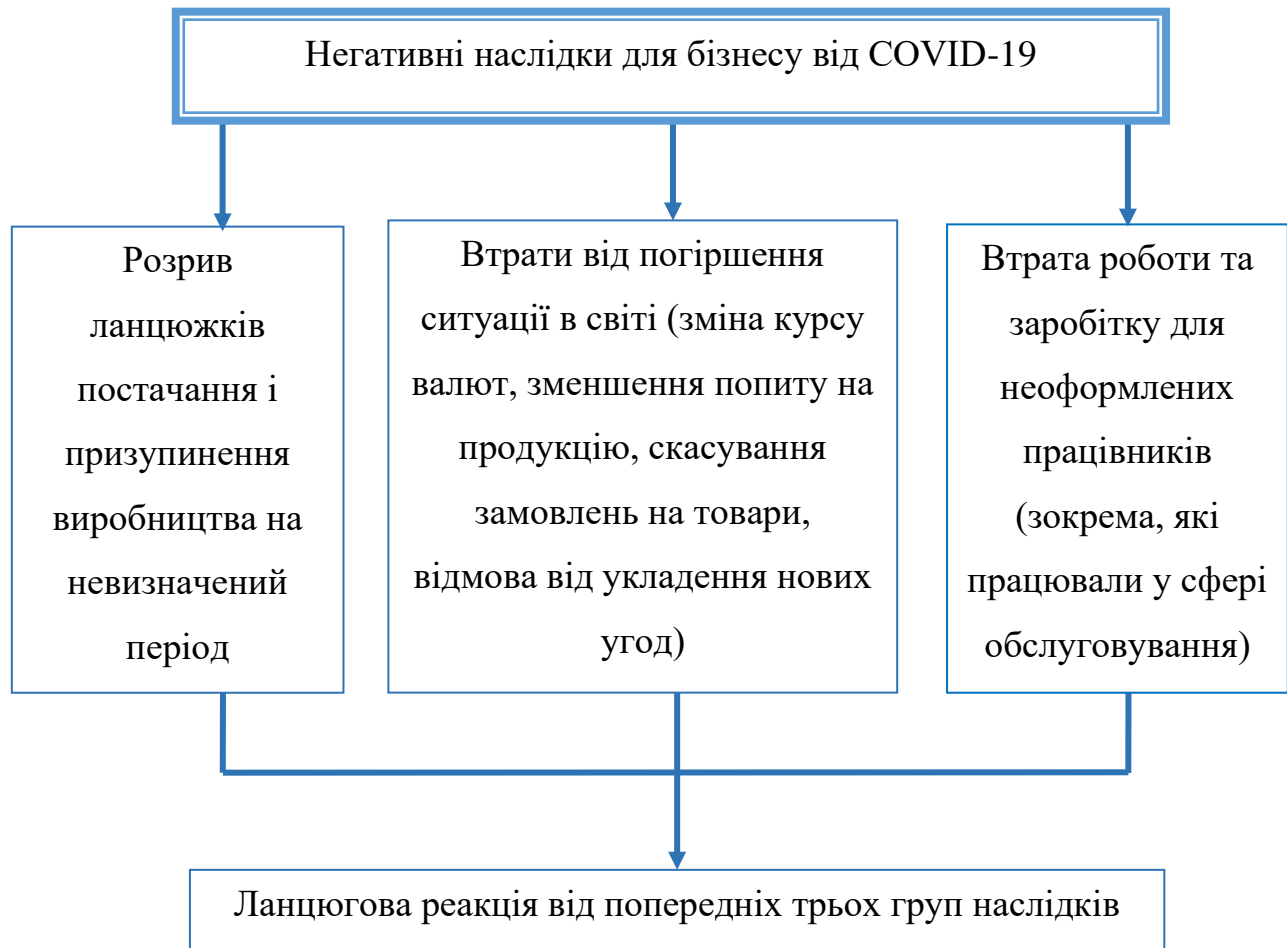

Рис. 1. Негативні наслідки для бізнесу від COVID-19

Джерело: розроблено авторами

Крім зазначених проблем, в 2020 р. суб'єкти підприємницької діяльності зіткнулися з новим «викликом» – з пандемією COVID-19, яка стала великим шоком для світової економіки і спричинила безпрецедентну кризу не лише у сфері охорони здоров'я, але й у бізнесі. Найбільше постраждали від карантину суб'єкти малого та середнього підприємництва [11, с. 129]. За оцінками Торгово-промислової палати України, через карантинні обмеження зупинили роботу біля

600-700 тис. підприємців і підприємств малого бізнесу [12]. Серед суб'єктів малого підприємництва найбільше постраждали культурно-розважальні заклади, готельно-ресторанний бізнес, туристичні підприємства, підприємства сфери надання косметологічних послуг (від повної зупинки до зменшення доходу на 50-80 %) [13, с. 127].

Бізнес-асоціації зазначили, що оцифрувати збитки суб'єктів підприємницької діяльності у зв'язку з пандемією COVID-19 фактично неможливо. Усі негативні наслідки для бізнесу від COVID-19 можна поділити на чотири великі групи (рис. 1).

Фактори, які впливають на фінансово-економічну безпеку суб'єктів підприємницької діяльності, різноманітні та в кожній галузі мають свою специфіку. Однак, є загальні типові фактори впливу на рівень фінансово-економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від галузі (рис. 2).

Н.В. Шандова, О.Ю. Рязанова та Н.О. Кириченко в своїй праці [4, с. 151] систематизували фактори економічної безпеки суб'єктів малого бізнесу та зазначили, що основними факторами, які визначають рівень економічної безпеки суб'єктів малого бізнесу, є фактори внутрішнього і зовнішнього середовища. Фактори внутрішнього середовища, у свою чергу, можна розділити на фінансові й нефінансові. До фінансових факторів внутрішнього середовища належать: фінансовий стан суб'єкта малого бізнесу, ліквідність та платоспроможність, ділова активність та рентабельність, продуктивність праці у вартісному вимірюванні, наявність власних інвестиційних ресурсів та інвестиційна активність. До нефінансових факторів внутрішнього середовища належать: психологічний клімат у колективі, імідж суб'єкта підприємницької діяльності, рівень конкурентоспроможності. До факторів зовнішнього середовища належать: економічне середовище території, законодавчі обмеження, рівень оподаткування, корупція, інфраструктура, доступність світових ринків збуту, доступність кредитування, фінансування та інша підтримка бізнесу.

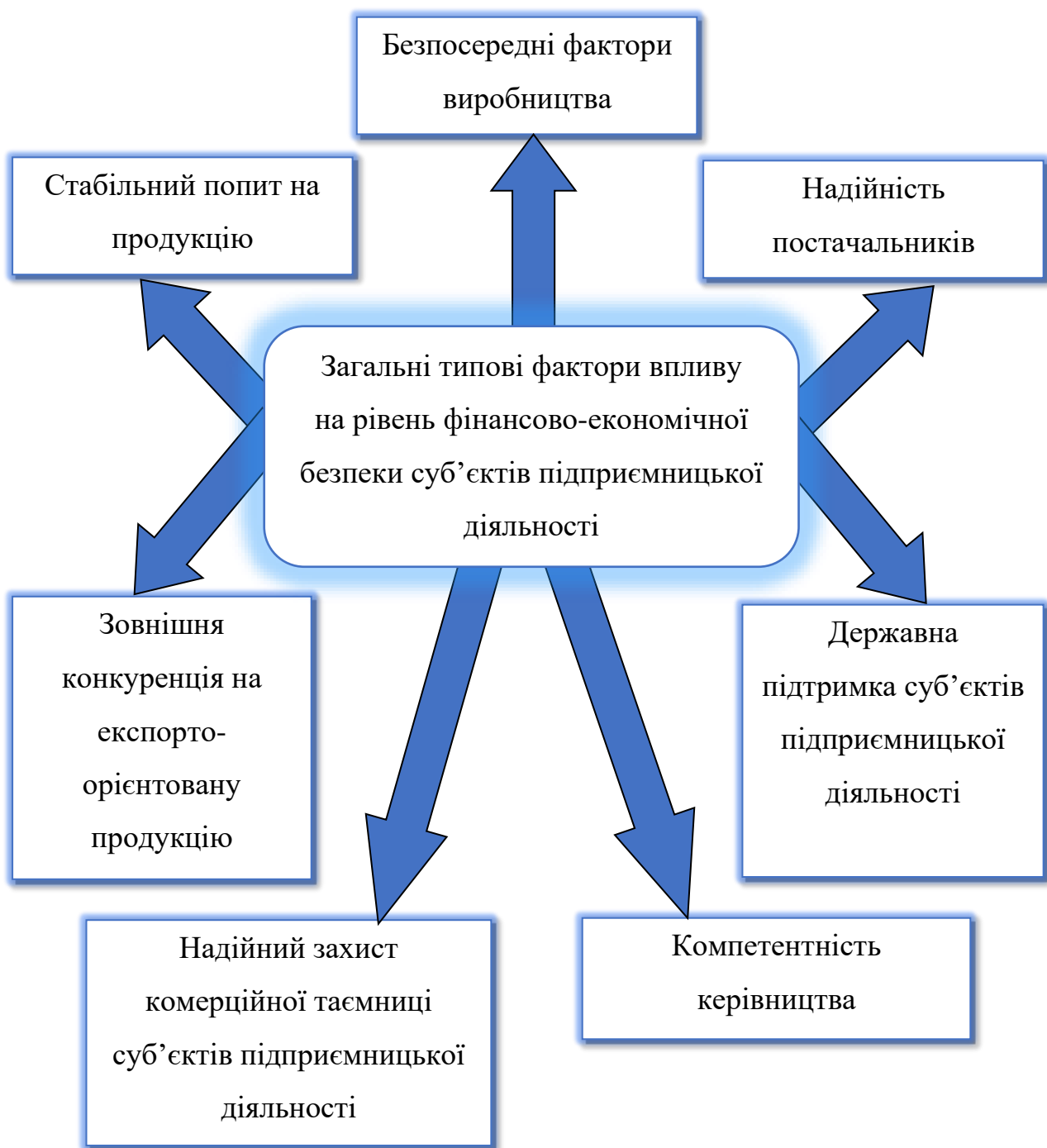

Рис. 2. Загальні типові фактори впливу на рівень фінансово-економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності

Джерело: розроблено авторами

Однією із найважливіших проблем управління малим бізнесом є брак фахівців певних спеціальностей, наприклад, економістів, фінансистів, маркетингологів, програмістів тощо. Поділяємо точку зору Д.О. Сугоняко [14] стосовно того, що суб'єкти малого бізнесу часто не можуть дозволити собі

утримувати таких спеціалістів. Найчастіше підприємець у малому бізнесі поєднує в собі декілька функцій: він є одночасно менеджером, логістом, маркетингологом, економістом, фінансистом, юристом, і повинен самостійно приймати рішення з врахуванням кожної з перерахованих ролей. Проте професійне виконання всіх цих функцій управління однією людиною неможливе. Виходом з даної ситуації, на нашу думку, може стати аутсорсинг.

Крім того, малий бізнес в Україні потерпає від наступних проблем:

- менша конкурентоспроможність суб'єктів малого бізнесу порівняно з великим підприємництвом, зокрема, через монополізацію певних ринків;
- неможливість забезпечити оплату праці й соціальні гарантії на рівні великих підприємств;
- проблеми з фінансуванням, менша «подушка фінансово-економічної безпеки», недоступність кредитування;
- значний податковий тягар;
- менші можливості захисту від протиправних посягань (рейдерських захоплень тощо).

24 лютого 2022 р. Росією розпочато повномасштабну війну в Україні, що призвело до появи у суб'єктів підприємницької діяльності нових суттєвих проблем. Через військову агресію з боку Росії та початку активної фази бойових дій в Україні в 2022 р. більша частина бізнесу була фактично паралізована.

Війна спричинила та продовжує завдавати масштабні руйнування в Україні цивільної інфраструктури. За даними досліджень [15, с. 56], внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації в Україні зруйновано понад 130 тис. об'єктів інфраструктури. Збитки від руйнування інфраструктури України складають вже понад 105 мільярдів доларів.

Пошкоджені активи підприємств можна виокремити у дві наступні групи: перша група є супутнім збитком, а друга група – це стратегічні підприємства, які були знищені російськими військовими навмисно. До цієї групи в основному входять підприємства із забезпечення паливом (нафтопереробні заводи та сховища) та виробництва військового/оборонного призначення.

Навіть якщо активи підприємств залишилися фізично цілі, порушення логістики та міграція населення фактично суттєво ускладнило ведення підприємницької діяльності.

Українське сільське господарство є прямою жертвою російської агресії, оскільки бойові дії часто відбуваються на українських полях та на українських фермах. Є широко поширена проблема забруднення ґрунту боєприпасами, що не розірвалися, саморобними вибуховими пристроями і розлитим паливом. Але найбільшою проблемою, безперечно, є міни. Так, за оцінками Центру економічної стратегії, станом на квітень 2022 р. в Україні заміновано росіянами близько 13 % її території. Російські війська використовують системи дистанційного мінування «Земледелие», які призначені для швидкої установки мін на великих площах і становлять велику небезпеку для фермерів та їх техніки [16, с. 12].

Проте навіть у таких умовах вітчизняний бізнес поступово адаптується. Підприємці завжди трансформуються, шукають нові можливості. Так, в травні 2022 р. кількість підприємств, що повністю зупинили свою діяльність, зменшилася майже вдвічі у порівнянні з початком війни (з 32 % до 17 %). Утім, у 60 % вітчизняних підприємств рівень завантаженості нижче довоєнного, з них майже у 23 % – зниження відбулося більше ніж удвічі [17, с. 9]. Дослідження щодо організації та розвитку підприємницької діяльності за умов військового часу, проведені в науковому доробку [18, с. 249], свідчать, що поліпшилася завантаженість підприємств на деокупованих територіях. Проте на окупованій території та в регіонах з активними бойовими діями – ситуація складна.

У західних областях України підприємства харчової промисловості працюють на повну потужність. На Київщині, Сумщині, Чернігівщині підприємства активно відновлюють виробництво та збільшують завантаженість. Державне замовлення частково компенсує зниження попиту, пов'язане з міграцією громадян та зменшенням доходів, а також труднощі з експортом продукції.

Щодо діяльності підприємств легкої промисловості, то деокупація півночі, релокація виробничих потужностей на захід, збільшення потреб оборонного сектору (бронезилети, одяг тощо) сприяли поживленню легкої промисловості.

Наприкінці квітня 2022 р. найбільше підприємств працювало в сільському господарстві, відновлювали роботу транспорт і переробна промисловість. Найскладніша ситуація була в будівництві, добувній промисловості та торгівлі, де рівень завантаженості залишається значно нижче довоєнного.

Малий та середній бізнес України повертається до роботи, але відновлюється повільніше порівняно з великим бізнесом.

Усвідомлюючи проблеми, які постали перед вітчизняними суб'єктами підприємницької діяльності, Президент та уряд України прийняли пакет рішень, спрямованих на підтримку підприємців в умовах війни (рис. 3).

Отже, для підтримки вітчизняних підприємців в умовах війни для збереження бізнесу та робочих місць уряд запровадив наступні програми:

- тимчасове переміщення підприємств з постраждалих під час війни регіонів (українські підприємства, які знаходяться у зоні активних бойових дій, можуть отримати державну допомогу в переміщенні своїх потужностей до західних областей України);

- урядова програма підтримки працевлаштування внутрішньо переміщених осіб (ВПО), у тому числі компенсація за працевлаштування ВПО (компенсація роботодавцю витрат на оплату праці за кожну працевлаштовану особу з числа внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні за рахунок коштів резервного фонду державного бюджету);

- кардинальна податкова реформа на період воєнного стану в Україні (єдиний податок в 2 % від обороту без ПДВ для ФОП та юридичних осіб з оборотом до 10 млрд. грн.; звільнення від сплати ЄСВ, штрафів, пені та перевірок по ЄСВ; звільнення від сплати єдиного податку платників 1 та 2 груп; зменшення податків на пальне та товари для оборони);

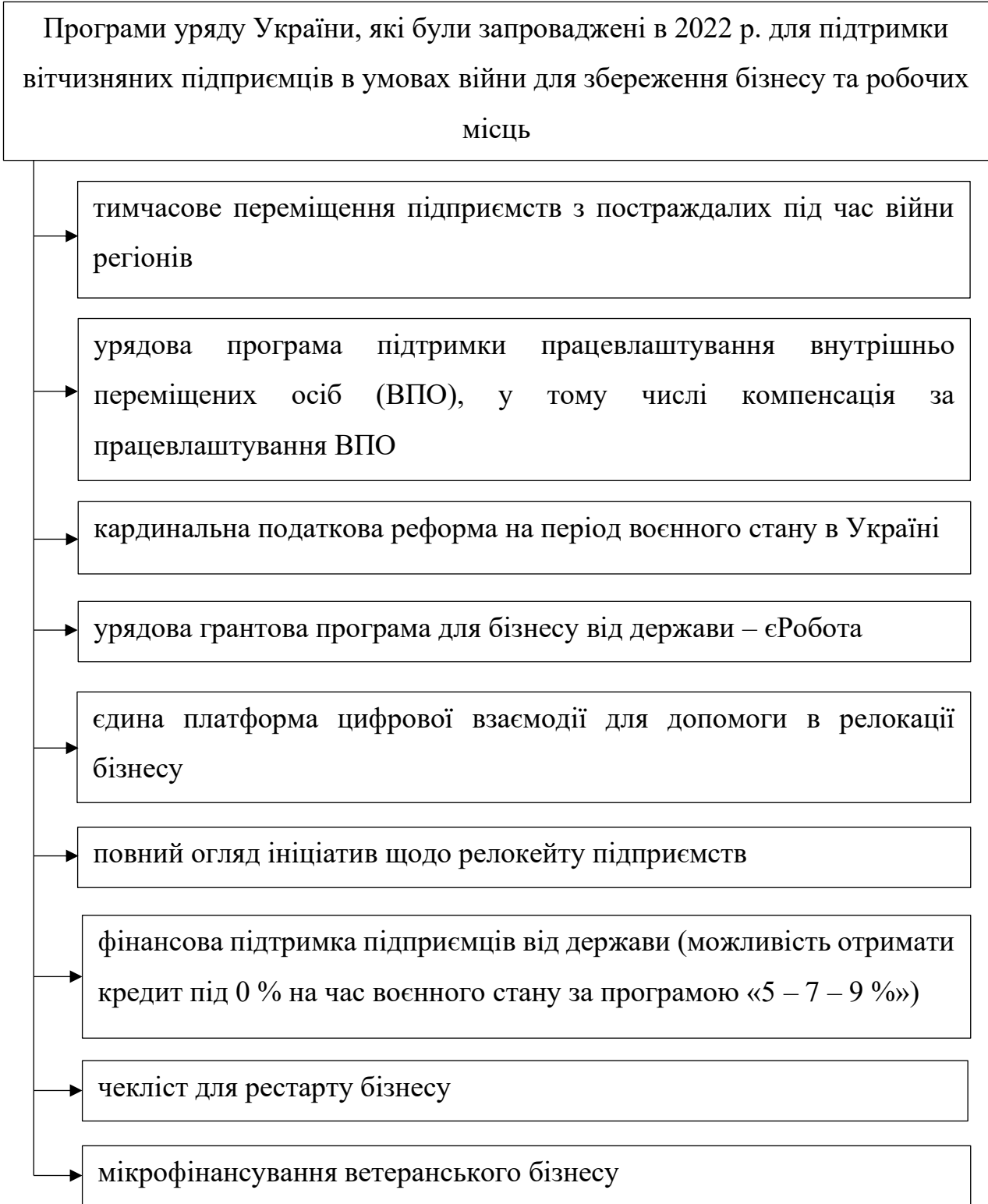

Рис. 3. Програми уряду України для підтримки вітчизняних підприємців в умовах війни та стимулювання розвитку

Джерело: складене з використанням [19]

- урядова грантова програма для бізнесу від держави – «Робота (на порталі Дія можна подати заявку на отримання гранту від держави на розвиток бізнесу);
- єдина платформа цифрової взаємодії для допомоги в релокації бізнесу;
- повний огляд ініціатив щодо релокейту підприємств;
- фінансова підтримка підприємців від держави, а саме уряд надає можливість отримати кредит до 60 млн. грн. будь-якому українському підприємству під 0 % на час воєнного стану за програмою «5 – 7 – 9 %»;
- чекліст для рестарту бізнесу (інструмент від ініціативи UA Anti-crisis допоможе зібрати інформацію про ресурси, побудувати стратегію та зробити конкретні кроки для запуску бізнесу з метою скорішого відновлення економіки України);
- мікрофінансування ветеранського бізнесу (ветерани і члени їхніх сімей, які стали внутрішньо переміщеними особами і мають підтвердження цього статусу, зможуть отримати грошове відшкодування на купівлю товарів, необхідних для ведення власного бізнесу).

Комплекс заходів державної підтримки та стимулювання розвитку бізнесу Україні також має включати гранти та фінансові трансферти, в тому числі субсидії на виплату заробітної плати для найбільш постраждалих суб'єктів господарювання, а також інформаційно-консультаційну підтримку вітчизняних підприємців.

Перспективною формою взаємодії суб'єктів малого та великого підприємництва є лізинг. Така форма кооперації має великі перспективи при організації малих підприємств на базі активів великих виробництв, тому що відпадає необхідність у значних разових інвестиціях [5 с. 93-94].

З метою ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності як одного із дієвих факторів зниження регіональних диспропорцій в Україні та забезпечення якісного економічного зростання в державі необхідно:

- удосконалити законодавчі та нормативно-правові акти для формування сприятливого середовища господарювання і стимулювання реалізації пріоритетних напрямів розвитку підприємницьких структур;

- стимулювати дієвість асоціацій товаровиробників з метою налагодження координації взаємодії між владними структурами і суб'єктами підприємницької діяльності;
- удосконалити систему формування, розробки та реалізації регіональних програм розвитку малого і середнього бізнесу;
- забезпечити розвиток соціального партнерства органів влади, підприємницьких структур, громадських організацій;
- удосконалити систему методів адміністративної підтримки реалізації інноваційно-інвестиційних проєктів;
- проводити маркетингові дослідження шляхом створення системи територіального маркетингу товарів, які виробляються в межах регіону;
- удосконалити фінансово-податкову політику підтримки суб'єктів малого підприємництва;
- підвищити ефективність використання створених інституцій ринкової інфраструктури підтримки бізнесу задля зростання рівня ділової активності і налагодження співпраці між місцевою владою і підприємницькими структурами;
- сприяти усуненню адміністративних бар'єрів на шляху розвитку підприємницьких структур.

Після закінчення війни прогнозується, що найбільші темпи приросту матимуть місце в галузях, що працюватимуть на відновлення внутрішнього ринку України. На першому етапі в повоєнній відбудові України найбільш активно розвиватимуться та потребуватимуть кадрів наступні види підприємницької діяльності: будівництво, сільське господарство, харчова промисловість, оптова і роздрібна торгівля, логістика, хімічна промисловість, енергетика, виробництво меблів. В рамках повоєнного відновлення необхідно робити акцент на створенні доданої вартості в розвинених галузях, зокрема, в ІТ-сфері, яка забезпечує значну частину валютного доходу країни. Також у сільському господарстві, так як більша частина сільськогосподарської продукції до війни експортувалася в необробленому вигляді.

Список використаних джерел

1. Олійник Н. М., Макаренко С. М., Горбенко Н. Л. Проблеми функціонування та розвитку підприємництва в Україні, спричинені пандемією COVID-19. *Актуальні проблеми сучасної економіки та підприємництва* : матеріали Всеукр. наук. конф., присвяченої 100-річчю ДонНТУ (м. Покровськ, 24 берез. 2021 р.). Покровськ : ДонНТУ, 2021. С. 95-99.
2. Газуда М. В., Волощук Н. Ю. Регіональний розвиток сфери малого підприємництва : монографія. Ужгород : Видавництво «ФОП Сабов А.М.», 2017. 254 с.
3. Єгорова О. В., Артеменко Г. П. Проблеми малого бізнесу України під час пандемії коронавірусу. *Модернізація економіки: сучасні реалії, прогнозні сценарії та перспективи розвитку* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 28 квіт. 2020 р.). Херсон : Видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2020. С. 241-243. URL: <http://surl.li/dnpdm>. (дата звернення: 18.02.2023).
4. Шандова Н. В., Рязанова О. Ю., Кириченко Н. О. Систематизація факторів економічної безпеки суб'єктів малого бізнесу. *Модернізація економіки: сучасні реалії, прогнозні сценарії та перспективи розвитку* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 28-29 квіт. 2021 р.). Херсон : Видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2021. С. 150-151.
5. Шлафман Н. Л., Журавльова Т. О., Олійник Н. М. Механізми кооперації малого та великого підприємництва в Україні. *Problems of development modern science: theory and practice* : collection of scientific articles. Madrid, Spain : EDEX. 2016. P. 92-95.
6. Про підприємництво : Закон України від 07.02.1991 р. № 698-XII. Дата оновлення: 11.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text>. (дата звернення: 25.02.2023).
7. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Дата оновлення: 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>. (дата звернення: 19.02.2023).
8. Кошельок Г. В. Сучасний стан підприємницької діяльності в Україні. *Економічний простір*. 2020. № 163. С. 73-80.
9. Карпенко Т. Р., Олійник Н. М. Соціально-економічні передумови становлення та розвитку підприємництва в сучасних умовах. *Економіка підприємства: теорія та практика* : тези доп. IV Всеукр. студ. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Луцьк, 15 квіт. 2016 р.). Луцьк : Луцький НТУ. С. 31-33.
10. Державна служба статистики України : Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 23.02.2023).
11. Олійник Н. М., Макаренко С. М., Верцюх Є. В. Структурно-динамічний аналіз розвитку підприємництва в Україні та оцінка бізнес-ризиків від COVID-19. *Інноваційне*

підприємництво та торгівля: сучасний стан та перспективи розвитку : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Херсон, 16-17 квіт. 2020 р.). Херсон : ХДАУ, 2020. С. 127-130.

12. Чижиков Г. Скільки коштує пакет «карантинної» держпідтримки і які втрати малого бізнесу. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/04/10/659198/>. (дата звернення: 11.02.2023).

13. Олійник Н. М., Іваненко Д. В., Макаренко С. М. Перспективи розвитку підприємництва під час пандемії коронавірусу. *Європейський вектор модернізації економіки: креативність, прозорість та сталий розвиток* : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27-28 трав. 2020 р.). Харків : ХНУБА, 2020. С. 126-127.

14. Сугоняко Д. О. Напрями розвитку менеджменту малих підприємств України в умовах євроінтеграції. *Ефективна економіка*. 2015. № 9. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4321> (дата звернення: 23.01.2023).

15. Олійник Н. М., Олійник О. М. Аналітика сучасного стану та тренди розвитку підприємницької діяльності за умов військового часу. *Модернізація економіки: сучасні реалії, прогнозні сценарії та перспективи розвитку* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон – Хмельницький, 01-02 черв. 2022 р.). Херсон : Видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2022. С. 56-58.

16. Економіка України під час війни: оперативна оцінка, квітень 2022 : Аналітична записка. *Центр економічної стратегії*. 23 с. URL: <https://ces.org.ua/ua-economy-in-war/>. (дата звернення: 26.01.2023).

17. Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд : травень 2022 року. *Департамент монетарної політики та економічного аналізу. Національний банк України*. 34 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM_2022-05.pdf?v=4. (дата звернення: 26.01.2023).

18. Олійник Н., Макаренко С., Олійник О. Організація та розвиток підприємницької діяльності за умов військового часу. *Трансформація національної, закордонної моделей економічного розвитку та законодавства в умовах воєнного часу* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. ВНУ ім. Лесі Українки (м. Луцьк, 27-29 черв. 2022 р.). Луцьк : СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2022. С. 248-250.

19. Підтримка бізнесу в умовах війни. Дія. Бізнес. URL: <https://business.dii.gov.ua/wartime>. (дата звернення: 14.02.2023).

1.2. Формування стратегії відновлення Херсонської області в умовах тимчасової окупації окремих територій

*Д.О.Карлюка,
О.С. Глебушкіна*

Херсонська область територія України через рік війни знаходиться в умовах бойових дій, часткової окупації Російськими військами. Повномасштабні бойові дії на території області почалися зранку 24 лютого 2022 року. Протягом першого місяця вторгнення область була майже повністю окупована.

Через рік Україно-Російської війни більша частина області досі не контролюється Українською владою. На всій території області змінився демографічний, економічний та соціальний склад, з'явилася велика кількість небезпек військового характеру які є новими для мешканців.

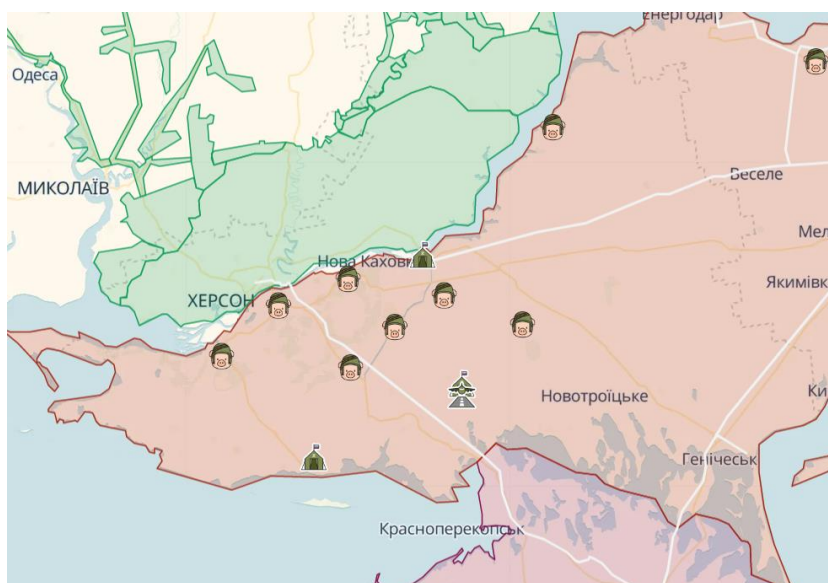

Рис 1. Карта окупації Херсонської області на річницю Україно -Російської вітчизняної війни

Джерело: <https://deepstatemap.live>

Проблеми які виникли навіть не передбачалися розробленою та прийнятою стратегією розвитку Херсонської області на період 2021 - 2027 років (<https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/strategiya-rozvytku->

hersonskoyi-oblasti-na-period-2021-2027-rokiv.pdf). Додалися нові чинники військового порядку які буде потрібно враховувати при розробці нової стратегії розвитку навіть за умов повного визволення Херсонської області. Тому визначення стратегічних пріоритетів Херсонської області з урахуванням небезпек та особливостей післявоєнного періоду потрібно розробляти вже на сучасному етапі.

Багато з концепцій, що складають основу сучасного розуміння стратегії, було запропоновано у першій половині двадцятого століття Frederick Taylor. У 1951 р. Newman став першим, хто показав сутність і важливість стратегії в умовах переходу від орієнтації на виробництво до орієнтації на попит після Другої світової війни. На початку 1960-х Andrews, Christiansen та Ansoff заклали основи стратегічного планування з величезною кількістю стратегічних інструментів та концепцій, які все ще застосовуються для аналізу. Запропоновані пізніше Майклом Портером методи створення та утримання конкурентних переваг і перспективних можливостей є основою для сучасної розробки стратегії будь-якого рівня.

Вітчизняні дослідження стратегій розвитку розроблялися в умовах стабільного середовища без врахування низки військових ризиків, які потрібно враховувати в сучасних умовах. Серед вітчизняних дослідників слід відзначити роботи С. Ілляшенко, Д. Лук'яненко, Т. Мельник та інших.

Стратегія відновлення – це концептуальний документ, що містить Бачення майбутнього, Напрями розвитку, та цільовий блок з низки Стратегічних та Оперативних цілей.

Стратегія відновлення не є обов'язковим документом, але для залучення інвесторів або грантових коштів в Херсонську область цей документ дає перевагу та сформує позитивне враження донорів чи інвесторів, доводитиме серйозність намірів.

Головною основою стратегії відновлення має бути консенсус влади, суспільства, бізнесу стосовно подальшого відновлення Херсонської області.

Першою передумовою консенсусу є спільно вироблене бачення потреб, бажань, інтересів цінностей та інших різноманітних аспектів.

На основі вироблених передумов можна визначати необхідні кроки змін, їх ініціаторів та визначити всіх залучених стейкхолдерів (від англ. stakeholders) — фізичні та юридичні особи, які мають легітимний інтерес у діяльності організації, тобто певною мірою залежать від неї або можуть впливати на її діяльність та зв'язки між ними. Треба відзначити, що підходячи з різних позицій взаємних зацікавленостей стейкхолдерів можна отримати різні результати, що в подальшому можуть суттєво впливати на розроблену стратегію відновлення.

Елементом досягнення консенсусу є проведення стратегічної сесії, яка містить синхронізацію розуміння поточної ситуації, формування спільної картини можливих варіантів розвитку ринку, створення стратегічного бачення відновлення області (сукупності стратегічних цілей), окреслення ітерацій та активностей на 1-шу ітерацію. Перший шаг в розробці стратегії відновлення області.

Треба відзначити не зважаючи на часткову окупації Херсонської області стратегічне бачення потрібно розглядати з урахування відновлення суверенітету України над своєю територією.

Стратегічна сесія розробки стратегії відновлення була проведена під час форуму «Степ і Воля» 03-04 березня 2023 року в м. Одеса, організатор ГО «Громадський центр «Нова генерація» виконавчий директор Оксана Глебушкіна, фасілітатор Анна Валенса за сприяння UCSI.

В обговоренні проблематики визначенні необхідних шляхів розвитку якій прийняло участь 52 особи, різного віку та статі які є бізнесменами, представниками громадського сектору, журналістами та представляли безпосередні гілки влади (міської та обласної).

Учасники стратегічної сесії були розподілені по групам в яких висловлювали головні питання та шляхи вирішення стратегічних завдань для окремих стейкхолдерів. Після висловлювання думок групи змінювалися, таким

чином кожен з учасників міг доповнити важливі складові досліджуваної проблеми. Особливості методики проведення стратегічної сесії наведено в [3].

Організаторами стратегічної сесії попередньо були визначені 10 найбільш важливих для майбутнього відновлення регіону, а також присутнім було запропоновано додати за бажанням ще додаткову групу. Перелік груп визначений і узгоджений учасниками:

- освітяни;
- силовий блок: поліція, СБУ, прокуратура;
- військово цивільні адміністрації;
- донори;
- NGO (Організації громадянського суспільства);
- медіа: журналісти;
- херсонці, ВПО (внутрішньо-переміщені особи), біженці;
- митці та діячі культури;
- малий і мікро бізнес;
- жителі Херсонщини;
- ОСББ (об'єднання співвласників багатопверхових будинків).

Результати напрацювання по окремим стейкхолдерам наведені нижче на нашу думку можуть бути покладені в основу стратегії відновлення Херсонської області (табл.1, рис.2).

«Швидкі перемоги» - це наведені нижче показники за якими можна визначати успіхи запланованих конкретних проєктів виконаних за допомогою інших стейкхолдерів:

- конкурси під грантові стипендії;
- проєкти відбудови закладів освіти;
- нові цифрові компоненти у початкових процесах;
- програми патріотичного виховання та згуртованості дітей;
- рейтингова система для педагогів;
- інноваційні проєкти в освіті.

Потреби, бажання, інтереси і цінності закладів освіти і їх співробітників

Освітняни	
Потреби	Розміновані заклади освіти Припинення обстрілів Відновлення матеріальної бази, будівель стабільний зв'язок, інтернет повернення педагогів та учнів
Бажання	Припинення бойових дій (війни) Стійкий зв'язок ГРОМАДА-ОСВІТА Позбавлення від колаборантів Зв'язок з батьками (конструктив)
Інтереси	Підвищення розміру заробітної плати Краща практика професійної майстерності Отримання грантових проєктів
Цінності	Закріплення статусу «освітнянина» Відновлення гідності Соціальне визнання Успішні учні

Джерело: складено авторами

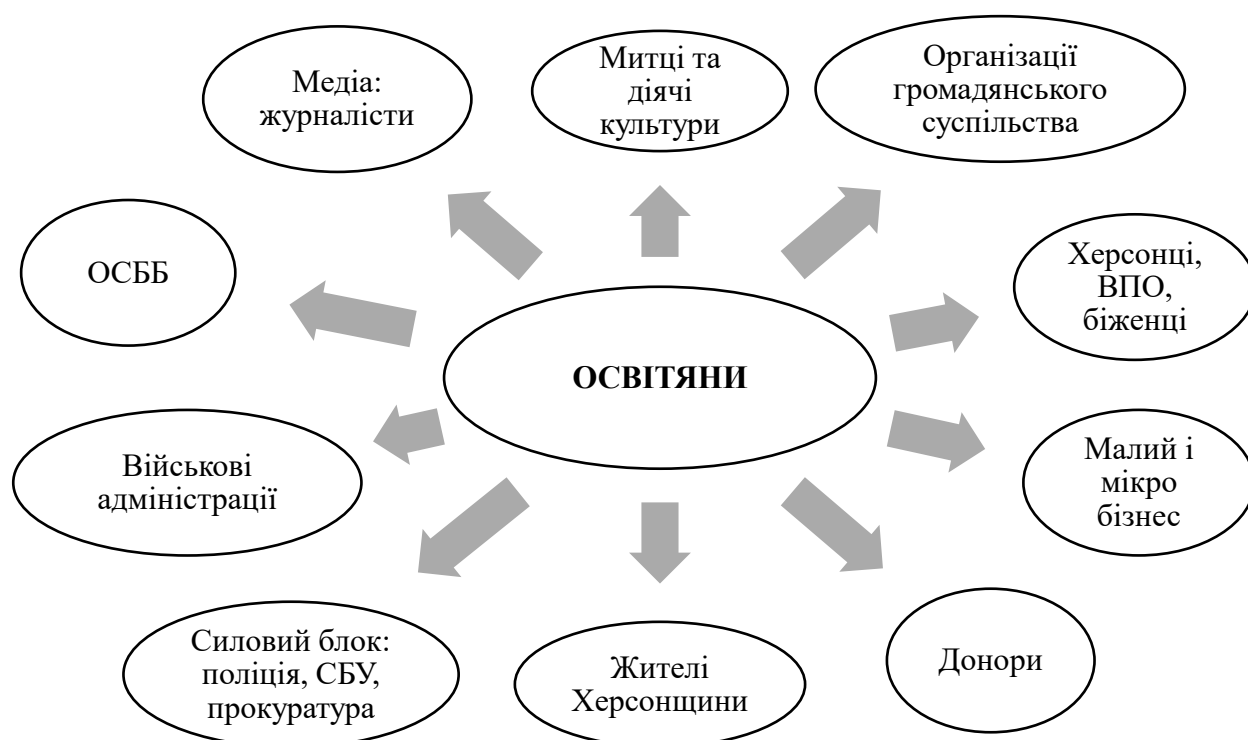

Рис 1. Мапа стейкхолдерів для закладів освіти і їх співробітників

Джерело: складено авторами

В табл. 2 наведені рекомендації необхідні для швидкого відновлення Херсонської області розроблені групою на основі консенсусу для закладів освіти і їх співробітників.

Таблиця 2

Шляхи змін для закладів освіти і їх співробітників

Необхідні кроки змін	Ініціатор	Залучити
Відновлення діяльності закладів освіти (відбудова, поновлення матеріальної бази)	МОН	Донори, інвестори, МФУ, батьки
Перегляд освітніх програм (інтеграція зі стандартами ЄС)	МОН	Неприбуткові організації (NGO), ЄС, експерти
Підготовка педагогічних працівників інклюзивної освіти	батьки	ЗВО
Розширення освітніх грантових проєктів	ЗВО	МОН, студенти
Перегляд програми заохочення учнів/ студентів до здобуття освіти (закордонне стажування, обмін)	МОН	ЗВО, батьки, МФУ
Активізація військово-патріотичного виховання дітей	МОН	Батьки, військові, силовики, ветерани ЗО

Джерело: складено авторами

Таблиця 3

Потреби, бажання, інтереси і цінності «Силового блоку»

Потреби	Забезпечення т/з (службові, броньовані) Аптечки, турнікети Паливо Ноутбуки, ПК, оргтехніка, засоби аудіо та відео фіксації Генератори Підвищення заробітної плати Підтримка місцевого населення
Бажання	Повага, вдячність Спілкування з близькими та їх безпека Особиста безпека Не спійматися на хабарі Відпустка, час на відновлення
Інтереси	«Дохла русня» Матеріальна винагорода Кар'єрний зростання Бонуси за успішне завдання
Цінності	Чесність, гідність Порядок Перемога

Джерело: складено авторами

Рекомендовані шляхи змін для «Силового блоку»

Необхідні кроки змін	Ініціатор	Залучити
Внесення змін до законодавства в частині встановлення постійної взаємодії з адміністрацією	уряд	Міжнародна спільнота
Забезпечити відкритість силових структур для навчання з боку міжнародних організацій	МВД	Міжнародна спільнота
Підвищення результативності діяльності органів силового блоку а посилення відповідальності за бездіяльність	Неприбуткові організації (NGO)	ГО, експерти, МВС

Джерело: складено авторами

Рекомендовані учасниками форуму індикатори «Швидких перемог» для силового блоку:

- п-кількість громадян погодились на співпрацю;
- постійний огляд новин та співпраця з медіа.

Треба відзначити, що учасники стратегічної сесії виокремили з силового блоку «Військово-цивільні адміністрації» які є на даний момент досить актуальними для області, але з закінченням військових дій мають передати владу вільно обраній цивільній адміністрації

Потреби, бажання, інтереси і цінності
співробітників «Військових адміністрації»

Потреби	безпека родини, закрити вразливі моменти, мінімізувати вплив війни, довіра, лояльність,
Бажання	надійна команда однодумців, психічний стан, підтримка, розуміння, вертикаль влади, бажання успіху, задоволення амбіцій, гроші і відсутність звітності, імідж, бажання керувати всім
Інтереси	кваліфікаційні кадри, ресурси (доступ), вплив, зв'язки вертикалі, кар'єра
Цінності	порядок, кар'єра, ефективність роботи структури, лояльність

Джерело: складено авторами

Рекомендовані шляхи змін для співробітників «Військових адміністрацій»

Необхідні кроки змін	Ініціатор	Залучити
Прозорість	NGO, медіа	Незалежні ЗМІ
Діалог	Мешканці, ОСББ	Instagram, OPEN DATA
Визначення потреб	BAS	Всіх
Свободи дій	громади	донори
Безпека	ВА	ЗСУ, поліція
Зони прийняття змін	NGO, молодь	Донори, громади

Джерело: складено авторами

Запропоновані індикатори результативності «Швидких дій» для військово-цивільних адміністрацій Херсонської області:

- вирішення гуманітарних потреб (кількість залучених донорів, волонтерів);
- сприяння і допомога благодійним організаціям з доставкою вантажів;
- покращення інфраструктури і безпеки;
- зменшити кількість злочинів в громаді;
- демократизація і прозорість як основа діяльності.

Блок «Донори» - під яким малися на увазі, різноманітні організації, в тому числі не тільки закордонні але й українські, які надають грошову, матеріальну або іншу допомогу на безповоротній основі всім групам стейкхолдерів. Також під цим терміном розумілося залучення окремих самоорганізованих волонтерських груп з різних областей України та з-за її меж які виконують певні роботи в інтересах та на території саме Херсонської області (вони можуть бути навіть релігійної спрямованості).

Потреби, бажання, інтереси і цінності співробітників «Донорів»

Потреби	Інформація про партнерів, про тих хто потребує ресурсів, безпека в громаді
Бажання	Визнання, вдячність донору, бути корисним, дотичними до змін на краще
Інтереси	Успішна реалізація проектів дає новий ресурс і розширює зони впливу, коло партнерів
Цінності	Прозорість, підзвітність, чесність

Джерело: складено авторами

Рекомендовані шляхи змін для «Донорів»

Необхідні кроки змін	Ініціатор	Залучити
Побудова стійкого обміну інформацією про поточні потреби	Військова адміністрація	
Вироблення координаційного механізму	Військова адміністрація	NGO, інші донори
Побудова довіри	Донори, ОТГ, влада	Медіа
Розробка комплексної програми швидкого відновлення економічної активності	NGO, ВО	бізнес

Джерело: складено авторами

Індикатори «Швидких перемог» які можуть слугувати показником успішності співпраці між закордонними донорами та громадами:

- відкриття представництв регіоні, місті;
- провести подібний захід з МСБ бізнес-асоціаціями і розробити програму;
- програми обміну досвідом;
- онлайн платформи де зможуть зустрічатися всі донори, NGO, ОТГ і будуть відображені потреби громад;
- збір відгуків від бенефіціарів та кінцевих споживачів.

Треба відзначити, що вже зараз на початковому етапі розробки стратегії потрібно розраховувати на повернення мешканців, які виїхали з початком

бойових дій за межі регіону. Відповідно треба врахувати потреби, бажання, інтереси і цінності «Внутрішньо-переміщених осіб (ВПО)».

Таблиця 9

Потреби, бажання, інтереси і цінності «Внутрішньо-переміщені особи (ВПО)», які проживали до 24.02.2023 року в Херсонській області

Потреби	Житло, їжа, гігієна, безпека, робота, навчання, матеріальна допомога
Бажання	Спокій, психологічна підтримка, розуміння, повага
Інтереси	Комфортне житло, стабільний дохід, збереження статусу
Цінності	Свобода, гідність, життя, здоров'я, довіра до військових, оточення, бути там, де бажано за потрібне

Джерело: складено авторами

Таблиця 10

Рекомендовані шляхи змін для покращення життя ВПО

Необхідні кроки змін	Ініціатор	Залучити
Об'єднатися в спільноти	ВПО	NGO
Визначити потреби	ВПО	ВПО, NGO
Заявити про потреби	ВПО	NGO, адміністрація, медіа, донори
Створення НГО зі своєї спільноти	ВПО	NGO, донори
Написання проєкту для вирішення своїх потреб	NGO	Освітняни, донори, військові адміністрації
Реалізація проєкту	NGO	Донори, бізнес, медіа, військові адміністрації

Джерело: складено авторами

Індикатори проєктів які можна використати як показники «Швидких перемог» - залученості внутрішньо-переміщених осіб:

- ВПО, біженці;
- символіка Херсонщини (флешмоб в соціальних мережах);
- фото з мирного Херсона в соціальних мережах;

- збір в місцях проживання в один час, в один день, з табличкою «я люблю Херсон»;

- акція збір на для Херсонщини;
- акція ВПО, ти – Херсонець;
- активності «Ми працюємо разом для Херсону».

Водночас врахувавши попередню групу потрібно розуміти, як вони співпрацюватимуть в майбутньому з мешканцями які залишалися на окупованій території. Як згладжувати конфлікти які можуть виникнути під час повернення, ці питання постануть перед громадою і впливатимуть на можливості синергетичної співпраці.

Таблиця 11

Потреби, бажання, інтереси і цінності жителів Херсона,
які не покидали місто

Потреби	Вода, їжа, світло, комуніі, комплекс послуг, лікарні, банкомати, безпека, гігієна, гуманітарна допомога; Хочуть уваги, айфон-рго, виплати, інфраструктура, дороги, сполучення
Бажання	Інфраструктура, спокій, бути почутими, щасливі, діалог, простір, захист (відчуття, хочуть уваги, підтримка, веселощі, розваги)
Інтереси	Робота, прибуток, освіта, гроші, дозвілля, відпочинок, розвиток, особливе ставлення, умови для розвитку бізнесу, «щасливі діти», взаємодія в громаді, доступність до простору
Цінності	Перспективність, впевненість, стабільність, особливість, демократія, «місце в соціумі», толерантність, іноді терплячість, ідентифікація «Херсонці», можливості особистісного розвитку, відкритість влади і взаємодія з населенням

Джерело: складено авторами

Рекомендовані шляхи змін для покращення життя жителів Херсона,
які зараз в місті

Необхідні кроки змін	Ініціатор	Залучити
Інформування жителів про діяльність, завдання силового блоку	поліція	NGO, ОСББ, медіа, митці
Залучення жителів до формування, завдань ГО (ідей, проєктів, не треба «для людей без людей»)	NGO	ВА, донори, жителі
Налагодити зв'язок, виявити проблеми, організувати доступні якісні послуги, забезпечити «зворотній зв'язок», налагодити інформування	ВА	NGO, ОСББ, медіа, митці, донори

Джерело: складено авторами

Показники - індикатори «Швидких перемог» на які обов'язково звернуть мешканці які залишилися в місті, та мають обмежений доступ:

- відео блог, телеграм канал, де силовик розповідає, інформує про ситуацію та його діяльність;

- опитування щодо потреб жителів, лобіювати їх, залучення лідерів думок до прийняття рішень, повернути бюджети участі;

- мінімальний соціальний пакет.

Під час дискусії учасники форуму виокремлювали окремо групи мешканців об'єднаних ідеєю навколо ОСББ. Дану групу було запропоновано виокремити з сектору NGO, та мешканців оскільки дані групи об'єднані покращенням добробуту саме власного будинку та прилеглої території, але можуть не приймати активної участі в активному житті місцевої громади.

Потреби, бажання, інтереси і цінності об'єднань співвласників Херсона

Потреби	Облаштоване сховище Фінансові ресурси Функціонуючі комунікації Доступність до приміщень Обмін інформацією Звітність, прозорість у витратах
Бажання	Взаємодопомого/добросусідство Самоорганізація Розуміння-жителі ОСББ-керівництво Делегування Комунікація
Інтереси	відбудова/відновлення енергозбереження розвиток інфраструктури залучення інвесторів, донорів
Цінності	Єдність в досягненні/узгодженість Довіра лідеру Безпека Порядність у стосунках

Джерело: складено авторами

Рекомендовані шляхи змін для покращення життя жителів Херсона

Необхідні кроки змін	Ініціатор	Залучити
Створення груп соцмережах та месенджерах	Мешканці (ініціативна група)	NGO, влада
Аудит мешканців (наявність, стан, проблеми)	Голова ОСББ Правління	Мешканці, поліція, соцслужби, NGO
Формування дієвого правління	Мешканці, Голова	
Періодичність звіту системність →спільне визначення потреб мешканців та будівлі	Мешканці, Правління	Голова разом з ініціативними мешканцями
Залучення фінансування з різних джерел	ОСБ, ОМС	Донори, влада місцева та державна, НУО, власний ресурс

Джерело: складено авторами

«Швидкі перемоги» як індикатор об'єднання співгромадян, для подальшого розвитку громадянських ініціатив:

- прибирання підвальних приміщень власними силами;
- знімаємо ролик, викладаємо в соцмережі, залучаємо ЗМІ;
- лист на ОВА з потребами;
- лист на ГР, БФ, ООН тощо;
- адвокація в інфопросторі.

Для відновлення і подальшого збільшення привабливості Херсону в соціокультурному просторі світу важливим є визначення складових інтересів та цінностей митців які проживають в місті та створюють його незабутню ідентичність.

Таблиця 15

Потреби, бажання, інтереси і цінності митців Херсону

Потреби	Місце для роботи, інструменти та матеріали, кошти, приміщення
Бажання	Свобода самовираження, врахування емоційних умов (комфорт, стимул)
Інтереси	Майданчик для самовираження, винагорода (гонорар), визнання
Цінності	Самореалізація та свобода

Джерело: складено авторами

Таблиця 16

Рекомендовані шляхи змін для покращення соціокультурного середовища в місті

Необхідні кроки змін	Ініціатор	Залучити
Регулярна комунікація	Митець	Медіа
Просвітницька робота	Медіа	Жителі
Популяризація місцевих митців	ОВА	Медіа, жителі, митці
Створення візуального образу Херсонщини	ОВА	Митці, освіта, донори, медіа
Брендінг та презентація	Митці, ОВА, бізнес	Митці, ОГС, бізнес
Капіталізація мистецтва	Митці	ОГС, донори, медіа, бізнес
Популяризація Херсонщини у світі	Митці, ВПО	Медіа, міжнародна спільнота

Джерело: складено авторами

«Швидкі перемоги» і як їх бачать митці і діячі культури які були присутні на зустрічі наведені нижче:

- створення мистецького хабу, обслуговування якого не буде тягнути багато фінансових ресурсів громади;
- дизайн код міста;
- фестивалі в громаді різноманітної спрямованості;
- створення унікального мистецького ринку в місті.

Таблиця 17

Потреби, бажання, інтереси і цінності організацій громадянського суспільства Херсону

Потреби	Гроші, засоби індивідуального захисту, здоров'я, для залучених житло, їжа, гігієна, ресурси (донори, гуманітарна допомога), безпека, транспорт
Бажання	Комунікація з органами влади, бути почутим, відчуття потрібності, здоровий емоційний стан команди, взаємодія з іншими НУО, ГО, профілактика вигорання, вихідні, сон, комунікація між групами
Інтереси	Реалізація проєктів, особисті амбіції, захист особистих та трудових інтересів, не втратити довоєнні ресурси та компетенції
Цінності	Єдність, прозорість, взаємоповага, визнання, вдячність

Джерело: складено авторами

Таблиця 18

Рекомендовані шляхи змін для посилення впливу організацій громадянського суспільства в Херсонській області

Необхідні кроки змін	Ініціатор	Залучити
Мешканці: обізнані про діяльність в громаді і залучення до участі у діяльності	NGO, волонтери	усіх
ОСББ: залучати до реалізації проєктів	ОСБ	Голів ОСББ
Жителі: залучають ресурси для відновлення навчального процесу офлайн Посилення формальної освіти неформальною	обидві сторони	Директори шкіл, донори, молоді лідери, митці тощо

Продовження табл. 18

Необхідні кроки змін	Ініціатор	Залучити
Силовий блок: спільні заходи на постійній основі	ГО, МУО тощо	Медіа, донори, адміністрація
Бізнес: спільні проєкти	Обидві сторони	Донори, медіа, успішні історії співпраці
ВЦА: відділ по співпраці Влада з НУО, ГО, волонтери	ВЦА	Успішні співпраці інших міст
Митці: залучати профільні мистецькі організації		

Джерело: складено авторами

Проєкти «Швидких перемог» запропоновані на конференції:

- інформаційні відео від місцевих блогерів про громадянське суспільство;
- результат: розуміння жителів хто ми є і чим займаємось = об'єднання;
- блок емоційних відео від волонтерів, ГО тощо, про роботу під час окупації: «Перемогли голод, переможемо розруху»;
- результат: створення разом нової Херсонщини;
- постійна співпраця з медіа про результати.

Таблиця 19

Рекомендовані шляхи змін для підвищення ефективності діяльності малого і мікробізнесу

Потреби	Кошти, робоча сила, кваліфікація, припинення обстрілів, можливість ремонту за кошти держави, розмінування, достатнє кредитування
Бажання	Свобода, справедливість. Зменшення зарегульованості, відміна сухого закону, контакти владою, перемога, повне звільнення області, інвестиції, визнання влади й громади
Інтереси	Прибуток (менше податків, більше клієнтів), поменше гуманітарної допомоги, збут, люди=прибуток, доступ до ринків
Цінності	Соціальна відповідальність (жарт), лібертаріанство, працелюбність, розвиток, динаміка, додаткові можливості

Джерело: складено авторами

Рекомендовані шляхи змін для підвищення ефективності діяльності
малого і мікробізнесу

Необхідні кроки змін	Ініціатор	Залучити
Судова реформа	ГО, ГС	Державна влада, міжнародні організації, донори
Нормалізація розподілу гуманітарної допомоги	ВА, соцслужби	Поліція, прокуратура
Реформа оподаткування, боротьба з лобіюванням великого бізнесу	ГО, ГС, ВРУ	ВРУ, державна влада, організовані донори
Реєстр комунальної нерухомості + оренда на землю	ВА	ОСББ
Репатріація, релокація бізнесу	ГО, ВА	донори
ВЕЗ Таврія	ГС, КМ, ВА	усіх

Джерело: складено авторами

Малий і мікробізнес несе «Швидку перемогу» в громаду за умови надання допомоги від зовнішніх донорів:

- гранти на бізнес (безповоротні);
- сертифікати на купівлю продукції у місцевого бізнесу;
- кооперація (гранти, навчання, стратегія);
- пільга на оренду нерухомості.

Основну моральну і медійну підтримку весь час при втіленні стратегії в життя має допомагати висвітлювати місцеві медіа. Телеканали і радіостанції, журналісти і просто блогери це той ресурс який дозволить при правильному підході поширювати правдиву інформацію і протидіяти російським фейкам.

Таблиця 21

Рекомендовані шляхи змін для підвищення ефективності діяльності медіа

Потреби	Безпека фізична, висока заробітна плата, конкурентоспроможне матеріально-технічне забезпечення, доступ до інформації
Бажання	Визнання, повага, увага влади, жителів - впізнаваність, затребуваність
Інтереси	Вихід на аудиторію, співпраця з авторитетними ЗМІ, пошук спонсорів (наприклад, реклама, гранти, стипендії)
Цінності	Чесність, незалежність поглядів, непідкупність, сміливість говорити про складні питання

Джерело: складено авторами

Таблиця 22

Рекомендовані шляхи змін для підвищення ефективності діяльності медіа

Необхідні кроки змін	Ініціатор	Залучити
Висвітлювати діяльність ВА (якщо не висвітлюється)	Жителі, ВА, медіа	ОГС, обласні ВА медіа
Фахове висвітлення подій (засноване на фактах із дотриманням стандартів журналістики)	Жителі, ВА	ГО (контроль якості журналістське висвітлення)
Зацікавити медіа у висвітленні діяльності ОГС (взаємовигідно): перепости; передбачати напрями взаємодії в медіапроектах	ОГС	медіа
Співпрацювати з силовим блоком тісніше («гарячі новини»)	медіа	Силовий блок

Джерело: складено авторами

Швидкі перемоги:

- медіа центрів ВА для взаємодії з медіа (info, обладнання, зв'язок);
- силові структури беруть участь і надають info в медіа-центрах.

Результати стратегічної сесії можуть актуалізувати обговорення питань відновлення Херсонщини та ідентичності краю, пошуку узгоджених цілей, заходів, засобів та дій задля спільної роботи щодо розв'язання складних проблем розвитку регіону, територіальних громад в умовах воєнного стану та повоєнного

відновлення. Лише спільне розуміння необхідності підтримки та просування актуального порядку денного щодо розвитку Херсонщини, з одночасним залученням громадськості до цих процесів яке будується на засадах довіри, добросовісності та відповідальності дозволить усім зацікавленим сторонам запровадити нові підходи та практики щодо планування просторового відновлення та розвитку зруйнованих територіальних громад.

В процесі розроблення планів відновлення та розвитку територіальних громад, спираючись на досвід, експертні знання та досвід успішних практик має відбутися продовження реформи територіальної організації влади, місцевого самоврядування та впровадження децентралізації в контексті майбутнього членства України в Європейському Союзі та політики Європейського згуртування.

Література:

1. Кейс: Розробка стратегій розвитку міст в Україні: інструкція та огляд практик. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/530/PLEDDG_strategic_planning.pdf
2. Зацікавлені сторони (stakeholders). URL: [uk.wikipedia.org.https://uk.wikipedia.org/wiki/Зацікавлені_сторони](https://uk.wikipedia.org/wiki/Зацікавлені_сторони)
3. Від «режиму мрійника» до результатів: як успішно провести стратегічну сесію . URL: <https://www.management.com.ua/notes/yak-uspishno-provesty-strategichnu-sesiyu.html>

1.3. Методологічні засади дослідження функціонування громадських організацій України

*Л. В. Боровік
Д. К. Костюнін*

Процес змін, політична та соціальна нестабільність, а також прагнення України вступити до Європейського Союзу потребує створення відповідальних громадянських інституцій, покращення якості життя населення. Мета таких організацій - досягнення соціальних, благодійних, культурних, освітніх, наукових цілей, захист прав, законні інтереси громадян, фізичний і спортивний розвиток, духовне та інше задоволення нематеріальних потреб. Ефективні громадські організації є елементами громадянського суспільства та прискорювачами його розвитку.

Роль громадських організацій в розвитку громадянського суспільства завжди викликала інтерес як в українських, так і в закордонних дослідників. Теоретико-методологічні основи представлено в працях таких учених, як П. Геррман, Г. Доманські, Дж. Лавілл, Д. Льюїс, В. Пауелл, Р. Патнам, Т. Парсонс, П. Плау, Е. Реверса, Д. Стоун, А. Токвіль, Ш. Фелдман, Дж. Фішер, Р. Хейя та інших. Вітчизняними вченими також досліджуються різні аспекти діяльності громадських організацій (В. Бех, О. Ващук, Л. Войтова, А. Івченко, А. Матвійчук, М. Шевченко, О. Юлдашев та інші).

Для розуміння ж загальних особливостей та тенденцій розвитку громадських організацій в Україні необхідно постійно здійснювати аналіз наявних напрацювань.

В сучасному науковому дискурсі існує багато підходів до визначення поняття «громадська організація» [1]. Враховуючи це різноманіття узагальнено громадську організацію можна визначити як добровільне, незалежне, неприбуткове об'єднання громадян, яке засноване на спільності інтересів її членів і спрямоване на досягнення соціально значущих цілей, захист інтересів та вирішення гострих соціальних проблем суспільства, громад, соціальних груп та індивідів.

На рівень розвитку громадянського суспільства впливає не стільки кількість громадських об'єднань, скільки їх ефективність і здатність помітно впливати на прийняття політичних рішень в країні. Водночас слід зазначити наявність великої кількості громадських організацій не обов'язково означає високий рівень соціальної активності. Також видно, що кількість громадських організацій та якість їх діяльності непорівнянні: незважаючи на велику кількість зареєстрованих громадських організацій, лише незначна їх частина працює постійно та активно, більшість існує формально [2].

Результати опитувань громадської думки показують, що громадські організації мають кредит довіри, можливо, недостатній, але значно вищий, ніж державні структури, політичні партії та профспілки, але за рівнем довіри вони нижчі, ніж церква та ЗМІ. Але довіра може з'явитися лише в результаті практичної, суспільно значущої діяльності неурядових організацій, а також в умовах поінформованості громадян [3].

Що стосується рівня поінформованості громадян про діяльність громадських організацій, то залишається проблема розширення знань громадськості про те, як організації можуть сприяти розвитку суспільства та країни.

Науковці зазначають, що брак інформації щодо завдань та заходи свідчить про слабкість традицій демократичних прав і свобод, неінформованість громадян України. Звичайно, успіх діяльності громадських організацій залежить від активної інформаційної кампанії (презентація роботи в ЗМІ, проведення «круглих столів», дискусії представників організацій та посадовців тощо) [4].

Нами проведено пошук методологічних засад дослідження та узагальнення наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених, аналіз їх ідей, концепцій наукової та практичної діяльності дослідників-теоретиків і практиків.

Серед джерел, використаних у нашій роботі, слід назвати наукове видання «Громадянське суспільство: сутність, генезис ідеї, особливості становлення в умовах сучасної України» у співавторстві М. Патеї-Братасюк і Т. Довгуної [5]. Згадується. Книга присвячена аналізу громадянського суспільства як суб'єкта

історичного прогресу, його природу, структуру та внутрішні механізми існування; особливості взаємодії громадянського суспільства та держави. Зокрема, автори визначають громадянське суспільство як найбільш оптимальну на сьогодні форму організації, яка наділена гуманістичними рисами і є основою демократизації суспільного життя. Досить детально розглядається генезис ідеї громадянського суспільства в духовній культурі світу.

Автори цього наукового видання також переконливо доводять, що громадянське суспільство може сприяти гуманізації державної політики, «орієнтованості держави на людину», що передбачає реалізацію її прав і свобод, врахування її інтересів та сприяння її розвитку.

Безперечно цікавими, але досі невирішеними залишаються правові проблеми становлення та розвитку громадянського суспільства.

Еволюцію громадянського суспільства як складного і суперечливого явища досліджував А. Карась, виклавши свої аргументи в монографії «Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях» [6]. Науковець довів, що тема громадянського суспільства не може обмежуватися неурядовими організаціями, ані економічною чи ринковою, ані соціальною сферою. Ми повністю підтримуємо думку про те, що громадянське суспільство є набагато складнішим явищем, але в рамках нашого дослідження корисно сприйняти його з інституційної точки зору.

Одним з важливих західних джерел є книга Джона Кіна «Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення» [7]. Автор досліджує філософські витоки поняття громадянського суспільства, зв'язок з іншими базовими поняттями сучасної суспільно-політичної лексики, її швидкого зростання популярності в Європі та поширення далеко за її межі. Він досліджує переваги життя в громадянському суспільстві, але не приховує проблем, які це створює; вказує, що ще не використав їхні можливості, пропонує свій погляд на розв'язання своїх протиріч. Хоча, звісно, не всі аргументи автора можна прийняти беззастережно через особливо гостру критику поглядів Ернеста Геллнера чи люту печать націоналізму. Проте книга відкриває багато нових

аспектів згаданих проблем і повертає вже відомі в неочікуване русло.

Дуже цікавим закордонним джерелом є видання «Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство» німецького дослідника Юргена Габермаса [8], який досліджує категорію «громадянське суспільство»: насамперед, це стосується історичного походження та концептуалізації соціальної відкритості, отже структурна трансформація у сфері громадянської відкритості, причому з двох точок зору – як суспільна, так і державна трансформація та зміни комунікаційних структур через ЗМІ. Автор також висвітлює теоретичні перспективи реалізації та нормативного застосування громадянської відкритості.

Тому неодмінним критерієм кожної дослідницької роботи є її методологічна основа. Вона, по суті, функціонує як наукова база, яка забезпечує якість, планомірність і ефективність наукових досліджень.

Методологією вважається сукупність методів дослідження та різноманітні операції з фактичним матеріалом.

До загальнонаукових методів, використаних у нашому дослідженні, належать: історичний, логічний, термінологічний, системний та структурно-функціональний, синергетичний методи та інші. Вони забезпечували цілісне сприйняття об'єкта дослідження та комплексний аналіз взаємозв'язків між окремими елементами в рамках широкого цілого. У дослідженні генезису поняття «громадянське суспільство» широко використовувався історичний метод, оскільки перед вивченням сучасного стану взаємодії громадських організацій і держави в умовах громадянського суспільства необхідно було проаналізувати та оцінити генезис поняття «громадянське суспільство», сучасну теорію і практику громадянського суспільства як явища, що розвивається під впливом чинників, що відповідають певному історичному етапу, а також визначити механізм його взаємодії з державою в цілому.

Застосування системного підходу спрямоване на всебічне вивчення великих і складних об'єктів, пізнання їх як єдиного цілого зі злагодженою роботою всіх елементів і частин. За допомогою цього методу ми дослідили

природу громадянського суспільства, особливо в його інституційному сенсі. У рамках системного підходу значною мірою використовувалися структурно-функціональний (допомагає виділити структурні елементи в громадянському суспільстві та визначити їх роль) та системно-діяльнісний методи (вказують на склад окремих компонентів людської діяльності). Синергічний метод дав змогу розглянути процес самоорганізації та самовдосконалення громадянського суспільства як макросоціальної системи в єдності всіх її складових. Синергетичні підходи дають змогу подолати стійкі стереотипи, сформовані минулим досвідом. Оскільки громадянське суспільство також є феноменом культури, його дослідження потребує культурологічного підходу через порівняльний аналіз

Серед найбільш загальнонаукових методів варто зупинитися на аналізі використання системного методу. Його авторами-розробниками вважаються Л. фон Берталанфі, Г. Саймон, П. Друкер, А. Чандлер, котрі заклали основи методологічного пояснення системи у багатьох її проявах. Саме Л. фон Берталанфі, на думку вчених, сприяв адаптації системного методу до загальнонаукової площини й припустив його цінність в аналізі явищ і процесів суспільства та держави.

В ідеалі цей метод відноситься до механізму дослідження якогось об'єкту як системи публічно взаємодіючих елементів між собою на основі спільних стандартів, але не порушуючи їх. Цілісність системи, структура, множинність і принципи ієрархії у нашому контексті дослідження пропонує використання нової моделі взаємодії між державними інституціями та суспільством, адаптуючи визначені громадські об'єкти.

Варто зазначити, що цей системний метод широко використовується в державному управлінні.

Виходячи зі змісту системного методу, який ми розглядаємо, серед основоположних, уявляємо центральну в дослідженні систему (громадські організації) як самоорганізовану й самовідтворювану одиницю, яка в процесі розвитку проявляє нові властивості та отримує нові можливості взаємодії з іншими елементами системи.

Отже, досліджувана проблема має всі основні ознаки інтегрованої системи. Громадська організація – це насамперед організоване утворення, яке взаємодіє з багатьма людьми. У цьому контексті це дає можливість для подальших досліджень. Систематичне розуміння у цьому контексті дає можливість глибше дослідити суттєве, операційні, структурно-функціональні, організаційні та інші особливості об'єкта дослідження. Тому в нашому дослідженні ми акцентуватимемо увагу на необхідності вдосконалення системного методу, який аналізуватиме сукупність усіх компонентів як державна політика, так і система державних інституцій громадянського суспільства. Тут є єдність інституційної системи - це забезпечується інтеграційними цілями державотворчого процесу та сприяння розвитку громадянського суспільства.

У нашому випадку працює системний спосіб та історичний аспект, який вивчає історичне тло та традиції, походження та етап українських суспільних об'єднань розвитку відповідної системи, тобто мережі громадських організацій.

При дослідженні наукової проблеми ми також використовували різні етапи систематичного дослідження для адекватного пояснення того, як вивчаються явища і процеси.

Тому сучасні дослідники по-різному підходять до визначення фаз системного дослідження. Ми погоджуємось з ученою М. Токар [9], яка рекомендує використовувати етапи дослідження системи в такому порядку. Так, перша з них вивчає ступінь організованості «актора» (громадської організації) як складної системи. Тобто ми сперечаємося, наскільки можна говорити про громадські організації як цілісну систему.

На другому етапі систематичного дослідження ми зосереджуємося на визначенні правила та норми діяльності громадських організацій, система правового регулювання діяльності установ, що призводить до відповідної організованої, колективної дії, що формує певні орієнтири та поведінкові характеристики громадських «акторів» (функціональні та інформаційні описи).

Системний метод також аналізує та чітко визначає рамки окремих норм (законів, постанов, стратегій, програм, статутів), які забезпечують ефективну

діяльність громадських організацій у національній системі. Зрештою, це стосується і громадських організацій меншин, які водночас утворюють окрему підсистему.

Нарешті, на третьому етапі аналізується динаміка розвитку суспільства «актор» (громадські організації), мотиви і сам факт створення заклад, його повсякденне життя, перспективи майбутньої життєдіяльності (генетико-прогностична характеристика). Тому, виходячи з вищесказаного, виділимо основні з них суттєві вираження положень системного методу в дослідженні розвитку громадських організацій.

Отже, як бачимо, термін «система» також означає сукупність елементів, об'єднані відносинами, що породжують інтегративну або системну якість, відокремлюють ціле від середовища і включають в цю якість кожен його елемент, а цілісність є загальним критерієм системи або показник, що характеризує ступінь зрілості та гармонійності його основних компонентів (у тому числі структурних компонентів), взаємозв'язків між ними та інтегрованих властивостей [10].

Таким чином, системний метод ґрунтується на вивченні певного об'єкта як цілісної системи, яка має внутрішню будову та поділяється на складові елементи. Завдання дослідника — визначити їх кількість, порядок організації, зв'язки та взаємодію між ними. Тільки тоді можна всебічно і досконало пізнати об'єкт. За допомогою системно-структурного методу можна вивчати різноманітні явища правової дійсності.

Розпізнавання тих чи інших категорій здійснюється за допомогою певного набору тверджень та ідей, які мають науковий характер, позначаються як принципи (основи) наукового пізнання. В енциклопедичних джерелах зазначається, що слово «принцип» (лат. *principium*) означає початок, основу, початкову ідею.

З метою комплексного аналізу місця і ролі громадських об'єднань використовуються такі принципи табл. 1.

Система принципів аналізу діяльності громадських організацій

№	Назва принципу	Характеристика принципу
1	Всебічності	Передбачає багатоаспектний підхід до вивчення виявлених категорій та процесів
2	Обґрунтованості	Необхідно визначити характер взаємодії громадських об'єднань з іншими елементами публічно-правової системи
3	Конкретності	Визначення системних взаємозв'язків з урахуванням економічних, політичних і соціальних умов, в яких вони діють і реалізуються
4	Комплексності	Категорія «громадські об'єднання» характеризується не лише юридичною наукою, а й з точки зору філософії, соціології
5	Об'єктивності	Дозволяє досліднику абстрагуватися від несуттєвих питань у цій сфері відносин

Джерело: складено на основі узагальнення [5, 6, 9, 10]

Важливим напрямком аналізу соціальних об'єднань є їх класифікація. Це допомагає визначити соціальну роль цих організацій, спрогнозувати можливі напрями та наслідки їх діяльності. У нашому дослідженні використано метод класифікації для відображення окремих форм взаємовідносин між державою та громадськими об'єднаннями, а також типологію засад таких відносин на основі законодавчих норм та емпіричних даних. Практично жодне науково-теоретичне дослідження за участю громадських об'єднань не обходиться без їх класифікації. Воно здійснюється за різними критеріями, найважливішими з яких є:

- ступінь організованості;
- мета і спрямованість діяльності;
- спосіб формування і форми діяльності;
- умови участі;
- кількісний склад;
- за способом досягнення мети;
- за соціальною значимістю для існування та розвитку суспільства та ін.

Вони є основою поділу громадських об'єднань на правозахисні; проблемні та інституційні; організовані та нечіткі; легальні і нелегальні; професійні; жіночі і молодіжні; етнічний; місцеві; національний; міжнародні; консервативні; прогресивний тощо.

Отже, науковий аналіз проблем взаємовідносин держави та громадських об'єднань в Україні сьогодні є надзвичайно актуальним з кількох причин. Перш за все, визнання суттєвого значення громадських об'єднань як базових інститутів громадянського суспільства, які безпосередньо беруть участь у процесі легітимації державної влади. По-друге, завдяки діяльності громадських об'єднань громадяни мають можливість ефективно взаємодіяти та контролювати державні інституції, їх роль у громадянському суспільстві. По-третє, вивчення механізму взаємовідносин держави та громадських об'єднань, правових форм їх реалізації є необхідним для встановлення існуючого в країні політичного режиму. По-четверте, науковий аналіз цих відносин необхідний для визначення напрямків удосконалення законодавства у цій сфері, підвищення ролі та значення громадських об'єднань у механізмі народовладдя, а також визначення можливостей врахування зарубіжного досвіду взаємовідносин держави та громадських об'єднань.

Список використаних джерел

1. Вітковська І. М. Громадська організація: теоретичні основи визначення. *Габітус*. 2018. Вип. 6. С. 36–39.
2. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002– 2006 роки / авт.-упор.: Л. Паливода, О. Кікоть. К.: БФ «Творчий центр «Каунтерпарт», 2006. 160 с.
3. Умови, шляхи і засоби запобігання корупції в діяльності неурядових організацій України. *Доброчесність у діяльності неурядових організацій: виклики та шляхи забезпечення*. 26.11.2013 р. URL : <http://www.razumkov.org.ua>.
4. Пожидаєв Є. О. Неурядові організації у суспільно-політичному житті України: межі участі та пріоритети діяльності. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 4 (5). С. 19–25.
5. Патеї-Братасюк М., Довгунь Т. Громадянське суспільство: сутність, генеза ідеї, особливості становлення в умовах сучасної України. Тернопіль, 1999. 254 с.
6. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних

інтерпретаціях: монографія. Київ; Львів, 2003. 520 с.

7. Боровік Л.В. Методологічні аспекти побудови системи економічної безпеки формування інвестиційного потенціалу аграрного підприємства. *Фінансовий простір*. 2020. № 3(39). С. 94 – 100.

8. Кін Джон. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / пер. з англ. О. Гриценко. Київ : К.І.С., 2000. 192 с.

9. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / переклад з нім. А. Онишко. Львів: Літопис, Центр гуманітарних досліджень Львівського національного університету ім. І. Франка, 2000. 317 с.

10. Токар М. Громадські організації України в системі розвитку публічно-управлінських відносин : монографія. Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентіві України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2020. 412 с.

11. Кравчук В. М. Корпоративне право. Київ : Істина, 2005. 720 с.

1.4. Фіскальні трансформації локального рівня в умовах воєнного стану

Л.П. Сідельникова

Сучасний етап розвитку бюджетних відносин характеризується посиленням процесів децентралізації і відповідним розширенням повноважень та відповідальності місцевих органів влади. В умовах централізованого бюджетного планування місцева влада не мала можливості спрямовувати достатній обсяг фінансування на соціально-економічну сферу, адже була обмежена в процесах формування бюджетних коштів локального рівня. Наразі із зростанням можливостей органів місцевої влади і місцевого самоврядування вільно акумулювати та використовувати бюджетні ресурси для потреб територіальних громад ця ситуація поступово змінюється.

Місцеві бюджети є засобом акумулювання і перерозподілу коштів, необхідних для забезпечення впливу органів місцевої влади та місцевого самоврядування на соціально-економічний розвиток територій і фінансування регіональних та місцевих програм. Кожен такий орган має володіти власними фінансовими джерелами, достатніми для вирішення соціально-економічних завдань регіонального розвитку в цілому та розбудови адміністративно-територіальних одиниць зокрема. Такі ресурси акумулюються, насамперед, у дохідній частині місцевих бюджетів.

У сучасній економічній літературі існують різні підходи до трактування доходів місцевих бюджетів. Так, К. Павлюк висвітлює економічну сутність доходів місцевих бюджетів крізь призму формування грошових фондів як фінансового забезпечення діяльності місцевих рад і місцевих державних адміністрацій та використання цих фондів на фінансування, утримання й розвиток місцевого господарства та соціальної інфраструктури тощо [1, с. 176].

Інші дослідники пов'язують доходи місцевих бюджетів з фінансовими ресурсами і функціями держави, що відповідає методологічній цілісності сучасного державотворення. Так, М. Гапонюк, А. Буряченко, В. Яцюта

тлумачать доходи місцевих бюджетів як відображення відносин щодо формування та використання фінансових ресурсів на регіональному рівні, призначених для реалізації функцій місцевих органів влади [2, с. 34]. «Доходи місцевих бюджетів – це економічні відносини, які виникають у процесі формування фінансових ресурсів на регіональному рівні та призначені для реалізації функцій і завдань органів місцевого самоврядування», - підтримує думку вчених Г. Гончар [3, с. 226]. Ю. Пасічник акцентує увагу на тому, що доходи місцевих бюджетів виражають сферу економічних відносин суспільства, яка пов'язана з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів регіонального рівня і використовується місцевими органами влади для забезпечення поточних і перспективних завдань розвитку регіону [4, с. 360].

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» трактує доходи місцевих бюджетів матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування, що формується за рахунок власних, визначених законом, джерел та закріплених у встановленому законом порядку загальнодержавних податків, зборів та інших обов'язкових платежів [5]. Вважаємо таке визначення не зовсім коректним, адже в більшості місцевих бюджетів України вагомим джерелом доходів є трансферти, і саме від співвідношення у структурі доходів податкових надходжень та міжбюджетних трансфертів залежить рівень фінансової автономії місцевого самоврядування. Таким чином, на нашу думку, законодавче трактування цього поняття є неповним та підлягає коригуванню.

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне розуміти під доходами місцевих бюджетів частину бюджетних ресурсів держави, яка мобілізується податковим, неподатковим і трансфертним методами в процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту й акумулюється в місцевих централізованих фондах грошових коштів, що формуються для фінансування процесів суспільного відтворення з метою забезпечення виконання органами місцевої влади та місцевого самоврядування конституційних зобов'язань із задоволення суспільних потреб.

Досліджуючи реалії фіскальної політики України, колектив науковців під головуванням С. Юрія та В. Федосова цілком обґрунтовано визнає домінуючим джерелом формування бюджетних ресурсів держави саме податки [6, с. 183], сутність яких, у першу чергу, полягає у примусовому відчуженні державою частини новоутвореної вартості. Необхідною умовою виконання державою своїх функцій та основною структуроутворюючою компонентою дохідної частини державного та місцевих бюджетів, частка якої становить близько 70% всіх надходжень, трактують податкові надходження І. Сторонянська та Л. Бенюк [7, с. 92], наголошуючи, разом з тим, на тому, що податкові надходження до місцевих бюджетів, навіть у регіонах з високим рівнем економічного розвитку не мають достатнього впливу на формування дохідної частини місцевих бюджетів [7, с. 97].

Значні коригування у процесі формування бюджетних ресурсів держави в цілому та коштів місцевих бюджетів зокрема, внесла повномасштабна військова агресія, розв'язана російською федерацією. За 12 місяців 2022 року значно зросла частка місцевих бюджетів у доходах Зведеного бюджету України (без урахування трансфертів) – з 22,8% у 2021 році до 24,4% у 2022 році [8].

Загалом за 2022 рік до місцевих бюджетів надійшло 555,1 млрд. грн. доходів загального та спеціального фондів, причому найбільшу частку склали податкові надходження – 393,5 млрд. грн., або 70,9% всіх надходжень. Офіційні трансферти склали 137,0 млрд. грн. (24,7%) (у тому числі субвенції з державного бюджету – 114,6 млрд. грн.; дотації з державного бюджету – 22,2 млрд. грн.); неподаткові надходження – 22,0 млрд. грн. (3,9%); доходи від операцій з капіталом – 2,3 млрд. грн. (0,4%); цільові фонди – 0,3 млрд. грн. (0,1%).

В таблиці 1 розглянемо структуру загального фонду місцевих бюджетів України (без урахування міжбюджетних трансфертів) у 2022 році з виокремленням найзначніших видів доходів.

Як свідчать дані таблиці 1, найбільші обсяги надходжень до загального фонду місцевих бюджетів України (без урахування міжбюджетних трансфертів) у 2022 році забезпечили: податок на доходи фізичних осіб (272,2 млрд. грн., або

68,37%); єдиний податок (47,2 млрд. грн., або 11,86%); плата за землю (29,6 млрд. грн., або 7,44%); акцизний податок (13,1 млрд. грн., або 3,29%); податок на прибуток підприємств (12,2 млрд. грн., або 3,06%); податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки (36,8 млрд. грн., або 1,78%).

Таблиця 1

Структура загального фонду місцевих бюджетів України
(без урахування міжбюджетних трансфертів) у 2022 році

Показники	Виконано у 2022 році, млрд. грн.	Питома вага, %
Податок на доходи фізичних осіб	272,2	68,37
Податок на прибуток підприємств	12,2	3,06
Акцизний податок	13,1	3,29
Плата за землю	29,6	7,44
Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	7,1	1,78
Єдиний податок	47,2	11,86
Плата за адміністративні послуги	3,3	0,83
Інші доходи	13,4	3,37
Всього доходи	398,1	100,94

Джерело: складено автором за даними джерел [9].

Зазначимо, що міжнародна підтримка України в умовах воєнного стану спрямовувалася майже в повному обсязі до Державного бюджету України, який отримав у 2022 році 456,3 млрд. грн. міжнародних грантів, в той час як до місцевих бюджетів за цим розділом бюджетної класифікації за аналогічний період надійшло всього 0,2 млрд. грн.

Незважаючи на руйнівний вплив збройної агресії російської федерації на стан соціально-економічного розвитку регіонів, місцеві органи влади та місцевого самоврядування гідно протистояли викликам у бюджетній сфері і, як підсумок, в цілому по Україні у 2022 році вдалося забезпечити виконання планових показників доходів загального фонду місцевих бюджетів (табл. 2).

Виконання доходів загального фонду місцевих бюджетів України
(без урахування міжбюджетних трансфертів) у 2022 році

Показники	Затверджено на 2022 рік, млрд. грн.	Виконано у 2022 році, млрд. грн.	Виконання плану, %
Податок на доходи фізичних осіб	259,1	272,2	105,06
Податок на прибуток підприємств	12,5	12,2	97,60
Акцизний податок	15,8	13,1	82,91
Плата за землю	34,5	29,6	85,80
Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	7,8	7,1	91,03
Єдиний податок	49,0	47,2	96,33
Плата за адміністративні послуги	3,4	3,3	97,06
Інші доходи	12,3	13,4	108,94
Всього доходи	394,4	398,1	100,94

Джерело: складено автором за даними джерел [9].

Як свідчать дані таблиці 2, загальні планові показники доходів загального фонду місцевих бюджетів України виконані у 2022 році на 100,94%. Разом з тим, слід зазначити, що з основних податкових бюджетоутворюючих джерел позитивна ситуація спостерігається лише щодо податку на доходи фізичних осіб, план по якому виконаний на 105,06%. Виконання планових показників щодо решти податкових надходжень перебуває в інтервалі від 82,91% (акцизний податок) до 97,60% (податок на прибуток підприємств).

В таблиці 3 розглянемо динаміку доходів загального фонду місцевих бюджетів України (без урахування міжбюджетних трансфертів) у 2022 році у порівнянні з попереднім роком.

Як свідчать дані таблиці 3, в цілому за 12 місяців 2022 року до загального фонду місцевих бюджетів України (без урахування міжбюджетних трансфертів) надійшло 398,1 млрд. грн., тобто збільшення порівняно із січнем-груднем 2021 року становило 46,1 млрд. грн., або 13,13%. Зазначене, в основному, зумовлено значним зростанням обсягів саме податкових надходжень.

Динаміка доходів загального фонду місцевих бюджетів України
(без урахування міжбюджетних трансфертів) у 2021-2022 роках

Показники	Виконано у 2021 році, млрд. грн.	Виконано у 2022 році, млрд. грн.	Відхилення	
			Абсолютне, млрд. грн.	Темп приросту, %
Податок на доходи фізичних осіб	212,2	272,2	+60,0	+28,28
Податок на прибуток підприємств	15,8	12,2	-3,6	-22,78
Акцизний податок	17,8	13,1	-4,7	-26,40
Плата за землю	35,3	29,6	-5,7	-16,15
Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	7,8	7,1	-0,7	-8,97
Єдиний податок	46,2	47,2	+1,0	+2,16
Плата за адміністративні послуги	3,6	3,3	-0,3	-8,33
Інші доходи	13,2	13,4	+0,2	+1,52
Всього доходи	351,9	398,1	+46,2	+13,13

Джерело: складено автором за даними джерел [9].

Своєю чергою, збільшення обсягів бюджетних ресурсів локального рівня, мобілізованих податковим методом, обумовлено, насамперед, зростанням рівня мобілізації податку на доходи фізичних осіб (+28,28%), що зумовлено, по-перше, зростанням відрахувань із заробітних плат військовослужбовців, по-друге, збільшенням нормативу зарахування ПДФО до місцевих бюджетів - з 60% до 64% з початку 2022 року. Водночас, слід наголосити на значному зниженні, починаючи з березня 2022 року, надходжень податку на доходи фізичних осіб, що сплачується податковими агентами, з доходів платника податку у вигляді заробітної плати. Такі надходження досі перебувають нижче рівня 2021 року, однак, при цьому не впали до рівня 2020 року [8]. Аналогічна ситуація прослідковується і щодо ПДФО з доходів інших, ніж заробітна плата. Зазначене є наслідком звуження бази оподаткування податком на доходи фізичних осіб, насамперед, через вимушену міграцію значної кількості працездатного населення. Так, за даними Міністерства економіки України, на територіях, де тривають бойові дії, було зайнято 10 млн. працівників, щонайменше 5 млн.

людей втратили роботу.

Також у 2022 році спостерігається незначне, але ж зростання надходжень єдиного податку до місцевих бюджетів України – на 2,16%. Як відомо, єдиний податок є одним з найвагоміших податкових джерел формування бюджетних ресурсів органів місцевого самоврядування. Так, у довоєнний час його частка у податкових надходженнях місцевих бюджетів України сягала в середньому 13% і щороку збільшувалася. В умовах воєнного стану, як свідчать наведені вище дані, єдиний податок залишається другим після ПДФО за вагомістю надходжень податковим джерелом формування доходів місцевих бюджетів.

Зазначимо, що Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022 р. № 2120-IX було запроваджено зміни щодо механізму нарахування і сплати єдиного податку, а саме:

- фізичні особи-підприємці – платники єдиного податку першої та другої групи отримали право не сплачувати єдиний податок;

- створено нову, спеціальну третю групу платників єдиного податку. Платниками цієї групи можуть бути фізичні особи-підприємці та юридичні особи з граничним обсягом річного доходу до 10 млрд. грн. (замість звичайних 1167 розмірів мінімальної заробітної плати (або 7,6 млн. грн. – на початок 2022 року), крім суб'єктів господарювання, що займаються забороненими для цієї групи видами діяльності. Відсоткова ставка – 2% доходу (замість звичайних 3% зі сплатою ПДВ і 5% без сплати ПДВ) [10]. З квітня переходити на цю систему дозволили й компаніям з понад 10 млрд. грн. річного доходу, за винятком тих, хто працює у галузях азартних ігор, обміну валюти, виробництва й торгівлі підакцизними товарами, видобутку, виробництва й реалізації дорогоцінних металів і каміння, діяльності з управління підприємствами, надання послуг пошти та зв'язку. У середині квітня Верховна Рада дозволила перехід на 2-відсоткову систему особам, які організують азартні ігри, виробляють та продають ювелірну продукцію, займаються фінансовою діяльністю.

Таким чином, податкові новації 2022 року щодо переходу суб'єктів

господарювання на спрощену систему оподаткування, обліку та звітності і, відповідно, сплату єдиного податку, з одного боку, негативно вплинули на мобілізовані обсяги надходжень податку на прибуток підприємств та податку на додану вартість, що, переважно, відобразилося на формуванні доходів державного бюджету; з іншого – підвищили рівень сплати єдиного податку, що є позитивним аспектом фіскальних трансформацій локального рівня.

В розрізі регіонів рівень сплати єдиного податку суттєво відрізняється: від 20,3% приросту в Львівській області до значного зниження таких надходжень у Запорізькій, Донецькій, Херсонській, Луганській, Сумській, Харківській, Миколаївській, Чернігівській областях – тобто, саме там, де велися (ведуться) бойові дії, внаслідок чого малий та середній бізнеси були релоковані або ж взагалі припинені. Натомість, в регіонах підвищеної концентрації внутрішньо переміщених осіб та відповідної передислокації бізнесу, приріст надходжень єдиного податку значно перевищує показники минулого року.

Крім того, певні негативні наслідки для наповнення місцевих бюджетів мали зміни, внесені 15.03.2022 року до Податкового кодексу України в частині запровадження законодавчої норми щодо звільнення від плати за землю з березня 2022 року по 31 грудня року, наступного за роком, в якому припинено або скасовано воєнний стан, платників на територіях, на яких ведуться бойові дії [10]. Мова йде про земельні ділянки (земельні частки/паї), що розташовані на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями російської федерації, а також земельні ділянки (земельні частки/паї), які визначені обласними військово-цивільними адміністраціями як засмічені вибухонебезпечними предметами та/або на яких наявні фортифікаційні споруди. Також тимчасово за 2022-2023 роки не нараховуватиметься та не сплачуватиметься загальне мінімальне податкове зобов'язання за аналогічні земельні ділянки [10].

Фіскальним наслідком зазначених змін стало скорочення обсягів надходжень плати за землю до місцевих бюджетів України у 2022 році порівняно з попереднім роком на 5,7 млрд. грн., або 16,15%. Лише місцеві бюджети

Херсонської області втратили понад 650 млн. грн., адже область є аграрною, а переробка сільгосппродукції - один з пріоритетних напрямів розвитку регіону.

На 0,7 млрд. грн., або 8,97% скоротилися у 2022 році порівняно з попереднім роком надходження податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Зазначене скорочення також відбулося через зміни до податкового законодавства, згідно з якими цей податок, як і плата за землю, не сплачуватиметься в період з березня 2022 року по 31 грудня року, в якому буде припинено або скасовано військовий стан, на територіях, де ведуться (велися) бойові дії або на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями російської федерації.

Значно гіршою є ситуація з надходженнями акцизного податку, зокрема акцизу на паливо. В порівнянні з 2021 роком, обсяги мобілізованих до місцевих бюджетів України коштів від системи акцизного оподаткування знизилися на 4,7 млрд. грн., або 26,40%, у тому числі від оподаткування нафтопродуктів - на 6,7 млрд. грн., або 70,18%. Причиною такого катастрофічного падіння надходжень стало встановлення з 17.03.2022 року по 30.09.2022 року ставки акцизного податку на імпорт пального на рівні 0 євро за 1000 л.

Наразі на паливо діють знижені ставки: бензин, дизель та біопаливо - 100 євро за 1000 л.; газ - 52 євро за 1000 л. Виняток складає лише паливо на потреби військових - якщо замовником пального є Міністерство оборони України, акцизна ставка дорівнює 0 євро за 1000 л. Такі ставки діятимуть до кінця воєнного стану, але не пізніше 01.07.2023 року. Після цього акцизні ставки повернуться до рівня, якими вони були до запровадження пільг у березні минулого року, – 213 євро та 140 євро за 1000 л. на бензин і дизель відповідно.

Цілком очікуваним в умовах повномасштабної агресії російської федерації стало зменшення ділової активності суб'єктів господарювання і відповідне зниження надходжень до місцевих бюджетів податку на прибуток підприємств – на 3,6 млрд. грн., або 22,78% порівняно з попереднім роком.

Аналіз фінансової спроможності місцевих бюджетів у розрізі регіонів, проведений Міністерством фінансів України, засвідчив, що рівень їх виконання

у 2022 році безпосередньо залежав від стану ведення бойових дій у регіонах.

Так, не забезпечено приросту до попереднього року і виконання планових показників доходів загального фонду по зведених бюджетах таких областей:

- Донецької (-2,2 млрд. грн., або -13,8% до 2021 року; -2,9 млрд. грн., або -7,5% до плану з урахуванням змін на 2022 рік);
- Запорізької (-2,6 млрд. грн., або -16,3% до 2021 року; -3,7 млрд. грн., або -21,8% до плану з урахуванням змін на 2022 рік);
- Луганської (-1,1 млрд. грн., або - 25,8% до 2021 року; -2,0 млрд. грн., або -37,2% до плану з урахуванням змін на 2022 рік);
- Харківської (-2,6 млрд. грн., або -10,0% до 2021 року; -3,1 млрд. грн., або -11,8% до плану з урахуванням змін на 2022 рік);
- Херсонської (-2,7 млрд. грн., або -41,9% до 2021 року; -2,9 млрд. грн., або -43,6% до плану з урахуванням змін на 2022 рік) [9].

Як бачимо, найбільші втрати бюджетних ресурсів (більше 40% порівняно з планом та порівняно з показниками минулого року) зазнали територіальні громади Херсонської області, 88% якої влітку 2022 року було окуповано.

Водночас, в окремих регіонах приріст доходів загального фонду у минулому році становив більше 30%, а саме в таких областях: Львівська (+43,2%); Житомирська (+42,0%); Закарпатська (+41,9%); Волинська (+37,7%); Хмельницька (+34,5%); Чернівецька (+33,9%); Івано-Франківська (+31,7%).

Як вже зазначалося, вагомий приріст мобілізованих бюджетних ресурсів в цих адміністративно-територіальних одиницях пояснюється, зокрема, значною релокацією у такі регіони внутрішньо переміщених осіб, а відповідно - і бізнесу, з територій, де ведуться (велися) бойові дії або територій, тимчасово окупованих збройними формуваннями російської федерації.

Підводячи підсумки, відмітимо, що територіальні громади довели свою здатність гідно реагувати на непередбачувані виклики, ефективно нарощувати локальні бюджетні ресурси та забезпечувати високий рівень надання послуг в будь-яких умовах, а також швидко пристосовуватися до нових умов. Разом з тим, спостерігаємо суттєві відмінності фіскальних трансформацій по окремих

адміністративно-територіальних одиницях, що вимагає негайного реагування. Так, напруженою залишається ситуація у територіальних громадах (у тому числі Херсонської області), які перебувають під тимчасовою російською окупацією, де набули поширення факти розкрадання майна і грошових коштів бізнесу російськими військовими та місцевими колаборантами, або на території яких ведуться бойові дії. Більша частина суб'єктів господарювання - платників податків згорнули свою підприємницьку діяльність на цих територіях або змінили юридичну адресу, відповідно забезпечуючи податкові надходження інших місцевих бюджетів.

Крім того, наразі перед органами місцевого самоврядування постає чимало новітніх викликів: забезпечення повоєнної розбудови, відновлення пошкодженої інфраструктури, врегулювання дисбалансів між рівнями розвитку різних територіальних громад, чітке розмежування повноважень між всіма рівнями, підтримка демократичності прийняття рішень.

Незважаючи на значні зрушення у становленні та розбудові місцевого самоврядування протягом усіх років незалежності України, більшість територіальних громад в умовах сьогодення не мають можливості самостійно і в достатньому обсязі формувати доходи своїх бюджетів. Рівень фінансової незалежності місцевих органів влади незначний, причиною цього є переважання делегованих повноважень над власними, залежність дохідної частини місцевих бюджетів від міжбюджетних трансфертів з державного бюджету, незначна фіскальна роль місцевих податків і зборів, нерівномірний розподіл бюджетних ресурсів між регіонами України. Реальні фінансові можливості органів місцевого самоврядування значно обмежуються, що, своєю чергою, є гальмівним чинником демократичних перетворень у державі.

Повномасштабне російське вторгнення на територію незалежної України поглибило ризиковість національного та регіонального фіскального простору через посилення військово-політичних і соціально-економічних викликів, наслідком чого стали певні фіскальні трансформації процесу мобілізації доходів місцевих бюджетів, які негативно впливають на стан їх наповнення і

актуалізують питання розробки компенсаторних механізмів формування бюджетних ресурсів органів місцевого самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Павлюк К. В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки : монографія. Київ: НДФІ, 2006. 584 с.
2. Місцеві фінанси у схемах і таблицях : навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Федосова. Київ: КНЕУ, 2010. 600 с.
3. Гончар Г. Особливості формування доходів місцевих бюджетів. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 45. С. 225-232.
4. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн : навч. посіб. Київ: Знання-Прес, 2002. 495 с.
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. Дата оновлення: 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.02.2023).
6. Фінанси: підручн. / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. Київ: Знання, 2012. 687 с.
7. Сторонянська І. З., Беновська Л. Я. Податкові надходження в структурі доходів державного та місцевих бюджетів: регіональний вимір. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2015. Вип. 1 (111). С. 92-97.
8. Оніщук І. Аналіз виконання місцевих бюджетів за 2022 рік. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16105> (дата звернення: 18.02.2023).
9. Довідка щодо виконання доходів загального фонду місцевих бюджетів за 2022 рік. URL: <https://mof.gov.ua/uk/vykonannia-dokhodiv-mistsevykh-biudzhetiv> (дата звернення: 18.02.2023).
10. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 20.02.2023).

1.5. Сільський зелений туризм як ефективний інструмент ревіталізації сільських територій у післявоєнний період

*В.О. Бойко
Л.О. Бойко*

Туризм – це приваблива сфера бізнесу, яка приносить понад 15% ВВП у провідних туристичних країнах. Індустрія туризму є одним із пріоритетів економічного розвитку в країнах Європейського Союзу. Сьогодні росія веде широкомасштабну загарбницьку війну проти України. Сильний і хоробрий український народ непереможних і незламних людей виборюють свою незалежність. До України прикута увага всього світу. Війна змушує багатьох думати, що іноземці тепер не прийдуть до нас, але ми впевнені, що після нашої перемоги через деякий час ми побачимо значний інтерес з боку іноземних туристів та інвесторів. У світі є приклади, коли після масштабних конфліктів країни швидко оговтувалися і пропонували гостям різноманітні туристичні продукти.

Яким буде взагалі український туризм після війни, та яке місце у ньому буде відведено сільському зеленому туризму, як невід’ємної частини стратегії сталого розвитку сільських територій – це чергова тема для дискусій. Туризм – саме та галузь, яка швидко відновлюється. Одна гривня, принесена туристом, робить 10-15 обертів у галузі, а це хороший стимул для розвитку місцевої економіки. Всім зрозуміло, що індустрія туризму після війни зміниться, власне, як і природа подорожуючих. Тому, на сьогодні необхідно вивчати досвід країн в яких була війна, для того щоб прописати власні алгоритми дій для розвитку туристичної галузі після неї.

Сільський зелений туризм став найпоширенішим видом відпочинку у країнах Європейського Союзу. Наприклад, у Польщі, Німеччині та Франції кількість бажаючих відпочивати у сільській місцевості навіть перевищує кількість охочих відпочити на морі. Але сільська гостинна садиба – це не тільки екзотичне проведення часу для містян на свіжому повітрі серед чарівної природи. Це також важливий важіль розвитку сільських територій. Фахівці

Європейського банку реконструкції та розвитку підраховали, що сільському мешканцю прожити в місті у двадцять разів дорожче, ніж створити для нього умови проживання та роботи на селі. Крім того, дохід від ліжко-місця в «зеленій» садибі еквівалентний річному доходу фермера від однієї корови. Напевно, саме тому сьогодні в Західній Європі ліжко-місць у приватних заміських будинках стільки ж, скільки й у дорогих готелях [1].

В умовах воєнного сьогоднішнього дня, та пережитих декілька років пандемії COVID-19, збільшується психологічна напруга серед населення, яке все більше потребує як морального так і фізичного відпочинку. Забезпечення відповідного функціонування туристичних продуктів, які в основному перенесено у безпечні регіони нашої країни, розглядається як одне з пріоритетних державних завдань у зростанні дохідної частини бюджету.

Перспективний розвиток сільського зеленого туризму повинен реалізовуватися поетапно на основі використання організаційних, правових та економічних принципів. На першому етапі реалізації державної стратегії розвитку туристичної індустрії необхідно послідовно визначити нагальні проблеми в системі функціонування та розвитку сільського зеленого туризму в цілому, а також проблеми правового регулювання туристичної діяльності, на другому необхідно імплементувати вдосконалену нормативно-правову базу в дійсність, задля надання якісних послуг.

Поняття «сільський зелений туризм» уперше в законодавстві застосували у Законі України від 15 травня 2003 р. «Про особисте селянське господарство», що дало правові підстави вести діалог про непідприємницький характер діяльності у сфері сільського зеленого туризму та сприяло її подальшому розвитку саме на базі таких господарств.

Окремі аспекти цієї діяльності регулюються Цивільним, Господарським, Податковим, Сімейним кодексами України, Законами України від 15 вересня 1995 р. «Про туризм», від 5 липня 2012 р. «Про зайнятість населення», від 17 червня 2004 р. «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», від 19 червня 2003 р. «Про фермерське господарство», від 15 травня 2003 р. «Про державну

реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», від 12 травня 1991 р. «Про захист прав споживачів», від 23 грудня 1997 р. «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», Постановою Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. №297 «Про затвердження порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)», Наказами Державного департаменту ветеринарної медицини України від 21 березня 2002 р. №17 «Про затвердження ветеринарних та санітарних вимог до особистих селянських господарств – виробників сирого товарного молока», Міністерства аграрної політики України від 19 грудня 2006 р. №100 «Про затвердження ветеринарно-санітарних вимог утримання птиці в особистих селянських господарствах», від 14 січня 2004 р. №4 «Про затвердження ветеринарно-санітарних правил для боєнь, забійно-санітарних пунктів господарств та подвірного забою тварин» та іншими нормативно-правовими актами [2].

Згідно вимог сучасності потрібно кардинально змінювати все законодавство. Якщо ж будуть зміни чи доповнення до закону, як показує досвід, це обертається ще більшою катастрофою для надання послуг гостинності на селі. Розробка та прийняття нових законів потребує багато зусиль і часу, але необхідно створити принципово нові правові норми, які регулюють діяльність сімейних фермерських господарств та родинних садиб у сільській місцевості.

Сільський зелений туризм – це не так туристична діяльність, як продовження сільськогосподарської роботи сільських садиб. І в усьому світі, розуміючи важливість сімейного господарювання на селі, та те, що сільським мешканцям важко вижити лише за рахунок сільськогосподарської праці, держава своїми заходами та різноманітними економічними важелями стимулює диверсифікацію діяльності сільської праці. У зарубіжній практиці прийнято, що сільський зелений туризм – це не туристична діяльність, а надання послуг гостинності у сільській місцевості. На жаль, ми до цього не дійшли, і всі законодавчі зміни спрямовані більше в бік туризму та економіки [3].

Можна виділити слабкі сторони у функціонуванні вітчизняного сільського зеленого туризму:

- наявний досвід зарубіжних країн використовується не в повній мірі;
- на діяльність сільського населення негативно впливає несприятливе правове та економічне середовище;
- дії центральних органів виконавчої влади у сфері туризму не узгоджуються з принципами аграрної політики;
- мають місце різні підходи у розумінні суті сільського зеленого туризму;
- відсутність не тільки сприятливих умов для різноманітних інвестицій, але й цікавих і привабливих кредитних ресурсів;
- відсутність широкої реклами сільського туризму не тільки на державному, але й місцевому рівнях;
- відсутність надання якісних та гарантованих послуг клієнтам, а також недосконала процедура захисту порушених прав сторін;
- відсутність необхідної кількості об'єктів високої якості з надання послуг розміщення клієнтів у різних регіонах країни;
- відсутність вільного доступу до наявної інформації стосовно туристичних можливостей сільського населеного пункту, які не використовуються в повній мірі;
- відсутність розгалуженої мережі навчальних центрів для навчання та підвищення кваліфікації менеджерів та сільського працездатного населення.

В Україні генератором розвитку сільського зеленого туризму як нового напрямку туристичної сфери, стала Всеукраїнська спілка сільського зеленого туризму, яка виникла у 1996 році. За роки діяльності спілки сформувалися певні терміни та поняття, набули чинності нормативно-правові акти щодо розвитку сільського зеленого туризму, виконано десятки проєктів, створено власні продукти – програми категоризації «Українська гостинна садиба» та екомаркування «Зелена садиба», передплатний журнал «Туризм сільський зелений», організація і проведення всеукраїнських виставок-ярмарків

«Українське село запрошує», конференції і регіональні тренінги та семінари, створено всеукраїнську мережу сільського зеленого туризму [4].

Ще до початку процесу євроінтеграції українські сільські садиби почали наближувати Україну до Європи. Особливої актуальності сільський зелений туризм набув у ХХІ столітті, коли постала проблема зайнятості сільського населення. Почала зростати частка безробітних селян, оскільки аграрний сектор не потребував такої кількості людей, бо ручна праця стає автоматизованою та роботизованою. А що робити з населенням, яке там проживає? Маємо однозначну відповідь: шукати інші умови проживання. У країнах Європейського Союзу були створені всі умови для розвитку сільських територій та реалізовувалась політика розвитку несільськогосподарської діяльності. Тобто, фермер не тільки працює у рослинницькій чи тваринницькій галузі, а й надає й інші послуги – у сфері гостинності та сільського туризму.

Сільський туризм - це ще й соціально-економічне явище, коли сім'я має право використовувати продукти з власного городу та готувати з них їжу, щоб люди з міста могли приїхати, скуштувати сільські страви, подихати чистим повітрям і відчувати радість життя. Під час децентралізації на території об'єднаних територіальних громад для сталого розвитку виникла виняткова потреба у діяльності місцевого населення, на відміну від великого сільськогосподарського виробництва. Містяни ж хочуть відпочити в рекреаційних зонах, позбавлених містобудування. Часто жителі урбанізованих міст відчувають втому від міської метушні. Треба дати їм можливість поїхати разом з родиною в село, щоб повернутись до природного, натурального, етнічного середовища.

Значення сільського зеленого туризму у соціально-економічному житті країні можна охарактеризувати наступним: активізує розвиток селянських господарств, що культивують зелений туризм; надає можливість розвитку та покращенню сільської інфраструктури; бере активну участь в збільшенні доходів сільського населення та відрахувань до місцевих бюджетів шляхом реалізації клієнтам надлишків сільськогосподарської продукції; стимулює закріпленню молоді на селі, надає позитивний поштовх розширенню місцевого ринку праці,

підвищуючи зайнятість сільського населення, що сприяє зменшенню відтоку робочих рук за кордон; не дає можливості занепаду етнокультурної самобутності українців; активно залучає до змістовного відпочинку населення країни з невисоким рівнем доходів; створює можливості для підвищення не тільки культурного рівня сільського населення, але й його екологічної свідомості.

Безперечно, необхідним є розгляд мотивації вибору такого виду відпочинку наведеним сегментом населення. Значна частка (29%) тих, хто відпочиває в сільській місцевості, надає перевагу такому виду відпочинку завдяки можливості дуже близько долучитися до навколишнього природного середовища – купатись у водоймах, гуляти на свіжому повітрі, збирати ягоди, гриби. Також значну частку населення (17%) мотивує до відпочинку в селі можливість харчування екологічно чистими, натуральними і відносно дешевими продуктами домогосподарств. Бажання залучитись до народної культури, звичаїв, традицій, брати участь у святах та сільських розвагах, зануритись у сільське життя виступає важливим мотиватором до відпочинку в сільській місцевості для 15% туристів. Як виявилось, важливим мотивом туристів (12%), беручи до уваги фінансовий стан переважної частини населення країни, є відсутність коштів для відпочинку на дорогих курортах, за кордоном, адже загальновідомо, що проживання в сільській садибі коштує набагато дешевше за відпочинок у курортній зоні з мешканням у готелі. Ще одним мотиватором для місцян (9%) виступає потреба в можливості спокійного відпочинку подалі від індустріальних міст, що сприяє роздумам та поверненню внутрішньої гармонії. Певна частина населення (7%) відпочиває в сільській місцевості у зв'язку з сімейною традицією такого відпочинку, а дещо менша частка туристів (6%) пояснила своє бажання користуватися послугами сільського зеленого туризму необхідністю оздоровлення в даних кліматичних умовах за рекомендацією лікаря. Дещо менша частка туристів (5%) вказала, що до відпочинку в сільській місцевості їх спонукає можливість безпосередньої участі в сільськогосподарських роботах для власного задоволення [5].

У європейських країнах сільський туризм удосконалювався шляхом розвитку нішевих послуг. Бажаючі клієнти-міські мешканці можуть обирати господарство для відвідування за наступними спеціалізаціями – сироварство, виноробство, бджільництво, конярство, птахівництво тощо. Для визначення специфіки послуг власники садиб розробляють реклами, графічні зображення, логотипи, які супроводжують сайти їх господарств.

Основною моделлю функціонування сільського зеленого туризму в Україні є приватна садиба, заснована на особистому селянському господарстві. До таких садиб чітко визначені та сформульовані відповідні вимоги. Основною і головною умовою для розміщення бажаючих гостей у сільській садибі є звичний для мешканців міст комфорт – сучасні зручні меблі та сантехніка з відповідним рівнем санітарії, Інтернет, тощо.

Що стосується житлових будинків у садибі, то вони поділяється на два основних види. Перший – це стовідсоткова автентична будівля з сучасними меблями та технічним обладнанням. Другий – новочасний будинок з оригінальною архітектурою. Важливою особливістю сільської садиби є місце, де відвідувач має можливість усамітнитися або провести час із своєю родиною, не завдаючи клопоту господарям. Таких варіантів дуже багато: альтанки з меблями сплетеними з лози, водойми з острівцями, незвичайні хатинки, навіси тощо.

Згідно чинного законодавства України сільським садибам можуть бути присвоєні відповідні категорії якості та рівня надання послуг за зверненням і заявою господаря садиби:

- процедуру присвоєння відповідної категорії якості та рівня обслуговування здійснює всеукраїнське об'єднання сільських господарів, яке підтверджує відповідність даної сільської садиби встановленим нормативам та вимогам і факту існування певного об'єкту з відповідним рівнем якості послуг;
- до якості об'єктів і послуг сільського зеленого туризму можуть встановлюватись додаткові загальнонаціональні критерії та вимоги Всеукраїнським об'єднанням сільських господарів;

- шляхом затвердження відповідних стандартів встановлюються загальнонаціональні вимоги до безпеки сільських садиб та якості послуг у сфері сільського зеленого туризму, які враховуються при категоризації сільських садиб. Присвоєння відповідної категорії якості та рівня послуг підтверджується відповідним сертифікатом.

Сільський розвиток - це людина. Їй потрібно допомагати у правовому полі залучати якнайбільше можливостей для розвитку. Нинішня норма вимагає від тих, хто її виконує, реєструватися. Децентралізація та створення ОТГ спонукають господаря садиби з діяльністю «сільський зелений туризм» до легалізації. Добре, він легальний, і за дійсною законодавчою базою має до 30 ліжко-місць. Він реєструється як фізособа-підприємець. Але сільський туризм - справа сезонна, переважний потік туристів влітку. Господарю невідомо, приїдуть туристи чи ні, а єдиний соціальний внесок ФОП має сплачувати щокварталу.

Ще одна проблема, що Держпродспоживслужба виконує норму закону про захист безпеки продуктів харчування. Там зазначено, що власник садиби, коли він має кухню і годує з неї гостей, повинен реєструватися як оператор ринку. А що таке «оператор ринку»? Це промислове виробництво, таке як ресторан, кав'ярня, кафе, - і відповідне оподаткування. Якщо не внормувати законодавчу базу, господарі садиб «підуть у тінь» або облишать сільський туризм. А українських прихильників сільського туризму разом з їхніми грошима прийматиме Польща [6].

На сьогодні перед національною туристичною сферою постає доволі багато завдань та викликів. Усі експерти одноголосно стверджують, що про відродження індустрії слід замислитись вже зараз. Багато хто з подорожуючих захоче відвідати саме ті місця, які стали символами цієї війни [7-9]. Тому, необхідним буде поглиблення обізнаності мандрівників щодо різних видів туризму які є унікальними для нашої країни, такі як медичний, водний, морський, наземний, повітряний екстремальний туризм, екотуризм, агротуризм, сільський (зелений) туризм.

Стимулювання туристичних бізнес структур, управлінських органів, інвесторів до створення туристичних кластерів та реалізації інноваційних кластерних проєктів (урбан-парки, туристично-реєкраційні парки, тощо), впровадження концепції «Smart Tourist Destination». Інформування, стимулювання та навчання сільських жителів можливості надання послуг з сільського туризму, який набирає все більшої популярності серед тих туристів, які хочуть гармонії з навколишнім та соціокультурним середовищем [10-14].

Сучасні люди, які звикли до численних зручностей міського життя і хочуть насолоджуватися виїзним дозвіллям, не готові залишатися без теплого ліжка, душі та електрики, тому для них є новий тип дозвілля – глемпінг, який поєднує переваги природи та цивілізаційні зручності. Перевагами цього виду бізнесу є низька конкуренція та відсутність її в деяких регіонах; швидке погашення, незважаючи на значний обсяг інвестицій; відносна стійкість проєкту до несприятливих економічних тенденцій, а також можливість швидкої зміни концепції; перспективи розширення бізнесу завдяки залученню іноземних туристів. Ймовірними ризиками є вибір неправильного місця; поломка обладнання; збільшення частки постійних витрат; несприятливий клімат; зміна законодавчої бази та посилення регулювання у цій сфері діяльності. Основною проблемою для розвитку глемпінгу в Україні є новизна концепції законодавства (в жодних нормативних актах цього не передбачено) та те, що українці не розуміють, що їм пропонують. У законодавчій базі України немає таких слів, як «глемпінг» та «глемп». Отримуючи сертифікат відповідності, глемп класифікується як намет. Це спричиняє непорозуміння між підприємцями та інспекторами. Коли інспектор бачить, що намет зареєстрований, але це справжня конструкція, хоч і легка, але досить велика порівняно з наметом, виникає певний дисонанс. Слід розуміти, що новий формат туризму додасть соціальну складову частину, розширить можливості для місцевих підприємців, а також допоможе у створенні нових робочих місць. Таке підприємство має бути унікальним, незвичним та оригінальним і мати усі характеристики комфортного життя. Надання рекомендацій, щодо створення глемпів з метою розвитку туристичної

та екоготельної індустрії, основна діяльність яких направлена на збереження природних ресурсів та здатна зробити значний внесок у зростання валового внутрішнього продукту при відносно низьких затратах та коротких термінах окупності [15-17].

Також, одним із завдань є налагодження взаємодії між представниками туристичного бізнесу та розробниками ІТ-технологій для створення мобільних додатків з метою поліпшення існуючих турпродуктів, які зроблять більш комфортними подорожі туристам з візуалізацією колоритних місць в межах побудованого маршруту [18,19].

Головне, що потрібно на сьогодні взяти до уваги - це формування потужного туристичного бренду, що буде сприяти швидкому відродженню сільського зеленого туризму в країні. Відновлення функціонування туристичної сфери слід розпочати з регіонів, які найменше постраждали від війни. Це дозволить сформувати першочергову основу для прийому туристів. Інвестиційні потоки мають рухатися від Заходу на Південь і на Схід: від Львова до Одеси та Києва, а далі - в інші регіони після відновлення усєї необхідної інфраструктури та розмінування територій.

Список використаних джерел

1. Як розвивається сільський зелений туризм у Польщі та Україні? URL: <https://decentralization.gov.ua/news/9362>
2. Сільський зелений туризм – від роз'єднаних садиб до територіальних кластерів. URL: <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/Rutynskyy-Silskyy-zelenyy-turyzm-2018-book.pdf>
3. Необхідно змінити усе законодавство щодо сільського зеленого туризму. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2413570-neobhidno-zminiti-use-zakonodavstvo-sodo-silskogo-zelenogo-turizmu-ekspert.html>
4. Діяльність спілки сприянні розвитку сільського зеленого туризму в Україні. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2016/05/Gromadska-organizatsiya---Spilka-spriyannya-rozvitku-silskogo-zelenogo-turizmu-v-Ukrayini--.pdf>
5. Дармоустук Д. Г. Тенденції розвитку зеленого туризму в Україні. Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2017. Вип. 2 (57).

138-144. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/NADU/TPDU/TPDU-572017.pdf#page=138

6. Сільський зелений туризм акумулює принади природи, традицій і нішевих промислів. URL: <http://www.agroprofi.com.ua/statti/1713-silskyu-zelenyy-turyzm-akumulyuyey-prynady-pryrody-tradytsiy-i-nishevykh-promysliv>

7. Бойко В., Далевська Н. Розвиток туризму після збройних конфліктів у різних країнах світу. *Управління змінами та інновації*, 2022. №3. С. 5-10. URL: <https://doi.org/10.32782/CMI/2022-3-1>

8. Boiko V., Boiko L. Problems and Prospects for Innovation-Driven Development of the Tourism Industry in Ukraine. *Science and Innovation*, 2022. №18(5). С. 26–37. URL: <https://doi.org/10.15407/scine18.05.026>

9. Бойко В. Геопросторові аспекти та стратегія розвитку туристичного бізнесу в південному регіоні України у післявоєнний період. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*, 2022. №13. С. 155-162. URL: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/290>

10. Бойко В.О. Сільський зелений туризм в Україні: проблеми та перспективи. *Агросвіт*. 2020. № 22. С. 58–65. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.58 http://www.agrosvit.info/pdf/22_2020/10.pdf

11. Boiko V. Green Tourism as a Perspective Direction for Rural Entrepreneurship Development. In *Scientific Approaches to Modernizing the Economic System: Vector of Development: Collective Monograph*. Edited by Viktoriia Boiko, Natalia Verkhoglyadova, Olena Volska and Viktoriia Hranovska. Lviv-Toruń: Liha-Press, 2020. pp. 1–18.

12. Romanenko Y., Boiko V., Shevchuk S., Barabanova V., Karpinska N. Rural development by stimulating agro-tourism activities. *International Journal of Management*, 2020. vol. 11, is. 4, pp. 605–613. URL: <https://doi.org/10.34218/IJM.11.4.2020.058>.

13. Бойко В.О., Ключник А.В., Півньова Л.В. Зміцнення конкурентоспроможності підприємств екологічного (зеленого) туризму. *Вісник Херсонського Національного Технічного Університету*. 2020. №3. С. 213—222. URL: <https://doi.org/10.35546/kntu2078&4481.2020.3.28>

14. Бойко В.О. Екологічний туризм як складова зеленої економіки. *Ефективна економіка*. 2021. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8773> DOI: 10.32702/2307-2105-2021.4.73

15. Бойко В.О., Драгота І.П. Глемпінг – ексклюзивний туристичний продукт сьогодення. *The I International Science Conference on Multidisciplinary Research* (January 19–21, 2021). Berlin, Germany, 2021. P. 219–221. URL: <https://isg-konf.com/i-international-science-conference-on-multidisciplinary-research/>

16. Бойко В.О. Глемпінг – новий тренд індустрії гостинності. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*, 2021. (8). С. 22-28. URL: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.8.3>
17. Бойко В.О., Драгота І.П. Інноваційні форми туристичного продукту в готельному бізнесі. *The III International Science Conference on E-Learning and Education*, February 2 –5, 2021, Lisbon, Portugal. 47-51 p. URL: https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2021-03/Португалія_Тези_III-Conference-February-2-52021-book.pdf
18. Бойко В.О., Осадчий А.А., Бойко Л.О. Соціальні мережі - перспективний напрям просування бізнесу у підприємницькій діяльності. *Вісник Херсонського національного технічного університету*, 2021. № 2 (77). С.178-185. URL: [http://kntu.net.ua/index.php/ukr/content/download/89635/515698/file/Вісник%20%20\(77\).pdf](http://kntu.net.ua/index.php/ukr/content/download/89635/515698/file/Вісник%20%20(77).pdf)
19. Кирилов Ю.Є., Грановська В.Г., Крикунова В.М., Жосан Г.В., Бойко В.О. Цифрова економіка. Криптовалюти: навчальний посібник. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 228 с.

РОЗДІЛ 2

ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВІДНОВЛЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ ТА СУБ'ЄКТІВ РИНКУ

2.1. Економічний потенціал відновлення конкурентних переваг соціально-економічних систем: теоретичні аспекти

Т. Д. Нечипоренко

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується динамічністю змін, що відбуваються, їх ключовою рисою є парадоксальне поєднання кардинального науково-технічного прогресу з наростанням кризових тенденцій у соціально-економічних системах. Функціонування соціально-економічних систем підлягає постійному впливу зовнішніх та внутрішніх чинників невизначеності, що зумовлює їх високу динамічність, а тому непередбачуваність поведінки та станів розвитку, що супроводжується складністю подолання інформаційних бар'єрів для розроблення стратегічних перспектив розвитку таких систем та формування управлінських впливів для їх досягнення.

Доктрина економічної науки робить акцент на розробку теорії збалансованого, комплексного розвитку вітчизняної економіки. Дослідження соціально-економічних систем враховують важливі питання стосовно їх адаптації, пристосування, пристосування в умовах перманентних змін, підвищення рівня економічного потенціалу конкурентних переваг враховуючи невизначеність розвитку теперішньої глобальної економіки.

Теоретичні та практичні аспекти економічного потенціалу відновлення конкурентних переваг соціально-економічних систем висвітлено у працях вітчизняних дослідників таких, як Л. Бальцерович, А. Гальчинський, В. Геєць, А.О. Задоя, Б. Лопатніков, Е. Лібанова, Д. Лук'яненко, Б.В. Кульчицький, Д. Крук, С.М. Панчишин, М.І. Крупка, П.І. Островерх, С.К. Реверчук та інші. На

сьогоднішній день в своїх дослідженнях вони створили необхідний фундамент у напрямку окреслення сутності трансформаційних процесів соціально-економічних систем, їх можливостей і обмежень, однак дане питання є дискусійним, потребує подальшого вивчення, узагальнення та осмислення.

Метою роботи є дослідження економічного потенціалу конкурентних переваг соціально-економічних систем, виявлення основних проблем та окреслення напрямів їх розвитку у цифровій економіці.

Для вдосконалення сучасних методів управління соціально-економічними системами важливою є систематизація теоретичних підходів до окреслення дефініцій поняття «економічний потенціал». Відмітимо, що актуалізація дослідження економічного потенціалу спричинена його ключовою роллю у процесі розвитку економіки держави загалом. Так, зростання використання економічного потенціалу впливає на результативність народного господарства країни, її конкурентоспроможність, а також ефективність діяльності суб'єктів господарювання.

Аналізуючи наукові дослідження щодо оцінки потенціалу держави встановлено, що економічний потенціал має пряме відношення до національної економіки у аспекті вироблення матеріальних благ, надання послуг, задоволення економічних потреб суспільства. Відповідно рівень розвитку держави характеризуються наступними поняттями, такими як: рівень економічного розвитку; економічний потенціал країни; економічна міць країни; економічний потенціал суспільства; народногосподарський потенціал країни; економічна могутність; національне багатство; економічний потенціал народного господарства; економічний потенціал господарської системи; промисловий потенціал країни тощо [2; 3; 4; 5].

Вітчизняні науковці вважають, що економічна міць є поняттям, що характеризує ступінь застосування потенційних можливостей ресурсів, які знаходяться в розпорядженні господарської системи. Крім того, економічний потенціал розкриває економічну міць країни і виступає узагальненим показником, що показує величину накопичених і відтворювальних ресурсів [6].

У своїх працях Євдокимов Ф.І. наводить трактування економічного потенціалу за натурально-речовинною формою як «сукупність основних виробничих фондів, оборотних коштів, людських ресурсів, а також природних ресурсів» [4]. Учений Задоя А.О. наголошує на різному значенні понять «народногосподарський потенціал» та «економічний потенціал»: «Оскільки «народне господарство» і «економіка» – поняття не тотожні (перше ширше другого), то і народногосподарський потенціал – поняття відповідно ширше економічного потенціалу» [5]. У народногосподарському потенціалі він виділяє потенціали продуктивних сил і виробничих відносин, а у визначенні економічного потенціалу акцент ставиться не на оцінку ресурсів, а на сукупну здатність до створення максимального обсягу продукту або послуг [5].

Ряд інших авторів вважають, що економічний потенціал характеризує, насамперед, досягнутий рівень розвитку системи суспільного виробництва. Так Мізіна О.В. констатує, що основою існуючого у кожний період часу економічного потенціалу суспільства є уся сукупність наявних продуктивних сил, а також освоєних і використовуваних природних багатств [4, с. 56]. Плікус І.Й., Гаава В. справедливо вважають, що категорія «потенціал» вказує на реальні, фактичні здібності, можливості з обліком конкретних ресурсних обмежень, збалансованості трудових і матеріальних ресурсів [2].

За іншою точкою зору, економічний потенціал можна розглядати з двох сторін: як фактично досягнутий і перспективний потенційний рівень [7]. Під досягнутим потенціалом розуміємо сукупність основних фондів і величини валової продукції галузей або валового суспільного продукту держави, виробленого при певному організаційно-технічному рівні розвитку продуктивних сил і ступеня застосування потенційних можливостей виробничого апарату. У свою чергу, перспективний економічний потенціал розкриває максимальну можливість господарської системи, що визначає максимально можливий обсяг виробництва матеріальних благ і послуг, який можна досягти при ідеальних умовах виробництва й оптимальному використанні

ресурсів [6]. Вочевидь різниця між наявним і перспективним потенціалом становить невикористані резерви.

Враховуючи погляди науковців зазначимо, що усі вищенаведені підходи виділяють або об'єктивний компонент економічного потенціалу – різні ресурси, які беруть участь чи навпаки в обороті, або суб'єктивний компонент – здатність, можливість країни, галузі, підприємства, працівника, використовуючи наявні ресурси, досягати визначених цілей та поставлених задач. Розходження у визначеннях обумовлено тим, що кожним із дослідників виділено певну з рис економічного потенціалу, а не розглянуто його сутність загалом. Для трактування категорії «економічний потенціал» варто робити акценти на тому, що ця категорія характеризує сукупні здібності, потенційність аналізованої системи, які можуть бути реалізовані при наявності ресурсів.

Враховуючи думки вчених, вважаємо, що економічний потенціал є:

- джерелом збільшення національного доходу й економічної міцності держави;
- результатом розвитку продуктивних сил суспільства;
- показником максимальних виробничих можливостей певної галузі, підприємства чи об'єднання;
- ключовим чинником зростання національного багатства країни;
- критерієм оптимальних планів виробництва матеріальних благ, використання ресурсів і національного багатства;
- засобом задоволення суспільних потреб.

Для розуміння економічного потенціалу відновлення конкурентних переваг соціально-економічних систем спочатку приділимо увагу їх змісту.

Під терміном «соціально-економічна система» в загальноприйнятому тлумаченні – це сукупність ресурсів і економічних суб'єктів, що утворюють єдине ціле (соціально-економічну структуру), взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою в сфері виробництва і споживання, обміну і розподілу [8, с. 92]. Соціально-економічна система є відкритою системою, яку не можна вважати

цілком ізольованою від навколишнього середовища в якому-небудь аспекті – інформаційному, енергетичному, речовинному та ін.

У науковій економічній літературі вказано, що до особливостей соціально-економічних систем можна віднести складні імовірнісні динамічні системи, в яких відбуваються процеси виробництва, розподілу, обміну й споживання матеріальних та інших благ. Характерними ознаками соціально-економічної системи є:

- периферійність;
- гнучкість;
- ефективність;
- надійність зв'язку;
- еластичність;
- можливість розвитку у встановлених межах;
- імовірність до зовнішніх дій.

Слід відмітити, що такі системи можуть нагромаджувати досвід, вони здатні саморегулюватись, самоудосконалюватись, однак для їх ефективного функціонування потрібне регульоване управління.

Важливими властивостями, які притаманні соціально-економічним системам вважаємо наступні:

- цілісність та складність, що проявляється у її емерджентності;
- змінність економічних процесів, особливо параметрів та структури економічних систем під дією зовнішніх і внутрішніх факторів;
- стохастичний характер економічних явищ, коли для їх характеристика базується на статистичних методах дослідження, відповідно поводження економічних систем не можливо прогнозувати чи деталізувати;
- закономірність щодо динаміки змін економічних процесів простежується внаслідок необхідної кількості спостережень;
- економіка як досить складна система, що характеризується множинністю її складових елементів, ієрархічністю, багаторівневістю, структурністю та здатністю до самоорганізації;

– підсистеми економіки або її елементи (економічні суб'єкти) можуть функціонувати у багатьох процесах;

– економічні процеси не ізольовані зовнішнього середовища, а тому їх можна спостерігати у «чистому» вигляді [10, с. 8].

Конкурентна перевага соціально-економічної системи – це результат більш ефективного за конкурентів управління процесами формування і розвитку таких якісних та кількісних властивостей продукту, які є важливими для покупця [9, с. 18].

Особливу роль конкуренції для ринку та економіки було запропоновано А. Смітом у принципі «невидимої руки», яка змушує суб'єкта господарювання для забезпечення особистих інтересів реалізовувати й інтереси суспільства, наприклад для збільшення обсягів виробництва запроваджувати сучасні технології, прогресивні методи організації відтворення, економно витратити залучені ресурси тощо. А. Сміт розглядав конкуренцію як систему взаємозалежних спроб продавців контролювати ринок та наголошував, що конкуренція є найважливішим важелем у саморегулюванні ринкового механізму, його об'єктивною умовою існування. Науковцем сформульовано такі умови:

– конкуренти мають діяти незалежно;

– кількість наявних та потенційних конкурентів має бути достатньою для виключення екстраординарних дій;

– економічні одиниці мають володіти необхідними знаннями про ринок та його можливості;

– має бути вільність (від соціальних обмежень) дій стосовно до цих знань;

– необхідно значний термін часу, щоб напрямок та обсяг ресурсів відповідали меті власників [6, с. 75].

Конкурентні переваги соціально-економічних систем базуються на ресурсах, інноваційних, інвестиційних, інфраструктурних та інформаційних факторах. Відмітимо, що певний попередній фактор конкурентних переваг є підґрунтям для розвитку наступного, збільшуючи соціальний капітал. Значно

впливає на конкурентоспроможність суб'єктів ринку, а саме: монополізм, необґрунтованість ризиків, тіньова економіка, корупція.

Конкурентні переваги соціально-економічних систем мають такі основні властивості:

– іманентність, що проявляється при конкуренції в конкретній галузі та сприяє динамічності, а отже, «старіння» поточних конкурентних переваг і їх підтримки. Безперечно, для досягнення конкурентності потрібні комплексні зусилля, якщо їх недостатньо, то це наслідок зовнішніх, неконтрольованих факторів. Найвні фактори можуть виступати з різних позицій підсилюючи або послаблюючи конкурентні переваги;

– відносність (у аспекті порівняння окремих характеристик) виявляється конкурентна перевага на відміну від певних умов чи причин. Наприклад, підприємство, яке має конкурентні переваги на одному сегменті ринку, може не мати таких переваг на іншому;

– прив'язаність до конкретних умов і причин (якщо окремих товар зазнає комерційну поразку на ринку, то тут не виключено, що через деякий час зможе ситуація змінитись через вихід із ринку головного конкурента, рекламної кампанії тощо. Зауважимо, що конкурентна перевага певного економічного суб'єкта не може мати універсального характеру, відповідно при аналізі доцільно враховувати реальні фактори прив'язки до ринкових умов) [10, с. 41].

Крім вищенаведених загальновідомих характеристик сучасні вітчизняні науковці доповнюють конкурентні переваги соціально-економічними властивостями, такими як:

– адаптивність (можливість адаптації конкретної конкурентної переваги до умов, що змінюються);

– стійкість (визначає тривалість життєвого циклу конкурентної переваги);

– ефективність, яка дозволяє комплексно оцінити досліджувану категорію [7; 8].

Процеси, що нині відбуваються в Україні не свідчать про реалізацію соціально-економічної системи та не сприяють її здатності до сталого

економічного зростання та забезпечення вирішення проблем економічного та соціального розвитку, збереження природно-ресурсного потенціалу, задоволення потреб громадян держави. Підходи до економічної політики у державі у період реформ акцентовані на уявленні, що загальні реформи стосовно інституційного середовища з допомогою запровадження створення ринкових механізмів дозволять звільнити товаровиробників від планово-адміністративної системи, а також слугуватимуть підставою розвитку промисловості без втручання держави.

Повномасштабна агресія щодо нашої держави стала випробуванням для вітчизняних підприємців, які виявились у залежності від додаткових ресурсів та створення ініціатив на державному та локальному рівні. Загалом суб'єкти господарювання у таких умовах не мають можливості забезпечити собі економічну безпеку, так як крім військового знищення, наявні інші загрози, зокрема відсутній діючий та налагоджений механізм управління ризиками, знижена інноваційно-інвестиційна активність тощо.

Наразі точно визначити розмір втрат неможливо, однак наслідки очевидні:

- зруйновано логістичні ланцюги, які були налагоджені роками;
- наявний тягар зруйнованих активів;
- зменшуються перспективи та збільшуються зобов'язання [3].

Вирішення поставлених завдань вбачаємо у створенні нових принципів стосовно формування соціально-економічної системи, вдосконаленні методів їх здійснення, покращенні функцій організаційно-управлінських структур, які обслуговують цей процес, проведені докорінних перетворень змісту економічної політики в державі. Стратегічні пріоритети в Україні має базуватись на структурній збалансованості та стійкості, стабільному розвитку національної економіки, започаткуванні оновлених темпів кількісного економічного зростання, що допоможе покращенню якісних показників.

Відповідно економічний потенціал відновлення конкурентних переваг соціально-економічних систем має враховувати:

- націленість соціально-економічної системи на інноваційність;

- встановлення стандартів якості та об'єктивних максимальних показників розвитку соціально-економічної системи;
- спроможність до вимірності у кількісному та якісному значенні для певних рівнів економічного розвитку соціально-економічних систем;
- направленість на партнерство підприємництва і держави, на розвиток цієї системи загалом, подолання кризових явищ;
- чіткий розподіл функціональної взаємодії бізнесу, держави та суспільства, їх узгодженість щодо стратегічних цілей функціонування соціально-економічної системи [7, с. 135].

Доцільно враховувати те, що перевага може сприяти перемозі в боротьбі з конкурентами, якщо відповідає конкретним вимогам, а саме: сприяє забезпеченню організації позиції на ринку та є відмінною від конкурентів; націлена на враховані вимоги споживачів, або цільової групи клієнтів; базується на унікальних надбаннях компанії; також має бути інноваційною та пріоритетною для підприємства. Загалом економічний потенціал конкурентних переваг має враховувати певні ресурси соціально-економічної системи – технічні, технологічні, людські, фінансові, інформаційні, просторові, управлінські, організаційні тощо. Відповідно конкурентні переваги не є просто наявністю перелічених ресурсів, це насамперед для досягнення мети системи ефективне використання всіх видів ресурсів, але й їх вдалої комбінації.

Отже, нестабільність зовнішнього середовища проявляється у постійних коливаннях макроекономічних показників, зокрема періодичними фінансовими кризами, що є виступає як загроза існування соціально-економічних систем, їх закономірностей розвитку. У таких умовах окреслене розуміння напрямів та специфіки виникнення кризових явищ дасть змогу реалізувати політику формування відновлення економічного потенціалу конкурентних переваг соціально-економічних систем, яку доцільно спрямувати на пошук можливостей щодо забезпечення ефективного рівня стійкості, не допускаючи темпів падіння економічного зростання. Враховуючи зміни, які відбуваються у світі економічний потенціал конкурентних переваг соціально-економічних систем

набуває оновленого змісту та потребує дослідження сутності, структурування, життєвого циклу, середовища адаптації. На зміну стійким сформованим роками перевагам в загальному уявленні на зміну приходять модернізовані переваги, які відрізняються від попередніх своєю унікальністю, компетенційним наповненням. Економічні умови, що склались, потребують ґрунтовної переоцінки передумов, принципів, параметрів вимірювань розвитку соціально-економічних систем, нові можливості економічного потенціалу конкурентних переваг мають бути зосереджені на безперервному удосконаленні, кардинальних покращеннях, незвичних ідеях.

Список використаних джерел

1. BBC News Україна: веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60757453>
2. Гавва В. Оцінка підприємницького потенціалу та галузей. Х.: Харківський авіаційний інститут, 2004. 287 с.
3. Данилишин Б. Як відновлювати економіку після війни. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/510994_yak_vidnovlyuvati_ekonomiku_pislya.html
4. Євдокимов Ф.І., Мізіна О.В. Дослідження категорії «економічний потенціал промислового підприємства». Наукові праці ДонНТУ. 2004. Вип.75. С.54-65.
5. Задоя А.А. Народно-господарський потенціал та інтенсивне виробництво. Київ: Вища школа, 1986. 153с.
6. Калініченко Л. Актуальні проблеми та напрями розвитку потенціалу соціально-економічних систем в умовах конкуренції: монографія. Харків: «В справі», 2017. 275 с.
7. Крупка М.І., Островерх П.І., Реверчук С.К. Основи економічної теорії: підручник. Львівський націон. ун-т ім. Івана Франка. К. : Атіка, 2001. 344 с.
8. Плікус І.Й. Потенціал підприємства, його оцінка й трансформація: економічна та бухгалтерська інтерпретація. Фінанси України. 2012. №4. С.91-105.
9. Полуяктова О. В. Прискорення соціально-економічного розвитку суспільства: економіко-політичні аспекти. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 16. С. 16–21.
10. Чорна М.В., Шинкар С.М. Конкурентні переваги соціально-економічних систем: формування та забезпечення. Х. : Видавництво «Лідер», 2019. Ч.1. 74 с.

2.2. Економічний потенціал суб'єктів господарювання сфери агробізнесу: особливості формування, систематизація показників, методи оцінки

А. М. Лисенко

Агробізнес є важливим компонентом ринкової економіки, який поєднує через ланцюги горизонтальної та вертикальної інтеграції сукупність суб'єктів господарювання, задіяних у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, її промислової переробки, транспортування й подальшого продажу, а також виробництва та постачання засобів і предметів праці для сільського господарства. Забезпечуючи потреби внутрішнього та значною мірою й зовнішнього ринку в продовольчих товарах, не зважаючи на надскладний для України період, суб'єкти агробізнесу здійснюють вагомий вплив на формування важливих індикаторів економічної стабільності держави. У зв'язку з цим актуальною проблемою є дослідження особливостей формування економічного потенціалу таких суб'єктів, а також його оцінювання.

Слід зазначити, що вагомий внесок у дослідження сутності, структури, особливостей формування та оцінювання економічного потенціалу зробили І.Є. Андрющенко [1], О.В. Балахонова [2], О.С. Богма, І.Г. Ганечко [3], О.В. Бурса [4], К.В. Васьківська, Л.Д. Лозінська, Ю.О. Галімух [5], М.П. Войнаренко, О.Г. Осауленко, Л.В. Скоробагата [8], Ю.Ф. Гудзь [6], О.К. Добикіна, В.С. Рижиков, С.В. Касьянюк, М.Є. Кокотько, Т.Д. Костенко, А.А. Герасимов [19], Л.В. Коваль [11], Н.О. Крихівська [12], М.І. Лагун [13], О.В. Лепьохіна [14], В.Я. Нусінов, Н.О. Шура [17], А.Л. Сабадирьова [20], В.Я. Чевганова, Ю.В. Карпенко [24] та інші науковці. Водночас, спостерігаються розбіжності підходів у трактуванні науковцями поняття «економічний потенціал» та структуризації його складових, а розроблені теоретико-методологічні аспекти щодо оцінювання економічного потенціалу з використанням системи відповідних показників не враховують специфіку діяльності різних суб'єктів господарювання та особливості функціонування

сфери агробізнесу загалом, що підтверджує актуальність дослідження окресленої проблематики.

Мета даного дослідження - систематизація сукупності взаємопов'язаних показників та методів оцінювання економічного потенціалу суб'єктів сфери агробізнесу, основана на вивченні теоретико-методологічних аспектів проблеми, використанні та аналізі цифрової інформації, узагальненої Державною службою статистики України на підставі використання форм державних статистичних спостережень, складених суб'єктами господарювання.

Завдання дослідження зводяться до визначення сутності економічного потенціалу на основі урахування різних підходів науковців до трактування цього поняття, розгляду особливостей формування економічного потенціалу суб'єктами господарювання сфери агробізнесу, систематизації показників та методів оцінки складових елементів економічного потенціалу у цій сфері.

Визначаючи поняття «економічний потенціал», необхідно дослідити його у форматі економіки країни загалом, окремих сфер та галузей економіки, а також на рівні господарюючих суб'єктів. Так, економічний потенціал країни формують усі наявні джерела та засоби, у процесі найбільш ефективного використання яких максимальним чином забезпечується економічне зростання на основі випуску продукту, який користується попитом. Процес формування економічного потенціалу країни нерозривно пов'язаний з розвитком усіх галузей економіки та з техніко-технологічними й іншими ресурсними можливостями сукупності суб'єктів господарювання, які функціонують у межах кожної галузі.

Поняттям «потенціал» до 70-х рр. ХХ ст. вимірювалася міцність держави, яку в економічній площині формували елементи суспільного виробництва за минулі й поточний періоди. При цьому вплив розвитку окремих галузей та суб'єктів господарювання на формування економічного потенціалу враховувався опосередковано, у зв'язку з чим поступово набувало актуальності його кількісне та якісне оцінювання, дослідження ефективності використання не тільки на макроекономічному рівні, а й на рівні регіонів, галузей та суб'єктів господарювання.

Оскільки ринкова економіка передбачає доцільність виробництва лише такого продукту, який користується попитом, то в основу визначення поняття «економічний потенціал» слід закладати одночасно і виробничий підхід, і маркетинговий. При поєднанні зазначених підходів повинне забезпечуватися максимально ефективне використання наявних ресурсів та можливостей.

Трактуючи поняття економічного потенціалу як на загальнодержавному рівні, так і на рівні регіону, галузі, суб'єкта господарювання, науковці виходять з особливостей формування його складових (табл. 1).

Так, О.В. Куроченко, М.А. Копнов, В.П. Сладкевич узагальнено розглядають поняття «економічний потенціал» (на рівні країни, галузей та підприємств), акцентуючи увагу на їх спроможності забезпечувати суспільні потреби, а також розвиток виробництва та споживання. Також зазначені автори виокремлюють компоненти, які сукупно формують економічний потенціал країни [7]. О.В. Балахонова досліджує поняття економічного потенціалу країни та підприємства, виходячи з особливостей поєднання при цьому відповідних ресурсів та потреб [2].

О. Богма, І. Ганечко, В. Лимар розглядають поняття економічного потенціалу підприємства через призму інтегральної характеристики ресурсів, наявних у його розпорядженні [3], а К.В. Васьківська, Л.Д. Лозінська, Ю.О. Галімух - через призму нарощування конкурентних переваг у конкретний часовий проміжок [5].

О.К. Добикіна, В.С. Рижиков, С.В. Касьянюк, М.Є. Кокотько, Т.Д. Костенко, А.А. Герасимов [19], Л.В. Коваль [11], О.В. Лепьохіна [14] трактують економічний потенціал, виходячи з необхідності досягнення суб'єктом господарювання визначених цілей розвитку, а отже й економічних вигід на основі поєднання сукупності наявних у його розпорядженні ресурсів з виробничими та іншими можливостями щодо подальшого трансформування таких ресурсів.

Поняття «економічний потенціал» у трактуванні сучасних науковців

Автор	Визначення економічного потенціалу
<i>Узагальнений підхід та макрорівень</i>	
О.В. Куроченко, М.А. Копнов, В.П. Сладкевич	«Потенціал економічний - спроможність економіки країни, її галузей, підприємств, господарств здійснювати виробничу діяльність, випускати продукцію, товари, надавати послуги, задовольняти попит населення, суспільні потреби, забезпечувати розвиток виробництва та споживання. Потенціал економічний країни визначається її природними ресурсами, засобами виробництва, трудовим і науково-технічним потенціалом, накопиченим національним багатством» [7, с. 273].
О.В. Балахонова	«Економічний потенціал (країни) - сукупна здатність економіки країни, її галузей, підприємств, господарств здійснювати виробничо-економічну діяльність, випускати інноваційні продукцію, товари, послуги, задовольняти запити населення, суспільні потреби, забезпечувати розвиток високотехнологічного виробництва і сучасного рівня споживання. Економічний потенціал країни визначається її природними ресурсами, засобами виробництва, трудовим і науково-технологічним потенціалом, накопиченим національним багатством.» [2, с. 103-104].
<i>Рівень суб'єкта господарювання</i>	
О.В. Балахонова	«Економічний потенціал підприємства являє собою систему, що включає в себе сукупність кадрових, фінансових, виробничих, інноваційних, інформаційних та інших потенціалів (можливостей), спрямованих на забезпечення довгострокового економічного розвитку підприємства на основі прийнятих до реалізації стратегій» [2, с. 107].
О. Богма, І. Ганечко, В. Лимар	Розглядають економічний потенціал підприємства «як інтегральну характеристику наявних на підприємстві економічних ресурсів, сформованих економічних зв'язків, резервів стійкості та самовдосконалення, можливостей їх ефективного використання для максимально повного задоволення потреб цільового ринку й отримання запланованого рівня чистого прибутку, що забезпечує оптимальне співвідношення між динамічністю, гнучкістю й адаптивністю, інноваційністю, інтеграцією, спрямованістю на досягнення мети, складністю та синергічністю» [3, с. 65].

Продовження Табл. 1

Автор	Визначення економічного потенціалу
К.В. Васківська, Л.Д. Лозінська, Ю.О. Галімук	Економічний потенціал - це «можливість і здатність підприємства розвиватися у певний момент часу, відповідно до поставлених цілей, у визначеному напрямі нарощувати конкурентні переваги» [5].
О.К. Добикіна, В.С. Рижигов, С.В. Касьянюк, М.Є. Кокотько, Т.Д. Костенко, А.А. Герасимов	Досліджують економічний потенціал як «сукупність економічних ресурсів та виробничих можливостей, що можуть бути використані для досягнення поставлених цілей розвитку суб'єкта господарювання» [19, с. 10].
Л.В. Коваль	«...економічний потенціал підприємства доцільно розуміти як сукупність наявних ресурсів та можливостей їх трансформувати, щоб досягти економічних вигід» [11, с 64].
О.В. Лепьохіна	«При визначенні економічного потенціалу поєднують економічні ресурси та їх оптимальне використання з можливостями досягнення максимального обсягу виробництва продукції» [14, с. 129].

Джерело: узагальнено автором на підставі [2, 3, 5, 7, 11, 14, 19]

У зв'язку з тим, що при визначенні сутності економічного потенціалу доцільно поєднувати виробничий, маркетинговий (ринковий) та ресурсний підходи, слід виокремлювати наступні концепції у трактуванні поняття «економічний потенціал»: ресурсно-виробничу, ресурсно-стратегічну, виробничо-стратегічну, ресурсно-виробничо-стратегічну [16].

Прибічниками ресурсно-виробничої концепції, основаної на оптимальному використанні ресурсів для досягнення максимального обсягу виробництва, є М.П. Войнаренко, О.Г. Осауленко, Л.В. Скоробагата [8], Н.О. Крихівська [12], О.В. Лепьохіна [14]. Прихильницею ресурсно-стратегічної концепції, яка передбачає раціональне використання наявних ресурсів для вирішення перспективних завдань, є А.Л. Сабадирьова [20], а прибічниками виробничо-стратегічної концепції, основаної на використанні елементів з конкретизованими функціями для забезпечення виробничих процесів та

досягнення стратегічних цілей - К.В. Васьківська, Л.Д. Лозінська, Ю.О. Галімук [5]. Прихильниками ресурсно-виробничо-стратегічної концепції, основаної на оптимальному використанні ресурсів та можливостей для досягнення встановлених цілей економічного розвитку, є О.В. Балахонова [2], О.К. Добикіна, В.С. Рижиков, С.В. Касьянюк, М.Є. Кокотько, Т.Д. Костенко, А.А. Герасимов [19], Л.В. Коваль [11].

Саме ресурсно-виробничо-стратегічна концепція сприяє забезпеченню максимального змістового наповнення поняття «економічний потенціал», під яким доцільно розуміти «сукупність ресурсів та можливостей, що з розвитком продуктивних сил та економічних відносин можуть бути максимально використаними у процесі вирішення стратегічних завдань» [16, с. 225].

В.Я. Нусінов та Н.О Шура зазначають, що економічний потенціал суб'єктів господарювання формують внутрішня (ресурсно-виробнича) та зовнішня (ринкова) складові [17, с. 131]. Як стверджують науковці, ресурсно-виробнича складова характеризує «внутрішні потенційні можливості суб'єкта господарювання по виробництву товарів (робіт, послуг)», а ринкова складова відображає «потенційні зовнішні (ринкові) можливості по реалізації таких товарів (робіт, послуг) споживачам та отримання доходу» [17, с. 131].

Економічний потенціал суб'єктів господарювання значною мірою залежить від збалансованості ресурсів та ефективності їх використання. Його ресурсно-виробничу складову утворюють трудові, матеріально-технічні, фінансові ресурси, на основі поєднання яких суб'єкти господарювання створюють різні види продукції (робіт, послуг).

Формування економічного потенціалу на рівні окремих галузей та окремих суб'єктів господарювання з урахуванням видів діяльності останніх має певні особливості, які зумовлюються, передусім, специфікою конкретних галузей економіки, особливостями побудови горизонтальних та вертикальних інтеграційних взаємозв'язків, стратегічними цілями розвитку і т. ін.

В сукупності галузей економіки однією із специфічних галузей є центральна ланка сфери агробізнесу - сільське господарство. У 2021 р.

виробництвом сільськогосподарської продукції в Україні займалися 64540 суб'єктів господарювання. Останнім часом спостерігалися тенденції до зменшення їх кількості (рис. 1).

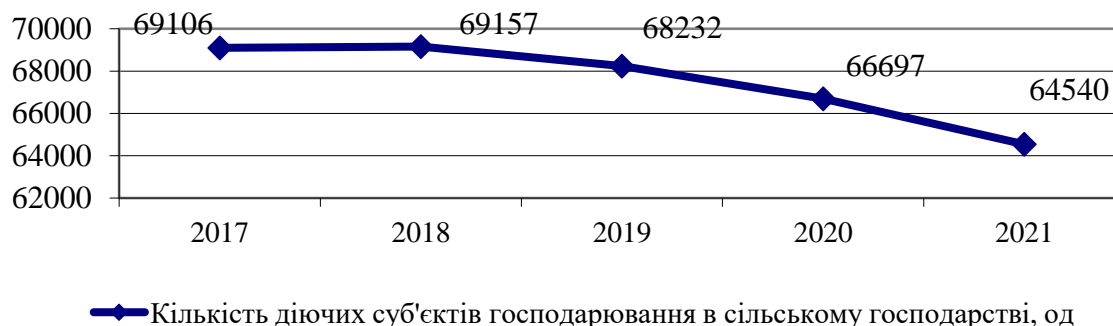

Рис. 1. Кількість суб'єктів господарювання, які займалися виробництвом сільськогосподарської продукції в Україні у 2017-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [18].

Інформацію про обсяги виробленої сільськогосподарської продукції господарствами усіх категорій України у 2017-2021 рр. з розподілом обсягів виробництва за базовими галузями (рослинництво та тваринництво), а також підприємствами та господарствами населення узагальнено в таблиці 2.

У 2017-2021 рр. у загальному обсязі сільськогосподарської продукції, виробленої господарствами усіх категорій, на частку продукції рослинництва припадало 77,33-81,43 %, а на частку продукції тваринництва - 18,57-22,67 %. Сільськогосподарські підприємства виробляли 63,02-67,94 % від загального обсягу виробленої продукції, а господарства населення - 32,06-36,98 %. В обсязі сільськогосподарської продукції, виробленої підприємствами, питома вага продукції рослинництва становила 81,67-85,31 %, а питома вага продукції тваринництва - 14,69-18,33 %. В загальному обсязі продукції, виробленої господарствами населення, на частку продукції рослинництва припадало 68,17-73,21 %, а на частку продукції тваринництва - 26,79-31,83 %.

Виробництво сільськогосподарської продукції господарствами усіх категорій України у 2017-2021 рр. у постійних цінах 2016 р., млн. грн.

Види продукції	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
<i>Господарства усіх категорій</i>					
Продукція сільського господарства - всього, у т.ч.:	620475,6	671294,0	680982,4	612121,5	712566,3
- продукція рослинництва	480157,0	529347,5	538705,6	473377,0	580267,7
% до загального обсягу	77,39	78,85	79,11	77,33	81,43
- продукція тваринництва	140318,6	141946,5	142276,8	138744,5	132298,6
% до загального обсягу	22,61	21,15	20,89	22,67	18,57
<i>Підприємства</i>					
Продукція сільського господарства:					
- млн. грн.	391015,8	437998,6	449806,3	395717,7	484101,0
- % до господарств усіх категорій	63,02	65,25	66,05	64,65	67,94
у тому числі:					
- продукція рослинництва	323724,5	367688,1	376789,7	323198,2	413004,6
% до загального обсягу продукції рослинництва, виробленої господарствами усіх категорій	67,42	69,46	69,94	68,28	71,17
% до загального обсягу продукції, виробленої підприємствами	82,79	83,95	83,77	81,67	85,31
- продукція тваринництва	67291,3	70310,5	73016,6	72519,5	71096,4
% до загального обсягу продукції тваринництва, виробленої господарствами усіх категорій	47,96	49,53	51,32	52,27	53,74
% до загального обсягу продукції, виробленої підприємствами	17,21	16,05	16,23	18,33	14,69
<i>Господарства населення</i>					
Продукція сільського господарства:					
- млн. грн.	229459,8	233295,4	231176,1	216403,8	228465,3
- % до господарств усіх категорій	36,98	34,75	33,95	35,35	32,06
у тому числі:					
- продукція рослинництва	156432,5	161659,4	161915,9	150178,8	167263,1
% до загального обсягу продукції рослинництва, виробленої господарствами усіх категорій	32,58	30,54	30,06	31,72	28,83
% до загального обсягу продукції, виробл. господарствами населення	68,17	69,29	70,04	69,40	73,21
- продукція тваринництва	73027,3	71636,0	69260,2	66225,0	61202,2
% до загального обсягу продукції тваринництва, виробленої господарствами усіх категорій	52,04	50,47	48,68	47,73	46,26
% до загального обсягу продукції, виробленої господарствами населення	31,83	30,71	29,96	30,60	26,79

Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [21, с. 44; 22, с. 44]

Динаміка виробництва основних видів продукції рослинництва та тваринництва господарствами усіх категорій у натуральному вимірникові відображена на рис. 2.

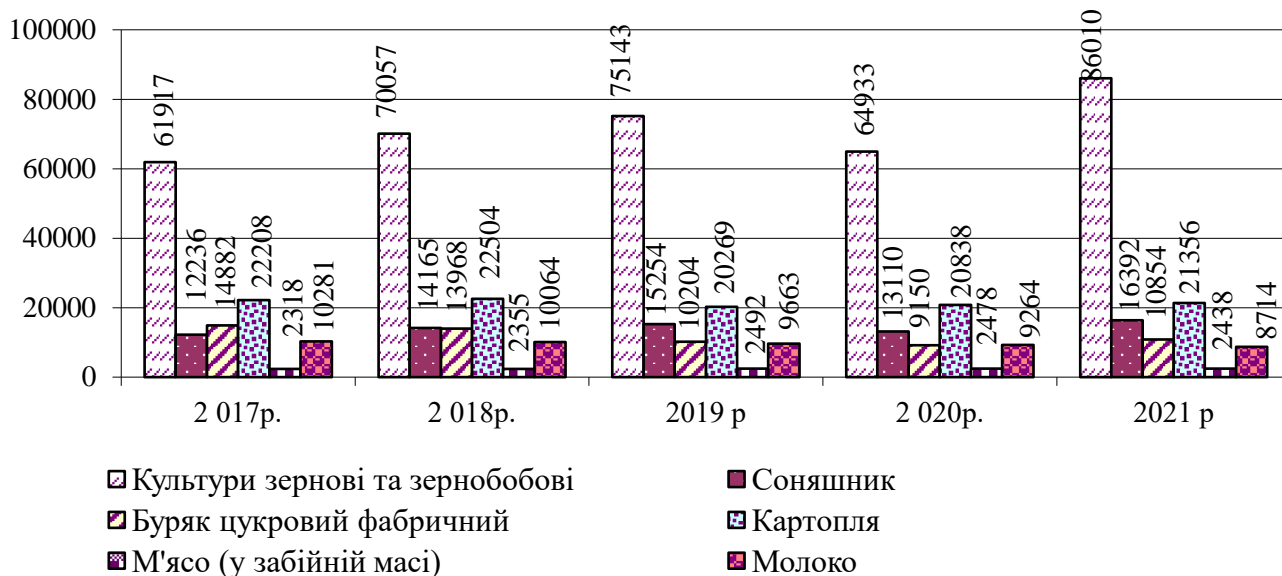

Рис. 2. Виробництво продукції рослинництва та тваринництва господарствами усіх категорій в Україні у 2017-2021 рр., тис. т.

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 80, 142; 22, с. 76, 138]

При дослідженні потенційних можливостей сільськогосподарських товаровиробників України доцільно проаналізувати динаміку зміни часток обсягів виробництва окремих видів продукції у загальному обсязі виробництва такої продукції у розрізі категорій господарств. Водночас, у період розбудови національної економіки потрібно буде урахувати вплив завданих війною руйнувань на формування обсягів виробництва та відповідних структурних показників.

Динаміку часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва зернових та зернобобових культур по Україні за 2017-2021 рр. відображено на рис. 3.

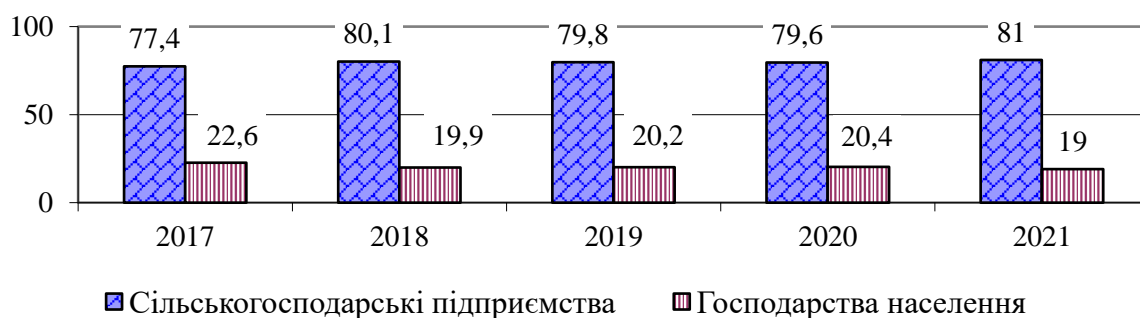

Рис. 3. Структурний розподіл виробництва зернових та зернобобових культур за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 84; 22, с. 80]

Зміну часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва буряка цукрового фабричного за 2017-2021 рр. представлено на рис. 4.

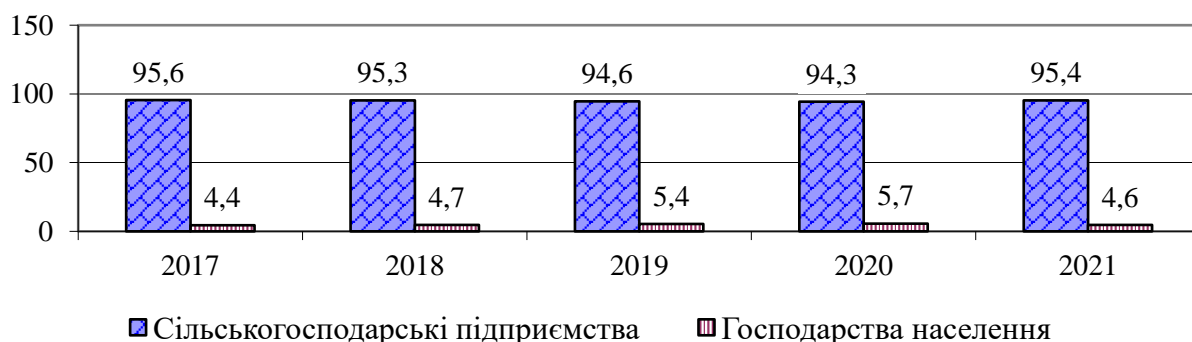

Рис. 4. Структурний розподіл виробництва буряка цукрового фабричного за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 84; 22, с. 80]

Динаміку часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва соняшника за 2017-2021 рр. відображено на рис. 5.

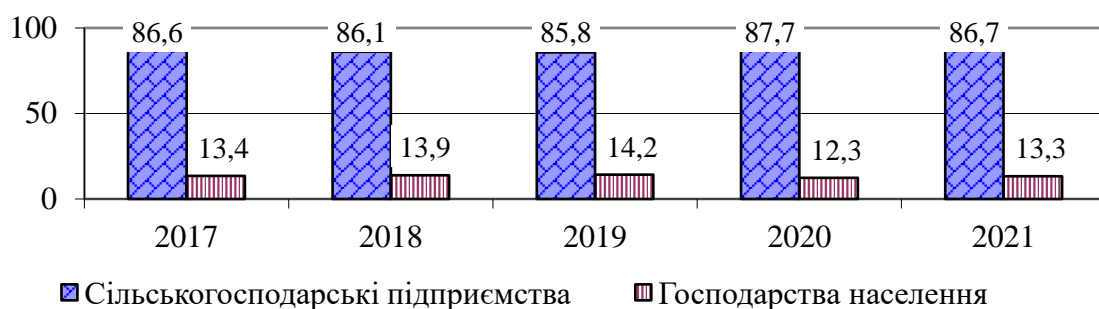

Рис. 5. Структурний розподіл виробництва соняшника за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 84; 22, с. 80]

Зміну часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва картоплі за 2017-2021 рр. представлено на рис. 6.

Рис. 6. Структурний розподіл виробництва картоплі за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 84; 22, с. 80]

Динаміку часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва овочевих культур за 2017-2021 рр. відображено на рис. 7.

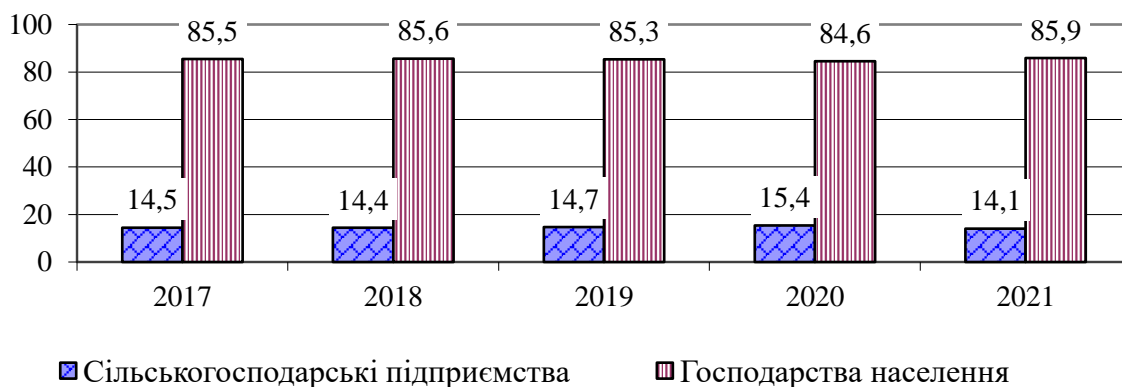

Рис. 7. Структурний розподіл виробництва овочевих культур за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 84; 22, с. 80]

Зміну часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва плодових та ягідних культур за 2017-2021 рр. представлено на рис. 8.

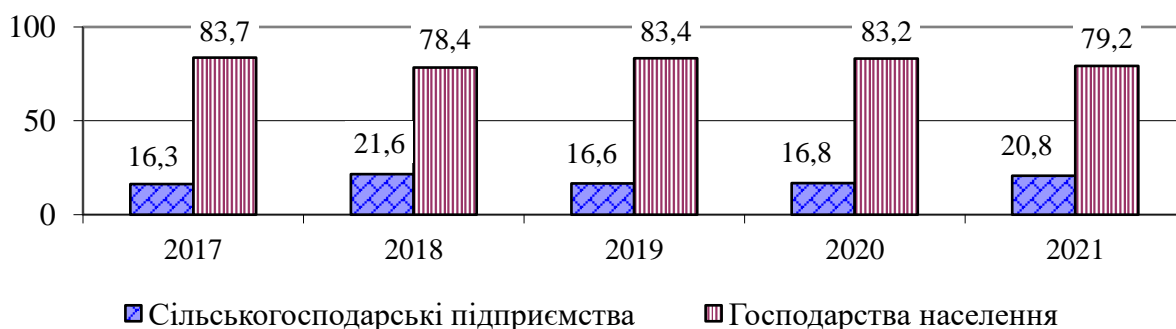

Рис. 8. Структурний розподіл виробництва плодових та ягідних культур за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 84; 22, с. 80]

Як видно з рис. 3-8, сільськогосподарські підприємства є основними товаровиробниками таких видів продукції рослинництва, як зернові та зернобобові культури, буряк цукровий фабричний, соняшник. На частку цієї категорії господарств у 2017-2021 рр. припадало 77,4-81 % від загального обсягу виробленого зерна та зернобобових культур, 94,3-95,6 % - буряка цукрового

фабричного та 85,8-87,7 % - соняшника. Водночас, основними виробниками картоплі, овочевих культур, плодових та ягідних культур є господарства населення, на частку яких у загальному обсязі виробництва цих видів культур у досліджуваному періоді припадало, відповідно, 97,7-98,2 %, 84,6-85,9 % та 78,4-83,7 %.

У загальному обсязі сільськогосподарської продукції, виробленої господарствами усіх категорій, на частку продукції тваринництва у 2017-2021 рр. припадало 18,57-22,67 %. При дослідженні потенційних можливостей цієї галузі доцільно проаналізувати динаміку структурного розподілу основних видів продукції тваринництва за категоріями господарств України.

Так, динаміку часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва м'яса (у забійній масі) за 2017-2021 рр. відображено на рис. 9.

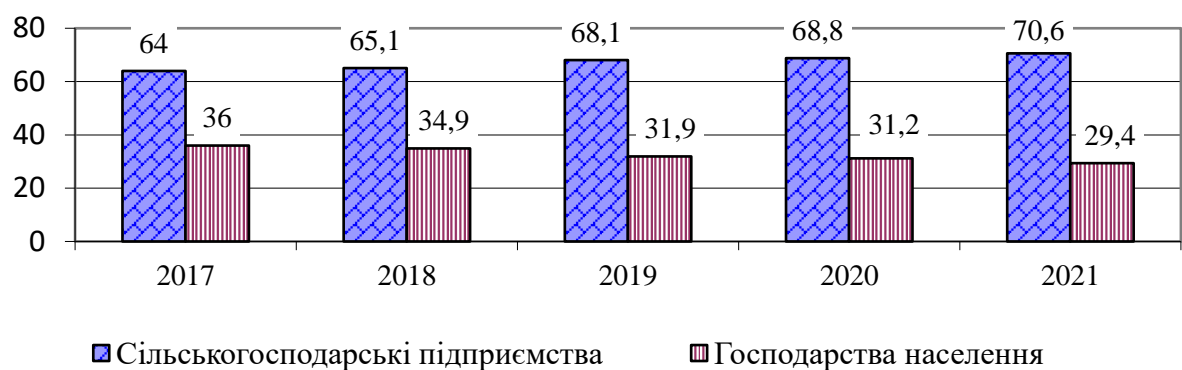

Рис. 9. Структурний розподіл виробництва м'яса (у забійній масі) за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 152; 22, с. 148]

Зміну часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва молока за 2017-2021 рр. представлено на рис. 10.

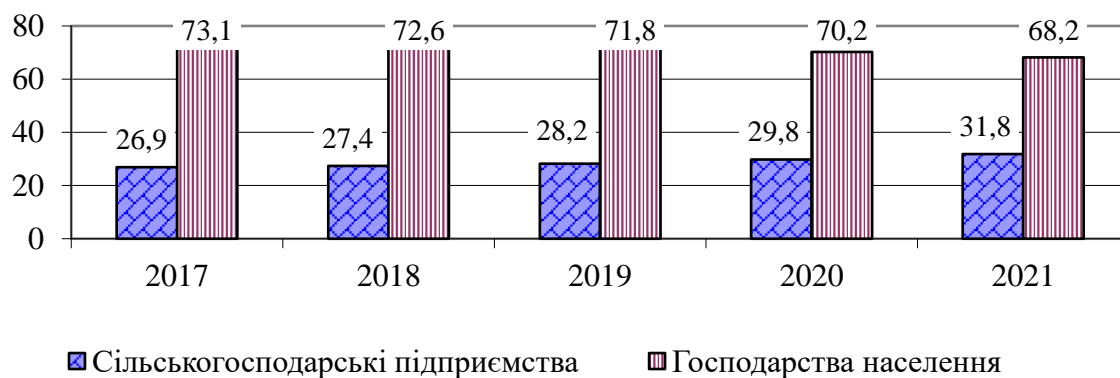

Рис. 10. Структурний розподіл виробництва молока за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 152; 22, с. 148]

Динаміку часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва яєць за 2017-2021 рр. відображено на рис. 11.

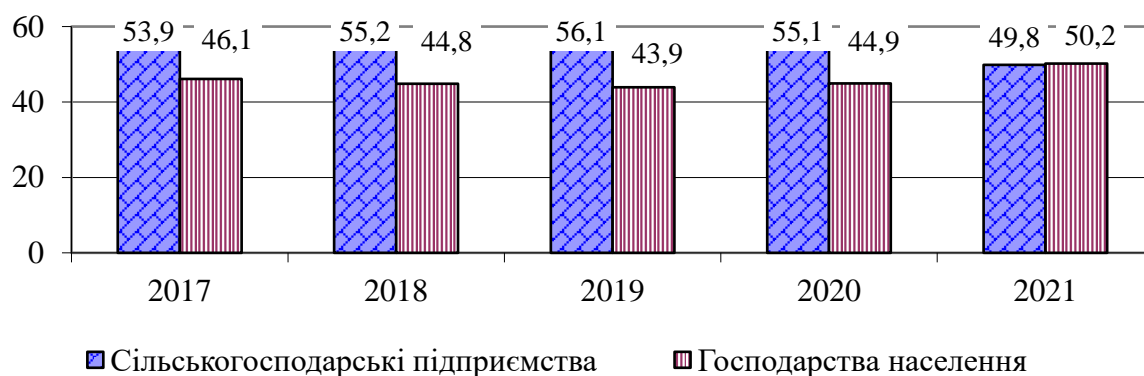

Рис. 11. Структурний розподіл виробництва яєць за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 152; 22, с. 148]

Зміну часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва вовни за 2017-2021 рр. представлено на рис. 12.

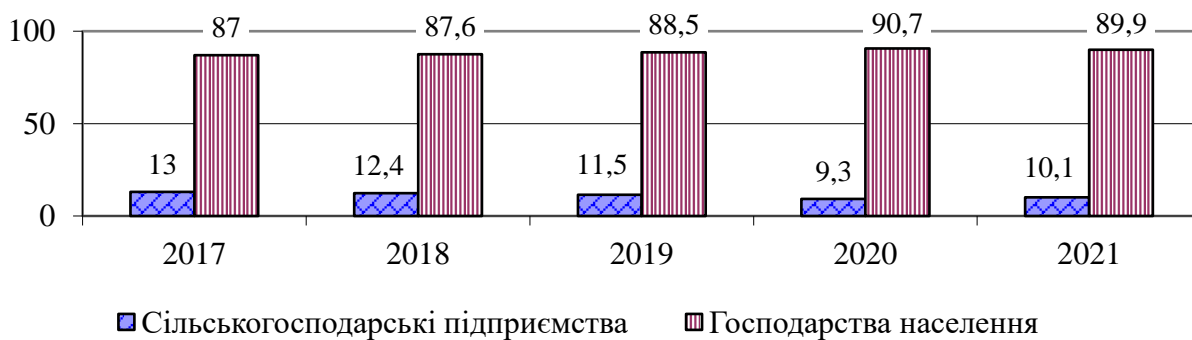

Рис. 12. Структурний розподіл виробництва вовни за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 152; 22, с. 148]

Динаміку часток окремих категорій господарств у загальному обсязі виробництва меду за 2017-2021 рр. відображено на рис. 13.

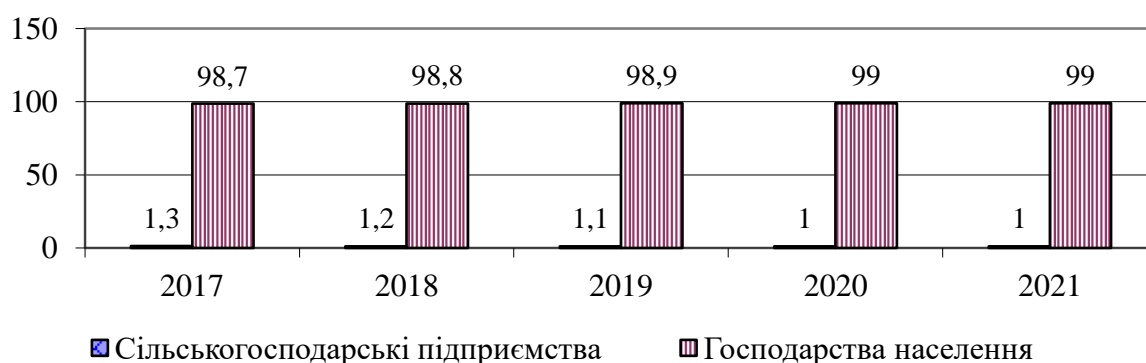

Рис. 13. Структурний розподіл виробництва меду за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 152; 22, с. 148]

Так, у загальному обсязі виробництва яєць у 2017-2020 рр. на частку сільськогосподарських підприємств припадало 53,9-56,1 %, проте у 2021 р. - 49,8 %. У 2017-2021 рр. виробництвом молока, вовни та меду займалися переважно господарства населення, питома вага яких у загальному обсязі виробництва зазначених видів продукції становила, відповідно, 68,2-73,1 %, 87,0-90,7 % та 98,7-99,0 %. Основними виробниками м'яса (у забійній масі) були

сільськогосподарські підприємства, на частку яких припадало 64,0-70,6 % від загального виробництва даного виду продукції.

Обсяги виробництва основних видів продукції рослинництва та тваринництва господарствами усіх категорій змінювалися нерівномірно за рахунок впливу чинників, що формують такі факторні показники першого рівня підлеглості, як площа збирання та урожайність сільськогосподарських культур, поголів'я та продуктивність тварин і птиці.

Успішне функціонування сільськогосподарських товаровиробників в умовах ринку значною мірою залежить від забезпеченості ресурсами та раціонального використання цих ресурсів. При цьому специфікою галузі обумовлюються особливості здійснення виробничого циклу, види ресурсів та їх використання, правовий статус суб'єктів господарювання.

Важливим ресурсом в аграрній сфері є сільськогосподарські угіддя, які, за умови їх раціонального використання, можуть з кожним роком покращувати свої властивості. Невід'ємною складовою сільськогосподарських угідь є площа ріллі, значну частку якої займає площа, зайнята під посівом. Інформацію про динаміку посівних площ за 2017-2021 рр. узагальнено на рис. 14.

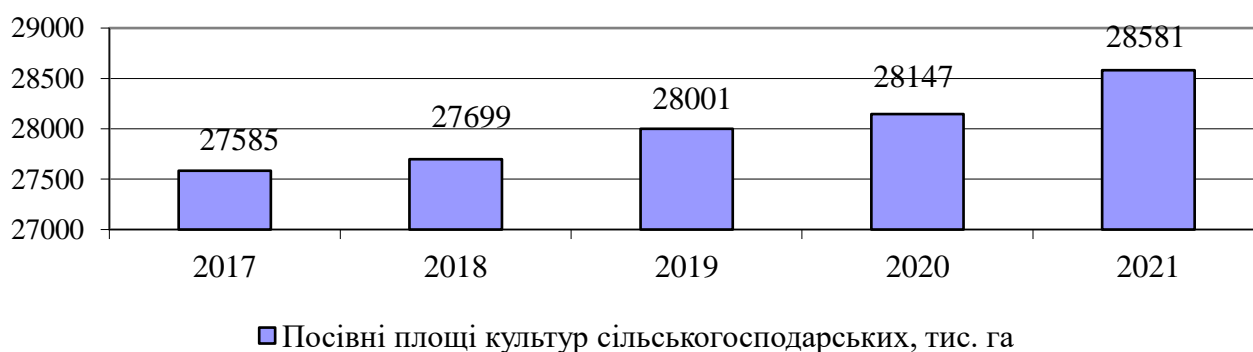

Рис. 14. Посівні площі сільськогосподарських культур в Україні, тис. га
Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 75; 22, с. 71]

Збільшення площ, зайнятих під посівом сільськогосподарських культур, свідчить про те, що нарощування обсягів виробництва продукції рослинництва здійснюється значною мірою за рахунок впливу екстенсивного чинника.

У 2021 році в структурі посівних площ на частку зернових та зернобобових культур припадало 56,0 %, технічних культур - 32,3 %, картоплі, овочевих та баштанних продовольчих культур - 6,3 %, кормових культур - 5,4 % [22, с. 72]. У 2017-2020 рр. зберігались приблизно ідентичні співвідношення посівних площ під зазначеними групами культур у загальній площі посіву.

В Україні під посівами зернових та зернобобових культур у 2021 році було зайнято більше 15,9 млн. га, під посівом соняшнику - більше 6,6 млн. га (рис. 15).

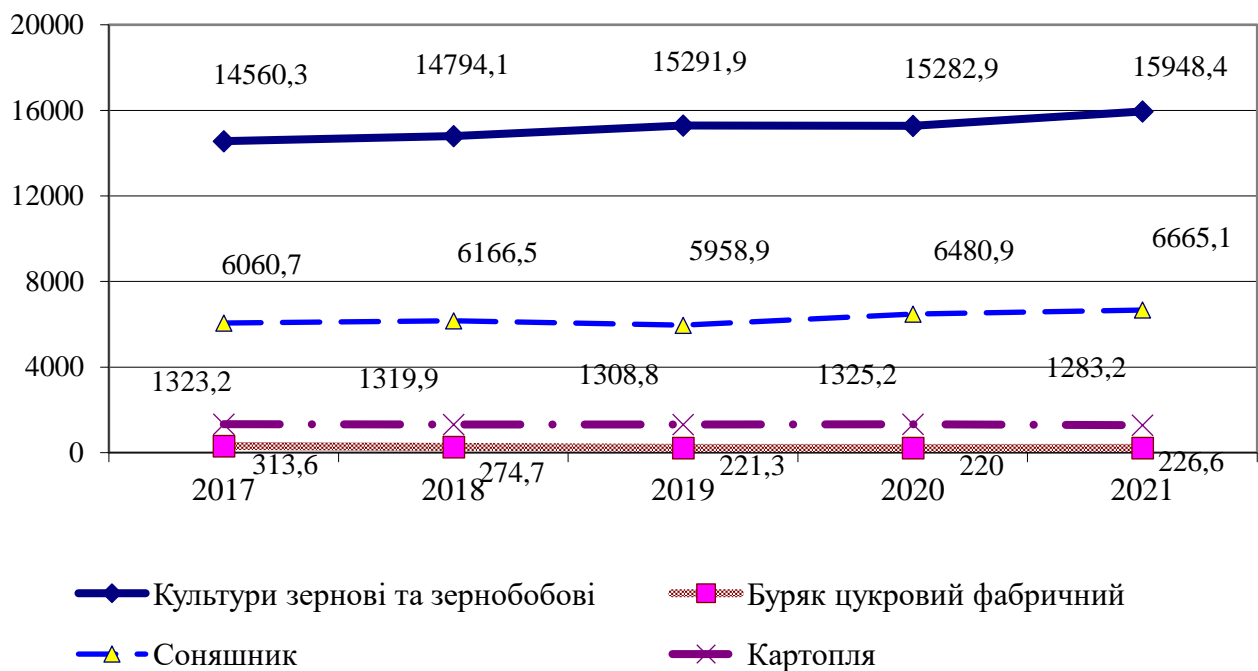

Рис. 15. Площа, з якої було зібрано урожай основних видів культур господарствами усіх категорій по Україні у 2017-2021 рр., тис. га
Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 89; 22, с. 85]

Вагома частка зібраної площі зернобобових культур, соняшнику та цукрового буряка припадала на сільськогосподарські підприємства. Водночас, питома вага площ, зайнятих підприємствами під картоплею, була незначною.

Динаміку площ, з яких було зібрано урожай основних видів культур сільськогосподарськими підприємствами, відображено на рис. 16.

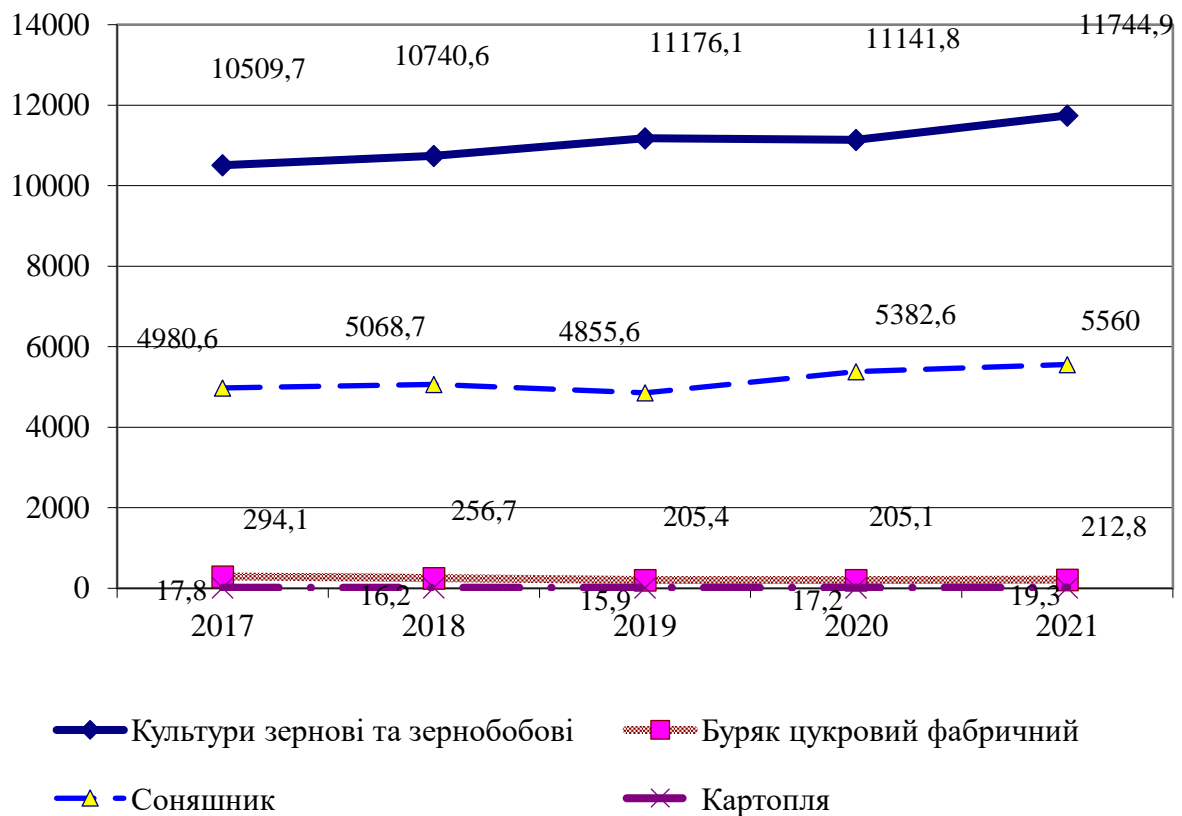

Рис. 16. Площа, з якої було зібрано урожай основних видів культур сільськогосподарськими підприємствами України у 2017-2021 рр., тис. га
 Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 89; 22, с. 85]

Отже, значні площі під вирощування зернових та зернобобових культур, соняшника, буряків цукрових фабричних відводяться сільськогосподарськими підприємствами, тоді як вирощуванням картоплі (а також овочевих, плодових та ягідних культур) займаються переважно господарства населення.

Важливим узагальнюючим чинником, який характеризує ефективність використання посівних площ під конкретними сільськогосподарськими культурами, є урожайність таких культур (рис. 17).

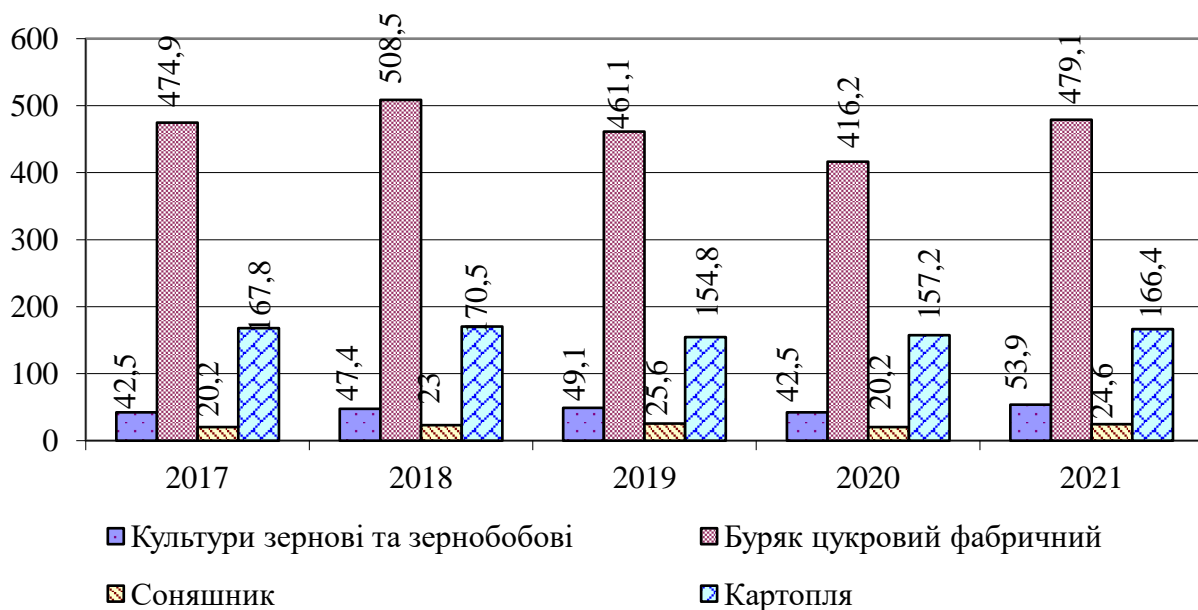

Рис. 17. Урожайність основних видів культур в господарствах усіх категорій по Україні у 2017-2021 рр., ц/га

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 88; 22, с. 84]

Динаміку урожайності основних видів культур в сільськогосподарських підприємствах відображено на рис. 18.

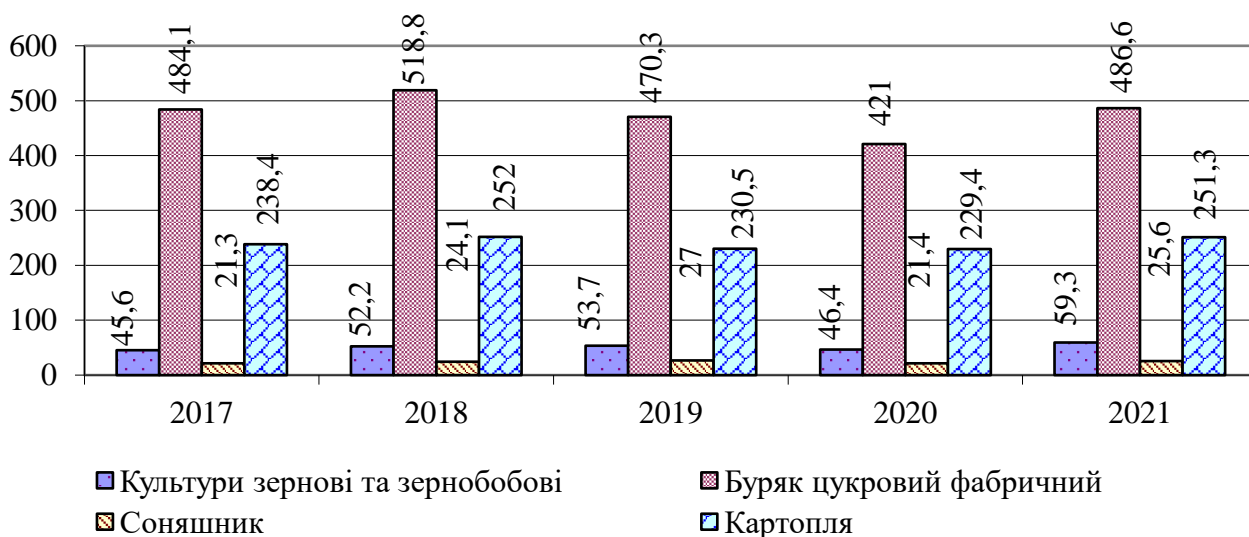

Рис. 18. Урожайність основних видів культур в сільськогосподарських підприємствах України у 2017-2021 рр., ц/га

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 88; 22, с. 84]

Слід зазначити, що в сільськогосподарських підприємствах урожайність основних видів культур перевищує середні показники по господарствах всіх категорій. Це свідчить про те, що підприємства є більш ефективними товаровиробниками, ніж господарства населення.

На кінець 2021 р. в усіх категоріях господарств України утримувалося 2644,0 тис. голів великої рогатої худоби (у т. ч. корів - 1544,0), свиней - 5608,8, овець та кіз - 1094,3, птиці - 202243,1 тис. голів [22, с. 120].

Динаміка поголів'я окремих видів тварин в сільськогосподарських підприємствах на кінець 2017-2021 рр. відображена на рис. 19.

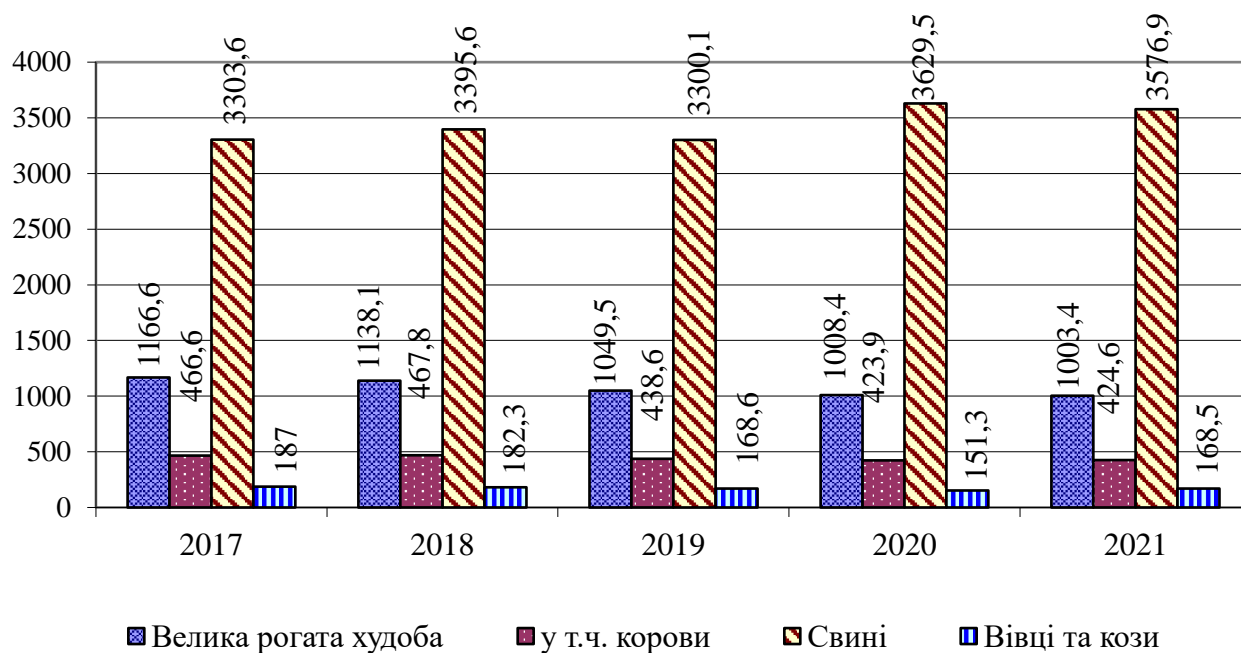

Рис. 19. Поголів'я тварин в сільськогосподарських підприємствах України на кінець 2017-2021 рр., тис. гол.

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 129; 22, с. 125]

Динаміка поголів'я тварин у господарствах населення на кінець 2017-2021 рр. відображена на рис. 20.

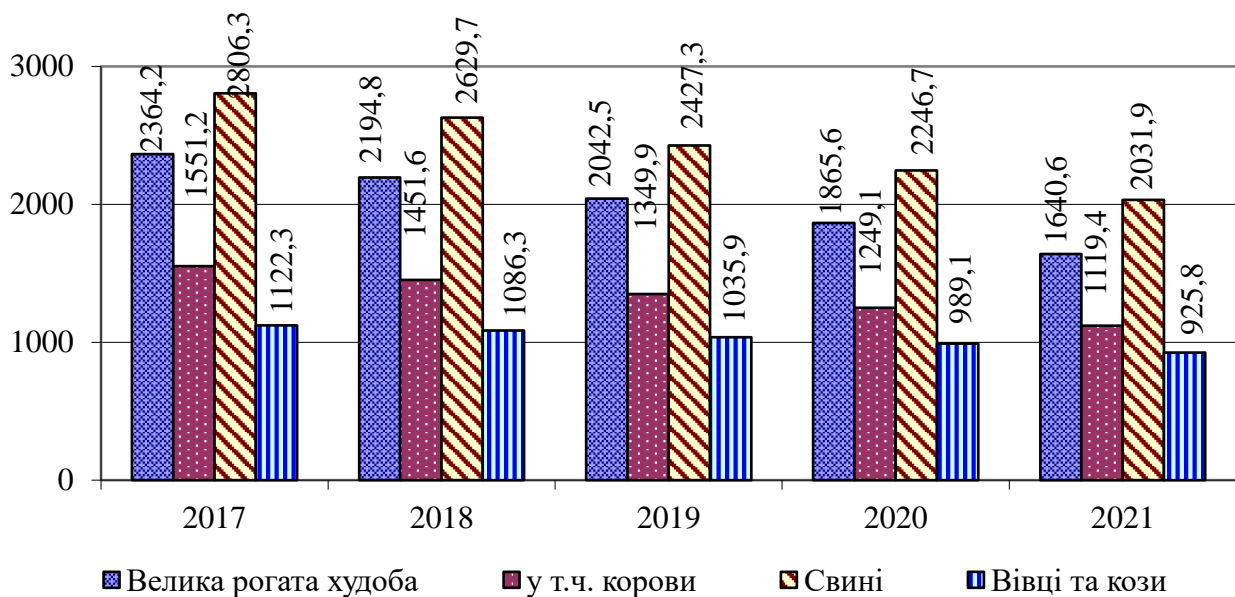

Рис. 20. Поголів'я сільськогосподарських тварин у господарствах населення по Україні на кінець 2017-2021 рр., тис. гол.

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 129; 22, с. 125]

Динаміка поголів'я птиці у розрізі категорій господарств на кінець 2017-2021 рр. представлена на рис. 21.

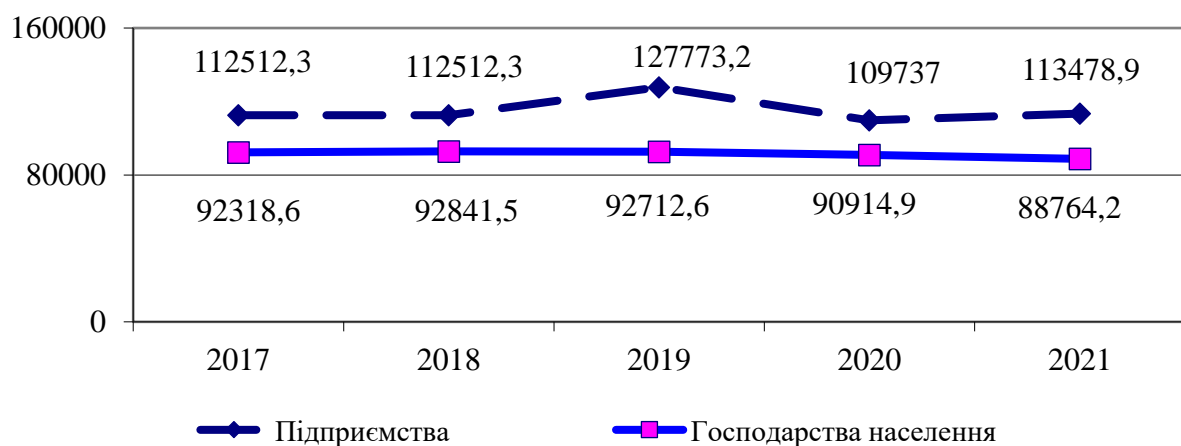

Рис. 21. Поголів'я птиці у розрізі категорій господарств по Україні на кінець 2017-2021 рр., тис. гол.

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 129; 22, с. 125]

Як видно з рис. 20 та 21, у господарствах населення спостерігається стійка негативна тенденція - постійне скорочення поголів'я тварин та птиці.

На кінець 2021 р. у сільськогосподарських підприємствах утримувалося 38,0 % від загального поголів'я великої рогатої худоби, корів - 27,5 %, свиней - 63,8 %, овець та кіз - 15,4 %, птиці - 56,1 %. Значно більша частка поголів'я великої рогатої худоби (62,0 %), корів (72,5 %), овець та кіз (84,6 %) була зосереджена в господарствах населення [22, с. 129] (рис. 22).

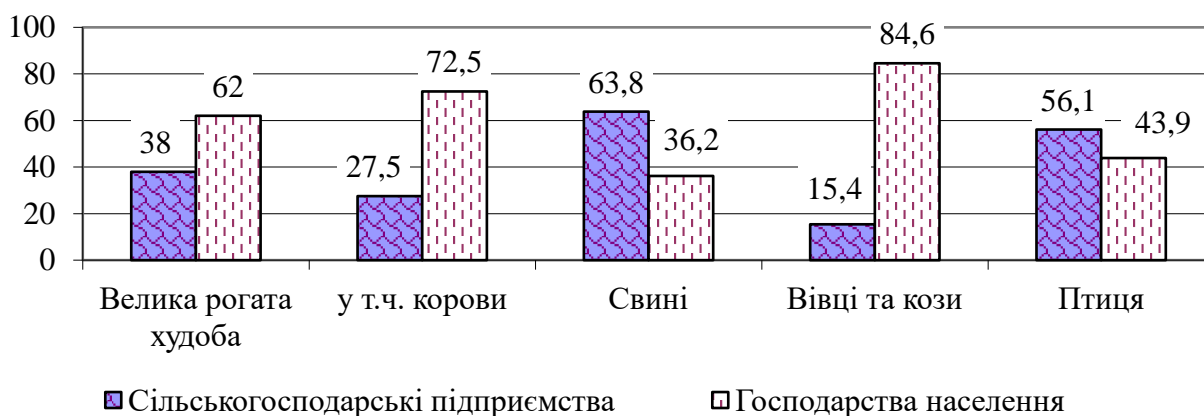

Рис. 22. Структурний розподіл поголів'я сільськогосподарських тварин та птиці за категоріями господарств України на кінець 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [22, с. 129]

Важливим чинником впливу на обсяги виробництва продукції тваринництва є продуктивність сільськогосподарських тварин. Так, середньорічний удій молока від однієї корови в господарствах усіх категорій у 2017 р. становив 4820 кг, а в 2021 р. - 5155 кг. З кожним роком спостерігалось збільшення молочної продуктивності корів [21, с. 156; 22, с. 152].

Для аналізу динаміки середньорічного удою молока від однієї корови у розрізі категорій господарств будуємо рис. 23.

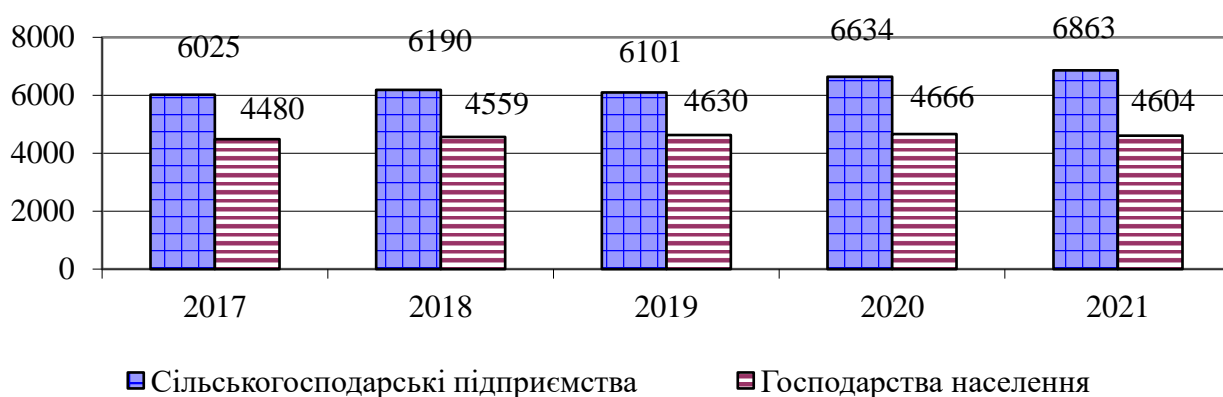

Рис. 23. Середньорічний удій молока від однієї корови за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., кг

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 156; 22, с. 152]

Як видно з рис. 23, середньорічна молочна продуктивність корів у сільськогосподарських підприємствах у 2017-2021 рр. значно перевищувала ідентичний показник по господарствах населення.

Якщо ж, наприклад, брати до уваги середній річний настриг вовни від однієї вівці, то спостерігається протилежна тенденція: у господарствах населення показники продуктивності є вищими, ніж по сільськогосподарських підприємствах (рис. 24).

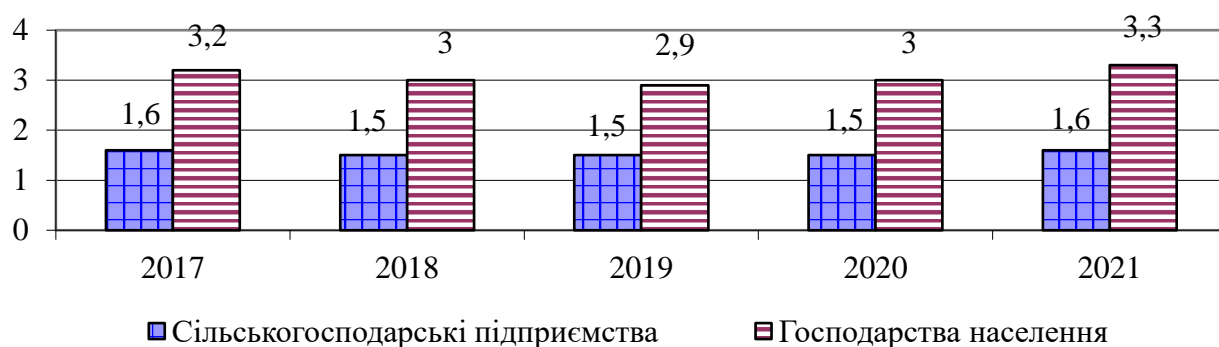

Рис. 24. Середній річний настриг вовни від однієї вівці за категоріями господарств України у 2017-2021 рр., кг

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 156; 22, с. 152]

У сільському господарстві значний вплив на результати господарювання здійснюють природно-кліматичні умови, періодичність та якість проведення агротехнічних та зоотехнічних заходів, сформовані відносини власності на землю та майно, система заходів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, а також розміри суб'єктів господарювання.

Серед типових видів сільськогосподарських товаровиробників важливе значення у забезпеченні населення продовольством належить фермерським господарствам, а також господарствам населення. У 2017-2021 рр. у структурі сільськогосподарської продукції, виробленої господарствами усіх категорій, на частку фермерських господарств припадало 10,2-12,7 %, а на частку господарств населення - 33,9-37 % [21, с. 52; 22, с. 52].

Господарства населення спеціалізуються переважно на виробництві продукції рослинництва (рис. 25).

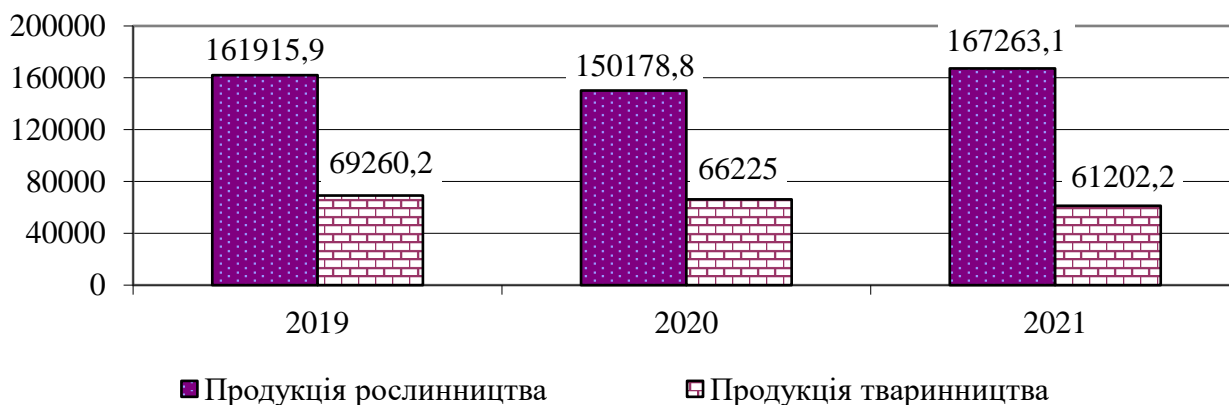

Рис. 25. Виробництво продукції рослинництва та тваринництва в господарствах населення України у 2019-2021 рр. у цінах 2016 р., млн. грн.

Джерело: побудовано автором на підставі [22, с. 50]

Станом на 01.01.2022 р. в Україні налічувалося 3921,5 тис. од. особистих селянських господарств, у той час як на 01.01.2021 р. - 3954,8 [18].

У категорії таких господарств доцільно виокремлювати фізичних осіб-підприємців (ключова мета їхньої діяльності - одержання прибутку та його

максимізація), а також домогосподарства (створені з метою самозабезпечення сільськогосподарською продукцією).

Інформацію про площу земельних ділянок особистих селянських господарств та її структуру узагальнено в табл. 3.

Таблиця 3

Площа земельних ділянок особистих селянських господарств в Україні
станом на 01.01.2021-01.01.2022 рр.

Показник	На 01.01.2021 р.		На 01.01.2022 р.		Абсолютна зміна показника на 01.01.2022 р. у порівнянні з показником на 01.01.2021 р.	
	тис. га	питома вага у загальній площі, %	тис. га	питома вага у загальній площі, %	тис. га	питома вага у загальній площі, %
Площа земельних ділянок - всього	6125,7	100	6120,0	100	-5,7	-
у тому числі:						
- для ведення особистого селянського господарства	2517,7	41,10	2544,2	41,57	+26,5	+0,47
- для ведення товарного сільськогосподарського виробництва	2772,6	45,26	2735,3	44,70	-37,3	-0,56
- для інших потреб	835,4	13,64	840,5	13,73	+5,1	+0,09

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

У структурі земельних ділянок особистих селянських господарств переважною є частка угідь, які використовуються для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Водночас, станом на 01.01.2022 р. у порівнянні з показниками на 01.01.2021 р. при зменшенні загальної площі земельних ділянок на 5,7 тис. га зменшилася площа ділянок, відведених під

товарне сільськогосподарське виробництво, натомість збільшилася площа ділянок для ведення особистого господарства, а також для інших потреб.

На кінець травня 2021 р. в господарствах населення загалом налічувалося 199 тис. шт. тракторів та 14 тис. зернозбиральних комбайнів (рис. 26).

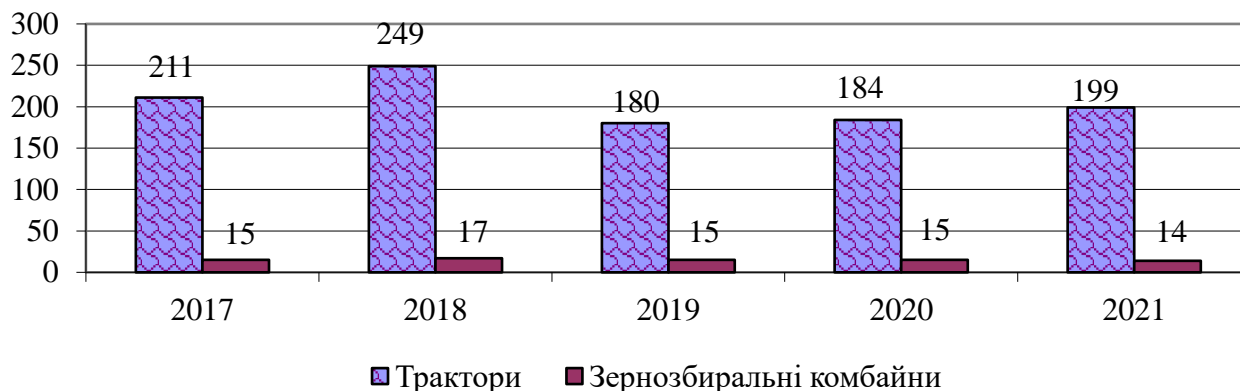

Рис. 26. Наявність сільськогосподарської техніки в господарствах населення України на кінець травня 2017-2021 рр., тис. шт.

Джерело: побудовано автором на підставі [21, с. 72; 22, с. 68]

Однак господарства населення використовують наявний ресурсний потенціал екстенсивно, оскільки не мають таких фінансових та інших можливостей, як більші за розмірами суб'єкти господарювання.

За інших рівних умов більш ефективними будуть більші за розмірами суб'єкти господарювання, оскільки вони мають можливість знижувати собівартість одиниці продукції за рахунок впливу «ефекту масштабу». Так, при нарощуванні обсягів виробництва зростатиме загальна сума змінних витрат, тоді як сукупні постійні витрати залишатимуться сталою величиною. Отже, на кожну наступну одиницю виробленої продукції при нарощуванні обсягів діяльності припадатиме менша частка постійних витрат, що й призводитиме до зниження одиничної собівартості.

Структурний розподіл сільськогосподарських підприємств України за обсягами реалізації основних видів продукції рослинництва та тваринництва у 2021 р. представлено в табл. 4.

Так, у 2021 р. більше 40 % підприємств з загальним обсягом реалізації від 20 до 100 млн. грн. реалізовували зернові та зернобобові культури й насіння олійних культур, більше 35 % підприємств з загальним обсягом реалізації від 1 до 5 млн. грн. - сільськогосподарських тварин, більше 29 % підприємств з загальним обсягом реалізації від 20 до 100 млн. грн. - молоко.

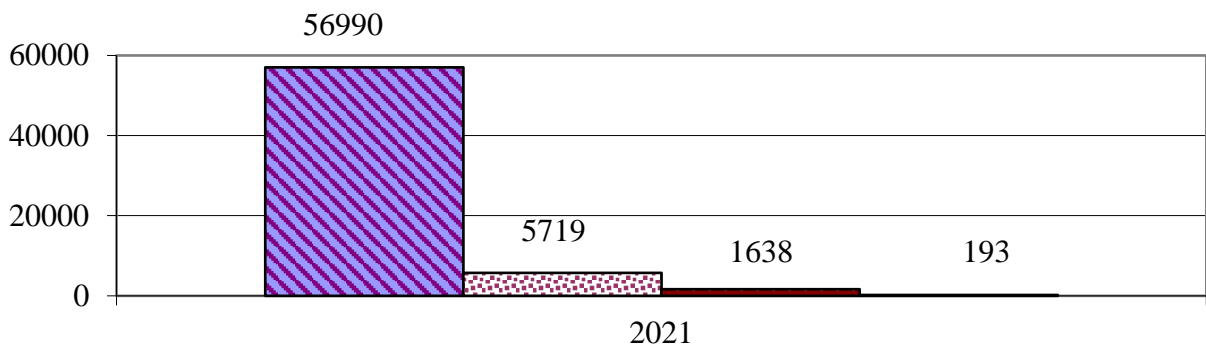
Таблиця 4

Структурний розподіл кількості сільськогосподарських підприємств України за обсягами продукції рослинництва та тваринництва, реалізованої у 2021 р., %

Підприємства з обсягом реалізації, тис. грн.	За кількістю підприємств, які реалізували, %:					
	продукцію рослинництва			продукцію тваринництва		
	культури зернові та зернобобові	насіння культур олійних	картопля, культури овочеві, плодові, ягідні, баштанні, виноград	тварини сільськогосподарські живі	молоко від сільськогосподарських тварин усіх видів	яйця птахів свійської
Підприємства - всього	100	100	100	100	100	100
з них з обсягом реалізації, тис. грн.:						
до 100	0,4	0,6	21,7	5,2	1,9	20,8
100,1-1000,0	1,4	2,2	24,0	22,8	7,4	14,4
1000,1-5000,0	6,6	9,8	22,3	35,6	22,4	12,8
5000,1-10000,0	10,9	15,0	8,8	13,4	17,0	7,2
10000,1-20000,0	23,5	25,9	9,2	9,6	15,9	10,4
20000,1-100000,0	49,0	40,4	11,3	9,7	29,1	20,0
більше 100000,0	8,2	6,1	2,7	3,7	6,3	14,4

Джерело: узагальнено автором на підставі [22, с. 188, 190]

Інформація про кількість діючих у 2021 році суб'єктів господарювання в аграрній сфері з їх розподілом за кількістю зайнятих працівників представлена на рис. 27.

- суб'єкти підприємництва з кількістю зайнятих працівників до 9 осіб, од
- ▨ суб'єкти підприємництва з кількістю зайнятих працівників від 10 до 49 осіб, од
- суб'єкти підприємництва з кількістю зайнятих працівників від 50 до 249 осіб, од
- суб'єкти підприємництва з кількістю зайнятих працівників 250 осіб і більше, од

Рис. 27. Кількість діючих суб'єктів господарювання у сільському господарстві з їх розподілом за кількістю зайнятих працівників у 2021 році, од.
Джерело: побудовано автором на підставі [18]

З діючих у 2021 р. 64540 суб'єктів господарювання, які займалися виробництвом сільськогосподарської продукції, у переважній більшості (88,30 %) було зайнято до 9 осіб. Суб'єктів аграрного підприємництва з кількістю зайнятих працівників від 10 до 49 осіб нараховувалося 5719 одиниць (8,86 % від загальної кількості діючих суб'єктів господарювання в сільському господарстві), від 50 до 249 осіб - 1638 одиниць (2,54 %), від 250 осіб і більше - 193 одиниці (0,30 %).

У 2017-2021 рр. на великих підприємствах було зайнято 5,26-9,05 % працівників. Значна кількість працівників була сконцентрована на середніх за розміром (45,31-53,23 %) та малих підприємствах (41,46-45,64 %). При цьому майже половина персоналу, зосередженого на малих підприємствах (18,80-21,03 %), була зайнята на суб'єктах мікропідприємництва.

Інформацію про кількість зайнятих працівників у розрізі великих, середніх, малих сільськогосподарських підприємств у 2017-2021 рр. узагальнено в табл. 5.

Кількість зайнятих працівників на сільськогосподарських підприємствах
України з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства
у 2017-2021 рр., осіб

Рік	Усього, осіб	у тому числі:							
		великі підприємства		середні підприємства		малі підприємства		з них мікропідприємства	
		осіб	% до загальної кількості зайнятих	осіб	% до загальної кількості зайнятих	осіб	% до загальної кількості зайнятих	осіб	% до загальної кількості зайнятих
2017	523396	27537	5,26	278616	53,23	217243	41,51	100217	19,15
2018	514411	32779	6,37	268383	52,17	213249	41,46	99851	19,41
2019	502833	43062	8,56	249747	49,67	210024	41,77	94537	18,80
2020	477336	38584	8,08	230722	48,34	208030	43,58	93356	19,56
2021	478934	43346	9,05	217015	45,31	218573	45,64	100727	21,03

Джерело: узагальнено автором на підставі [18]

Важливе значення у формуванні потенціалу суб'єктів господарювання належить фінансовим ресурсам та, зокрема, інвестиційним. Інформацію щодо розподілу капітальних інвестицій між суб'єктами господарювання в галузі сільського господарства з урахуванням їх розміру узагальнено в табл. 6.

У 2017-2021 рр. значна частка від загального обсягу капітальних інвестицій концентрувалася на середніх за розміром підприємствах (49,10-54,63 %) та малих підприємствах (31,75-42,92 %, у тому числі на мікропідприємствах - 1,43-10,12 %). Сільськогосподарські підприємства інвестували кошти у матеріальні та нематеріальні активи. Капітальні інвестиції у матеріальні активи включають інвестиції у землю, в існуючі будівлі та споруди, у будівництво та перебудову будівель, у машини та обладнання. Капітальні інвестиції у нематеріальні активи включають інвестиції у патенти, ліцензії,

концесії, торговельні марки та аналогічні права, а також у придбання програмного забезпечення.

Таблиця 6

Розподіл обсягу капітальних інвестицій за великими, середніми, малими сільськогосподарськими підприємствами у 2017-2021 рр.

Рік	Загальний обсяг капітальних інвестицій, тис. грн.	у тому числі:							
		великі підприємства		середні підприємства		малі підприємства		з них мікропідприємства	
		тис. грн.	% до підсумку	тис. грн.	% до підсумку	тис. грн.	% до підсумку	тис. грн.	% до підсумку
2017	63261953	4343313	6,87	31764346	50,21	27154294	42,92	6402238	10,12
2018	65559484	8110056	12,37	32825473	50,07	24623955	37,56	6071139	9,26
2019	59332931	10935956	18,43	29132388	49,10	19264587	32,47	3390065	5,71
2020	50145943	6830621	13,62	27392730	54,63	15922592	31,75	715601	1,43
2021	68020622	10762955	15,82	35067470	51,55	22190197	32,63	1505295	2,21

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Ефективне використання інвестиційних, а також наявних трудових та матеріально-технічних ресурсів сприяє забезпеченню позитивної динаміки результативних показників розвитку суб'єктів господарювання в аграрній сфері. Водночас слід зазначити, що на результативність функціонування сільського господарства здійснюють вплив такі взаємопов'язані складові компоненти сфери агробізнесу (рис. 28):

Отже, агробізнес, як складна система економічних відносин, виходить за межі сільського господарства, поєднуючи у складному техніко-технологічному ланцюзі виробництво та продаж продукції рослинництва та тваринництва, її промислову переробку, постачання засобів та предметів праці для забезпечення виробничих процесів, надання супутніх послуг.

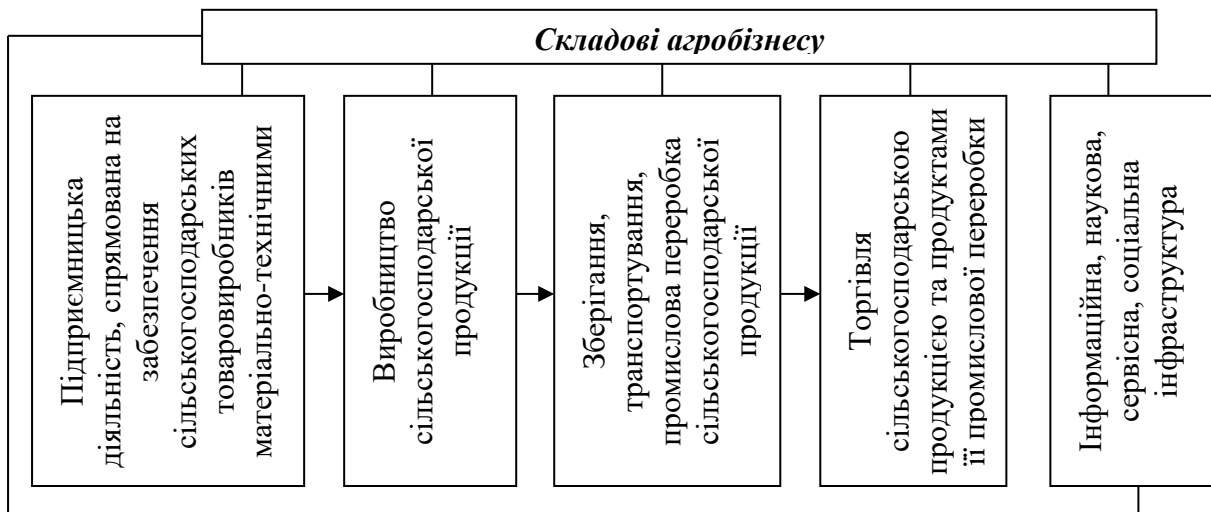

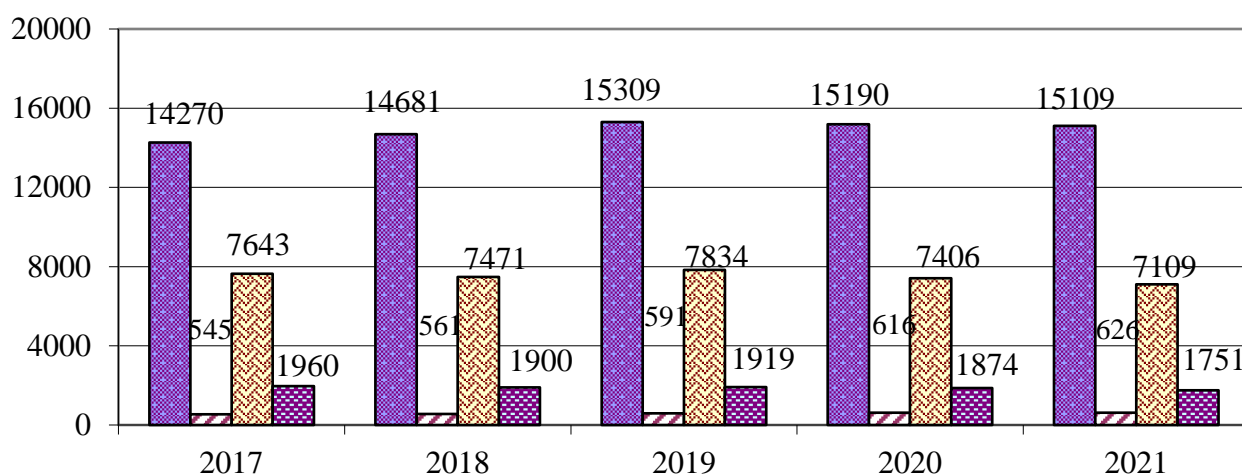
Рис. 28. Взаємопов'язані складові компоненти сфери агробізнесу

Джерело: запропоновано автором

Загалом у 2021 р. в Україні налічувалося 64540 діючих суб'єктів господарювання, задіяних в сільському господарстві, 15109 - на виробництві харчових продуктів, 626 - на виробництві машин та устаткування для сільського господарства, 7109 - в оптовій торгівлі сільськогосподарською сировиною та живими тваринами, 1751 - в оптовій торгівлі сільськогосподарськими машинами та устаткуванням [18].

Інформацію щодо кількості діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності, взаємопов'язаними з сільським господарством, узагальнено на рис. 29.

Обсяги виробленої продукції, виконаних робіт, або наданих послуг значною мірою є залежними від техніко-технологічних параметрів суб'єктів господарювання. Тому у процесі дослідження економічного потенціалу суб'єктів господарювання, зокрема й тих, які функціонують у сфері агробізнесу, доцільно здійснювати загальну оцінку стану матеріальних активів та їх придатності до подальшого використання.

- Суб'єкти господарювання, задіяні на виробництві харчових продуктів
- Суб'єкти господарювання, задіяні на виробництві машин та устаткування для сільського господарства
- Суб'єкти господарювання, задіяні в оптовій торгівлі сільськогосподарською сировиною та живими тваринами
- Суб'єкти господарювання, задіяні в оптовій торгівлі сільськогосподарськими машинами та устаткуванням

Рис. 29. Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності, взаємопов'язаними з сільським господарством по Україні у 2017-2021 рр., од.

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Матеріальними активами є такі активи, які мають виражену матеріально-речову (фізичну) форму (будівлі, обладнання і т. ін.). Крім того, суб'єкти господарювання використовують у процесі діяльності нематеріальні активи, які, на відміну від матеріальних, фізично не існують, але мають грошову оцінку та приносять дохід (наприклад, права на торговельні марки, на об'єкти промислової власності і т. ін.)

Динаміку змін первісної (переоціненої) вартості матеріальних активів, наявних у сільськогосподарських товаровиробників та виробників харчових продуктів на кінець 2019-2021 рр. відображено на рис. 30.

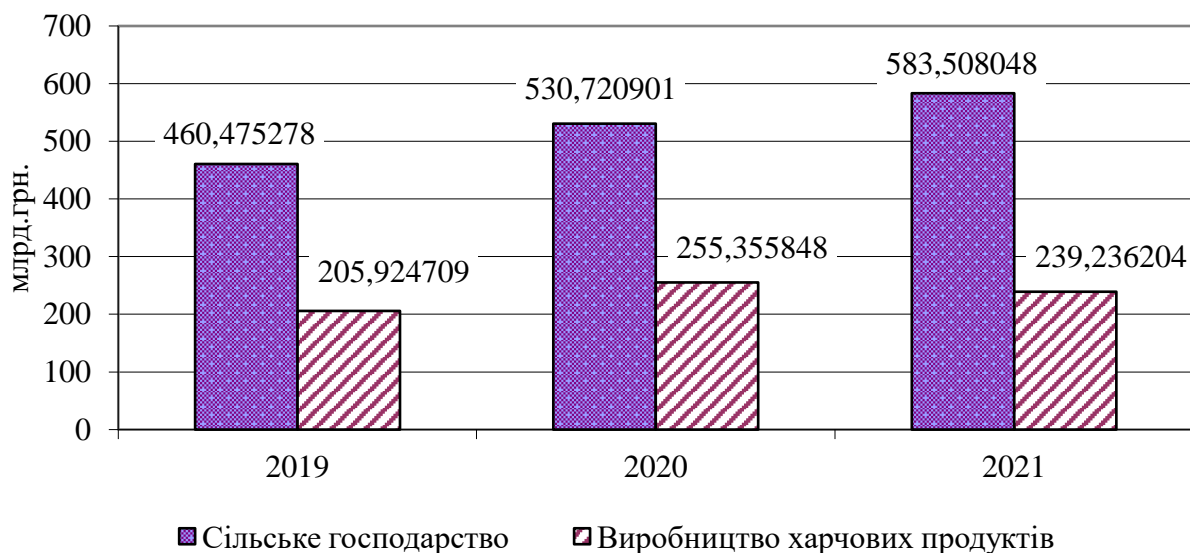

Рис. 30. Первісна (переоцінена) вартість матеріальних активів, наявних у сільськогосподарських товаровиробників та виробників харчових продуктів по Україні на кінець 2019-2021 рр., млрд. грн.

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Важливо досліджувати також динаміку рівня зношуваності матеріальних активів, наявних у сільськогосподарських товаровиробників та виробників харчових продуктів (рис. 31).

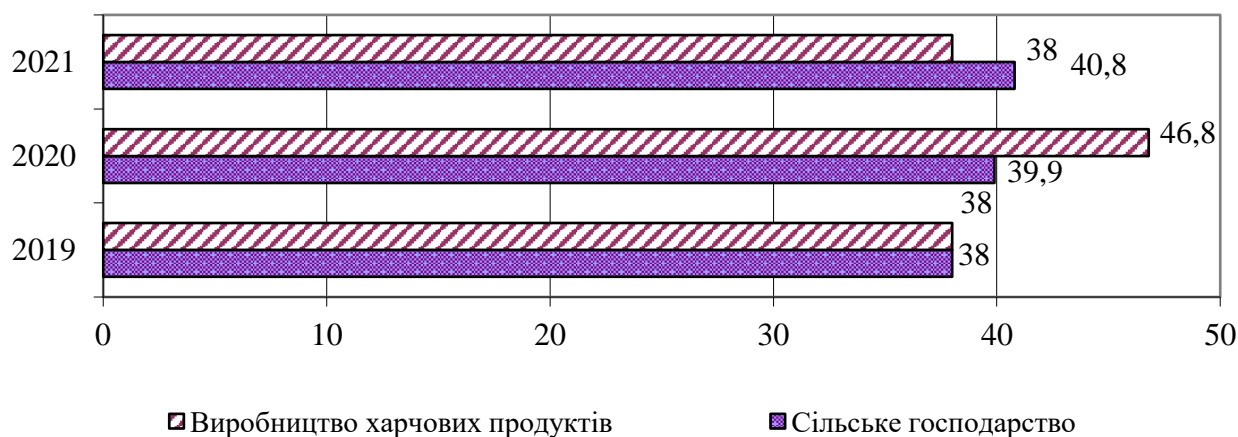

Рис. 31. Ступінь зносу матеріальних активів, наявних у сільськогосподарських товаровиробників та виробників харчових продуктів по Україні у 2019-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Матеріальні активи є невід’ємною складовою ресурсного потенціалу суб’єктів агробізнесу, раціональне використання якої у поєднанні з іншими ресурсами очікувано приводить до отримання економічних вигід у майбутньому через забезпечення виробничо-збутового процесу.

У 2021 р. суб’єктами господарювання, задіяними в сільському господарстві, було реалізовано продукції (товарів, послуг) на суму 910191359,4 тис. грн. (рис. 32).

Рис. 32. Обсяги реалізації продукції (товарів, послуг) суб’єктами господарювання, задіяними в сільському господарстві України у 2017-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Суб’єктами харчової промисловості у 2021 р. було реалізовано продукції (товарів, послуг) на суму 769949851,5 тис. грн. (рис. 33).

Як видно з рис. 32 та 33, спостерігаються ідентичні тенденції у динаміці обсягів реалізації продукції (товарів, послуг) суб’єктами господарювання, задіяними в сільському господарстві та в харчовій промисловості.

Рис. 33. Динаміка обсягів реалізації харчових продуктів суб'єктами господарювання України за 2017-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Суб'єктами господарювання, задіяними на виробництві машин та устаткування для сільського господарства, у 2021 р. було реалізовано продукції (товарів, послуг) на суму 16873109,3 тис. грн. (рис. 34).

Рис. 34. Обсяги реалізації машин та устаткування для сільського господарства суб'єктами господарювання, задіяними на їх виробництві, по Україні за 2017-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Суб'єктами господарювання, задіяними в оптовій торгівлі сільськогосподарською сировиною та живими тваринами, у 2021 р. було реалізовано продукції на суму 335303601,6 тис. грн. (рис. 35).

Рис. 35. Динаміка обсягів реалізації сільськогосподарської сировини та живих тварин суб'єктами господарювання України, задіяними в сфері оптової торгівлі, за 2017-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Суб'єктами господарювання, задіяними в оптовій торгівлі сільськогосподарськими машинами та устаткуванням, у 2021 р. було реалізовано продукції на суму 73623205,2 тис. грн. (рис. 36).

У контексті динаміки обсягів реалізації продукції (товарів, послуг) доцільним є дослідження фінансових результатів діяльності економічно та технологічно взаємопов'язаних підприємств сфери агробізнесу.

Рис. 36. Обсяги реалізації машин та устаткування для сільського господарства суб'єктами господарювання, задіяними в оптовій торгівлі, по Україні за 2017-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Фінансові результати від реалізації продукції (товарів, послуг) є ваговою складовою фінансових результатів до оподаткування, динаміку яких за видами діяльності по суб'єктах господарювання сфери агробізнесу відображено на рис. 37.

Фінансові результати до оподаткування залежать від обсягів діяльності суб'єктів господарювання, формування складових доходів та витрат за видами діяльності (операційної, інвестиційної, фінансової). У 2017-2021 рр. суб'єкти сфери агробізнесу в результаті своєї діяльності загалом отримували прибуток, за виключенням суб'єктів оптової торгівлі сільськогосподарською сировиною та живими тваринами, які у 2020 р. отримали збитки.

Для оцінки результативності функціонування кожної складової агробізнесу доцільно досліджувати динаміку показників рентабельності операційної діяльності та всієї діяльності суб'єктів господарювання.

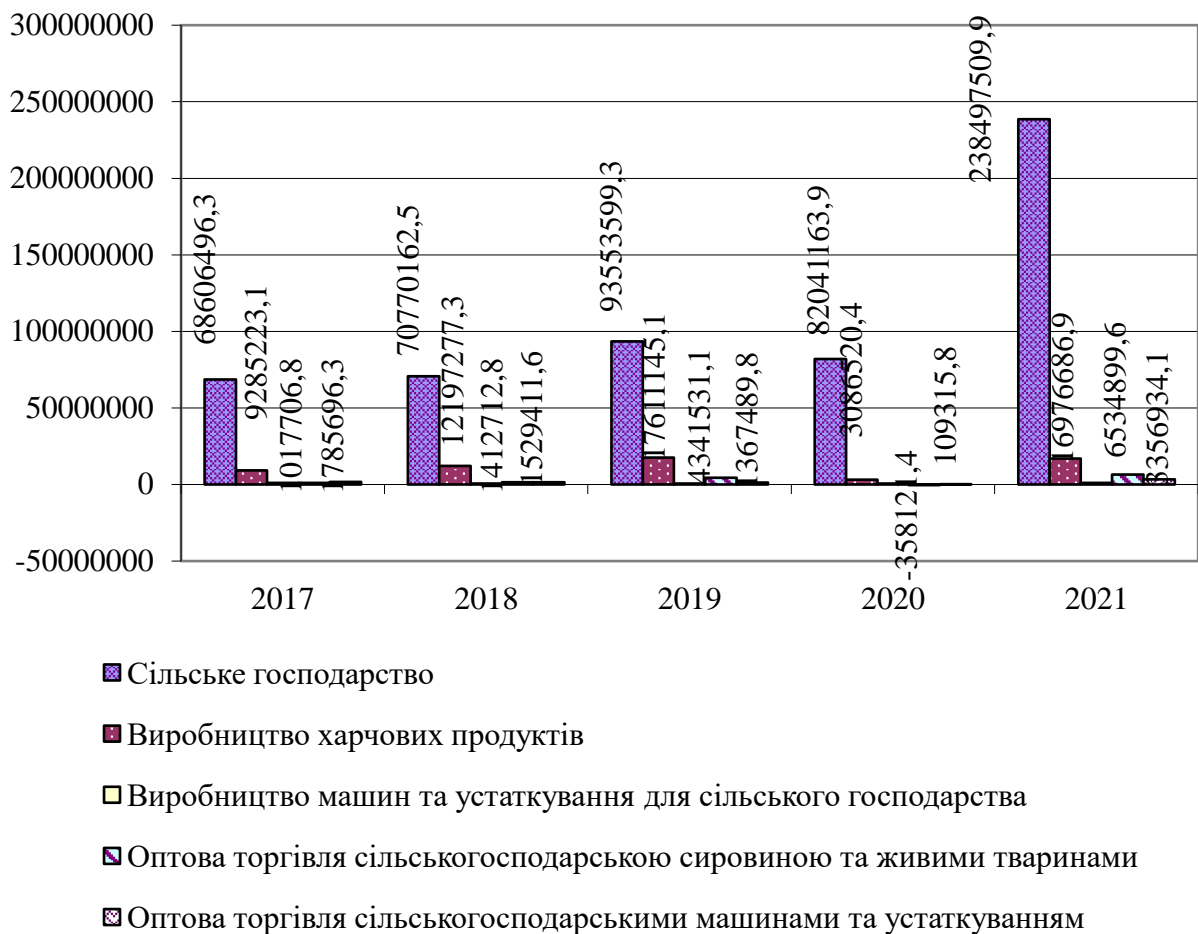

Рис. 37. Фінансові результати до оподаткування за складовими сфери агробізнесу України у 2017-2021 рр., тис. грн.

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

У 2017-2021 рр., зважаючи на те, що операційна діяльність суб'єктів господарювання за усіма складовими компонентами агробізнесу була прибутковою, забезпечувалися позитивні значення показників рентабельності такої діяльності. Так, у сільському господарстві рівень рентабельності операційної діяльності коливався від 18,9 до 41,8 %, у харчовій промисловості - від 3,3 до 5 %, в сфері виробництва машин та устаткування для сільського господарства - від 6,3 до 11,1 %, в оптовій торгівлі сільськогосподарською сировиною та живими тваринами - 10,4-30,8 %, в оптовій торгівлі сільськогосподарськими машинами та устаткуванням - 8,1-45,8 % (рис. 38).

Як видно з рис. 36, найвищу рентабельність операційної діяльності мають не безпосередні виробники продовольства, а суб'єкти господарювання, які

займаються оптовою торгівлею сільськогосподарськими машинами та устаткуванням.

Рис. 38. Рівень рентабельності операційної діяльності суб'єктів господарювання за складовими компонентами агробізнесу по Україні за 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Динаміку рівня рентабельності сукупної діяльності суб'єктів господарювання за складовими компонентами агробізнесу відображено на рис. 39.

Рентабельність (збитковість) сукупної діяльності суб'єктів господарювання за складовими агробізнесу у 2017-2021 рр. змінювалася наступним чином: у сільському господарстві - коливався від 14,2 до 37,8 %, у харчовій промисловості - від 0,1 до 2,5 %, в сфері виробництва машин та устаткування для сільського господарства - від 3,7 до 8,8 %, в оптовій торгівлі сільськогосподарською сировиною та живими тваринами - -2,9-16,7 %, в оптовій торгівлі сільськогосподарськими машинами та устаткуванням - 1,1-26,4 %.

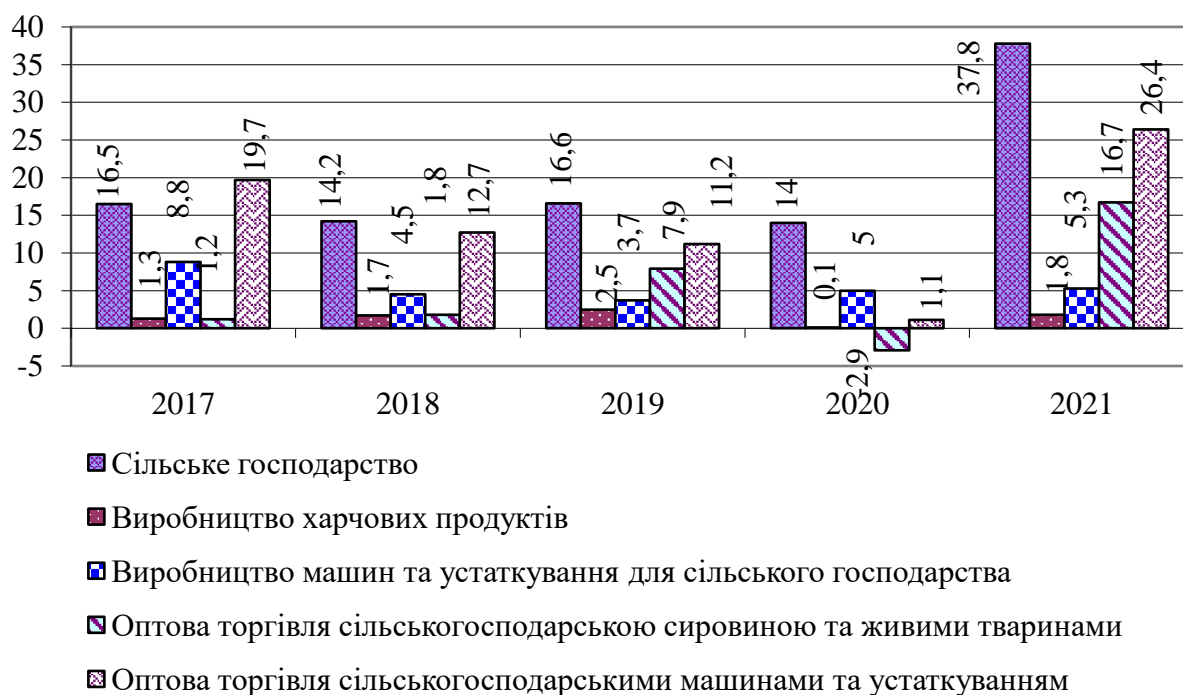

Рис. 39. Рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності суб'єктів господарювання за складовими компонентами агробізнесу по Україні за 2017-2021 рр., %

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

Слід зазначити, що у зв'язку з воєнними діями наразі в Україні знищено або пошкоджено значну кількість суб'єктів господарювання, в тому числі й у сфері агробізнесу, порушені напрацьовані логістичні зв'язки, що значно ускладнює економічну взаємодію між сільськогосподарськими товаровиробниками, підприємствами харчової промисловості, постачальниками матеріально-технічних ресурсів, сферою збуту продукції, а також науковими установами.

З 2022 р. внаслідок війни та пов'язаних з нею масштабних руйнацій кількість діючих суб'єктів господарювання у сільському господарстві суттєво зменшилася у порівнянні з 2021 р. як загалом, так і за видами діяльності. Так, станом на 01.11.2022 р. вирощуванням зернових, бобових культур та насіння олійних культур займалося 36982 суб'єкта господарювання, тоді як на кінець 2021 р. - 49403. Виробництвом овочів та баштанних культур, коренеплодів та

бульбоплодів займалося, відповідно, 865 та 1690 суб'єктів господарювання, розведенням великої рогатої худоби молочних порід - 660 та 911, свиней - 408 та 1059, свійської птиці - 412 та 914 [18].

Водночас слід враховувати, що сучасні тенденції розвитку агробізнесу зумовлені процесами глобалізації та інтеграції й потребують необхідність запровадження інноваційних підходів на рівні як окремих суб'єктів господарювання, так і формувань, галузей, територій.

Економічний потенціал взаємопов'язаних ланок сфери агробізнесу поєднує сукупність їх засобів, можливостей, ресурсів, а також спроможність забезпечувати цілі соціально-економічного розвитку й економічного зростання. У цьому контексті необхідно підтримувати та розвивати інтеграційні процеси у цій сфері.

Зокрема, горизонтальна інтеграція поєднує суб'єктів господарювання, які здійснюють один і той самий вид діяльності, забезпечуючи при цьому об'єднання їх ресурсів, вмінь та навичок для максимізації доходів за рахунок підвищення ефективності використання сукупного ресурсу.

Вертикальна інтеграція поєднує сільськогосподарських товаровиробників з іншими технологічно пов'язаними суб'єктами господарської діяльності з метою нарощування обсягів виробництва, покращення системи збуту продукції як аграрного, так і промислового походження, отримання більшої економічної вигоди.

Таким чином, агробізнес, як специфічна сфера підприємництва, може нарощувати економічний потенціал та ефективно функціонувати виключно при урахуванні інтересів усіх складових ланок інтегрованого формування.

Оцінюючи економічний потенціал сфери агробізнесу, слід враховувати не лише обсяги та сферу діяльності, а й специфіку формування організаційно-управлінських структур. В Україні сільськогосподарські товаровиробники представлені різними організаційно-правовими формами (господарськими товариствами, приватними сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами тощо), а також типовими видами.

Так, Зубець М.В. та Безуглий М.Д. виокремлюють наступні типові види сільськогосподарських товаровиробників: аграрні холдинги (площа землекористування яких у середньому перевищує від 10 до 100 тис. га); великі сільськогосподарські підприємства (в обробітку яких знаходиться 3-10 тис. га); середньотоварні аграрні підприємства (площею 1-2 тис. га); фермерські господарства (їх площа становить кілька сотень га); господарства населення (з площею земельних угідь 1-2 га). [9].

В Україні досить ефективною формою вертикальної інтеграції є агрохолдинги. Доцільність їх виокремлення як окремої групи суб'єктів агробізнесу зумовлена специфікою формування їх організаційно-управлінської структури, а також техніко-технологічного, кадрового, фінансово-інвестиційного забезпечення.

Агрохолдинги не лише є крупними виробниками сільськогосподарської продукції, а й здійснюють зберігання такої продукції, її транспортування та продаж, а в багатьох випадках і промислово переробку. До найбільших агрохолдингів України належать такі відомі корпорації, як ПРАТ «МХП», ТОВ «Кернел-Трейд», ТОВ Фірма «Астарта-Київ», ТОВ «ІМК», ТОВ «Овостар Юніон», ПРАТ «Агротон», ТОВ «Мілкіленд-Україна».

За даними ТОВ «КА «Украгроконсалт», у 2022 р. загальна капіталізація агрохолдингів в Україні склала 66363,28 млн. євро та зменшилася у порівнянні з показником 2021 р. (112372,50 млн. євро) на 41 % [10]. Основною причиною зниження обсягу капіталізації є продовження бойових дій в країні, внаслідок чого значно погіршилася економічна та фінансова ситуація, знизилися обсяги акцій та ціни на них у результаті дестабілізації ситуації на біржах, валютному та фондових ринках.

Для забезпечення раціонального формування та використання економічного потенціалу в сфері агробізнесу потрібно чітко виокремлювати ризики й загрози раціональному веденню операційної діяльності взаємопов'язаними товаровиробниками, зумовлені впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників.

До основних видів загроз на сучасному етапі функціонування держави слід віднести, передусім, деструктивні стратегії країни-агресора, а також можливість рейдерських захоплень активів, сільськогосподарських угідь.

Серед ризиків слід виокремити: непрогнозованість державного управління, часті зміни нормативно-правової бази, відкриття ринку землі, наявність цінових диспропорцій в АПК, значну залежність виробників продовольства та сфери агротехнічного сервісу від імпорту засобів праці та матеріальних ресурсів, відтік кадрів із-за низького рівня заробітної плати та проблем з розвитком інфраструктури в сільській місцевості.

На різних етапах формування та використання економічного потенціалу суб'єктами агробізнесу можуть проявлятися ті чи інші переваги та недоліки (табл. 7).

Таблиця 7

Групування переваг та недоліків, які проявляються при формуванні та використанні економічного потенціалу суб'єктами агробізнесу

Ознаки	Переваги	Недоліки
Територіальна	- вигідне геополітичне положення країни; - природно-кліматичні умови, сприятливі для розвитку аграрного виробництва	- зниження родючості ґрунтів внаслідок ерозії та інших впливів
Економічна	- можливість використання важелів державної підтримки, а також переваг горизонтальної та вертикальної інтеграції; - розвинутий агропродовольчий ринок, розгалужені канали збуту продукції	- значна залежність результатів фінансово-господарської діяльності суб'єктів агробізнесу від впливу природно-кліматичних умов; - недостатньо сформована інфраструктура в сільській місцевості.
Соціальна	- престиж фермерства	- високий рівень безробіття та низький рівень заробітної плати, передусім, в сільській місцевості.

Джерело: авторська розробка

У процесі розробки системи показників, яка характеризує використання економічного потенціалу суб'єктами господарювання сфери агробізнесу, доцільно виокремити основні ресурсні компоненти, поєднавши їх за наступними групами: матеріально-технічна складова та земельні ресурси; кадрова складова; фінансова складова [15].

До складу матеріально-технічних ресурсів суб'єктів господарювання сфери агробізнесу входить технологічне обладнання, вантажно-розвантажувальне та інше обладнання, організаційна, комп'ютерна техніка, транспортні засоби, засоби зв'язку, сировина, пально-мастильні матеріали, насіння та посадковий матеріал, корми, запасні частини, комплектуючі вироби, спеціальний одяг, інші інструменти та засоби для забезпечення господарської діяльності.

В аграрній сфері земельні ресурси представлені землями сільськогосподарського та несільськогосподарського призначення. Зокрема, землями сільськогосподарського призначення є рілля, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження. Раціональне використання земель сільськогосподарського призначення забезпечує збільшення урожайності культур, а отже й нарощування обсягів виробництва продукції.

Кадрову складову формує персонал суб'єктів агробізнесу, до складу якого входять керівники, спеціалісти, службовці та робітники. Структурними компонентами персоналу сільськогосподарського підприємства є постійні, тимчасово задіяні та сезонні працівники. Специфічними категоріями персоналу в аграрній сфері є скотарі, трактористи, комбайнери, доярки і т. ін.

Фінансову складову формують грошові кошти, які залучаються суб'єктами агробізнесу для здійснення господарської діяльності.

Особливості розглянутих ресурсних компонентів здійснюють вплив на формування системи показників для оцінки формування та використання економічного потенціалу суб'єктами господарювання сфери агробізнесу.

Системний підхід у формуванні груп економічних показників оснований на деталізації таких показників, їх систематизації та синтезі.

Деталізація показників базується на їх розкладанні у ступені, необхідному для обґрунтованої побудови взаємозв'язків між факторними та результативними складовими.

Систематизація показників передбачає побудову на основі їх компонування моделі, основаної на існуванні взаємозв'язків між такими показниками з урахуванням їх взаємозалежності та взаємодії, а також з виокремленням рівнів підлеглості.

Синтез базується на виокремленні вирішальних чинників, які здійснюють вплив на формування результативних показників. При цьому виключається так званий повторний рахунок.

Системний підхід дає можливість дослідити економічний потенціал суб'єктів агробізнесу як систему, сформовану з окремих компонентів з численними внутрішніми й зовнішніми зв'язками. Його головними особливостями є динамічність, взаємозв'язок та взаємозалежність елементів системи, її цілісність, виокремлення провідної ланки.

Система показників для оцінки забезпеченості суб'єктів господарювання сфери агробізнесу необхідними ресурсами та використання компонентів економічного потенціалу представлена на рис. 40.

Аналіз таких показників слід проводити як за окремими суб'єктами агробізнесу, так і в масштабі країни та у розрізі регіонів.

При реалізації системного підходу в аналізі показників забезпеченості суб'єктів господарювання сфери агробізнесу необхідними ресурсами та використання компонентів економічного потенціалу доцільно виокремити наступні етапи:

1. Представити економічний потенціал у вигляді багаторівневої системи;
2. Здійснити підбір відповідних економічних показників;
3. Розробити загальну блок-схему системи з відображенням взаємопов'язаних результативних та факторних показників, уточнити на основі цього перелік показників;
4. Побудувати економіко-математичну модель системи;

5. Використати модель для дослідження факторних впливів та визначення резервів нарощування економічного потенціалу.

Рис. 40. Система показників для оцінки забезпеченості ресурсами суб'єктів господарювання сфери агробізнесу та використання ними компонентів економічного потенціалу

Джерело: узагальнено автором на підставі [15]

При розробці багаторівневої системи показників слід урахувати, що економічний потенціал сфери агробізнесу формується суб'єктами господарювання, які функціонують у сфері сільськогосподарського виробництва, постачання засобів та предметів праці для агробізнесу, виробництва харчових продуктів, оптовій та роздрібній торгівлі сільськогосподарською сировиною та продовольством.

Важливими результативними показниками при цьому є обсяги виробництва та збуту продукції, доходи та витрати за видами діяльності, фінансові результати.

Необхідно дослідити вплив на формування зазначених результативних показників факторів використання різних видів ресурсів. При цьому слід враховувати, що на формування обсягів виробництва здійснює вплив використання:

- основних засобів (ключові чинники впливу - вартість основних засобів та рівень фондівіддачі);
- матеріальних ресурсів (ключові чинники впливу - обсяг витрачених на виробництві матеріальних ресурсів та рівень матеріалівіддачі);
- трудових ресурсів (ключові чинники впливу - чисельність персоналу та рівень продуктивності праці).

У процесі побудови багаторівневої системи економічних показників деталізовано досліджуються ключові чинники впливу на результати діяльності. Важливе значення при цьому слід надавати показникам ефективності використання ресурсного потенціалу, тобто доцільно більш детально досліджувати загальний рівень фондівіддачі, матеріалівіддачі, продуктивності праці.

Так, на рівень фондівіддачі здійснюють вплив чинники другого рівня підлеглості - зміна питомої ваги активної частини основних засобів та рівень фондівіддачі активної частини основних засобів. З урахуванням цього компоненти детермінованої факторної системи, яка відображає чинники впливу

використання основних засобів на формування вартості виробленої продукції, можна представити наступним чином (рис. 41):

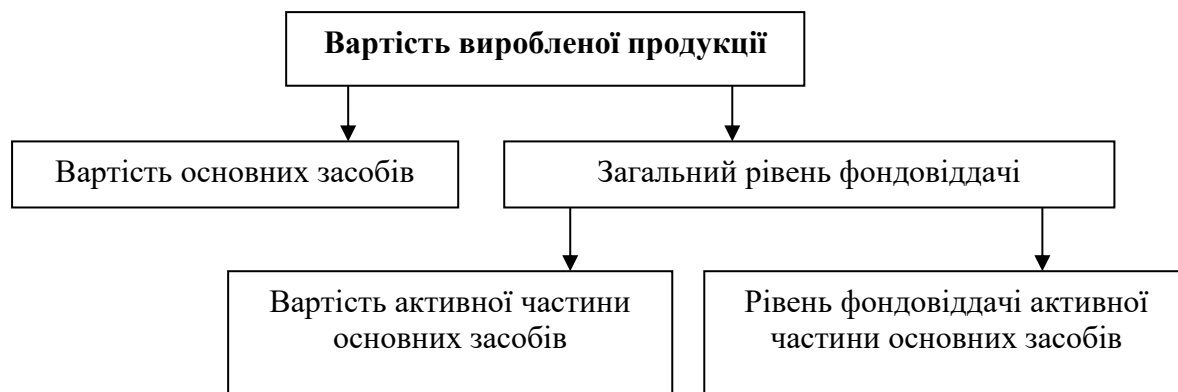

Рис. 41. Детермінована факторна система, яка відображає чинники впливу використання основних засобів на формування вартості виробленої продукції

Джерело: розроблено автором

Вартість основних засобів формують різні складові, що передбачає доцільність дослідження структури основних засобів з виокремленням їх активної та пасивної частини. При оцінці динаміки змін рівня фондівіддачі доцільно визначати цей показник узагальнено, а також за активною та пасивною частинами наявних основних засобів.

Вплив чинників використання матеріальних ресурсів на формування вартості виробленої продукції узагальнено можна представити у вигляді множення двох факторів першого рівня підлеглості - вартості використаних матеріальних ресурсів на рівень матеріаловіддачі. При побудові такої факторної системи виходимо з того, що рівень матеріаловіддачі є співвідношенням вартості виробленої продукції до матеріальних витрат суб'єкта господарювання на виробництво продукції. З урахуванням цього структурно-логічну систему формування рівня матеріаловіддачі, яка може бути використана та у подальшому деталізована у процесі проведення факторного аналізу можна представити наступним чином (рис. 42):

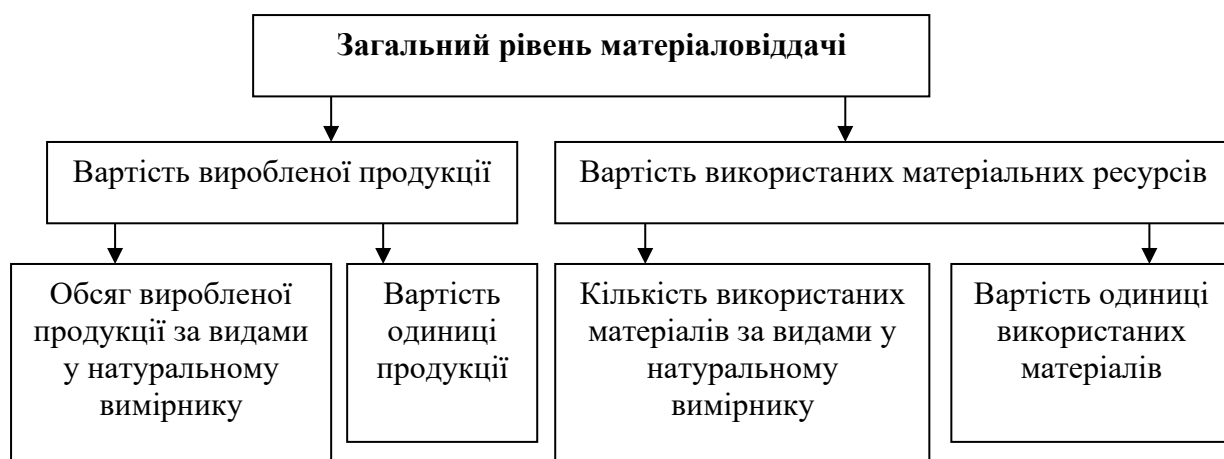

Рис. 42. Структурно-логічна система формування рівня матеріаловіддачі
Джерело: розроблено автором

На рівень середньорічного виробітку (середньорічний рівень продуктивності праці) здійснюють вплив чинники першого рівня підлеглості - кількість робочих днів та середньоденний виробіток продукції. На формування середньоденного виробітку продукції впливає середня тривалість робочого дня та середній виробіток продукції за відпрацьовану годину. З урахуванням цього компоненти детермінованої факторної системи, яка відображає чинники впливу використання трудових ресурсів на формування вартості виробленої продукції, можна представити наступним чином (рис. 43):

Аналіз показників використання ресурсних компонентів доцільно проводити як узагальнено, на рівні держави та її регіонів, так і у розрізі суб'єктів аграрного бізнесу з урахуванням їх організаційно-правових форм та видів діяльності.

За даними статистичних спостережень, у 2021 р. рівень зношуваності матеріальних активів в сільському господарстві становив 40,8 %, на підприємствах харчової промисловості - 38,0 %, на підприємствах з виробництва машин та устаткування - 62,9 %, в сфері оптової торгівлі - 38,2 %. Водночас, середній ступінь зношуваності матеріальних активів на підприємствах різних форм власності та видів діяльності по Україні становив 57,6 % [18].

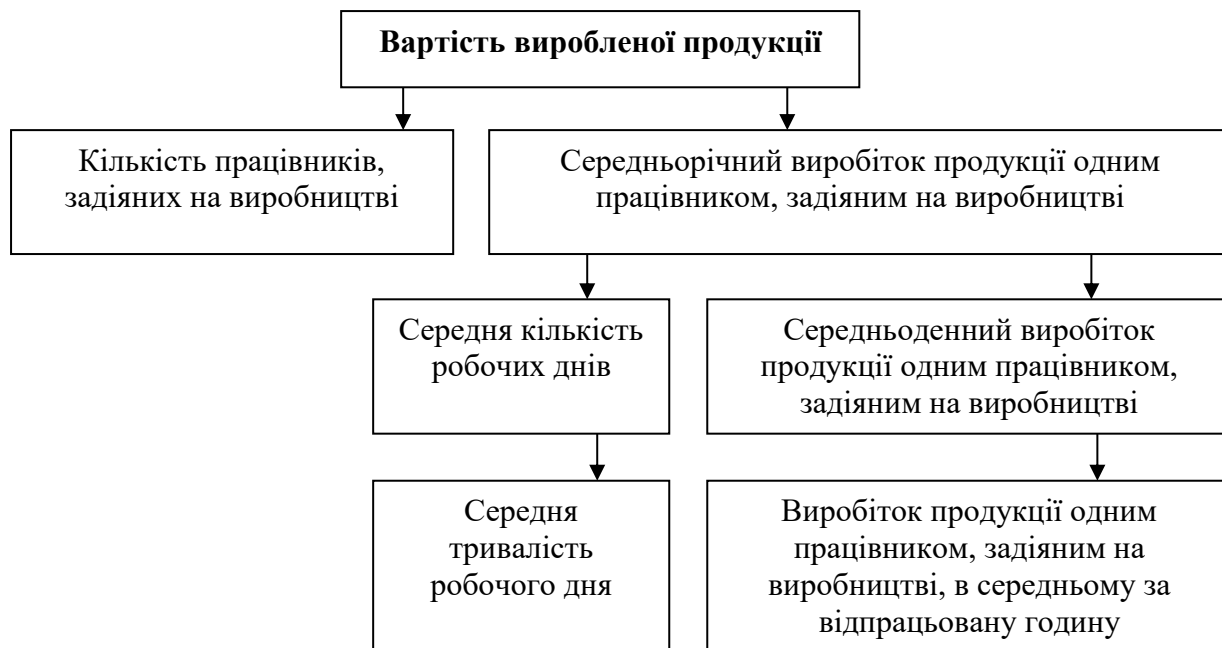

Рис. 43. Детермінована факторна система, яка відображає чинники впливу використання трудових ресурсів на формування вартості виробленої продукції

Джерело: розроблено автором

На частку коштів, інвестованих в сільське господарство, у 2021 р. в Україні припадало 9,09 % від загального обсягу коштів, сукупно інвестованих у розвиток всіх видів діяльності, у промисловість загалом - 36,15 %, в оптову торгівлю - 2,8 % [23, с. 327].

В аграрному секторі України у 2021 р. було зайнято 17,25 % від загальної кількості працівників, задіяних в усіх ланках економіки, тоді як у переробній промисловості - 10,90 %, а загалом у сфері оптової та роздрібною торгівлі - 23,09 % [23, с. 52]. При цьому на виробництві харчових продуктів були задіяні лише 15,75 % від загальної чисельності працівників усіх галузей промисловості, на виробництві машин та устаткування - 5,55 %, на виробництві автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів - 6,74 % [23, с. 52].

У сільському господарстві кількість прийнятих працівників у відсотковому співвідношенні до середньооблікової кількості штатних працівників у 2021 р. становила 47,2 %, а в промисловості - 25,0 %. Кількість звільнених працівників

у відсотковому співвідношенні до середньооблікової кількості штатних працівників за цими галузями становила, відповідно, 46,3 та 28,5 % [23, с. 61]. Середньомісячна номінальна заробітна плата одного штатного працівника в сільському господарстві у 2021 р. становила 11733 грн., що на 20,5 % більше у порівнянні з 2020 р. Водночас, у середньому по промисловості середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника у 2021 р. становила 14902 грн., що на 16,8 % більше у порівнянні з 2020 р. [23, с. 66].

Теоретико-методичні підходи до оцінки економічного потенціалу необхідно розробляти з урахуванням специфіки його формування не лише на рівні суб'єктів господарювання, а й на рівні держави та адміністративно-територіальних одиниць.

Найбільш поширеним підходом до оцінки економічного потенціалу та його складових компонентів є урахування досягнутих значень та динаміки змін показників забезпеченості підприємств фінансовими, матеріально-технічними, трудовими ресурсами, а також ефективності їх використання. Водночас, виходячи з визначення поняття економічного потенціалу, слід зазначити, що такий підхід не в повному обсязі відображає потенційні можливості суб'єктів господарювання, оскільки на формування їх економічного потенціалу значний вплив здійснюють природно-кліматичні умови, а також політичні та соціальні чинники, розподіл економічних та природних ресурсів за адміністративно-територіальними утвореннями, розвиток інфраструктури, особливості регіонального та загальнодержавного управління. Зазначені чинники здійснюють вагомий вплив на ділову активність, розвиток територіального ринку праці, відтворення трудового потенціалу.

Тому при оцінці економічного потенціалу, зокрема й у сфері агробізнесу, доцільно сукупно враховувати показники забезпеченості суб'єктів господарювання матеріально-технічними, трудовими, фінансовими ресурсами, показники ефективності використання таких ресурсів, а також показники, які характеризують імідж територіально-адміністративних формувань та ефективність державного управління загалом (рис. 44).

На взаємодію структурують компонентів економічного потенціалу сфери агробізнесу здійснюють вплив різноманітні внутрішні та зовнішні чинники. З огляду на це важлива роль у його формуванні належить компонентам загальнодержавного управління, а на рівні адміністративно-територіальних утворень - владно-контролюючому компоненту.

Рис. 44. Структурують компоненти, які формують економічний потенціал сфери агробізнесу

Джерело: розроблено автором

Сукупність нормативно-правових документів забезпечує правову основу функціонування суб'єктів агробізнесу, а раціональні рішення, прийняті на загальнодержавному рівні, сприяють ефективному розподілу ресурсного потенціалу між адміністративно-територіальними утвореннями.

Владно-контролюючий компонент адміністративно-територіальних утворень формує наявна команда, від рівня компетентності членів якої, їх

людських якостей, стилю ухвалення рішень, ефективності контролю залежить розподіл ресурсів та якість управління ними на територіальному рівні.

Фінансово-інвестиційний компонент формує можливості щодо отримання додаткового фінансування, у тому числі й зовнішнього, здатність накопичувати та раціонально використовувати фінансові ресурси, розвивати високотехнологічні ланки, оновлювати матеріально-технічну базу суб'єктів господарювання.

У рамках трудового компоненту адміністративно-територіальних утворень досліджуються напрямки підвищення рівня кваліфікації трудових ресурсів, їх адаптивність до нових умов, вивчається доступ до освітніх послуг, забезпеченість житлом молодих фахівців. Також досліджують середню тривалість життя, динаміку народжуваності та смертності, вікову структуру, трудовий стаж працюючих в межах конкретної території.

Інфраструктурний компонент формують транспортне сполучення, стан доріг та зв'язку, можливість отримання послуг тощо.

Усі структуроутворюючі компоненти економічного потенціалу сфери агробізнесу є глибоко інтегрованими й тісно взаємопов'язаними між собою, що підтверджує доцільність проведення комплексного дослідження економічного потенціалу у розрізі ієрархічних рівнів (суб'єктів господарювання, адміністративно-територіальних формувань, держави в цілому) з урахуванням впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища. При цьому оцінку економічного потенціалу доцільно проводити із застосуванням шкали Харрінгтона, що дасть можливість виміру економічного потенціалу шляхом переведення якісних параметрів у кількісні.

Комплексний підхід до оцінки економічних процесів та явищ базується на науковому положенні щодо єдності одиничного та загального, складових частин та цілого. В його основу покладено діалектичне положення щодо цілісного підходу до вивчення процесів та явищ, необхідності їх всебічного дослідження з урахуванням взаємозв'язків складових частин, кожна з яких, формуючи щось загальне, збагачує його власними характеристиками.

Виходячи з цього, при забезпеченні комплексного підходу до оцінки економічного потенціалу суб'єктів господарювання сфери агробізнесу доцільно виокремити наступні етапи:

- розрахунок показників, які характеризують формування та використання економічного потенціалу суб'єктами господарювання з виокремленням матеріально-технічного, фінансового та кадрового компонентів;

- оцінка впливу законодавчо-правового компоненту, системи державного управління, іміджу адміністративно-територіальних утворень на формування економічного потенціалу господарюючих суб'єктів сфери агробізнесу;

- інтерпретація результатів аналізу та розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності використання наявного економічного потенціалу.

Комплексний підхід у дослідженні економічного потенціалу сфери агробізнесу забезпечує єдність мети та об'єктів, а також сукупності показників та принципів оцінки. Для виявлення ефективних підходів в управлінні агробізнесом на рівні адміністративно-територіальних утворень та держави необхідно враховувати результати аналізу використання складових матеріально-технічного, фінансового, кадрового компонентів суб'єктами різних видів діяльності та організаційно-правових форм.

При оцінці економічного потенціалу суб'єктів господарювання, зокрема й у сфері агробізнесу, доцільно застосовувати відповідні підходи, кожен з яких характеризується різними методами досліджень. Так, Гудзь Ю.Ф. у процесі оцінки економічного потенціалу пропонує поєднувати такі підходи:

- дохідний (він базується на використанні способів капіталізації, а також дисконтуванні грошових потоків);

- витратний (при його застосуванні оцінка активів здійснюється з використанням методів вартості чистих активів та ліквідаційної вартості);

- порівняльний (ринковий) (оснований на використанні методу галузевих коефіцієнтів тощо) [6, с. 52-53].

Виходячи з необхідності вибору методів оцінки вартості бізнесу у контексті використання компонентів ресурсного потенціалу, Андрющенко І.Є.

пропонує розуміти поняття оцінки економічного потенціалу суб'єкта господарювання як «визначення величини його економічних ресурсів та економічного результату їх ефективного використання» [1].

Водночас, в умовах економічної глобалізації та розвитку інтеграції на міжнародному рівні «використання ресурсно-виробничої складової економічного потенціалу має певні особливості, адже принцип «виробляти більше та дешевше» в період надвиробництва замінив інший принцип - «виробляти стільки ж або навіть менше, але з більшим рівнем ефективності» [15, с. 140]. Це спонукає суб'єкти агробізнесу до коригування підходів при веденні бізнесу та виборі відповідних методів оцінки ресурсно-виробничих компонентів економічного потенціалу.

Під час оцінки ресурсно-виробничої компоненти економічного потенціалу сфери агробізнесу доцільно враховувати вплив галузевих особливостей та специфічних показників (поголів'я та продуктивності сільськогосподарських тварин, площі угідь, урожайності культур тощо) на формування результативних показників господарської діяльності підприємств. З урахуванням цього доцільно групувати існуючі методи оцінки ресурсно-виробничої складової економічного потенціалу з їх розподілом у межах дохідного, витратного, а також порівняльно-аналітичного підходів (рис. 45).

В основу дохідного підходу покладено постулат про те, що ключовою метою вкладання коштів в об'єкт інвестування є отримання стабільного доходу. В межах зазначеного підходу передбачається застосування двох основних методів: дисконтування грошових потоків та капіталізації доходів.

Дисконтування грошових потоків дає змогу здійснити оцінку прогнозованих фінансових потоків з урахуванням ефекту знецінення грошей. Така процедура основана на перерахунку майбутньої вартості вкладених коштів у теперішню (поточну).

Капіталізація доходу є методом оцінювання вартості суб'єкта господарювання, у відповідності з яким суму капіталу встановлюють в обсязі доходів з урахуванням середньої величини позикового відсотка.

Витратний підхід оснований на здійсненні процесу оцінювання об'єктів з обчисленням витрат, необхідних для відновлення таких об'єктів або їх заміщення з огляду на рівень їх зношуваності. Тобто, в основу такого підходу покладено принцип заміщення.

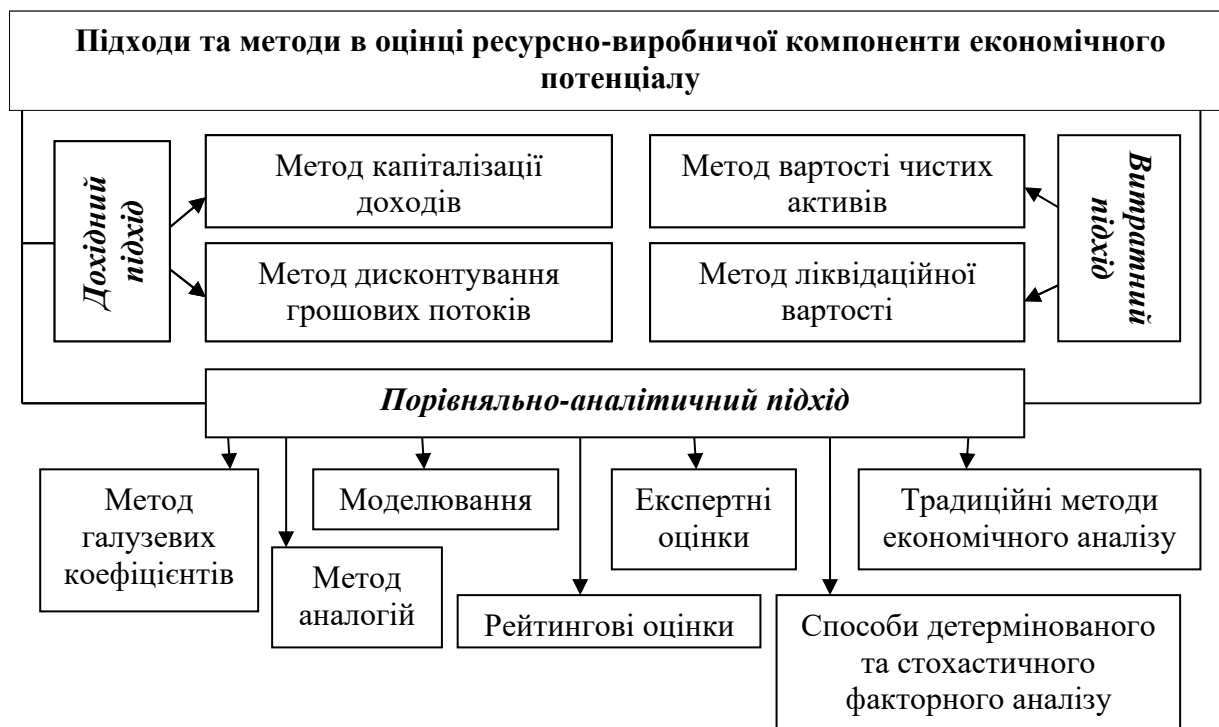

Рис. 13. Існуючі підходи та розповсюджені методи оцінки ресурсно-виробничого складника економічного потенціалу

Джерело: узагальнено автором на підставі [1; 6, с. 52-53; 15, с.141]

Базовими методами оцінки ресурсно-виробничого складника економічного потенціалу у межах витратного підходу є метод вартості чистих активів та метод ліквідаційної вартості.

Сутність методу вартості чистих активів полягає у визначенні сукупної ринкової вартості активів суб'єкта господарювання та її зменшенні на ринкову вартість зобов'язань такого суб'єкта.

Метод ліквідаційної вартості базується на визначенні сукупної ринкової вартості суб'єкта господарювання шляхом зменшення вартості активів на

величину витрат, пов'язаних з їх ліквідацією (сплата податків, виплати працівникам і т. ін.), а також на обсяг зобов'язань.

Порівняльно-аналітичний підхід в оцінці економічного потенціалу базується на виявленні та визначенні властивостей об'єкта на основі використання статистичної інформації або на основі емпіричних досліджень властивостей явищ та об'єктів. У межах цього підходу виокремлюють: метод галузевих коефіцієнтів, метод аналогій, моделювання, рейтингові та експертні оцінки, традиційні методи економічного аналізу, а також способи детермінованого та стохастичного факторного аналізу.

Метод галузевих коефіцієнтів оснований на урахуванні рекомендованих співвідношень економічних показників, сформованих з урахуванням галузевих особливостей.

Метод аналогій передбачає встановлення схожості між системами з виокремленням їх певних ознак.

Моделювання базується на формуванні моделей, тобто умовних образів об'єктів дослідження. У процесі аналітичної оцінки компонентів економічного потенціалу можуть застосовуватися детерміновані факторні моделі (функціонально виражені) та стохастичні (кореляційні).

Експертні оцінки ґрунтуються на урахуванні думки фахівця у певній галузі, або ж групи таких фахівців, а рейтингова оцінка формується на базі синтезування певних компонентів системи на основі математичної обробки показників з виокремленням їх «еталонних» значень.

В процесі дослідження економічного потенціалу суб'єктів агробізнесу часто застосовують традиційні методи економічного аналізу: порівняння показників, їх групування, побудова балансових ув'язок і т. ін.

При дослідженні детермінованих факторних систем застосовують способи ланцюгових підстановок, абсолютних різниць, відносних різниць, пропорційного ділення (часткової участі), а у процесі вивчення стохастичних факторних систем та їх компонентів застосовують способи кореляції та ін.

Отже, формування та використання економічного потенціалу суб'єктів господарювання сфери агробізнесу залежить як від побудови внутрішньої системи менеджменту таких суб'єктів та їх забезпеченості необхідними ресурсами для подальшого розвитку, так і від досконалості розробленого нормативно-правового регулювання, від впливу соціально-економічних, політичних та інших чинників, сформованих за межами суб'єкта господарювання. У процесі дослідження складових компонентів економічного потенціалу та їх оцінки формується система відповідних економічних показників та застосовуються методи, згруповані у рамках дохідного, витратного та порівняльно-аналітичного підходів.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко І.Є. Методичні підходи до оцінювання економічного потенціалу промислових підприємств. *Ефективна економіка*. 2012. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1239> (дата звернення: 16.02.2023).
2. Балахонова О.В. Узагальнення складових економічного потенціалу підприємства і механізм його розвитку. *Ринкова економіка : сучасна теорія і практика управління*, 2021. Т. 20. Вип. 2(48). С. 98-115. URL: [https://doi.org/10.18524/2413-9998.2021.2\(48\).243683](https://doi.org/10.18524/2413-9998.2021.2(48).243683) (дата звернення: 16.02.2023).
3. Богма О.С., Ганечко І.Г., Лимар В.Д. Економічний потенціал підприємства: зміст та основні характеристики. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*, 2022. 141(1). С. 58-68. URL: [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022\(141\)04](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(141)04) (дата звернення: 16.02.2023).
4. Бурса О.В. Економічний потенціал: суть та значення. *Наукові записки*. Українська академія друкарства. №7. 2004. С. 167-170.
5. Васьківська К.В., Лозінська Л.Д., Галімуков Ю.О. Економічний потенціал підприємства в умовах змін: суть та характерні особливості. *Ефективна економіка*. 2020. №5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7858> (дата звернення: 15.02.2023).
6. Гудзь Ю.Ф. Методичні підходи до оцінки економічного потенціалу переробних підприємств АПК. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2016. Вип. 15. С. 52-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_15_14 (дата звернення: 16.02.2023).

7. Економіка від А до Я: Понятійно-термінологічний словник // О.В. Куроченко, М.А. Копнов, В.П. Сладкевич та ін. - Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал»», 2008. 368 с.
8. Економічний потенціал підприємства: обліково-статистичний та інформаційно-технологічний контекст: монографія / М.П. Войнаренко, О.Г. Осауленко, Л.В. Скоробагата та ін.; за ред. О.Г. Осауленка. - Київ: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. 223 с.
9. Зубець М.В., Безуглий М.Д. Економічні аспекти реформування аграрно-промислового комплексу України. *Національна академія аграрних наук України*. 2010. 32 с.
10. Капіталізація Українських агрохолдингів у 2022 р. *Украгроконсалт*, 06.01.2023 р. URL: <https://ukragroconsult.com/news/kapitalizacziya-ukrayinskyh-agroholdyngiv-u-2022-r/> (дата звернення: 19.02.2023).
11. Коваль Л.В. Економічний потенціал підприємства: сутність та структура. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. - Львів: Логістика, 2010. № 690. С. 59-65.
12. Крихівська Н.О. Підходи до визначення поняття «економічний потенціал підприємства». *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2013. Вип. 21. С. 44-47.
12. Лагун М.І. Економічний потенціал як основа розвитку бізнесу. *Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць*. – Київ: Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки України. 2008. № 5. С. 77-82.
13. Лепьохіна О.В. Фінансова та економічна взаємозалежність потенціалу підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 7. С. 127-136.
14. Лисенко А.М. Аналітична оцінка ресурсно-виробничого складника економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*, 2022. № 1(124). С. 134-144. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2022/1_2022/25.pdf (дата звернення: 20.02.2023).
15. Лисенко А.М., Коряк А.С. Поняття економічного потенціалу та концептуалізація підходів до його трактування. *Центральноукраїнський науковий вісник : Економічні науки*. 2020. вип. 5(38). С. 221-227. URL: <http://economics.kntu.kr.ua/archive/38.html> (дата звернення: 20.02.2023).
16. Нусінов В.Я., Шура Н.О. Еволюція наукових поглядів на трактування економічного потенціалу підприємства. *Молодий вчений*. 2016. № 1(28). Ч.1. С. 128-133.
17. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 18.02.2023).

18. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навчальний посібник / Добикіна О.К., Рижиков В.С., Касьянюк С.В., Кокотько М.Є., Костенко Т.Д., Герасимов А.А. – Київ: Центр учбової літератури, 2007. 240 с.
19. Сабадирьова А.Л. Теоретичні основи організації потенціалу підприємства. *Економіст*. 2010. № 1. С. 34-35.
20. Сільське господарство України у 2020 році : статистичний збірник. - Київ: Державна служба статистики України, 2021. 231 с.
21. Сільське господарство України у 2021 році : статистичний збірник. - Київ: Державна служба статистики України, 2022. 221 с.
22. Статистичний щорічник України за 2021 рік. - Київ: Державна служба статистики України, 2022. 446 с.
23. Чевганова В.Я., Карпенко Ю.В. До питання визначення економічної категорії «потенціал підприємства». *Регіональні перспективи*. 2000. № 2-3. С. 9-10.

2.3. Управлінські інструменти відновлення економічного потенціалу суб'єктів ринку

Н. П. Сисоліна

Сьогодення показує, що зовнішні негативні впливи не можуть зупинити розвиток підприємств в Україні.

Навіть розпочате повномасштабне вторгнення РФ 24 лютого, в новому етапі Українсько-Російської війни та ракетні обстріли критичної інфраструктури не паралізують діяльність підприємств. Так, у жовтні 2022 р. було зареєстровано 21,3 тисячі ФОПів та 3,2 тисячі компаній, а загалом від початку війни було зареєстровано близько 170 тисяч нових ФОПів. Активною залишається галузь громадського харчування – станом на початок листопада працює 74% закладів громадського харчування в порівнянні з періодом до нападу РФ.

Крім того, українці остаточно відновили покупки в українських магазинах у порівнянні з періодом до вторгнення РФ. Так, в останні тижні жовтня 2022 р. показники досягли рекордних 123% проти довоєнних показників [1].

Отже, ринкові відносини діють як у мирний, так і воєнний час. В ролі продавців і покупців, як суб'єктів ринку, виступають фізичні і юридичні особи та держава. Більшість суб'єктів ринку діють одночасно і як покупці, і як продавці.

Тобто будь-яке підприємство виступає як суб'єкт, з одного боку, ринку, а з іншого, господарювання, створюється з метою задоволення потреб своїх споживачів (суспільства, громадян, клієнтів) в продукції або послугах та отримання доходів. А керівництво кожного діючого підприємства, прагне мати певний сегмент ринку, конкурентні переваги, можливості розвитку, тому періодично оцінює напрями та фактори, що впливають на підвищення ефективності діяльності господарства в діючій сфері [2].

На діяльність підприємства значний вплив мають політичні, юридичні та економічні, фінансові ризики, політика держави щодо подальшого розвитку галузі, наприклад, сільськогосподарської, розроблення економічних та соціальних програм, купівельна спроможність споживачів продукції тощо.

Мінливість попиту та пропозицій, макро- і мікроекономічні фактори впливають на формування потенціалу підприємства та механізму його використання [3].

Наприклад, АТ «Укрпошта» (державне підприємство, яке надає універсальні послуги поштового зв'язку, що забезпечують покриття у 100% населених пунктах України [4]) та його основний конкурент «Нова пошта», як лідери доставки та електронної комерції України, продовжують свою господарську діяльність і під час війни.

Навіть зараз у важкий воєнний період АТ «Укрпошта» знаходить шляхи підвищення ефективності господарської діяльності, наприклад, відкриває нові відділення, тим самим залучає нових клієнтів.

Ще у 2018 р. АТ «Укрпошта», вперше провела аудит фінансової звітності із залученням міжнародного аудитора, за результатами якого вирішила диверсифікувати напрями надання послуг. АТ «Укрпошта», оскільки надає також фінансові послуги за ліцензією НБУ, розробило у 2021 р. перспективний проект націлений на те, щоб стати фінансовою установою, яка надаватиме банківські послуги там, де не має відділень інших банків, а є відділення підприємства.

В соціально-економічній системі господарська діяльність є складно структурованою основою підприємства, що розвивається в процесі взаємодії господарського механізму та продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних та виробничих відносин.

Взагалі, ефективність господарської діяльності визначається співвідношенням отриманих результатів, які відображають досягнення цілей розвитку підприємства і обсягів сукупних ресурсів, що застосовані та використані [5] підприємством, а отже і його економічним потенціалом.

Оцінка діяльності господарства проводиться за основними напрямками, що враховують такі фактори:

- внутрішні:
- ринкові: ринки збуту, асортимент та якість продукції, репутація;

- маркетингові: ціноутворення, конкурентоздатність продукції, реклама;
- фінансові: управління капіталом (власним і позиковим, основним і оборотним), оборотністю, заборгованістю (кредиторською і дебіторською), кредитоспроможністю, ліквідністю, рентабельністю;
- операційні: специфіка виробництва, виробничі потужності, виробничий процес, логістика, управління якістю, інноваційна політика, організація роботи внутрішніх служб;
- менеджмент персоналу: склад, мотивація та стимулювання, рівень кваліфікації персоналу; система оплати праці;
- психологічні: корпоративна культура, особистість керівника;
- антикризове управління: системи заходів та обмежень для маркетингового, фінансового, операційного менеджменту і управління персоналом;
- ризики: системи заходів та обмежень для маркетингового, фінансового, операційного менеджменту, управління бізнес-процесами для запобігання ризиків;
- зовнішні: впливи держави, економічні, науково-технічні, екологічні, стихійні лиха, війна.

Багато підприємств орієнтуються на отримання бренду для додаткових фінансових надходжень, навіть якщо витрати на виготовлення одиниці продукції співвідносні або менші ніж у конкурентів.

Підвищення коефіцієнта корисної дії технологічного процесу за рахунок модернізації або оновлення техніки оцінюється зменшенням трудомісткості, зростанням продуктивності праці, зниженням собівартості продукції, відносною економією матеріальних ресурсів, отриманням економічного ефекту [2].

Визначення ефективності впроваджених методів модернізації виробництва оцінюється рентабельністю, тобто співвідношенням виготовленої продукції, до витрачених ресурсів.

Вчасно оцінені можливості та ризики господарської діяльності дають змогу, в часи криз, модернізувати або змінити модель роботи діючої організації.

Можливості господарської діяльності обмежені наявним економічним потенціалом.

Дослідження природи потенціалу, зокрема [6, 7, 8], показало, що найбільш поширеним трактуванням сутності потенціалу підприємства є розгляд його як сукупності природних умов і ресурсів, можливостей, запасів і цінностей, які можуть бути використані для досягнення певних цілей. Тобто ґрунтується на ресурсній, функціональній, ресурсно-цільовій та інших концепціях. Потенціал важливо розглядати як комплексне поняття, яке також повинно спиратися на імідж підприємства, як базової передумови успішної діяльності, тим самим давати змогу враховувати динаміку уподобань та зміни у поведінці споживачів.

Головними характеристиками потенціалу є: складність структури і необхідність спеціальної методології для його визначення; динамічність, обумовлена тісною залежністю від фактору часу; наявність характеристик: кількісних (від яких залежить результат виробництва: капітал, матеріальні ресурси, робоча сила, потужність) та якісних (фінансових, здатність до інновацій тощо).

Потенціал підприємства в залежності від напрямку діяльності підприємства має свої особливості, які необхідно враховувати задля отримання позитивних результатів діяльності. Тому процес формування потенціалу підприємства може бути представлений у стратегічному та тактичному аспектах, які зображають всі площини та вектори його розвитку [9].

Одним з найважливіших векторів розвитку є інноваційний потенціал.

Взагалі управління інноваціями пов'язано із запасом мінливості організації, тобто її здатністю асимілювати у собі нововведення екзогенного характеру – ті нововведення, які нею не виробляються і які в окремих істотних компонентах не відповідають характерові системи. Потенціалом запасу мінливості можна вважати: галузеву приналежність, тип впровадженої технології, характер організації. Найменші запаси мінливості – у галузях з капіталомісткими технологіями [10, с. 177].

Формуючи стратегію інноваційного розвитку, необхідно визначати важливі, ключові критерії оцінки перспективи розвитку, оскільки лише за об'єктивної оцінки можливостей можна виявляти ситуаційну гнучкість, поміркованість у впровадженні інновації. При цьому варто враховувати, що невчасне здійснення нововведень призводить до ефекту «футорошоку», тобто до такої ситуації, коли обставини спонукають здійснювати різні зміни в короткий проміжок часу з великими витратами ресурсів і надзвичайним напруженням. Наслідком цього може стати не тільки втрата прибутку, а й взагалі руйнування підприємства або організації [11].

Статистика свідчить, що для створення одного виробу, який має великий попит і здатний давати прибуток, необхідно генерувати 55-60 неординарних ідей, які можуть виникати як у самому підприємстві, так і з зовнішніх джерел [12, с.61].

Утім результативність, якість функціонування і структура креативної частини національної інноваційної системи – сектору досліджень і розробок, освіти, винахідництва – не повною мірою відповідають потенційним потребам інтенсивного розвитку економіки [12, с.71].

В Україні у довоєнний час існувала ціла низка проблем, які впливали на її економіку та конкурентоспроможність підприємств. Роками не впроваджувалися нові технології, на більшості машинобудівних підприємств вироблялася продукція, що вже десятиріччя випускалася, інколи з незначною модернізацією.

Відсутність дієвих інвестиційних механізмів не приваблювала в Україну іноземних інвесторів.

Лише останнім, перед війною, часом почали приділяти увагу проблемі втрати унікальних кадрів конструкторів, проєктантів, інженерів, організаторів виробництва, працівників робітничих професій.

В сучасних міжнародних відносинах Україна, як і Китай, перестає бути дешевим виробником, оскільки виникла об'єктивна необхідність збільшувати розмір заробітної плати, тому що і кваліфіковані, і некваліфіковані кадри їдуть за кордон на тимчасову або більш постійну роботу, частіш за все до Польщі та

Німеччини й інших країн, і звикають до іншого рівня життя та оплати праці. Проте, китайські підприємства в той же час покращували якість своєї продукції, а вітчизняні, на жаль, частіш за все не проводили роботи на перспективу, інноваційні процеси відбувалися за залишковим принципом.

Отже, соціально-економічним вектором не слід нехтувати, його треба розвивати, враховуючи сучасні умови.

Для промислових підприємств вироблення сучасної стратегії розвитку передбачає націленість на ринок і споживача, в основі чого повинна бути технологічна політика. Крім того осучаснений виробничий процес передбачає розвиток експериментального виробництва, організаційну та мотиваційну підтримку творчого креативного мислення на підприємстві. Тобто отриманий прибуток підприємства не повинен бути повністю направлений на «проїдання», а хоча б частково – на перспективу.

Тенденції суспільного розвитку передбачають посилення уваги до розвитку власного виробництва, однією з умов якого є оптимізація управління підприємством.

На наш погляд, не зважаючи на різні негаразди, ще є можливості для відновлення конкурентоспроможності підприємств, але необхідно проводити цілеспрямовані кроки по управлінню, з одного боку, державі, а з іншого, самим підприємствам [13].

Висока якість життя, національна безпека, охорона довкілля, високий науково-технічний рівень розвинених країн світу досягнуті завдяки послідовній інноваційній стратегії.

Так, на корпоративному рівні управління доцільно використовувати, в основному SWOT-аналіз; на бізнес-рівні – GAP-аналіз, стратегічну модель Портера, матрицю Бостонської консультативної групи, матрицю «Мак-Кінсі – Дженерал Електрик»; на рівні бізнес-проектів – переважно STP-аналіз [12, с.58].

Економічну ситуацію можна розглядати з точки зору теорії ймовірності, наприклад матричних ігор, тобто у підприємства (що можна назвати як умовно перший гравець), взагалі, завжди є як мінімум три напрями дій (стратегії) $У_1$, $У_2$

або Y_3 . Його суперником в загальному вимірі є ринок (умовно це інший гравець), що має також різні можливості розвитку подій, тобто: сприятливий, нормальний або несприятливий. Результатом для підприємства є прибуток (h) від його діяльності. Тоді систематизувавши розвиток подій можна представити його як матрицю виграшів:

$$Y_i = \begin{bmatrix} h_1x_{11} & h_1x_{12} & h_1x_{13} \\ h_2x_{21} & h_2x_{22} & h_2x_{23} \\ h_3x_{31} & h_3x_{32} & h_3x_{33} \end{bmatrix}$$

де x_{ij} – результат i -го напрямку при ринковій ситуації ($j=1, 2, 3$).

Економічний потенціал та його підвищення за рахунок оптимізації управління (рис. 1) є досить складним явищем на будь-якому підприємстві, що спонукає до розуміння сутності його речей – природи складних явищ, де необхідність отримання достовірних відомостей завдяки багаторазовим спостереженням за поведінкою об'єкта дослідження. Важливо отримати достовірні матеріали не тільки про управлінський процес, але і про проведення оцінки якісної його сторони з виробленням напрямів удосконалення досліджуваного процесу. Головною передумовою проведення такого дослідження виступає підвищення рівня управлінського впливу на використання ресурсного потенціалу [14], а в загальному вигляді й економічного.

Крім того, підприємство повинно бути орієнтовано на процесний підхід. Тому необхідно розглядати не просто систему збалансованих показників, а розробляти і впроваджувати модель прогнозування збалансованого управління, враховуючи особливості.

Раціональне використання ресурсів, зокрема в умовах їх обмеженості, може забезпечити сталий розвиток підприємства.

Економічні ресурси складаються з усього того, що необхідно для виробництва потрібних людям товарів і послуг. До економічних ресурсів належать:

- трудові ресурси (працівники з їх здатністю виробляти продукцію);

Рис. 1. Управління економічним потенціалом підприємства

Джерело: розроблено на основі [15]

- капітал – у формі банківських активів і цінних паперів (фінансовий капітал), а також у формі виробничих благ (реальний капітал, фізичний капітал);
- підприємницький ресурс (здібності людей до організації виробництва продукції, тобто їх підприємницькі здібності);
- знання, необхідні для господарського життя (дослідження науки і техніки, інновації);
- природні ресурси (земельні, мінеральні, водні, біологічні, агрокліматичні, рекреаційні).

Безперервність виробничого процесу реалізується з одного боку забезпеченістю фінансовими ресурсами, з іншого – результатами їх використання у процесі виробництва [16].

Кожна господарська діяльність підприємства має специфіку напрямів виробництва продукції або/та надання послуг, що повинно враховувати при її оцінці.

Для підвищення ефективності господарської діяльності необхідно проводити постійний моніторинг основних факторів, зокрема конкурентоспроможності в діючій галузі по виробництву продукції або/та наданню послуг, проводити заходи по покращенню логістичних процесів, оптимально управляти бізнес-процесами, приймати креативні рішення, бути готовим до криз та адаптуватися до них.

Іншим важливим вектором є фінансовий. Е. Брігхем та Дж. Хьюстон [17] розглядають фінансові ресурси як важливу складову фінансового менеджменту. Суттєвими характеристиками фінансових ресурсів економічних суб'єктів є їх розуміння як економічних ресурсів, що забезпечують господарську діяльність та здатність погашати фінансові зобов'язання перед суб'єктами фінансових відносин, а також віддзеркалюють фінансовий результат відтворювального процесу.

Взагалі, фінансові ресурси економічних суб'єктів доцільно розглядати як грошові та інші ліквідні оборотні засоби, що нагромаджені й авансовані з власних, позикових та залучених джерел у господарську діяльність економічних суб'єктів задля задоволення економічних потреб та інтересів його власників та інших зацікавлених осіб. Крім того, найбільш наочно визначається фінансовий стан підприємства, як фінансовий потенціал, такими елементами його економічної діяльності як: прибутковість (рентабельність) роботи підприємства; оптимальність з точки зору економічного становища підприємства розподілу прибутку, що залишається у його розпорядженні після сплати податків і обов'язкових відрахувань; раціональне розміщення основних і оборотних коштів (власних і позичених), перш за все недопущення відволікання грошей у

понаднормативні запаси товарно-матеріальних цінностей, витрат виробництва, у дебіторську заборгованість, інші платежі і непродуктивні витрати; платоспроможність тощо. Тому для підприємств важливим є підтримка їх фінансової стійкості й збалансованості.

Вітчизняні підприємства при веденні господарської діяльності застосовують програмні забезпечення, чим скорочують свій час та витрати. Проте, як показує досвід, підприємствам необхідно забезпечити свій документообіг від різноманітних вірусів впровадивши, наприклад, українське програмне забезпечення «Січ».

Для підприємств, відповідно до організації розрахунків з покупцями та стану дебіторської заборгованості, доцільно встановлювати формування резерву із застосуванням абсолютної суми сумнівної заборгованості. Відповідно наявності фінансово-економічних ресурсів підприємству важливо створювати резерв забезпечень майбутніх витрат і платежів, а також гарантійний резерв, тому що для будь-якого виробництва ймовірними є отримання браку та рекламаций замовників. Тому для кожного підприємства, на підставі досвіду аналогічних підприємств галузі, доцільно встановити норматив у розмірі, наприклад, 2% від вартості реалізації готової продукції, тим самим зменшить можливі негативні наслідки [16].

Шляхи по відновленню конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, зокрема машинобудування, повинні бути дієвими. Це різноманітне сприяння виробництву сучасної продукції з врахуванням нових технологій, що відповідає сучасним позиціям якості необхідно надавати перевагу впровадженню енергозберігаючих технологій, нетрадиційних енергоресурсів та засобів контролю за витратами енергії.

Підприємствам необхідно впроваджувати комплексний механізм підвищення інноваційного розвитку, тому що саме від управління внутрішньою діяльністю підприємства залежатимуть результативні показники всієї роботи підприємства. Крім вже визначених підходів є необхідність проведення обґрунтованої політики закупівлі по тендерах та постійний програмний ціновий

моніторинг по закупівлі матеріалів і комплектуючих, що дозволить прозоро залучити нових постачальників з більш сприятливою ціною. Дієвий маркетинг, як частина продажу продуктів підприємства з цілеспрямованим відзначенням якості, може збільшити частку ринку внаслідок чого зростуть обсяги продажу [18].

З погляду оптимальності рівень гнучкості економічної поведінки підприємства можна визначати формулою:

$$V = \sum_{i=1}^n \frac{B_i}{P_i} k_i$$

де B_i – вигоди від реалізації альтернативних варіантів протягом певного періоду;

k_i – коефіцієнт, що враховує впливи зовнішніх факторів;

P_i – потенційний рівень альтернативних витрат підприємства за даний період;

n – кількість варіантів, що можна узгоджено застосовувати.

Одним із основних напрямів підвищення гнучкості економічної поведінки підприємства є збільшення можливостей реалізації альтернатив i , тим самим, розвиток ресурсних потоків [19].

Задля покращення інвестиційного вектору важливо обґрунтовувати оптимальний вибір, наприклад, серед трьох проектів, за такими критеріями:

- необхідні кошти (сума капіталу, яку необхідно вкласти у проект);
- попит на продукцію (представлена на ринку потреба у продукції певного виду);
- прибуток (очікувана прибутковість проекту на рік);
- термін окупності (час, впродовж якого окупляться вкладені кошти).

Для побудови ієрархічної моделі важливо аналізувати проблеми з вибору оптимального проекту, наприклад за методом МАІ, починаючи з побудови ієрархічної структури, яка містить мету, критерії та альтернативи (рис. 2).

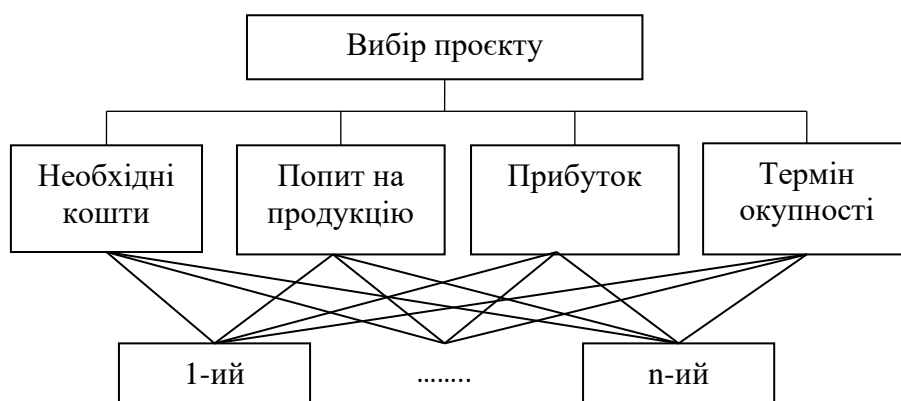

Рис. 2. Ієрархічна модель вибору проєктів підприємства

Джерело: побудовано на основі [20, с. 53]

Вершиною домінантної ієрархічної моделі є «Вибір проєкту» (перший рівень). Другий рівень отриманої ієрархії формують чотири критерії: «Необхідні кошти», «Попит на продукцію», «Прибуток», «Термін окупності», які уточнюють мету. На останньому рівні є альтернативи, наприклад: «1-ий проєкт», «2-ий проєкт», «3-ій проєкт», ... «n-ий проєкт», які оцінюють за критеріями другого рівня.

При визначенні вектору пріоритетів та оцінюванні узгодженості результатів, визначають пріоритети, які представляють відносну важливість або перевагу елементів на кожному рівні ієрархічної моделі. Що більша величина пріоритету, то більш значущим є відповідний елемент. Цей метод є гнучким і становить значний дослідницький інтерес [21].

Застосування запропонованих заходів сприятиме залученню іноземних інвестицій, впровадженню програм по відновленню суб'єктів ринку, а отже і відродженню економіки України після війни.

Запровадження запропонованих заходів буде сприяти набуттю конкурентних переваг, які дають змогу отримати різного напрямку ефект: науково-технічний, економічний, соціальний та/або екологічний. Ефективні технічні, організаційні та економічні нововведення неодмінно приведуть до помітних позитивних змін у соціальних процесах на підприємствах, а постійна

актуалізація нагальних завдань соціального характеру ініціює розв'язання їх за допомогою нових економічних рішень. Перспективами подальших досліджень є її адаптація до реальних умов діючих підприємств різних напрямів діяльності.

Список використаних джерел:

1. Жарикова А. Обстріли не лякають: українці у жовтні зареєстрували понад 24 тисячі нових бізнесів. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/11/4/693448/>
2. Сисоліна Н., Мілютін М. Ефективність господарської діяльності: оцінка та напрями підвищення. *Розвиток обліку, аудиту та оподаткування в умовах інноваційної трансформації соціально-економічних систем: Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції 17 листопада 2022 р.* Кропивницький : ЦНТУ. 2022. С. 249-251.
3. Сисоліна Н.П., Боздаган'ян М.В. Потенціал підприємства: проблеми та перспективи. *Стратегія фінансово-економічного розвитку підприємницьких структур в умовах глобалізації: збірник тез II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції. Херсон. 29 листопада 2022 р.* Херсон : ХДАЕУ, 2022. С. 105-106.
3. Офіційний сайт Укрпошта URL : <https://www.ukrposhta.ua/ua>
4. Сідун В.А. Економіка підприємства : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2013. 240с.
5. Гавва В.Н., Божко Е.А. Потенціал підприємства: формування та оцінювання: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 224 с.
6. Іванов В.Б., Кохась О.М., Хмелевський С.М. Потенціал підприємства : наук.-метод. посіб. Київ : Кондор, 2009. 300 с.
7. Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. Харків : ХДУХТ, 2004. 287 с.
8. Ареф'єва О.В., Мізюк С.Г., Ращепкін М.Д. Особливості формування економічного потенціалу підприємств із позицій економічної безпеки URL : http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/22_1_2018ua/3.pdf
9. Тульпа І.А., Сумець О.М. Інноваційна стратегія : навч. посіб. Харків: Студцентр, 2005. 208 с.
10. Стадник В.В., Йохна М.А. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2006. 464 с.
11. Петрова І.Л., Шпильова Т.І., Сисоліна Н.П. Інноваційна діяльність: стимули та перешкоди : Монографія. За наук. ред. проф. Петрової І.Л. Київ: Дорадо, 2010. 320 с.

12. Сисоліна Н.П., Савеленко Г.В., Сисоліна І.П. Проблемні аспекти та перспективи інноваційного розвитку сільськогосподарського машинобудування *Центральноукраїнський науковий вісник : Економічні науки*, вип. 1 (34). Кропивницький : ЦНТУ. 2018. С. 280-287.
13. Арєф'єва О.В., Харчук Т.В. Економічні засади формування потенціалу підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. №7(85). С. 71-76.
14. Сисоліна Н.П., Савеленко Г.В., Нісфоян С.С. Альтернативні методи обґрунтування бізнес-проектів *Матеріали II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «ІННОВАЦІЇ: теорія і практика»*. Кропивницький : Академія Прикладних наук. 2021. С. 5-6.
15. Сисоліна Н.П., Поліновська І.А. Напрями підвищення ефективності управління фінансово-економічними ресурсами підприємства *Фінансово-кредитний механізм розвитку економіки та соціальної сфери: Матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 24-25 жовтня 2019р.* Кропивницький : «Ексклюзив-Систем», 2019. С.172-174.
16. Brigham E.F., Houston J.F. *Fundamentals of financial management*. Mason : Cengage Learning print Publ, 2009. 752 p.
17. Сисоліна Н.П., Савеленко Г.В., Нісфоян С.С. Економічний потенціал вітчизняних промислових підприємств. *Економіка і менеджмент 2019: перспективи інтеграції інноваційного розвитку: зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф., 18-19 квіт. 2019р.:* у 8 т. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. Т.1: Економіка підприємства: проблеми та перспективи економічного та соціального розвитку XXI сторіччя. С. 86-88.
18. Сисоліна Н.П., Чумаченко О.С. Розвиток підприємства з інноваційно-інвестиційним напрямом. *Економіка підприємства : сучасні проблеми теорії та практики: Матеріали шостої міжнар. наук.-практ. конф., 22-23 вересня 2017р.* Одеса : Атлант, 2017. С. 98-99.
19. Кульчицька Х.Б., Предко Л.С. Застосування методу аналізу ієрархій при виборі проєкту в поліграфії. *Поліграфія і видавнича справа*. 2018. № 1. С. 51-60.
20. Нісфоян С.С., Сисоліна Н.П., Савеленко Г.В. Розвиток методу аналізу ієрархій як механізму вибору інвестиційного проєкту на підприємстві *Центральноукраїнський науковий вісник : Економічні науки*, вип. 5 (38). Кропивницький: ЦНТУ. 2020. С. 228-237.

2.4. Автовокзали та пасажирські автостанції як об'єкти дорожнього сервісу у містах

*О. Г. Кірічок
М. В. Марценюк*

Транспортна інфраструктура відіграє значну роль у забезпеченні залізничних пасажирських перевезень, реалізації Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року та у соціально-економічному розвитку країни.

Розвиток автовокзалів та пасажирських автостанцій у функціональному та містобудівному плані, місце розташування навколишніх будівель та споруд, їх трансформація у багатофункціональні вокзальні комплекси, інтегровані в міське середовище, а також розширення суспільно-ділової функції автовокзалу та пасажирських автостанцій призводить до появи нових об'єктів міської забудови, що стають центрами мобільності, призводить до необхідності переосмислення ролі вокзальних комплексів, нарощування їх економічного та технічного потенціалу відповідно до сучасних стандартів та нормативів.

Відзначаючи важливу роль автовокзального комплексу в системі життєзабезпечення міст, слід зазначити, що він є елементом «дотику» різних сфер життя та діяльності населення. Тому видається актуальним аналіз теоретичних та методологічних питань щодо проектування автовокзалів і пасажирських автостанцій, складу і площі приміщень будівлі, а також заходів щодо організації руху транспорту та пішоходів. Особлива увага в статті приділена розгляду принципів розміщення автовокзалів і пасажирських станцій та їх основних елементів.

На автовокзалах та пасажирських автостанціях повинні передбачатися [1]:

- пасажирські, службові та технічні приміщення в будівлі;
- упорядковані пасажирські зони поза будівлею з організацією очікування пасажирів, продаж квитків на вулицю, зберігання ручної поклажі, роздрібною торгівлі в кіосках;
- перони відправлення і прибуття з постами посадки і висадки пасажирів;

- транспортна територія з майданчиком міжрейсового відстою, проїздами для руху автобусів і постами технічного огляду;
- господарська зона з майданчиком для збору і зберігання сміття та харчових відходів;
- пандуси при сходах на входах в будівлі і за наявності перепадів відміток підлоги в приміщеннях;
- двері і тамбури з розмірами, які враховують проїзди інвалідних крісел-колясок і дитячих колясок;
- улаштування пасажирських ліфтів при наявності приміщень для пасажирів вище першого поверху.

При проектуванні автовокзалів і пасажирських автостанцій слід передбачати пристрої та заходи для забезпечення безпечного пересування по території інвалідів та маломобільних груп населення, їх зручного доступу та користування приміщеннями в будинках.

Пристосування для інвалідів, що користуються кріслами-колясками, в приміщеннях автовокзалів і пасажирських автостанцій слід передбачати відповідно до вимог ВСН 62-91 «Проектування середовища життєдіяльності з урахуванням потреб інвалідів і маломобільних груп населення» [2].

Склад і площі приміщень будівлі автовокзалів і пасажирських автостанцій, а також упорядкованих пасажирських зон поза будівлею передбачаються залежно від кліматичних умов району будівництва:

- зона А – всі кліматичні райони, крім віднесених до зони Б;
- зона Б – III, IV кліматичні райони з тривалістю періоду з середньодобовою температурою зовнішнього повітря 0°C менше 100 днів (ДСТУ-Н Б В.11-27:2010) [3].

На автовокзалах при неможливості забезпечення ефективної кооперації з обслуговування автобусів з найближчими автотранспортними підприємствами повинні передбачатися:

- механізована мийка автобусів;

- засоби підігріву двигунів на майданчику міжрейсового відстою автобусів.

Потужність автовокзалу або пасажирської автостанції визначається розрахунковим добовим відправленням пасажирів.

Класифікація автовокзалів і пасажирських автостанцій визначається залежно від величини розрахункового добового відправлення пасажирів згідно з табл. 1.

Таблиця 1

Місткість автовокзалу залежно від відправлень пасажирів

Розрахункове добове відправлення, пас.	Місткість, пас.	Найменування
від 100 до 200	10	Пасажирські автостанції
від 200 до 400	25	
від 400 до 600	50	
від 600 до 1000	75	
від 1000 до 2000	100	Автовокзали малі
від 2000 до 3000	150	
від 3000 до 4000	200	
від 4000 до 6000	250	Автовокзали середні
від 6000 до 8000	300	
від 8000 до 10000	400	
від 13000 до 15000	500	Автовокзали великі
від 15000 до 20000	600	
від 20000 до 25000	700	Автовокзали великі
від 25000 до 30000	800	
від 30000 до 40000	900	
від 40000	1000	

Складено автором на основі [2, 3]

Місткість автовокзалу або пасажирської автостанції:

- число людей, що може одночасно розміститися в будівлі з дотриманням нормативних вимог;

- в кліматичній зоні Б число людей на території пасажирської зони поза будівлею прийнято 20% від усього числа.

Автовокзали та пасажирські автостанції в малих і середніх містах слід розміщувати в центрі внутрішньоміських транспортних сполучень; автовокзали у великих, крупних і найбільших містах, як правило, в периферійних районах, забезпечених внутрішньоміськими видами транспорту і зручними виходами на зовнішні автомобільні дороги.

В містах, що мають пункти перетину або примикання двох або декількох видів зовнішнього транспорту, повинні проектуватися об'єднані автовокзали, що обслуговують пасажирські перевезення цих видів транспорту.

У генеральному плані має бути забезпечений поділ шляхів руху автобусів та пасажирів на території автовокзалу і пасажирської автостанції.

При вирішенні генерального плану повинні бути передбачені заходи щодо організації руху транспорту та пішоходів:

- розстановка дорожніх знаків, світлофорів та засобів візуальних комунікацій;
- розмітка проїжджої частини і майданчика міжрейсового відстою;
- облаштування пішохідних переходів, зупинок і стоянок міського транспорту.

Перони відправлення необхідно розміщувати в максимальному наближенні до будівлі, забезпечуючи найкоротший шлях проходження з пасажирських приміщень. У примиканні до перону відправлення слід передбачати зони очікування пасажирів шириною не менше 2,5 м.

Розміщення перонів прибуття повинно забезпечувати найкоротший вихід пасажирів на привокзальну площу, минаючи будівлю.

Для пасажирів приміських маршрутів з інтервалом руху автобусів менше 20 хв. при їх розрахунковому добовому відправленні понад 3 тис. пас. слід передбачати окремі перони відправлення та прибуття, забезпечуючи прохід до них, минаючи будівлю.

Для транзитних автобусів в зоні перону відправлення слід, як правило, виділяти окремі пости.

Перони за конфігурацією кромки для постановки до них автобусів передбачаються:

- прямолінійні;
- уступоподібні;
- гребінчасті.

Прямолінійні перони допускаються при кількості постів не більше трьох.

Гребінчасті перони допускаються як виняток.

Над перонами необхідно передбачати навіси шириною, що забезпечує укриття пасажирів при посадці і висадці, а також на шляху прямування їх від будівлі до передніх дверей автобуса.

Допускається не передбачати навіс над перонами прибуття.

Перони повинні бути розраховані на підхід автобусів переднім ходом і підноситися над проїжджою частиною на 25 см.

Кількість постів посадки і висадки, а також кількість місць на майданчику міжрейсового відстою автобусів слід визначати відповідно до загального розрахункового добового відправлення пасажирів за табл. 2, при цьому кількість постів для кожного виду сполучень визначається відповідно до відсотка даного виду сполучення від загального добового відправлення.

Упорядковані пасажирські зони слід розміщувати, як правило, в примиканні до перону і будівлі.

При організації продажу квитків на вулицю в кліматичній зоні Б необхідно передбачати навіс для пасажирів шириною не менше 6 м.

Зберігання ручної поклажі в автоматичних камерах схову поза будівлею в кліматичній зоні Б слід влаштовувати під навісом з огорожею, забезпечуючи їх збереження.

Перони, проїзди, майданчики відстою автобусів і стоянки легкових автомобілів повинні мати тверді покриття, стійкі до нафтопродуктів.

На території, що примикає до упорядкованої пасажирської зони або до привокзальної площі, слід розміщувати кіоски та павільйони роздрібної торгівлі,

громадського харчування та видовищно-розважального призначення. Кількість і призначення зазначених об'єктів визначається завданням на проектування.

Таблиця 2

Кількість постів посадки і висадки пасажирів залежно від розрахункового добового відправлення

Розрахункове добове відправлення, пас.	Кількість для автобусів					
	міжміських			приміських		
	постів		місце на майданчику відстою	постів		місце на майданчику відстою
	відправлен ня	прибуття		відправлен ня	прибуття	
Від 100 до 200	1	1	2	1	1	3
Від 200 до 400	2	1	3	1	1	4
Від 400 до 600	2	1	4	1	1	6
Від 600 до 1000	3	2	6	2	1	8
Від 1000 до 2000	5	3	10	3	2	12
Від 2000 до 3000	6	3	12	3	2	14
Від 3000 до 4000	7	4	14	4	2	16
Від 4000 до 6000	8	4	16	4	2	18
Від 6000 до 8000	9	5	18	5	3	20
Від 8000 до 10000	10	5	20	5	3	22
Від 10000	додається 1 пост (місце) на кожні					
	2000	4000	1000	4000	4000	1000
	пасажирів добового відправлення більше 10000					

Складено автором на основі [2, 3]

Пост технічного огляду призначений для перевірки вузлів і агрегатів, які забезпечують безпеку руху.

Технічний огляд автобусів виконується на зовнішній естакаді або в будівлі (за наявності механізованого миття), на проїзних або тупикових постах з розрахунку 1 пост на 20 місць міжрейсового відстою, але не менше одного.

Норми проектування постів технічного огляду, механізованої мийки автобусів та їх обладнання мають переглядатися для їх уточнення та оновлення [4].

Геометричні параметри майданчика міжрейсового відстою автобусів і проїздів слід приймати згідно з технічними характеристиками автобуса «Ікарус-256».

Площа земельної ділянки для будівництва автовокзалу або пасажирської автостанції слід, як правило, визначати відповідно до кількості постів посадки і висадки згідно з табл. 3.

Таблиця 3

Площа земельної ділянки для будівництва автовокзалу або пасажирської автостанції

Кількість постів посадки і висадки	Автовокзали і пасажирські автостанції	Питома площа земельної ділянки, м ² на 1 пост
Від 2 до 5	Пасажирські автостанції	1300
Від 5 до 10	Малі автовокзали	1700
Від 10 до 15	Середні, великі автовокзали	1400
Від 15 до 20	-"	1200
Більше 20	-"	1000

Складено автором на основі [4]

Примітка. Питома площа земельної ділянки дана без урахування привокзальної площі та території для розміщення об'єктів, зазначених вище.

Об'ємно-планувальні рішення будівель автовокзалів і пасажирських автостанцій повинні забезпечувати планувальний поділ зон пасажирських та службових приміщень і відповідати вимогам функціональних зв'язків по найкоротших шляхах проходження пасажирів і персоналу.

До складу пасажирських приміщень автовокзалів входять зони: касова, очікування, розподільна та роздрібною торгівлі, які можуть бути розташовані в

єдиному пасажирському залі; можливе виділення роздільних залів очікування та касового.

До розподільчої зони відносяться приміщення (вестибюлі, холи, переходи тощо), які служать для розподілу пасажиропотоків між різними пасажирськими приміщеннями.

У будинках великих автовокзалів допускається передбачати виділення залу попереднього продажу квитків, а також пристрій роздільних залів очікування пасажирів міжміських і приміських маршрутів, при цьому продаж квитків на приміські маршрути допускається здійснювати в залі очікування.

Приміщення для пасажирів з дітьми слід, як правило, розміщувати в примиканні до зони очікування.

Громадські вбиральні слід розташовувати між основними шляхами прибуття і відправлення пасажирів і забезпечувати входами з пасажирських приміщень і з перонів. Їх допускається розміщувати в окремому будинку в оптимальному наближенні до перону і до будівлі.

У підприємствах громадського харчування в будівлях великих автовокзалів слід виділяти торговий зал з роздачою для обслуговування персоналу і водіїв.

Касові осередки необхідно передбачати розміром не менше 1,8×1,8 м, ізольованими один від одного. Не допускається улаштування квиткових кас за відкритим бар'єром, а також використання конструкцій та матеріалів для влаштування підлог, що призводять до їх охолодження.

Кімнату чергового по вокзалу слід розміщувати в примиканні до основних пасажирських приміщень.

Диспетчерське приміщення слід розміщувати, забезпечуючи, як правило, огляд перонів відправлення.

Відмітка підлоги робочого місця диспетчера відправлення повинна підніматися над рівнем проїзної частини не менше ніж на 90 см, а конструкція підлоги не повинна призводити до його охолодження.

Кімнати дикторів оповіщення, вузла зв'язку і інформатора радіо-довідки необхідно розміщувати в примиканні до диспетчерської.

Водійська повинна розміщуватися в примиканні до диспетчерської та з'єднуватися з нею прорізами для оформлення документів.

Кімнати передрейсового медичного огляду та кімнати короткочасного відпочинку водіїв слід розміщувати поблизу водійських.

Кімнату перонних контролерів слід розміщувати поблизу диспетчерської в примиканні до перону відправлення.

Кімнату носильників з коморою для візків слід розміщувати поблизу перонів.

Кімната операторів розподілу місць по касах повинна бути забезпечена зв'язком операторів з диспетчерами для передачі документів.

Кабінет начальника в пасажирських автостанціях слід розміщувати в примиканні до пасажирського залу.

Двірницька і кімната охорони повинні бути забезпечені входом з вулиці.

Кімнати розкасування автоматичних кас, підрахунку і здачі виручки водіями (кондукторами) слід розміщувати у складі касового блоку.

Приміщення інкасаторів слід розміщувати в касовому блоці з урахуванням забезпечення зручності інкасації і повинно бути забезпечене окремим виходом з можливістю під'їзду інкасаторського автомобіля.

Автоматичною пожежною сигналізацією повинні бути обладнані операційні і касові зали, об'єднані пасажирські зали, кабіни квиткових і багажних кас, кімнати матері і дитини, приміщення прийому та видачі багажу та ручної поклажі, кімнати тривалого перебування пасажирів, приміщення відділень зв'язку і ощадних кас, перукарні, приміщення підприємств побутового обслуговування пасажирів, медичні пункти, службові приміщення, гардеробні персоналу, приміщення (камери) зберігання багажу та ручної поклажі в малих вокзалах, а також приміщення підприємств громадського харчування та приміщення для ЕОМ.

На всіх вокзалах повинні бути передбачені централізовані системи оповіщення про пожежу.

Установками автоматичного пожежогасіння в середніх і великих автовокзалах повинні бути обладнані приміщення (камери) зберігання багажу та ручної поклажі (крім обладнаних автоматичними комірками) і склади горючих матеріалів.

В умовах безперервного розвитку взаємозв'язків між містом та іншими населеними пунктами і регіонами країни підвищуються вимоги до транспортної інфраструктури, до взаємодії її елементів в транспортних вузлах. Найважливішими елементами транспортної системи міста є вокзали. Від раціонального розміщення вокзалів у структурі міста багато в чому залежать ефективність використання різних видів транспорту, рівень транспортного обслуговування населення.

При розташуванні вокзалу в місті необхідно враховувати сукупність транспортних пристроїв в пунктах примикання або перетину відповідних магістралей (ліній, трас) різних видів зовнішнього транспорту (залізничного, морського, річкового, автомобільного, повітряного), а також міського транспорту, що спільно виконують операції по транзитних, дальніх, місцевих, приміських та міських перевезеннях пасажирів і вантажів.

Вокзал є частиною вокзального комплексу (залізничної пасажирської станції, пасажирського району річкового або морського порту, центрального автовокзалу і пасажирської автобусної станції, пасажирського сектора аеропорту), в який входять всі функціонально і композиційно взаємопов'язані будівлі, споруди та пристрої, призначені для обслуговування пасажирів та проведення квиткових, багажних, поштових та інших операцій.

Планувальне рішення ділянки і вибір принципової схеми вокзалу повинні проводитися відповідно до вимог ДБН Б.2.2-12:2019 [5] на основі схеми районного планування і генерального плану міста. Вокзали є структурними елементами міста і його транспортного вузла із забезпеченням їх планомірного розвитку і взаємоузгодженого вирішення основних елементів вокзального

комплексу (перон, будівля, привокзальна площа), блокування з об'єктами загальноміського значення, а також з урахуванням ряду архітектурно-художніх завдань. Виконання містобудівних вимог впливає на підвищення якості обслуговування пасажирів, насамперед шляхом скорочення повних витрат часу на всі види обслуговування, створення комфорту (зручності) в отриманні послуг та користуванні окремими службами і пристроями на вокзалах, а також призводить до зниження будівельних та експлуатаційних витрат.

Ділянку для будівництва залізничного, морського, річкового або автобусного вокзалу рекомендується вибирати, як правило, з боку найбільш великих забудованих районів міста із забезпеченням відносної рівновіддаленості його по відношенню до основних функціональних зон (праці, побуту і відпочинку) даного міста і тяжіє до певного регіону.

Вокзали повинні бути пов'язані зручними транспортними шляхами з промисловими зонами, основними житловими районами, зонами та об'єктами масового тяжіння міського чи регіонального значення. Враховуючи, що в будь-якому з вокзалів пасажир не закінчує своєї поїздки, а, як правило, лише змінює один вид транспорту на інший – найчастіше зовнішній транспорт на внутрішньоміській або навпаки, в ситуаційних планах вокзалів необхідно показувати:

- території існуючих і проєктованих споруд зовнішнього транспорту з визначенням місця розташування всіх пасажирських будівель (у тому числі залізничних вокзалів, річкових і морських портів і пристаней, автобусних вокзалів, аеропортів і вертолітних станцій, міських аеровокзалів і транспортних агентств), а також мостів, шляхопроводів, тунелів та інших опорних інженерно-транспортних споруд;

- магістральні вулиці та дороги загальноміського та районного значення;

- системи громадського транспорту, виділяючи лінії швидкісного руху, з розміщенням існуючих і проєктованих трамвайних, тролейбусних та автобусних депо, парків, гаражів для легкових і вантажних таксомоторів, вантажних і спеціальних автомобілів.

Вокзали класифікуються за кількома загальними для них ознаками:

- за призначенням або видами транспортних засобів, що використовуються, відомчої належності та видами пасажирських сполучень, що їм відповідають;

- за умовами розміщення на даній транспортній магістралі, лінії, трасі;

- за переважними категоріями обслуговуваних пасажирів;

- за пропускною спроможністю і одночасній місткості, що їй відповідає.

Розгляд принципів розташування приміщень вокзалів і автостанцій має велике теоретичне і практичне значення.

Впровадження планувального рішення ділянки і вибір принципової схеми вокзалу і автостанції здійснюється на основі схеми районного планування та генерального плану міста, і є важливим фактором забезпечення їх планомірного розвитку і взаємоузгодженого вирішення основних елементів вокзального комплексу.

Список використаних джерел

1. Ларіна Р. Р., Кристопчук М. Є., Кірічок О. Г. Ймовірнісне моделювання роботи автовокзалу. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. Вип. 43, С. 45-50.

2. ДБН В.2.2-17:2006 "Будинки і споруди. Доступність будинків і споруд для маломобільних груп населення". На заміну ВСН 62-91; чинний від 2007.05.01. Вид.офіц. Київ : КиївЗНДІЕП.

3. ДСТУ-Н Б В.11-27:2010 «Будівельна кліматологія». Чинний від 2011.11.01. Вид. офіц. Київ : Укрархбудінформ, 2011. 127 с.

4. Павлюк В. І., Дембіцький В. М. Аналіз розподілу об'єму робіт дорожніх станцій технічного обслуговування. *Сучасні технології в машинобудуванні та транспорті*. 2022. Вип. № 2 (19). С. 155-160.

5. ДБН Б.2.2-12:2019 «Планування і забудова територій». На заміну ДБН Б.2.2-12:2018; чинний від 2019.10.01. Вид. офіц. Київ : Укрархбудінформ, 2019. 185 с.

2.5. Підприємництво як основа стабілізації економіки у повоєнний час

*Л. В. Боровік
Т. Ю. Осадча*

Одним із найбільш вагомих чинників економічного зростання держави являється розвиток підприємницької діяльності, що супроводжується збільшенням кількості підприємств, які функціонують у різних галузях економіки. Сучасне підприємництво виконує низку функцій та займає свою нішу в загальній економічній картині країни. На рис. 1. наведено роль підприємництва, результати діяльності якого закладають фундамент фінансової системи, який формує ключові грошові потоки для забезпечення як життєдіяльності підприємства в цілому, так і можливості розширення напрямів його діяльності.

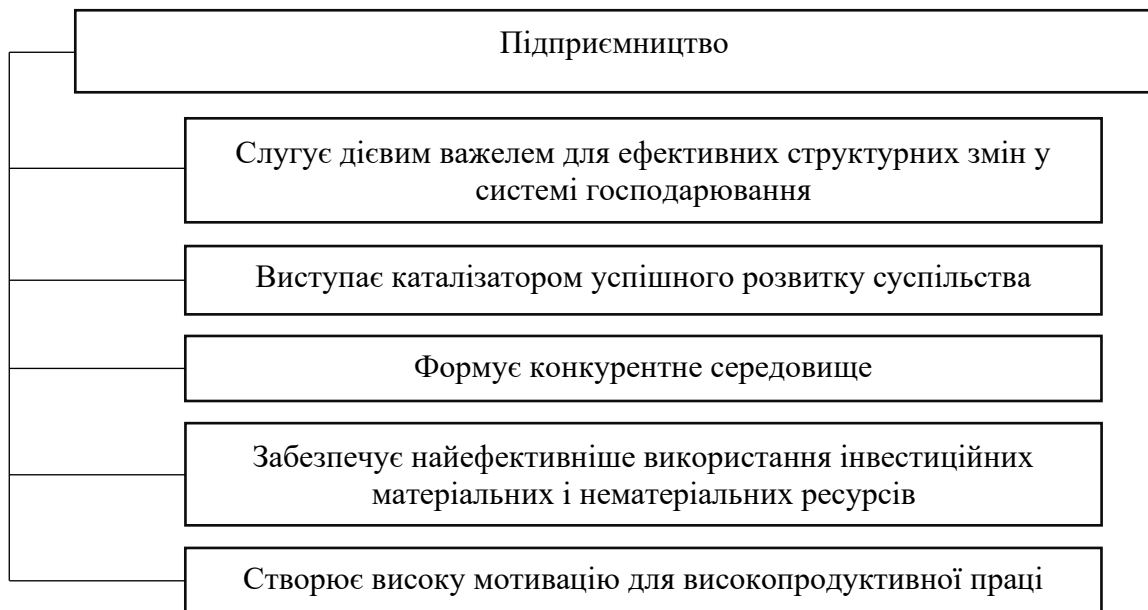

Рис. 1. Роль підприємництва у формуванні фінансової системи країни

Джерело: узагальнено та складено авторами [1, с. 146]

Підприємництво нині відіграє особливу роль у формуванні ефективної системи господарювання країни, прискорюючи розвиток економіки шляхом підвищення ефективності та постійного оновлення кон'юнктури ринку.

Проте, сучасне підприємництво в Україні має низку перепон на своєму «життєвому» шляху. Починаючи від адаптації до ринкових відносин, світової економічної кризи, девальвації національної грошової одиниці до анексії Кримського півострова та вагової частини Східних областей України, пандемії коронавірусу та нових військово-політичних викликів, які раптово «увірвалися» в нашу країну 24 лютого 2022 року. Тому на сьогодні важливим завданням для забезпечення безперебійної роботи підприємництва є розробка такого механізму, який надасть можливість швидко реагувати та пристосовуватися до всіх сучасних викликів у веденні підприємницької діяльності.

У Законі України «Про підприємництво» наведено сутність поняття «підприємництво», що визначає підприємництво, як безпосередню самостійну, систематичну, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством [10].

Сутність підприємництва більш глибоко розкривається через його основні функції (рис. 2).

Рис. 2. Основні функції підприємництва

Джерело: узагальнено та складено авторами

Ресурсна функція підприємництва здійснює мобілізацію капіталу (фінансів), трудових, матеріальних, інформаційних та інтелектуальних ресурсів.

Організаційна функція підприємництва полягає у поєднанні передових методів організації праці та виробництва із сучасною структурою управління й контролю за господарською діяльністю підприємств і фірм.

Інноваційна (творча) функція активно сприяє процесу розробки та реалізації нових ідей та проектів у процесі ринкових перетворень.

Стимулююча (мотиваційна) функція підприємництва формує мотиваційний механізм ефективного використання ресурсів з урахуванням сучасних досягнень науково-технічного прогресу, управління організації виробництва, а також до максимального задоволення потреб споживача при мінімальних витратах.

Підприємства можна класифікувати і досліджувати, спираючись на різні критерії. У табл. 1 систематизовано основні категорії підприємств відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [9].

Таблиця 1

Категорії підприємств відповідно до законодавства України

Категорія підприємства	Характеристика
Мікропідприємства	- балансова вартість активів - до 350 тисяч євро включно; - чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - до 700 тисяч євро включно; - середня кількість працівників - до 10 осіб включно.
Малі підприємства	- балансова вартість активів - до 4 мільйонів євро включно; - чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - до 8 мільйонів євро включно; - середня кількість працівників - до 50 осіб включно.
Середні підприємства	- балансова вартість активів - до 20 мільйонів євро включно; - чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - до 40 мільйонів євро включно; - середня кількість працівників - до 250 осіб включно.
Великі підприємства	- балансова вартість активів - понад 20 мільйонів євро; - чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - понад 40 мільйонів євро; - середня кількість працівників - понад 250 осіб.

Джерело: узагальнено та складено авторами

Далі розглянемо структуру діючих підприємств в Україні за 2017-2021 роки (рис. 3).

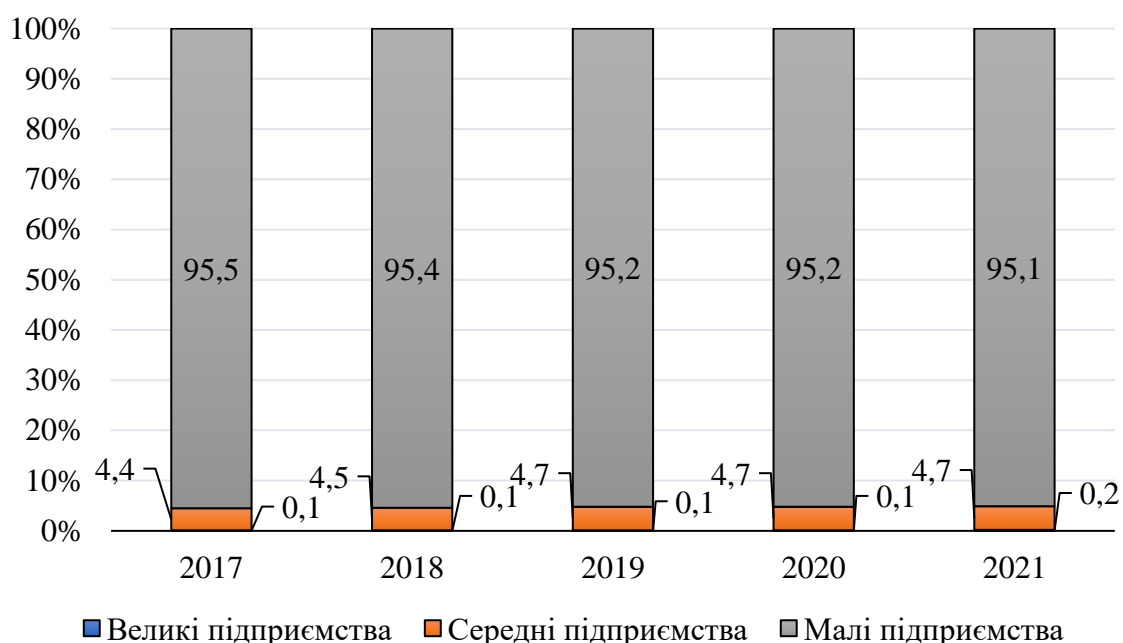

Рис. 3. Структура діючих підприємств в Україні за 2017-2021 роки, %

Джерело: узагальнено та складено авторами за даними [7]

Як бачимо з наведених даних на рис. 3, найбільшу частку серед усіх підприємств займають саме малі підприємства – 95%. Серед малих підприємств можна виділити таку складову, як мікропідприємства, що становлять 82% усіх діючих підприємств на території України.

Майже 5% займають середні підприємства та найнижчу частку діючих підприємств в Україні становлять великі підприємства – 0,1%.

Отже, можна зробити висновок, що розвиток малого та середнього бізнесу в країні є актуальним, адже такі підприємства є провідною ланкою у формуванні робочих місць та забезпечення людей доходом для нормального життя. Про це свідчить і багаторічний досвід розвинутих країн із ринковою економікою, таких як США, Великобританія, Швейцарія, Китай тощо [8, с. 176]. В зазначених країнах малий бізнес функціонує насамперед завдяки державній підтримці.

Далі у таблиці 2 розглянемо динаміку чисельності діючих підприємств в Україні у 2017-2021 роках.

Таблиця 2

Динаміка чисельності діючих підприємств в Україні у 2017-2021 роках

Показники	2017 рік	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	Абс. відх. 2021/2017 роки
Великі підприємства, од.	399	446	518	512	610	+211
Середні підприємства, од.	14937	16057	17751	17602	17502	+2565
Малі підприємства, од.:	322920	339374	362328	355708	352722	+29802
<i>з них мікропідприємства, од.</i>	278102	292772	313380	307871	304650	+26548
Разом, од.	338256	355877	380597	373822	370834	+32578

Джерело: узагальнено та складено авторами за даними [7]

За даними таблиці 2 можна побачити, що протягом аналізованого періоду кількість підприємств в Україні мала тенденцію до зростання, а саме:

- загальна кількість діючих підприємств протягом 2017-2021 років збільшилась на 32578 одиниць;
- кількість великих підприємств протягом 2017-2021 років збільшилась на 211 одиниць;
- кількість середніх підприємств протягом 2017-2021 років збільшилась на 2565 одиниць;
- кількість малих підприємств протягом 2017-2021 років збільшилась на 29802 одиниць;
- кількість мікропідприємств протягом 2017-2021 років збільшилась на 26548 одиниць.

Проте, незважаючи, що у підсумку кількість діючих підприємств мала тенденцію до зростання, ми бачимо, що у 2017-2019 роках нові підприємства відкривались і тим самим підвищували економіку країни. Але у 2020 році через поширення пандемії COVID-19 і введення державою низки протиепідемічних заходів, кількість діючих підприємств почала скорочуватися. Тому протягом

2020-2021 років можна побачити скорочення діючих підприємств в українській економіці, що свідчить про неможливість швидко реагувати та адаптуватися сучасного підприємства під нові економічні виклики. Найбільше втрат від впливу карантину зазнала сфера послуг, а саме такі напрями як організація харчування та використання громадського транспорту. Ці галузі найбільш болюче відчули наслідки пандемії [6, с. 67].

У таблиці 3 розглянемо структуру обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємствами з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за 2017-2021 роки.

Таблиця 3

Структура обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємствами з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за 2017-2021 роки

Показники	2017 рік	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік
Великі підприємства					
<i>млрд. грн.</i>	2929	3516	3631	3626	5140
<i>у % до загального показника</i>	38,0	38,2	37,7	36,1	37,8
Середні підприємства					
<i>млрд. грн.</i>	3296	3924	4168	4359	5900
<i>у % до загального показника</i>	42,8	42,6	43,2	43,4	43,3
Малі підприємства:					
<i>млрд. грн.</i>	1482	1766	1840	2064	2576
<i>у % до загального показника</i>	19,2	19,2	19,1	20,5	18,9
з них мікропідприємства					
<i>млрд. грн.</i>	497	599	612	704	862
<i>у % до загального показника</i>	6,5	6,5	6,4	7,0	6,3
Разом, млрд. грн.	7707	9206	9639	10049	13616

Джерело: узагальнено та складено авторами за даними [7]

За даними таблиці 3 можна прослідкувати щорічне збільшення обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємствами протягом аналізованого

періоду. Значну частку виробленої продукції реалізують середні підприємства – 42-43% та великі підприємства – 37-38%.

Рис. 4. Структура обсягу реалізованої продукції підприємствами з розподілом на великі, середні та малі у 2017 та 2021 роках

Джерело: узагальнено та складено авторами за даними [7]

Проте, незважаючи на скорочення кількості підприємств через вплив таких факторів, як карантин та відповідно економічну кризу, обсяг реалізованої продукції зростає, як в абсолютному значенні, так і у відсотковому (рис. 4).

Така ситуація підтверджує зростання ролі малого і середнього бізнесу у сьогоднішніх динамічних умовах розвитку економіки і соціуму загалом, висуваючи на перший план вимоги забезпечення швидкого реагування, мобільності, гнучкості та швидкості адаптації до змін. Однак слід виокремити деякі позитивні тенденції розвитку, які пов'язані головним чином, з самою природою і специфікою малого і мікробізнесу [5, с. 107].

Мова йде про такі властивості як забезпечення зайнятості населення, здійснення витрат на утримання персоналу і виплату заробітної плати, навчання, забезпечення населення послугами індивідуального характеру тощо.

Проте, малий бізнес має і слабкі сторони – високу чутливість до негативних змін у загальноекономічній ситуації, залежність і вразливість щодо зміни цін, стрибків інфляції, цін на кредитні ресурси, попиту і платоспроможності населення тощо [11, с. 69]. Завдяки таким особливостям, можна виокремити, що підприємства малого бізнесу працюють стабільно, але з досить скромним рівнем рентабельності, без «фінансової подушки» у вигляді запасу фінансової міцності чи безпеки, а тому потребують більш активного захисту і підтримки з боку держави, ніж середні підприємства.

Значні зусилля уже активно приймаються урядом України у напрямі підтримки роботи малого і середнього підприємств в умовах війни, які спрямовані на скорочення податків, повну дерегуляція бізнесу, скасування імпортного ПДВ й ввізного мита. Тому малі та середні підприємства слід розглядати як соціальну базу економічних реформ і як основу стабілізації економіки у повоєнний час. Завдяки деяким особливостям, а також виявленим позитивним і негативним тенденціям розвитку, складним сьогодишнім умовам функціонування під час війни, підприємства малого й мікробізнесу, завдяки своїй вразливості, потребують активного захисту і підтримки з боку держави більше, ніж середні підприємства за допомогою використання тимчасових заходів і програм фінансової, інформаційної, інноваційної, консультативної та кадрової підтримки [12, с. 85].

Прибуток для підприємства є стимулом і чинником його економічної безпеки діяльності. Однак, аналіз результатів діяльності кожного виду підприємств протягом 2017-2021 років показує, як раптово може «падати» прибуток підприємств від неготовності та невміння швидко адаптуватися та відреагувати на економічні «виклики» (табл. 4).

Дані таблиці 4 показують, що більшість підприємств отримали прибуток протягом аналізованого періоду. До того ж, щороку спостерігалася тенденція до збільшення прибутковості кожного виду підприємств. Проте у 2020 році спостерігається різке, в деякому сенсі, навіть, масштабне скорочення прибутковості підприємств:

- великі підприємства у 2020 році мали прибуток у розмірі 27,63 млрд. грн., натомість як у 2019 році цей показник сягав 187,38 млрд. грн.;

- середні підприємства у 2020 році мали прибуток у розмірі 65,95 млрд. грн., натомість як у 2019 році цей показник сягав 246,95 млрд. грн.;

- малі підприємства у 2020 році мали збиток у розмірі 25,53 млрд. грн., натомість як у 2019 році мали прибуток у розмірі 89,45 млрд. грн.;

- мікропідприємства у 2020 році мали збиток у розмірі 28,02 млрд. грн., натомість як у 2019 році мали прибуток у розмірі 14,84 млрд. грн.

Таблиця 4

Чистий прибуток (збиток) підприємств з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2017-2021 роках

Показники	2017 рік, млрд. грн.	2018 рік, млрд. грн.	2019 рік, млрд. грн.	2020 рік, млрд. грн.	2021 рік, млрд. грн.
Великі підприємства	+119,62	+136,78	+187,38	+27,63	+443,85
Середні підприємства	+70,11	+119,66	+246,95	+65,95	+279,41
Малі підприємства:	-20,97	+31,87	+89,45	-25,53	+162,02
<i>з них мікропідприємства</i>	-29,25	-7,78	+14,84	-28,02	+35,80
Разом, млрд. грн.	+168,75	+288,31	+523,78	+68,05	+885,28

Джерело: узагальнено та складено авторами за даними [7]

На динаміку у напрямі скорочення отримання прибутковості підприємствами вплинула «коронакриза» та як наслідок падіння масштабів бізнесу і погіршення ефективності організації бізнес-процесів. Багато підприємств не витримали випробування карантинном, локдауном і як наслідок збанкрутіли та вимушені були припинити свою діяльність. Також на отримання прибутку вплинули такі фактори, як погіршення виробничого потенціалу, затримка з поставками сировини та зменшення купівельної спроможності населення, скорочення чисельності працівників та безпосередньо людський (психологічний) фактор.

Вчені-економісти визначають, що рівень та сума прибутку підприємства залежать від безлічі факторів, які можуть впливати на його отримання як позитивно, так і негативно. Отримуючи прибуток, кожне підприємство вносить певну частку в економічний розвиток країни, добробут суспільства та безпосередньо інвестуючи кошти у розширення безпосередньо свого виробництва.

На рис. 5 представлено фактори, що впливають на прибуток підприємств.

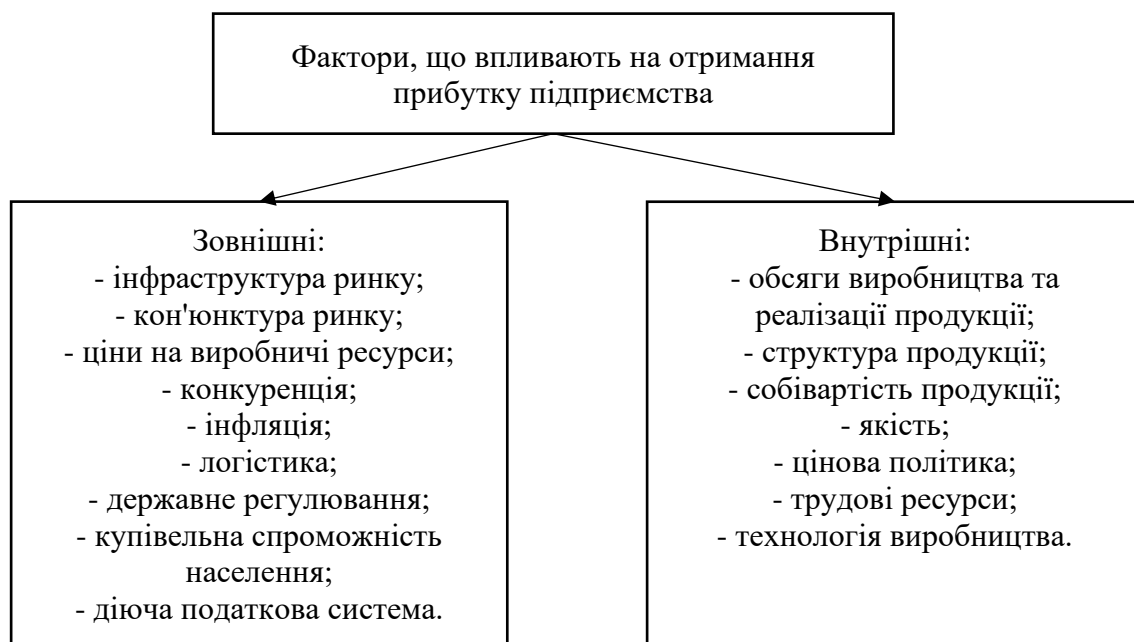

Рис. 5. Фактори, що впливають на отримання прибутку підприємства

Джерело: узагальнено та складено авторами [4, с. 70]

Тому однією з основних задач керівництва підприємств є пошук ефективних способів використання ресурсів підприємства, підвищення ефективності виробництва, шляхом застосування процесів діджиталізації, розширення асортименту продукції тощо.

Та не тільки від керівництва підприємств залежить як збільшення їх прибутковості, так і зростання добробуту в країні, надання робочих місць та забезпечення населення купівельною спроможністю.

Отже, сьогоденне бізнес-середовище занепокоєне відсутністю дієвих

реформ щодо реалізації антикорупційної політики в країні, а також затягуванням необхідних змін у сфері оподаткування, секторі правосуддя і правоохоронних органів. Серед нагальних проблем, що обмежують потенціал сталого розвитку суб'єктів підприємництва, а особливо це стосується підприємств малого та середнього бізнесу, слід виділити такі [3, с. 284]:

- надмірне податкове навантаження;
- висока ставка нарахувань на заробітну плату;
- рівень корупції зберігається на високому рівні;
- втручання держави в регулювання економічних відносин у секторі малого та середнього бізнесу;
- незахищеність або низька захищеність прав власності підприємців;
- необґрунтоване нарахування штрафних санкцій та трактування окремих положень законодавства контролюючими органами;
- неналежне виконання представниками влади законодавчих норм;
- недосконалість інформаційних систем органів виконавчої влади для забезпечення належної діяльності та звітності підприємств;
- обмежений доступ до кредитних ресурсів на розвиток та розширення діяльності підприємства;
- низька купівельна спроможність населення;
- недостатня інвестиційна привабливість країни тощо.

Тому для подолання кризових явищ в країні та збільшення діючих підприємств не тільки самі підприємства мають розробляти антикризові плани та бути готовими перелаштуватися на дистанційну роботу або частково дистанційну, але і держава повинна якісно та позитивно реагувати на будь які економічні виклики [2, с. 134].

Надалі значних перспектив у своєму розвитку підприємництво може досягти при запровадженні таких заходів на державному рівні:

- тимчасове звільнення від оподаткування малого та середнього бізнесу;
- здійснення регулювання тарифів на користь національних виробників;
- формування сприятливої інфраструктури, забезпечення збільшення

державних замовлень і прозоре проведення тендерів;

- розширення пропозицій на внутрішньому ринку товарів та послуг;
- створення ефективного конкурентного бізнес-середовища;
- стимулювання інноваційного розвитку країни та підприємств зокрема;
- відродження підприємницької ініціативи населення;
- створення додаткових робочих місць та збільшення зайнятості населення;
- розвиток державно-приватного партнерства в Україні [11, с. 70].

Сьогодні сфера підприємництва є складною, багатовимірною, багатофункціональною системою, яка включає сукупність усіх зовнішніх та внутрішніх умов діяльності суб'єктів господарювання, які значною мірою впливають на ефективність їх функціонування.

Систематичний моніторинг стану підприємництва в Україні дає змогу фахівцям в сфері економіки оперативно й ефективно реагувати на постійні соціально-економічні та політичні зміни і бути конкурентоспроможними на ринку. Тому вітчизняні фірми, щоб досягти успіху на ринку і стати лідерами у своїй діяльності, повинні пристосовуватися до непростих умов та викликів сучасного бізнес-середовища. Підприємства повинні орієнтуватися більше на якість товарів та послуг, ніж на обсяг випущеної продукції; застосовувати вміння оперативно й адекватно реагувати на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища діяльності та швидко адаптуватися до нього, використовуючи необхідний інформаційний ресурс. А формування гідного економічного клімату в Україні є одним зі шляхів залучення іноземних інвесторів. Це, у свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності і стабільності економічної системи, забезпеченню сталого економічного розвитку країни, посиленню позицій держави на світовому ринку, а також побудові інноваційної моделі розвитку сучасної економіки, здатної протистояти викликам глобалізованого світу.

Список використаних джерел

1. Головащенко В.П., Сидорова А.В. Сучасне бізнес-середовище України. Вісник СНТ. 2018. Т. 1. № 10. С.145-148.
2. Грінченко Р.В. Тенденції розвитку підприємництва в Україні. *Інтелект XXI*. 2019.

№ 3. С. 133-137.

3. Красноносова О.М., Пономаренко Є.В., Харченко Р.В. Теорія та практика вибору перспективних напрямів розвитку малого бізнесу в Україні та світі. *Бізнес інформ.* 2021. № 11. С. 281-286.

4. Крисак А.О., Мусятковська О.С. Проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні. *Економіка та держава.* 2018. № 12. С. 68-73.

5. Маркович І.Б., Струтинська І.В. Передумови та особливості зміни вимог до характеру ведення бізнесу в епоху цифровізації глобальної економіки. *Причорноморські економічні студії.* 2019. Вип. 41. С. 105-109.

6. Мірошник Р.О., Прокоп'єва У.О. Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління».* 2020. Т. 4. № 1. С. 63-71.

7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.02.2023).

8. Підприємництво в епоху глобальних трансформацій: виклики та перспективи розвитку : монографія / П.В. Пашко та ін. Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України. 2019. 476 с.

9. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV. Дата оновлення : 19.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 12.02.2023).

10. Про підприємництво : Закон України від 7 лютого 1991 року № 698-XII. Дата оновлення : 14.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text>(дата звернення: 12.02.2023).

11. Сидорук І.С. Аналіз стану та проблеми розвитку малого підприємництва в Україні. *Підприємництво та інновації.* 2021. № 18. С. 67-72.

12. Ситник Н.С., Козак С.І. Роль малого та середнього бізнесу на сучасному етапі розвитку економіки України. *Причорноморські економічні студії.* 2018. Випуск 26-1. С. 83-87.

2.6. Перспективи євроінтеграції та розвитку страхування в Україні

Т. А. Мельник

Перед економікою України постала велика кількість проблем які виникли внаслідок повномасштабного вторгнення російських військових на територію країни 24 лютого 2022 року, призводить до зміни демографічної ситуації та до збільшення соціального навантаження на державний бюджет країни та місцеві бюджети. Одним із розповсюджуваним інструментом зменшення витрат державних фінансів на соціальні потреби в світовій практиці виступає страхування. Розвиток страхування формує в країні соціально-орієнтовне суспільство. Реалізація розвитку страхування відбувається через становлення національного страхового ринку. У зв'язку з посиленням євроінтеграційних процесів в українській економіці актуальним стає питання виявлення потенціалу вітчизняного страхового ринку шляхом порівняння його розвитку з тенденціями на страхових ринках європейських країн.

Для цього необхідно провести дослідження динаміки основних показників, які характеризують розвиток страхового ринку країни:

- показник ринкової концентрації;
- показник рівня проникнення страхування;
- показник щільності страхування;
- показник рівня виплат (показник збитковості);
- показник зайнятості населення в страховому бізнесі.

Проведемо дослідження динаміки показника ринкової концентрації який визначається кількістю страхових компаній на внутрішньому ринку страхування країн Європи за період 2004-2020 роки (табл. 1), хоча це найбільш узагальнюючий коефіцієнт характеристики розвитку страхового ринку країни.

Данні наведенні в таблиці 1 свідчать про те, що в кожній країні Європи кількість страхових компаній на внутрішньому страховому ринку різна.

Таблиця 1

Кількість страхових компаній в Україні та країнах Європи, шт.

Країна Європи	Роки																	
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Республіка Австрія	AT	62	63	62	62	62	62	63	63	59	69	50	80	95	94	93	91	н-д
Королівство Бельгія	BE	*	*	*	*	*	*	*	96	92	82	80	78	70	67	65	67	64
Республіка Болгарія	BG	37	37	37	37	37	36	35	34	33	45	46	44	42	38	36	35	35
Швейцарська Конфедерація	CH	180	181	181	182	191	197	196	191	189	190	149	146	149	149	145	145	145
Республіка Кіпр	CY	28	28	28	28	29	29	29	29	29	34	33	32	32	32	32	32	33
Чеська республіка	CZ	33	33	33	35	37	37	40	44	47	51	33	32	30	28	28	27	27
Федеративна Республіка Німеччина	DE	644	644	622	618	616	605	588	586	575	560	548	539	534	528	528	530	523
Королівство Данія	DK	192	189	182	179	174	159	152	142	132	115	110	104	101	99	99	94	87
Республіка Естонія	EE	13	13	13	13	13	12	13	12	12	12	16	12	12	12	11	10	10
Королівство Іспанія	ES	320	307	300	299	298	296	289	281	271	265	256	240	231	222	215	207	209
Республіка Фінляндія	FI	46	44	45	41	41	39	39	39	43	74	57	55	52	50	51	47	45
Французька Республіка	FR	368	381	372	356	358	348	337	332	323	313	303	285	277	271	264	267	281
Грецька Республіка	GR	74	72	67	67	67	66	56	52	52	49	47	45	43	38	36	36	36
Республіка Хорватія	HR	24	25	20	23	25	27	26	26	27	26	25	23	21	20	18	16	16
Республіка Угорщина	HU	28	27	27	28	27	26	27	27	25	30	24	30	27	24	25	23	н-д
Ірландія	IE	177	184	187	191	194	190	190	190	190	191	212	232	253	270	270	201	208
Республіка Ісландія	IS	11	10	10	9	9	9	13	13	13	13	10	10	10	10	10	11	10
Італійська Республіка	IT	179	173	168	165	165	159	153	144	137	134	124	117	112	103	100	101	101
Князівство Ліхтенштейн	LI	28	32	35	37	42	41	40	40	41	42	42	41	39	38	38	37	н-д
Велике Герцогство Люксембург	LU	95	95	95	94	96	97	96	93	93	95	94	94	91	97	96	98	81
Республіка Латвія	LV	18	20	20	16	16	23	25	22	22	22	7	8	7	6	6	6	6
Республіка Мальта	MT	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	12	11	11	13	11	11	н-д
Королівство Нідерландів	NL	322	311	330	316	301	287	263	227	210	189	170	162	165	155	147	139	н-д
Королівство Норвегія	NO	112	116	114	118	122	124	120	117	118	119	119	119	71	73	76	76	н-д
Республіка Польща	PL	71	64	64	67	66	65	63	61	60	58	57	57	61	61	60	59	59
Португальська Республіка	PT	42	41	44	48	48	47	46	44	42	41	43	45	41	41	39	37	37
Румунія	RO	39	40	41	42	43	45	43	43	40	38	37	35	31	31	29	28	28
Королівство Швеція	SE	406	395	367	356	381	381	433	405	378	363	340	329	317	311	301	298	н-д
Республіка Словенія	SI	15	15	15	14	14	17	17	17	14	18	15	16	15	16	16	14	н-д
Словацька Республіка	SK	25	26	25	24	20	20	22	22	22	21	16	16	16	16	15	13	13
Республіка Туреччина	TR	53	50	53	56	58	57	61	63	63	68	66	64	58	59	59	59	60
Великобританія	UK	673	640	594	576	549	534	521	540	528	613	526	496	464	436	402	388	371
Середня кількість в Європі		140	138	134	132	133	130	129	125	122	123	115	112	109	107	104	100	97
Україна	UA	387	398	411	446	469	450	456	442	414	407	382	361	310	294	281	233	210

Примітка: н-д – немає даних

Джерело: [7; 10, с. 60; 11]

За даними табл.1 лише 10 країн мають кількість страховиків більше 100, інші десять країн мають кількість страховиків на рівні від 30 до 100 компаній. Та решта країн мають кількість страхових організацій в межах до 30 компаній. Також спостерігаємо поступове щорічне зменшення значення показника середньої кількості страховиків в країнах Європи. На скорочення кількості страхових компаній в Європі впливає фінансова криза спричинення різними факторами, а також це наслідок об'єднання страховиків для нарощування капіталізації відповідно вимогам Solvency II Directives [2]. Таким чином, можна умовно поділити страхові ринки країн Європи на три групи до складу яких в середньому входять по 10 країн. В Україні кількість страхових компаній скорочується через закриття платоспроможних страховиків або тих які не хочуть проводити капіталізацію відповідно до змін в українському законодавстві щодо регулювання страхової діяльності та запровадження пруденційного нагляду зі сторони регулятора (Національного банку України).

Складемо рейтинг країн за показником концентрації внутрішнього страхового ринку кожної країни. При цьому країні з найбільшою кількістю страхових організацій присвоюємо перший рейтинг. Таким чином, отримаємо наступний рейтинг, який наведений у вигляді табл. 2.

Данні наведені в таблиці 2 свідчать про те, що Український страховий ринок впродовж 10 років з 2005-2015 роки займав третє місце за кількістю страхових компаній на ринку після страхових ринків таких країн, як Німеччина та Великобританія. Внаслідок поступового скорочення кількості страховиків на страховому ринку в 2016-2018 роках Україна спускається на четвертий рейтинг пропускаючи Швецію. В 2019-2020 роках Україна спускається ще на одну сходинку до п'ятого рейтингу пропускаючи Францію. Станом на 1 вересня 2022 року в Україні існувало 140 страховиків [4, с. 3], на нашу думку можна припустити, що в 2022 році рейтинг знизиться до 10 сходинки.

Рейтинг за показником концентрації страхового ринку в країнах Європи

Рейтинг	Роки																
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1.	UK	DE	DE	DE	DE	DE	DE	DE	DE	UK	DE	DE	DE	DE	DE	DE	DE
2.	DE	UK	UK	UK	UK	UK	UK	UK	UK	DE	UK	UK	UK	UK	UK	UK	UK
3.	SE	UA	UA	UA	UA	UA	UA	UA	UA	UA	UA	UA	SE	SE	SE	SE	SE
4.	UA	SE	FR	SE	SE	SE	SE	SE	SE	SE	SE	SE	UA	UA	UA	FR	FR
5.	FR	FR	SE	FR	FR	FR	FR	FR	FR	FR	FR	FR	FR	FR	IE	UA	UA
6.	NL	NL	NL	NL	NL	ES	ES	ES	ES	ES	ES	ES	IE	IE	FR	ES	ES
7.	ES	ES	ES	ES	ES	NL	NL	NL	NL	IE	IE	IE	ES	ES	ES	IE	IE
8.	DK	DK	IE	IE	IE	CH	CH	CH	IE	CH	NL	NL	NL	NL	NL	CH	CH
9.	CH	IE	DK	CH	CH	IE	IE	IE	CH	NL	CH	CH	CH	CH	CH	NL	NL
10.	IT	CH	CH	DK	DK	IT	IT	IT	IT	IT	IT	NO	IT	IT	IT	IT	IT
11.	IE	IT	IT	IT	IT	DK	DK	DK	DK	NO	NO	IT	DK	DK	DK	LU	AT
12.	NO	NO	NO	NO	NO	NO	NO	NO	NO	DK	DK	DK	AT	LU	LU	DK	DK
13.	LU	LU	LU	LU	LU	LU	LU	BE	LU	LU	LU	LU	LU	AT	AT	AT	LU
14.	GR	GR	GR	GR	GR	GR	AT	LU	BE	BE	BE	AT	NO	NO	NO	NO	NO
15.	PL	PL	PL	PL	PL	PL	PL	AT	TR	FI	TR	BE	BE	BE	BE	BE	BE
16.	AT	AT	AT	AT	AT	AT	TR	TR	PL	AT	PL	TR	PL	PL	PL	PL	TR
17.	TR	TR	TR	TR	TR	TR	GR	PL	AT	TR	FI	PL	TR	TR	TR	TR	PL
18.	FI	FI	FI	PT	PT	PT	PT	GR	GR	PL	AT	FI	FI	FI	FI	FI	FI
19.	PT	PT	PT	RO	RO	RO	RO	PT	CZ	CZ	GR	GR	GR	PT	PT	LI	PT
20.	RO	RO	RO	FI	LI	LI	LI	CZ	FI	GR	BG	PT	BG	GR	LI	PT	LI
21.	BG	BG	BG	LI	FI	FI	CZ	RO	PT	BG	PT	BG	PT	LI	GR	GR	GR
22.	CZ	CZ	LI	BG	BG	CZ	FI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	BG	BG	BG	BG
23.	LI	LI	CZ	CZ	CZ	BG	BG	FI	RO	PT	RO	RO	CY	CY	CY	CY	CY
24.	CY	CY	CY	CY	CY	CY	CY	BG	BG	RO	CY	CY	RO	RO	RO	RO	RO
25.	HU	HU	HU	HU	HU	HR	HU	CY	CY	CY	CZ	CZ	CZ	CZ	CZ	CZ	CZ
26.	SK	SK	SK	SK	HR	HU	HR	HU	HR	HU	HR	HU	HU	HU	HU	HU	HU
27.	HR	HR	LV	HR	SK	LV	LV	HR	HU	HR	HU	HR	HR	HR	HR	HR	HR
28.	LV	LV	HR	LV	LV	SK	SK	LV	LV	LV	EE	SI	SK	SI	SI	SI	SI
29.	SI	SI	SI	SI	SI	SI	SI	SK	SK	SK	SK	SK	SI	SK	SK	SK	SK
30.	EE	EE	EE	EE	EE	EE	EE	SI	SI	SI	SI	EE	EE	MT	EE	IS	MT
31.	IS	IS	IS	MT	MT	MT	IS	IS	IS	IS	MT	MT	MT	EE	MT	MT	EE
32.	MT	MT	MT	IS	IS	IS	MT	EE	EE	EE	IS	IS	IS	IS	IS	EE	IS
33.	-	-	-	-	-	-	-	MT	MT	MT	LV	LV	LV	LV	LV	LV	LV

Примітка: н-д – немає даних

Джерело: розраховано автором [7; 10, с. 60; 11].

Таким чином, за кількістю працюючих страхових компаній український страховий ринок знаходився довгий час в лідерах. Проте не завжди кількість страховиків переходить в якість надання страхових послуг.

Данні наведені в таблиці 2 свідчать про те, що Український страховий ринок впродовж 10 років з 2005-2015 роки займав третє місце за кількістю страхових компаній на ринку після страхових ринків таких країн, як Німеччина та Великобританія. Внаслідок поступового скорочення кількості страховиків на страховому ринку в 2016-2018 роках Україна спускається на четвертий рейтинг пропускаючи Швецію. В 2019-2020 роках Україна спускається ще на одну сходинку до п'ятого рейтингу пропускаючи Францію. Станом на 1 вересня 2022 року в Україні існувало 140 страховиків [4, с. 3], на нашу думку можна припустити, що в 2022 році рейтинг знизиться до 10 сходинки. Таким чином, за кількістю працюючих страхових компаній український страховий ринок знаходився довгий час в лідерах. Проте не завжди кількість страховиків переходить в якість надання страхових послуг. Саме тому проаналізуємо потенціал українського страхового ринку за допомогою показника проникнення страхування, який показує його роль в економіці країні та визначається як відношення зібраних страхових премій до ВВП та показує частку зібраних страхових премій у ВВП (табл. 3).

Данні наведені в табл. 3 свідчать про те, що при тенденції постійного збільшення обсягу ВВП України та обсягу зібраних страхових премій їх частка має тенденцію до зменшення. Таку тенденцію можна прослідкувати також і в деяких страхових ринків країн Європи (Бельгія, Швейцарія, Великобританія, Австрія, Мальта, Кіпр, Чехія), що свідчить про вплив фінансових криз на них.

На думку Шолойко А. [9, с. 62], значення показника проникнення менше 3% свідчить про серйозні проблеми на ринку страхування, оскільки для розвинутих країн значення показника перевищує 5-10 %.

Інші науковці [6, с. 615] вважають, що залежно від значення показника проникнення країни умовно можна поділити на три групи:

Показник проникнення страхування в країнах Європи, %

Країна	Роки																
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Королівство Данія	3,3	8,0	8,2	8,8	9,0	9,2	9,3	9,6	9,7	9,6	8,8	9,0	10,6	10,8	10,7	10,5	11,2
Республіка Фінляндія	8,2	8,6	8,6	8,0	8,1	8,8	9,9	9,1	9,8	10,7	11,2	11,4	10,2	10,0	9,9	11,1	10,0
Великобританія	12,2	13,1	13,9	15,2	10,4	11,9	11,1	11,5	11,1	10,9	10,4	10,3	10,4	12,8	14,3	10,4	9,9
Італійська Республіка	7,0	7,4	6,9	6,2	5,6	7,5	7,8	6,7	6,5	7,4	8,8	8,9	8,0	7,6	7,7	9,4	9,6
Королівство Нідерландів	9,2	8,8	12,6	12,1	12,1	12,4	12,2	12,1	11,5	11,4	11,0	10,5	9,8	9,5	9,3	9,2	9,6
Французька Республіка	9,2	9,9	10,5	10,0	9,1	10,2	10,3	9,1	8,6	8,8	9,2	9,3	9,2	9,1	9,1	9,2	8,7
Королівство Швеція	6,8	7,5	6,3	6,0	5,7	7,6	7,9	6,6	5,8	6,0	6,2	6,8	6,1	6,3	6,7	7,2	8,1
Швейцарська Конфедерація	10,3	9,9	8,9	8,6	9,5	9,3	10,0	9,1	9,1	9,2	9,1	8,9	8,9	8,1	8,6	8,4	7,7
Федеративна Республіка Німеччина	6,7	6,9	6,8	6,5	6,4	7,0	6,9	6,6	6,6	6,6	6,6	6,4	6,2	6,1	6,0	6,3	6,6
Королівство Бельгія	9,4	10,7	8,9	8,9	8,1	8,0	7,9	7,5	8,1	6,8	6,8	6,4	6,1	5,9	6,0	6,0	6,0
Велике Герцогство Люксембург	3,0	3,3	3,0	3,0	4,5	4,4	5,2	3,8	4,5	4,7	5,8	4,3	5,0	4,6	4,7	6,2	5,5
Республіка Словенія	3,7	3,7	3,8	5,4	5,3	5,7	5,8	5,5	5,6	5,3	5,0	5,0	4,9	4,9	5,0	5,0	5,4
Королівство Іспанія	5,1	5,1	5,1	5,0	5,3	5,6	5,2	5,6	5,4	5,4	5,2	5,1	5,6	5,3	5,2	5,0	5,1
Королівство Норвегія	5,0	4,8	4,2	4,5	3,4	4,5	4,4	4,3	4,5	4,0	4,3	4,4	4,8	4,3	4,3	4,8	5,0
Португальська Республіка	6,7	8,3	7,7	7,5	8,2	7,8	8,6	6,2	6,1	7,2	7,9	6,7	5,5	5,5	5,8	5,7	4,9
Республіка Австрія	5,8	6,0	5,8	5,6	5,5	5,7	5,3	5,1	5,2	5,3	5,1	5,1	4,8	4,6	4,5	4,5	4,8
Республіка Мальта	17,9	10,1	11,0	12,8	4,6	4,8	5,0	4,5	3,7	3,9	4,2	4,6	4,9	4,8	4,7	4,5	4,5
Республіка Кіпр	9,1	9,1	9,1	9,2	4,1	4,4	4,4	4,4	4,3	4,2	4,2	4,3	4,4	4,6	4,4	4,1	4,4
Чеська республіка	3,6	3,5	3,4	3,4	3,0	3,5	3,8	3,5	3,6	3,5	3,5	3,2	3,0	3,0	2,8	2,8	2,9
Республіка Хорватія	2,6	2,7	2,8	2,8	2,7	2,9	2,8	2,7	2,7	2,7	2,6	2,6	2,5	2,5	2,6	2,7	2,9
Грецька Республіка	1,9	2,0	2,0	2,2	2,1	2,3	2,3	2,4	2,2	2,1	2,1	2,0	2,1	2,1	2,0	2,4	2,6
Республіка Польща	3,3	3,3	3,6	3,9	3,9	3,9	3,8	3,3	3,9	3,5	3,1	2,9	2,9	3,1	2,8	2,7	2,6
Республіка Болгарія	1,7	1,8	2,2	2,2	2,3	2,1	2,0	1,8	1,8	2,1	2,1	2,2	2,1	2,2	2,3	2,6	2,6
Республіка Угорщина	2,9	3,0	3,6	3,6	3,1	3,3	3,1	2,6	2,6	2,7	2,6	2,5	2,6	2,5	2,4	2,5	2,5
Республіка Ісландія	2,6	2,7	2,4	2,5	2,6	2,4	2,8	2,6	2,5	2,6	2,5	2,5	2,3	2,2	2,0	2,4	2,4
Словацька Республіка	2,2	2,0	1,9	1,6	1,6	3,2	3,0	2,9	2,8	2,9	2,9	2,5	2,5	2,5	2,4	2,4	2,4
Республіка Латвія	1,6	1,6	1,7	1,9	1,9	1,6	1,4	1,6	1,6	0,8	0,9	0,9	0,8	0,9	0,9	1,8	1,9
Республіка Естонія	2,1	2,3	2,2	2,3	2,0	2,2	2,0	1,7	1,6	1,6	1,7	1,4	1,6	1,6	2,3	1,8	1,7
Республіка Туреччина	1,3	1,3	1,3	1,4	1,3	1,2	1,2	1,2	1,3	1,3	1,3	1,3	1,6	1,5	1,2	1,6	1,6
Румунія	0,9	0,9	1,1	1,2	1,3	1,3	1,3	1,1	1,0	1,1	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,2
Ірландія	5,1	5,7	6,7	7,4	5,4	5,5	7,6	6,6	6,2	7,5	7,2	6,0	5,6	6,0	5,4	10,0	н-д
Князівство Ліхтенштейн	н-д	н-д	н-д	н-д	н-д	н-д	н-д	н-д	н-д	17,2	17,9	1,1	0,4	0,5	0,5	н-д	н-д
Середнє значення в Європі	5,4	5,5	5,6	5,7	5,2	5,5	5,5	5,1	5,1	5,6	5,7	4,9	4,8	4,9	4,9	4,9	4,9
Україна	5,6	3,1	2,6	2,5	2,7	2,2	2,1	1,7	1,6	1,5	1,7	1,5	1,5	1,5	1,4	1,3	1,1

Примітка: н-д – немає даних.

Джерело: складено та розраховано автором за даними [1; 4; 11].

- рівень проникнення найвищий при значенні 9-10%;
- рівень проникнення високий при значенні 4-7, при цьому середнє значення в ЄС - 7%;
- рівень проникнення низький при значенні нижче 3%.

На нашу думку, доцільно проводити розподіл країни на чотири групи залежно від наступних значень показника проникнення страхування в економіку:

перша група країн з дуже високим рівнем проникнення при значенні показника більше 9 %;

друга група країн з високим рівнем проникнення при значенні показника в діапазоні від 6 % до 9 %;

третья група країн з середнім рівнем проникнення при значенні показника в діапазоні від 3 % до 6 %;

четверта група країн з низьким проникненням при значенні показника менше 3 %.

Відповідно до запропонованої нами вище шкали складемо рейтинг країн Європи за показником проникнення страхування в економіку (табл. 4), в якому всім країнам присвоєний рейтинг від 1 до 4.

При цьому країні яка відноситься до першої групи з найвищим рівнем значення показника присвоюємо перший рейтинг.

Проаналізуємо детальніше отримані результати в табл. 4. Такі країни як Великобританія, Швейцарія постійно знаходяться в першій групі. В той час, як Нідерланди, Франція, Данія більшу частину знаходиться в першій групі, хоча іноді потрапляє і до другої групи з високим рівнем проникнення ринку. Італія навпаки весь період відносилася до другої групи високого рівня, крім 2019-2020 років коли піднялася до першої групи з найвищим рівнем.

Такі країни, як Німеччина, Швеція постійно перебувають в другій групі з високим рівнем проникнення. Португалія до 2016 року перебувала в другій групі з високим рівнем проникнення, та з 2016 року потрапляє до третьої групи з середнім рівнем проникнення.

Рейтинг за показником проникнення страхування в країнах Європи

Рейтинг	Роки																	
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1	MT	UK	UK	UK	NL	NL	NL	NL	NL	NL	FI	FI	DK	UK	UK	FI	DK	
	UK	BE	NL	MT	UK	UK	UK	UK	UK	UK	NL	NL	UK	DK	DK	DK	FI	
	CH	MT	MT	NL	CH	FR	FR	DK	FI	FI	UK	UK	FI	FI	FI	UK	UK	
	BE	CH	FR	FR	FR	CH	CH	FR	DK	DK	FR	FR	NL	NL	NL	IE	IT	
	NL	FR	CY	CY	DK	DK	FI	CH	CH	CH	CH	DK	FR	FR	FR	IT	NL	
	FR	CY					DK	FI								FR		
	CY															NL		
2	FI	NL	CH	BE	PT	FI	PT	BE	FR	FR	IT	CH	CH	CH	CH	CH	FR	
	IT	FI	BE	DK	BE	BE	SE	IT	BE	IE	DK	IT	IT	IT	IT	SE	SE	
	SE	PT	FI	CH	FI	PT	BE	SE	DE	IT	PT	SE	DE	SE	SE	DE	CH	
	PT	DK	DK	FI	DE	SE	IT	IE	IT	PT	IE	PT	BE	DE	BE	LU	DE	
	DE	SE	PT	PT		IT	IE	DE	IE	BE	BE	DE	SE	IE	DE	BE	BE	
		IT	IT	IE		DE	DE	PT	PT	DE	DE	BE						
			DE	DE						SE	SE	IE						
			IE	IT														
3	AT	DE	AT	AT	SE	SI	SI	ES	SE	ES	LU	ES	ES	BE	PT	PT	LU	
	UA	AT	ES	SI	IT	AT	AT	SI	SI	SI	ES	AT	IE	PT	IE	SI	SI	
	ES	IE	NO	ES	AT	ES	ES	AT	ES	AT	AT	SI	PT	ES	ES	ES	ES	
	IE	ES	SI	NO	IE	IE	LU	MT	AT	LU	SI	MT	LU	SI	SI	NO	NO	
	NO	NO	HU	PL	SI	MT	MT	CY	LU	CY	NO	NO	SI	MT	LU	MT	PT	
	SI	SI	PL	HU	ES	NO	CY	NO	NO	NO	CY	CY	MT	AT	MT	AT	AT	
	CZ	CZ	CZ	CZ	MT	LU	NO	LU	CY	MT	MT	LU	NO	LU	AT	CY	MT	
	DK	LU	LU	LU	LU	CY	CZ	CZ	PL	CZ	CZ	CZ	AT	CY	CY		CY	
	PL	PL			CY	PL	PL	PL	MT	PL	PL		CY	NO	NO			
	LU	UA			PL	CZ	HU		CZ				CZ	PL				
		HU			NO	HU	SK							CZ				
					HU	SK												
4	HU	HR	HR	HR	HR	HR	HR	SK	SK	SK	SK	PL	PL	SK	PL	CZ	CZ	
	IS	IS	UA	UA	UA	IS	IS	HR	HR	HR	HR	HR	HU	HU	CZ	HR	HR	
	HR	EE	IS	IS	IS	GR	GR	IS	HU	HU	HU	SK	HR	HR	HR	PL	GR	
	SK	GR	EE	EE	BG	UA	UA	HU	IS	IS	IS	HU	SK	BG	SK	BG	PL	
	EE	SK	BG	BG	GR	EE	EE	GR	GR	BG	BG	IS	IS	IS	HU	HU	BG	
	GR	BG	GR	GR	EE	BG	BG	BG	BG	GR	GR	BG	BG	GR	EE	IS	HU	
	BG	LV	SK	LV	LV	LV	LV	UA	EE	EE	EE	GR	GR	EE	BG	GR	IS	
	LV	TR	LV	SK	SK	RO	RO	EE	LV	UA	UA	UA	EE	UA	GR	SK	SK	
	TR	RO	TR	TR	TR	TR	TR	LV	UA	TR	TR	EE	TR	TR	IS	LV	LV	
	RO		RO	RO	RO			TR	TR	RO	RO	TR	UA	RO	UA	EE	EE	
								RO	RO	LV	LV	RO	RO	LV	TR	TR	TR	
													LV	LV		RO	UA	UA
																LV	RO	RO

Джерело: розраховано автором за даними [1; 7;11].

Бельгія в більшості відноситься до другої групи, проте в 2004-2005 роках відносилася до першої групи, а в 2017 році потрапила до третьої групи. До четвертої групи відносяться країни східної Європи, країни Балтики, Туреччина. Україна в 2004-2005 роках відносилася до третьої групи, про те з 2006 року знаходиться в четвертій групі з низьким рівнем проникнення страхування. В 2019-2020 роки спостерігається тенденція, що Україна має передостаннє місце в рейтингу поступаючись Румунії. Також можна стверджувати, що до першої та другої групи входять в середньому по п'ять країн, в той час до третьої групи відносяться в середньому дев'ять країн, а до четвертої одинадцять країн. Проведене дослідження підтверджує твердження, що страхові ринки країн Європи уповільнюють свій розвиток під впливом світових фінансових криз та потребує більше часу для подолання кризових явищ й повернення до показників докризового періоду.

Проаналізуємо наступний показник розвитку страхового ринку, який розраховується як відношення обсягу зібраних страхових премій до кількості населення в країні та називається показником щільності страхування. Він показує розмір страхових премій які припадають на одного жителя країни. Розрахунки наведенні в табл. 5.

Розрахунки наведенні в табл. 5 показують, що у розвинутих країнах Європи (Данія, Швейцарія, Велике Герцогство Люксембург, Нідерланди, Фінляндія, Швеція, Великобританія) показник щільності перевищує 3 тис. євро на одну особу, в інших країнах Європи (Норвегія, Франція, Італія, Німеччина, Бельгія, Австрія, Ісландія, Іспанія, Словенія, Мальта, Кіпр, Португалія) цей показник знаходиться в діапазоні від 3 тис. євро до 1 тис. євро. В таких країнах, як Чехія, Греція, Словенія, Польща, Естонія, Угорщина, Хорватія показник щільності страхування знаходиться в діапазоні від 1 тис. євро до 300 євро. В Україні, Латвії, Болгарії, Румунії, Туреччині значення показника нижче 300 євро.

Показник щільності страхування в країнах Європи, євро

Країна Європи		Роки																
		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Республіка Австрія	AT	1 716	1 865	1 889	1 916	1 952	1 969	1 881	1 906	1 966	2 049	2 015	2 027	1 958	1 950	1969	2006	2 027
Королівство Бельгія	BE	2 689	3 202	2 761	2 908	2 688	2 582	2 650	2 593	2 831	2 409	2 419	2 320	2 284	2 269	2371	2462	2 348
Республіка Болгарія	BG	46	57	78	94	113	107	103	102	102	121	126	139	143	157	180	225	225
Швейцарська Конфедерація	CH	6 108	6 054	5 873	5 915	6 235	6 179	6 278	6 297	6 361	6 497	6 415	6 373	6 153	6 031	6051	6156	5 835
Республіка Кіпр	CY	1 744	1 838	1 962	2 125	995	1 022	1 031	1 023	970	886	868	908	940	1 033	1065	1018	1 033
Чеська республіка	CZ	405	421	442	468	494	513	554	550	545	558	562	538	521	531	545	578	588
Федеративна Республіка Німеччина	DE	1 844	1 915	1 964	1 979	2 001	2 090	2 186	2 220	2 261	2 328	2 384	2 388	2 365	2 400	2452	2619	2 657
Королівство Данія	DK	1 243	3 132	3 404	3 750	3 967	3 831	4 062	4 256	4 405	4 427	4 151	4 321	5 125	5 402	5503	5630	5 972
Республіка Естонія	EE	148	187	221	280	244	230	222	209	220	236	259	220	261	280	448	373	352
Королівство Іспанія	ES	1 040	1 087	1 179	1 197	1 286	1 305	1 215	1 281	1 209	1 182	1 170	1 187	1 345	1 337	1357	1317	1 199
Республіка Фінляндія	FI	2 494	2 699	2 813	2 819	2 947	3 002	3 446	3 337	3 636	4 016	4 232	4 359	4 016	4 065	4166	4846	4 295
Французька Республіка	FR	2 517	2 773	3 080	3 038	2 826	3 068	3 173	2 890	2 742	2 833	2 992	3 092	3 077	3 110	3206	3331	2 937
Грецька Республіка	GR	331	358	397	454	460	484	471	439	384	344	344	326	343	343	349	414	405
Республіка Хорватія	HR	208	230	256	283	303	295	290	288	285	287	272	279	282	294	324	355	349
Республіка Угорщина	HU	184	212	257	288	275	258	263	255	241	254	268	275	293	304	326	362	351
Ірландія	IE	1 968	2 369	2 929	3 363	2 265	2 067	2 797	2 489	2 374	2 947	3 012	3 376	3 248	3 686	3651	7062	-
Республіка Ісландія	IS	632	689	768	861	955	959	1 007	1 045	1 100	1 104	1 144	1 218	1 121	1 266	1229	1473	1 257
Італійська Республіка	IT	1 757	1 897	1 834	1 702	1 569	1 997	2 124	1 857	1 770	1 990	2 358	2 417	2 212	2 161	2234	2777	2 666
Республіка Латвія	LU	82	99	130	191	210	141	122	156	173	96	101	112	103	123	130	290	289
Республіка Мальта	LV	2 204	1 292	1 467	1 814	687	715	790	747	642	712	828	989	1 099	1 169	1219	1208	1 125
Королівство Нідерландів	MT	2 996	2 976	4 506	4 584	4 786	4 712	4 699	4 728	4 492	4 497	4 390	4 284	4 092	4 096	4210	4336	4 405
Королівство Норвегія	NL	1 917	2 092	2 082	2 232	2 216	2 166	2 283	2 423	2 650	2 644	2 873	2 845	2 848	2 854	3021	3279	2 978
Республіка Польща	NO	168	189	229	267	360	313	331	346	379	349	332	326	331	369	366	373	359
Португальська Республіка	PL	981	1 259	1 223	1 243	1 397	1 295	1 464	1 026	970	1 177	1 304	1 158	988	1 037	1137	1187	964
Румунія	PT	20	26	38	56	78	72	74	69	65	73	87	95	102	106	111	129	134
Королівство Швеція	RO	2 037	2 399	2 043	2 157	2 331	2 541	2 727	2 483	2 172	2 349	2 530	2 803	2 684	2 890	3090	3322	3714
Республіка Словенія	SE	515	542	592	942	1 004	1 019	1 023	987	982	941	920	936	962	1 027	1104	1163	1 182
Словацька Республіка	SI	180	181	180	185	193	377	370	374	375	401	403	365	369	393	404	408	397
Республіка Туреччина	SK	18	21	26	29	31	28	32	38	44	53	56	65	85	96	111	133	123
Великобританія	TR	3 122	3 387	3 700	4 592	3 580	3 281	3 160	3 232	3 319	3 295	3 223	3 416	3 676	4 479	5154	3955	3 709
Україна	UK	62	43	47	56	67	41	48	45	46	59	38	29	29	34	36	44	35

Джерело: складено та розраховано автором за даними [7; 8; 11].

В цілому на європейських страхових ринках впродовж всього періоду спостерігається поступове щорічне збільшення показника щільності крім 2020 року, коли в більшості країнах відбулося його незначне зменшення внаслідок економічної кризи причиненою пандемією COVID-19.

Цікава динаміка спостерігається з показником щільності в Україні (див. табл. 5). А саме різке зниження значення показника в 2005, 2009, 2014 та 2020 роках, яке співпадає з девальвацією гривні внаслідок політичних та економічних криз в країні. Також спостерігається тенденція того, що впродовж всього аналізованого періоду з 2005 року до 2020 року показник не досяг свого значення 2004 року. Це свідчить про зниження частки витрат на страхування серед населення України, навіть не зважаючи на зменшення кількості населення та збільшення розмірів зібраних страхових премій.

Складемо рейтинг країн Європи за показником щільності страхування в країнах Європи (табл. 6) відповідно:

- країні присвоюємо рейтинг 1 при значенні показника щільності більше 3 тис. євро;
- країні присвоюємо рейтинг 2, якщо значення показника щільності знаходиться в діапазоні від 1 тис. євро до 3 тис. євро;
- країні присвоюємо рейтинг 3, якщо значення показника щільності знаходиться в діапазоні від 300 євро до 1 тис. євро;
- країні присвоюємо рейтинг 4 при значенні показника менше 300 євро.

Проведений рейтинг за показником щільності в табл. 6 показує, що Україна займає останню сходинку серед європейських країн починаючи з 2014 року. Це пояснюється низьким платоспроможним попитом населення на страхові продукти, що свідчить про великі перспективи на ринку довгострокового страхування в країні (медичного страхування, страхування додаткової пенсії, змішаного страхування життя). Адже саме страхування життя займає більшу частину частки страхових премій на одну особу в країнах Європи.

Рейтинг за показником щільності страхування в країнах Європи

Рейтинг	Роки																	
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1	CH	CH	CH	CH	CH	CH	CH	CH	CH	CH	CH	CH	CH	CH	CH	IE	DK	
	UK	UK	NL	UK	NL	NL	NL	NL	NL	NL	LU	FI	DK	DK	DK	LU	CH	
		BE	UK	NL	DK	DK	LU	DK	DK	DK	NL	DK	LU	UK	UK	CH	LU	
		DK	DK	DK	UK	LU	DK	FI	LU	LU	FI	NL	NL	LU	LU	DK	NL	
			FR	IE	LU	UK	FI	UK	FI	FI	DK	LU	FI	NL	NL	FI	FI	
				FR		FR	FR	LU	UK	UK	UK	UK	UK	UK	FI	FI	NL	SE
						FI	UK				IE	IE	IE	IE	IE	IE	UK	UK
												FR	FR	FR	FR	FR	FR	
																SE	SE	
																NO	NO	
2	NL	NL	IE	BE	FI	BE	IE	FR	BE	IE	FR	NO	NO	SE	DE	IT	NO	
	BE	FR	FI	FI	FR	SE	SE	BE	FR	FR	NO	SE	SE	NO	BE	DE	FR	
	FR	FI	BE	LU	BE	NO	BE	IE	NO	NO	SE	IT	DE	DE	IT	BE	IT	
	FI	SE	LU	NO	SE	DE	NO	SE	IE	BE	BE	DE	BE	BE	AT	AT	DE	
	MT	IE	NO	SE	IE	IE	DE	NO	DE	SE	DE	BE	IT	IT	ES	IS	BE	
	SE	LU	SE	CY	NO	IT	IT	DE	SE	DE	IT	AT	AT	AT	IS	ES	AT	
	IE	NO	DE	DE	DE	AT	AT	AT	AT	AT	AT	IS	ES	ES	MT	MT	IS	
	NO	DE	CY	AT	AT	ES	PT	IT	IT	IT	PT	ES	IS	IS	PT	PT	ES	
	DE	IT	AT	MT	IT	PT	ES	ES	ES	ES	ES	PT	MT	MT	SI	SI	SI	
	LU	AT	IT	IT	PT	CY	CY	IS	IS	PT	IS			PT	CY	CY	MT	
	IT	CY	MT	PT	ES	SI	SI	PT		IS				CY			CY	
	CY	MT	PT	ES	SI		IS	CY						SI				
	AT	PT	ES															
DK	ES																	
ES																		
3	PT	IS	IS	SI	CY	IS	MT	SI	SI	SI	SI	MT	PT	CZ	CZ	CZ	PT	
	IS	SI	SI	IS	IS	MT	CZ	MT	CY	CY	CY	SI	SI	SK	EE	GR	CZ	
	SI	CZ	CZ	CZ	MT	CZ	GR	CZ	PT	MT	MT	CY	CY	PL	SK	SK	GR	
	CZ	GR	GR	GR	CZ	GR	SK	GR	MT	CZ	CZ	CZ	CZ	GR	PL	PL	SK	
	GR				GR	SK	PL	SK	CZ	SK	SK	SK	SK	HU	GR	EE	PL	
					PL	PL		PL	GR	PL	GR	PL	GR		HU	HU	EE	
					HR				PL	GR	PL	GR	PL		HR	HR	HU	
									SK									HR
4	HR	HR	HU	HU														
	HU	HU	HR	HR														
	SK	PL	PL	EE	HU	HR	HR	HR	HR	HR	HR	HR	HU					
	PL	EE	EE	PL	EE	HU	HU	HU	HU	HU	HU	HU	HR	HR				
	EE	SK	SK	LV	LV	EE	EE	EE	EE	EE	EE	EE	EE	EE			LV	
	LV	LV	LV	SK	SK	LV	LV	LV	LV	BG	BG	BG	BG	BG	BG	BG	LV	BG
	UA	BG	BG	BG	BG	BG	BG	BG	BG	BG	LV	LV	LV	LV	LV	LV	BG	RO
	BG	UA	UA	RO	RO	RO	RO	RO	RO	RO	RO	RO	RO	RO	RO	RO	TR	TR
	RO	RO	RO	UA	UA	UA	UA	UA	UA	UA	UA	TR	TR	TR	TR	TR	RO	UA
	TR	TR	TR	TR	TR	TR	TR	TR	TR	TR	UA	UA	UA	UA	UA	UA	UA	

Джерело: розраховано автором за даними [7; 8; 11].

Показник рівня страхових виплат в країнах Європи, %

Країна	Роки																
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Республіка Австрія	0,61	0,57	0,62	0,68	0,71	0,74	0,71	0,77	0,77	0,75	0,82	0,89	0,86	0,85	0,80	0,84	0,86
Королівство Бельгія	0,46	0,43	0,60	0,58	0,71	0,68	0,63	0,75	0,75	0,88	0,87	0,97	0,95	0,91	0,84	0,81	0,88
Республіка Болгарія	0,49	0,45	0,38	0,35	0,38	0,46	0,54	0,46	0,59	0,49	0,65	0,65	0,49	0,46	0,42	0,39	0,39
Швейцарська Конфедерація	1,90	1,65	1,68	1,62	0,63	0,64	0,61	0,64	0,60	0,64	0,62	0,76	0,81	0,82	0,88	1,23	0,91
Республіка Кіпр	0,47	0,44	0,41	0,40	0,53	0,56	0,56	0,55	1,15	0,69	0,82	0,53	0,54	0,54	0,57	0,56	0,52
Чеська республіка	0,50	0,43	0,43	0,44	0,46	0,48	0,48	0,52	0,57	0,59	0,62	0,59	0,63	0,61	0,63	0,61	0,54
Федеративна Республіка Німеччина	0,98	0,77	0,92	0,78	0,82	0,79	0,77	0,85	0,79	0,82	0,80	0,80	0,84	0,78	0,79	0,77	0,74
Королівство Данія	0,97	0,66	0,65	0,68	0,61	0,68	0,68	0,69	0,69	0,84	0,81	0,82	0,69	0,70	0,72	0,72	0,69
Республіка Естонія	0,41	0,46	0,44	0,50	0,47	0,47	0,45	0,61	0,56	0,56	0,70	0,58	0,60	0,58	0,61	0,56	0,59
Королівство Іспанія	0,64	0,62	0,64	0,69	0,72	0,69	0,71	0,65	0,72	0,67	0,72	0,88	0,73	0,79	0,76	0,79	0,85
Республіка Фінляндія	0,79	0,78	0,82	0,86	0,89	0,88	0,86	0,92	0,92	0,86	0,83	0,83	0,91	0,93	0,95	1,02	1,00
Французька Республіка	0,56	0,54	0,52	0,56	0,67	0,60	0,61	0,77	0,83	0,74	0,74	0,79	0,73	0,68	0,63	0,84	0,92
Грецька Республіка	0,49	0,48	0,40	0,41	0,48	0,49	0,54	0,60	0,70	0,64	0,57	0,61	0,43	0,37	0,34	0,52	0,36
Республіка Хорватія	0,63	0,59	0,62	0,59	0,58	0,61	0,58	0,59	0,58	0,51	0,50	0,53	0,54	0,56	0,55	0,57	0,63
Республіка Угорщина	0,70	0,59	0,55	0,56	0,52	0,63	0,75	0,65	0,72	0,67	0,67	0,60	0,62	0,62	0,58	0,54	0,50
Ірландія	0,86	0,72	0,81	0,81	1,09	1,21	0,84	0,93	0,97	1,12	0,33	0,36	0,36	0,36	*	*	*
Республіка Ісландія	0,82	0,79	0,75	0,70	0,77	0,86	0,69	0,65	0,69	0,72	0,70	*	*	*	*	0,75	0,75
Італійська Республіка	0,54	0,57	0,73	0,86	0,91	0,64	0,66	0,80	0,82	0,65	0,51	0,52	0,53	0,59	0,58	0,59	0,61
Князівство Ліхтенштейн	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Велике Герцогство Люксембург	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,07	0,03	0,07	0,40	0,29	0,05	0,05	0,06	0,06	0,53	0,64
Республіка Латвія	0,38	0,37	0,40	0,34	0,44	0,49	0,41	0,56	0,54	0,53	0,35	0,44	0,34	0,33	0,31	0,67	0,62
Республіка Мальта	0,22	0,25	0,24	0,28	0,29	0,33	0,37	0,35	0,43	0,54	0,54	0,50	0,51	0,50	0,52	0,65	0,77
Королівство Нідерландів	0,67	0,65	1,20	0,82	0,81	0,85	0,89	0,90	1,21	0,74	0,75	1,00	1,04	1,11	1,03	1,01	1,06
Королівство Норвегія	1,07	1,12	1,15	1,20	0,86	0,72	0,82	0,73	0,64	0,58	1,51	0,58	0,58	0,60	0,56	0,59	0,62
Республіка Польща	0,51	0,51	0,45	0,42	0,50	0,78	0,68	0,70	1,55	1,39	1,32	1,33	0,66	0,65	0,68	0,65	0,63
Португальська Республіка	0,56	0,45	0,57	0,66	0,83	0,77	0,79	1,38	1,11	0,41	0,77	0,91	1,10	0,78	0,72	0,80	1,09
Румунія	0,43	0,50	0,49	0,41	0,38	0,52	0,63	0,57	0,83	0,70	0,60	0,66	0,43	0,48	0,55	0,60	0,58
Королівство Швеція	0,58	0,59	0,50	0,45	0,34	0,31	0,30	0,62	0,69	0,68	0,65	0,82	0,86	0,85	0,82	0,75	0,71
Республіка Словенія	0,64	0,57	0,55	0,54	0,60	0,60	0,59	0,64	0,96	0,68	0,68	0,68	0,68	0,71	0,69	0,66	0,64
Словацька Республіка	0,36	0,34	0,40	0,43	0,45	0,50	0,57	0,58	1,36	1,29	1,24	0,51	0,58	0,56	0,61	0,62	0,57
Республіка Туреччина	0,62	0,70	0,65	0,59	0,61	0,70	0,63	0,60	0,58	0,45	0,49	0,53	0,45	0,47	0,49	0,47	0,40
Великобританія	0,73	0,77	0,86	0,81	1,07	1,02	1,10	1,04	1,07	1,01	0,95	0,91	0,84	0,96	0,91	0,82	0,83
Середнє значення в Європі	0,64	0,61	0,72	0,68	0,74	0,68	0,69	0,77	0,80	0,56	0,68	0,75	0,78	0,82	0,79	0,77	0,80
Україна	0,08	0,15	0,19	0,23	0,29	0,33	0,26	0,21	0,24	0,16	0,19	0,27	0,25	0,24	0,26	0,27	0,33

Примітка:* - не має даних.

Джерело: розраховано автором за даними [7; 11].

Проаналізуємо, на нашу думку, основний показник розвитку страхового ринку, розраховується як відношення обсягу виплачених страхових виплат до

обсягу зібраних страхових премій та називається показником збитковості або рівня виплат (табл. 7).

Розрахунки наведені в табл. 7 показують, що у розвинутих країнах (Швейцарія, Норвегія, Нідерланди, Ірландія, Великобританія, Португалія, Польща) рівень виплат іноді перевищує одиницю, це пояснюється виплатою страхових сум зі страхування життя в розмір яких входить інвестиційний дохід. Також необхідно враховувати, що страхові виплати з довгострокового страхування в основному відбуваються після періоду очікування, після сплати страхових внесків. Також необхідно пам'ятати, що вартість короткострокового страхування (розмір страхового платежу) набагато менше розміру страхової суми на яку підписується договір страхування, а відповідно і розміру страхового відшкодування отриманого страхувальником внаслідок нещасного випадку.

Значення показника рівня виплат в Україні за весь аналізований період є найменший та має стрибкоподібні коливання, так з 2004-2009 роки його розмір виріз з 8 % до 33 %, впродовж 2010 року він просів до 26 % та став поступово зменшувати в період 2010-2014 роки до 19 %, в 2015 році зріс до 27 %, та в період 2015-2019 роках тримався в розмірі біля 27-24 %, в 2020 зріс до 33 %.

Для зручності проведемо ранжування за показником збитковості (табл. 8) де виділимо середнє значення показника а європейських країнах за роками. Звернемо увагу та те, що максимальний середній розмір показника рівня виплат в європейських країнах був у 2018 році та становив 82 %. Мінімальне його значення становило 56 % у 2013 році.

Розрахунки наведені в табл. 8 показують, що більшість європейських страхових мають рівень виплат менше середнього його значення в Європі.

Низький рівень виплат в Україні пояснюється перевагою на ринку короткострокових видів страхування та можливістю з боку українських страховиків зменшувати розміри страхових виплат страхувальникам або взагалі відмовляти їм у страхових виплатах. Такі можливості надає їм існуюче вітчизняне законодавство щодо регулювання страхової діяльності в Україні.

Рейтинг за показником рівня страхових виплат в країнах Європи

Рейтинг	Роки																
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1.	CH	CH	CH	CH	IE	IE	UK	PT	PL	PL	NO	PL	PT	NL	NL	CH	PT
2.	NO	NO	NL	NO	UK	UK	NL	UK	SK	SK	PL	NL	NL	UK	FI	FI	NL
3.	DE	IS	NO	IT	IT	FI	FI	IE	NL	IE	SK	BE	BE	FI	UK	NL	FI
4.	DK	FI	DE	FI	FI	IS	IE	FI	CY	UK	UK	UK	FI	BE	CH	FR	FR
5.	IE	UK	UK	NL	NO	NL	NO	NL	PT	BE	BE	PT	AT	SE	BE	AT	CH
6.	IS	DE	FI	UK	PT	DE	PT	DE	UK	FI	FI	AT	SE	AT	SE	UK	BE
7.	FI	IE	IE	IE	DE	PL	DE	IT	IE	DK	AT	ES	DE	CH	AT	BE	AT
8.	UK	TR	IS	DE	NL	PT	HU	FR	SI	DE	CY	FI	UK	0,82	DE	PT	ES
9.	HU	DK	IT	IS	IS	AT	ES	AT	FI	AT	DK	SE	CH	ES	0,79	ES	UK
10.	NL	NL	0,72	ES	0,74	NO	AT	0,77	RO	NL	DE	DK	0,78	PT	ES	DE	0,80
11.	ES	ES	DK	DK	ES	TR	IS	BE	FR	FR	PT	DE	FR	DE	DK	0,77	MT
12.	0,64	0,61	TR	AT	AT	ES	0,69	NO	IT	IS	NL	FR	ES	SI	PT	IS	IS
13.	SI	HU	ES	0,68	BE	BE	DK	PL	0,80	RO	FR	CH	DK	DK	SI	SE	DE
14.	HR	SE	AT	PT	FR	DK	PL	DK	DE	CY	ES	0,75	SI	FR	PL	DK	SE
15.	TR	HR	HR	TR	CH	0,68	IT	IS	AT	SI	IS	SI	PL	PL	CZ	LV	DK
16.	AT	AT	BE	HR	TR	CH	TR	HU	BE	SE	EE	RO	CZ	HU	FR	SI	LU
17.	SE	IT	PT	BE	DK	IT	BE	ES	ES	HU	SI	BG	HU	CZ	EE	MT	SI
18.	PT	SI	SI	FR	SI	HU	RO	CH	HU	ES	0,68	GR	EE	NO	SK	PL	PL
19.	FR	FR	HU	HU	HR	HR	CH	SI	GR	IT	HU	HU	NO	IT	IT	SK	HR
20.	IT	PL	FR	SI	CY	FR	FR	SE	SE	CH	BG	CZ	SK	EE	HU	CZ	LV
21.	PL	RO	SE	EE	HU	SI	SI	EE	IS	GR	SE	EE	HR	SK	CY	RO	NO
22.	CZ	GR	RO	SE	PL	CY	HR	GR	DK	CZ	CH	NO	CY	HR	NO	NO	IT
23.	BG	EE	PL	CZ	GR	RO	SK	TR	NO	NO	CZ	CY	IT	CY	HR	IT	EE
24.	GR	BG	EE	SK	EE	SK	CY	HR	CH	EE	RO	TR	MT	MT	RO	HR	RO
25.	CY	PT	CZ	PL	CZ	GR	BG	SK	BG	0,56	GR	HR	BG	RO	MT	EE	SK
26.	BE	CY	CY	GR	SK	LV	GR	RO	HR	MT	MT	IT	TR	TR	TR	CY	CZ
27.	RO	CZ	LV	RO	LV	CZ	CZ	LV	TR	LV	IT	SK	RO	BG	BG	HU	CY
28.	EE	BE	GR	CY	BG	EE	EE	CY	CZ	HR	HR	MT	GR	GR	IE	LU	HU
29.	LV	LV	SK	BG	RO	BG	LV	CZ	EE	BG	TR	LV	IE	IE	GR	GR	TR
30.	SK	SK	BG	LV	SE	UA	MT	BG	LV	TR	LV	IE	LV	LV	LV	TR	BG
31.	MT	MT	MT	MT	MT	MT	SE	MT	MT	PT	IE	UA	UA	UA	UA	BG	GR
32.	UA	UA	UA	UA	UA	SE	UA	UA	UA	LU	LU	LU	LU	LU	LU	UA	UA
33.	LU	LU	LU	LU	LU	LU	LU	LU	LU	UA	UA						

Джерело: розраховано автором за даними [7; 11]

Проаналізуємо показник зайнятості населення який розраховується, як відношення кількості населення працюючого в страхових європейських компаніях до загальної кількості населення країни (табл. 9).

Частка населення працюючих в страхових компаніях в країнах Європи

Країна	Роки																
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Республіка Австрія	3,25	3,20	3,19	3,22	3,20	3,21	3,18	3,08	3,10	3,09	3,12	3,12	3,12	3,11	3,08	3,12	3,13
Королівство Бельгія	2,36	2,30	2,26	2,27	2,28	2,23	2,19	2,17	2,15	2,12	2,09	2,05	2,01	1,98	1,94	1,92	1,90
Республіка Болгарія	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Швейцарська Конфедерація	5,91	5,69	6,11	6,28	6,25	6,39	6,35	6,18	6,04	6,02	5,88	5,77	5,58	5,47	5,55	5,50	5,46
Республіка Кіпр	2,34	2,32	2,35	2,33	2,39	2,35	2,40	2,34	1,98	1,97	1,63	1,86	2,03	2,16	2,14	2,80	*
Чеська республіка	1,40	1,34	1,32	1,32	1,34	1,29	1,28	1,26	1,26	1,23	1,20	1,17	1,22	1,13	1,09	1,10	1,09
Федеративна Республіка Німеччина	3,74	3,71	3,63	3,55	3,47	3,66	3,65	3,74	3,75	3,74	3,63	3,64	3,60	3,54	3,52	3,50	3,49
Королівство Данія	2,63	2,60	2,63	2,94	2,97	2,99	2,90	2,90	2,84	2,74	3,03	2,92	2,83	2,38	2,36	2,48	2,92
Республіка Естонія	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,33	1,85	1,89	*
Королівство Іспанія	1,08	1,10	1,09	1,07	1,08	1,03	1,02	1,01	1,00	1,06	1,05	1,05	1,05	1,03	1,03	1,11	1,13
Республіка Фінляндія	2,14	2,00	2,01	2,02	2,04	1,98	1,96	1,99	2,01	2,07	2,00	1,77	1,74	1,75	1,76	1,78	1,78
Французька Республіка	2,22	2,29	2,27	2,26	2,27	2,30	2,28	2,27	2,27	2,25	2,22	2,21	2,19	2,19	2,20	2,20	2,21
Грецька Республіка	0,87	0,87	0,82	0,82	0,81	0,81	0,81	0,72	0,72	0,68	0,59	0,60	0,60	0,63	0,64	0,65	0,63
Республіка Хорватія	1,44	1,63	1,85	2,17	2,44	2,60	2,58	2,62	2,72	2,70	2,68	2,42	2,18	2,10	2,01	1,97	1,92
Республіка Угорщина	2,69	2,57	2,59	2,61	2,60	2,38	2,50	2,45	2,13	2,05	2,02	1,88	1,86	1,80	1,72	1,77	0,00
Ірландія	3,72	3,48	3,39	3,40	3,37	3,16	2,98	2,95	3,05	3,11	3,26	3,21	3,17	3,14	3,11	3,47	3,42
Республіка Ісландія	1,94	1,96	1,92	1,89	1,82	1,74	1,75	1,76	1,75	1,74	1,69	1,70	1,69	1,66	1,61	1,69	1,64
Італійська Республіка	0,70	0,69	0,69	0,79	0,80	0,80	0,80	0,80	0,80	0,80	0,78	0,77	0,77	0,77	0,76	0,77	0,78
Велике Герцогство Люксембург	6,53	6,60	6,76	6,81	6,96	6,94	7,09	6,98	6,88	6,94	8,08	6,76	6,76	6,80	6,79	6,66	6,53
Республіка Латвія	0,87	1,48	1,26	*	*	*	*	*	1,47	1,48	1,50	*	*	*	*	*	*
Республіка Мальта	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,81	0,00	1,85	*	*	2,55	2,59	2,50
Королівство Нідерландів	3,94	3,86	3,80	3,79	3,66	3,58	3,44	3,36	3,23	3,10	2,91	2,78	2,65	2,46	2,33	2,31	2,30
Королівство Норвегія	1,97	2,02	2,07	2,07	2,09	2,03	1,99	2,02	2,00	1,96	*	*	*	*	*	*	*
Республіка Польща	0,79	0,77	0,77	0,80	0,81	0,79	0,76	0,74	0,68	0,67	0,68	*	*	*	*	*	*
Португальська Республіка	1,13	1,13	1,10	1,07	1,07	1,07	1,06	1,06	1,06	1,06	0,89	0,91	0,91	0,91	0,86	0,99	0,99
Румунія	1,68	1,68	1,45	1,21	0,98	0,74	0,45	0,41	0,59	0,61	0,47	0,00	0,48	0,46	0,51	*	*
Королівство Швеція	2,11	2,11	2,14	2,20	2,26	2,08	2,19	2,17	2,17	2,17	2,08	2,07	2,10	2,04	2,10	2,14	2,17
Республіка Словенія	2,85	2,94	2,99	3,02	3,15	3,10	2,99	2,97	2,99	2,95	2,94	2,97	3,00	3,02	3,01	2,92	*
Словацька Республіка	1,21	1,17	1,17	1,17	1,24	1,16	1,13	1,13	1,13	1,13	1,10	0,99	1,03	1,00	1,00	1,01	0,98
Республіка Туреччина	0,18	0,19	0,20	0,21	0,23	0,26	0,23	0,23	0,24	0,24	0,25	0,25	0,25	0,25	0,25	0,24	0,24
Великобританія	3,48	2,93	2,96	2,91	2,90	2,93	1,79	1,75	1,67	1,64	1,78	1,72	1,61	1,60	1,42	1,70	1,71

Примітка:* - не має даних.

Джерело: розраховано автором на підставі [11]

Проведенні розрахунки показали, що найбільша частка населення 6 % Люксембургу працює в страховиків, найменша частка – в Туреччині 0,2 %, Польщі та Італії 0,7 %, Греції 0,6-0,8%. В більшості країн Європи 1-3 %

населення працює в страховиків. Звертаємо увагу, що це робітники, які працюють в страхових організаціях без страхових посередників.

В Україні статистика ведеться щодо зайнятих працівників у фінансовому та страховому секторі [3] разом. Таким чином, у 2017 році це становило 0,39 %, у 2018-2019 роках вона збільшилася до 0,4 %, у 2020 році – 0,41 %. Таким чином, можна припустити що в страхових компаніях працює хоча б половина, таким чином значення показників зайнятості населення в українських страхових компаніях становлять на рівні Туреччини. На нашу думку, сподіватися на розширення офісів страхових компаній в Україні недоречно, адже внаслідок карантинних обмежень та військових дій вітчизняний страховий бізнес розвивається в напрямку діджиталізації процесів страхування та проведення страхових виплат потерпілим особам.

Таким чином, систематизуючи результати проведеного порівняльного дослідження європейських страхових ринків з українським страховим ринком, можна зробити висновок, що вітчизняний страховий ринок має низький розвиток адже за показниками щільності страхування та рівня страхових виплат він знаходиться на крайній сходинці, за показником проникнення – на передостанній сходинці, тільки показник концентрації має високе значення. Така ситуація пояснюється існуючою недовірою українського населення до страхових компаній, низькою страховою грамотністю населення, незацікавленістю та неплатоспроможністю бізнесу та громадян додатково покупати страхові продукти, низьким рівнем страхових виплат на українському страховому ринку внаслідок недоброчесної діяльності страховиків. Виявлені проблеми потребують комплексного вирішення, проте євроінтеграційні процеси підвищують конкуренцію на вітчизняному страховому ринку серед страховиків, збалансують структуру страхового портфелю більшості страховиків шляхом зменшення видів неефективного обов'язкового страхування, призведуть до капіталізації та підвищення платоспроможності українських страховиків, пришвидшать розповсюдженню довгострокового страхування і таким чином більшість виявлених проблеми поступово вирішиться.

Список використаних джерел:

1. Валовий внутрішній продукт України. Державна служба статистики України. URL : <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.02.2023).
2. Директива 2009/138/ЄС (Solvency II). Ратифікована Європейською Радою 10.11.2009р. An official website of the European Union. URL: <https://eurlex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=celex:32009L0138> (дата звернення: 24.02.2023).
3. Кількість зайнятих працівників на підприємствах за видами економічної діяльності. Економічна статистика. Державна служба статистики. <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.02.2023).
4. Огляд страхового ринку України за I півріччя 2022 року. Управління нагляду за страховим ринком. НБУ. URL : <https://forinsurer.com/files/file00728.pdf> (дата звернення: 24.02.2023).
5. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. Національний банк України : веб-сайт. URL : <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates/> (дата звернення: 20.11.2022).
6. Пахненко О. М., Семенов А. Ю., Мілютіна М. О. Страховий ринок України та країн ЄС: порівняльний аналіз. *Економіка і суспільство. Мукачівський держ. університет*. 2017. Вип. 12. С. 612-617. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/12_ukr/101.pdf (дата звернення: 24.02.2023).
7. Статистика страхового ринку України. URL : <https://forinsurer.com/stat>
8. Чисельність населення України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/>
9. Шолойко А. Тенденції розвитку страхового ринку: вітчизняний та світовий аспект. *Економіка. Вісник Київського нац. університету ім. Т. Шевченка*. 2014. №3(156). С. 60-65. URL: Тенденції розвитку страхового ринку: вітчизняний та світовий аспекти | Semantic Scholar (дата звернення: 24.02.2023).
10. European Insurance in Figures 2020. 65 p. URL : <https://insuranceeurope.eu/publications/2569/european-insurance-in-figures-2020-data>(дата звернення: 24.02.2023).
11. European insurance industry database. Total insurance. DatabaseMarch2022. URL : <https://www.insuranceeurope.eu/statistics> (дата звернення: 24.02.2023).

РОЗДІЛ 3.
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ
СУБ'ЄКТІВ РИНКУ В СТРУКТУРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ЕКОНОМІКИ

3.1. Інституційне забезпечення стратегічного розвитку
авіатранспортного комплексу України та його допоміжної
інфраструктури

О. Б. Наумов
О. В. Наумова

Внаслідок невинуватеної військової агресії з боку РФ Україна відчуває суттєві проблеми практично у всіх сферах соціально-економічної системи: виробництві, торгівлі, логістиці, освіті, охороні здоров'я, фінансовій сфері тощо. Тривалість кризи залишається невизначеною, що зумовлює високий рівень економічного ризику у господарстві країни, особливо у транспортному секторі. На фоні збільшення навантаження на автомобільний та залізничний транспорт спостерігається практичне повне згорання авіаційних перевезень.

Офіційна статистика свідчить, що пасажирообіг авіаційного транспорту, що зазнав критичного падіння у 2020 р. внаслідок пандемічної кризи, у 2021 році почав відновлюватися (ріст склав 85%) (рис. 1). У січні 2022 року цей показник також продовжував покращуватися. Пасажирообіг у січні 2022 р. перевищував аналогічний показник попереднього року на 75,6%.

Рис. 1. Виконано авіаційним транспортом пасажиро-кілометрів
Складено автором на основі [1]

Аналогічна ситуація спостерігалася і з показником вантажообігу. Вантажообіг авіаційного транспорту у 2021 році зріс на 9,5%, порівняно із попереднім роком та становив 346,3 млн. ткм. У січні 2022 року показник вантажообігу зріз порівняно із аналогічним періодом 2021 р. на 68,3% і становив 68,3 млн. ткм. Цей ріст був перерваний війною в Україні, спричиненою нападом рф.

Ситуація, що склалася в українському авіатранспортному комплексі та допоміжній інфраструктурі, вимагає розробки стратегії взаємопов'язаного переходу підприємств двох секторів до нового стану та подальшого розвитку після закінчення війни.

Проблемам розвитку авіатранспортного комплексу та його допоміжної інфраструктури приділяється значна увага з боку науковців і практиків, їм присвячені науково-аналітичні статті [2-6]. Постійно розробляються та вдосконалюються документи державної політики щодо розвитку авіатранспортної галузі [7]. Втім, проблему не можна вважати вирішеною, оскільки сьогодні виникають нові нагальні питання, які потребують вирішення

для розвитку авіатранспортної системи та її інфраструктури. Нові виклики, спричинені війною, визначають необхідність формування комплексного погляду на розвиток авіатранспортної галузі та допоміжної інфраструктури.

Наше дослідження виконано на основі аналізу та узагальнення теоретичних, методичних і практичних аспектів розвитку авіатранспортної галузі. Абстрактно-логічний метод використано для формування структури стратегії розвитку галузі, узагальнення наукових положень.

Робота ґрунтується на вивченні наукових публікацій, інтернет-ресурсів, власних спостереженнях авторів.

У нашому дослідженні ми пропонуємо власне бачення концепції розвитку авіатранспортної галузі та інфраструктури забезпечення, яке може бути покладено в основу галузевих програмних документів.

Досвід реформування економіки України показав, що реформи не завжди дають належну віддачу через недостатню урегульованість проблем на державному рівні, відсутність відповідального власника, непристосованість законодавства до реалій нашого економічного та національного світогляду. Тому лише науково обґрунтований системний і послідовний підхід до економічних проблем становлення і розвитку вітчизняної економіки дозволить вийти на реальний характер проблем однієї з провідних сфер національного господарства - транспорту та його допоміжної інфраструктури, враховуючи реалії їх функціонування.

Необхідність одночасного підйому транспортного комплексу та його інфраструктури зумовлена кількома вагомими причинами:

- транспортний комплекс не може відігравати свою традиційну роль у розвитку економіки, якщо не будуть об'єднані його людські та матеріальні ресурси і не буде розроблена дієва державна політика у сфері розвитку транспорту;

- з розвитком транспортної та допоміжної інфраструктури активізуються процеси спеціалізації та диверсифікації, що забезпечить конкурентоспроможність вітчизняних транспортних послуг;

- існують сектори економіки, які не можна залишати в ізоляції. Недостатній розвиток транспортного комплексу призводить до майбутньої залежності України від іноземних перевізників.

Об'єднання зусиль транспортних компаній, їх інфраструктури та держави є основою для свободи вибору в розвитку економіки. Прискорене масштабне використання потенціалу транспортного комплексу в найближчій перспективі дозволить покращити ситуацію не тільки в його галузях, а й у галузях, які користуються транспортними послугами, особливо у зовнішньоекономічній сфері.

1. Загальна характеристика стратегії розвитку авіаційної галузі.

Розвиток авіатранспортної галузі та допоміжної інфраструктури зумовлює необхідність пошуку та реалізації нових стратегій управління компаніями та галуззю в цілому.

Концепція і стратегія розвитку авіаційної галузі має визначити шляхи вирішення проблем відродження та подальшого розвитку авіаційної транспортної системи та її інфраструктури, виходячи з нових викликів, що постали перед авіаційними підприємствами в умовах війни.

Основою успіху реформування авіатранспортного сектору має стати добре функціонуюча інфраструктурна база. Саме вона буде здійснювати зв'язок між учасниками та складовими господарського організму авіатранспортної галузі. Надійна допоміжна інфраструктура займає центральне місце в розвитку та успішному функціонуванні авіатранспортних підприємств та є необхідною умовою зростання і стабілізації економіки авіаційного транспорту.

Тому найбільш важливим на сучасному етапі розвитку авіатранспортної галузі є створення надійної інфраструктурної бази.

Все це зумовлює необхідність здійснення комплексу організаційно-правових, економічних, технічних і технологічних заходів, спрямованих як на найближчу, так і на довгострокову перспективу, які б забезпечили розвиток авіатранспортних інтегрованих структур у найтіснішому зв'язку з процесами, що

відбуваються у світовій та вітчизняній економіці, сприяли розвитку продуктивних сил країни, підвищенню соціального добробуту населення.

2. Мета і завдання стратегії.

Стратегічними цілями є такі:

- створення умов для подальшого розвитку системи авіаційного транспорту та його інфраструктури;

- поетапне здійснення інституційних реформ в авіаційному транспорті та допоміжних інфраструктурних галузях економіки шляхом удосконалення управління, розмежування функцій державного та господарського управління, розвитку конкуренції на ринку транспортних послуг;

- прискорення модернізації технічної бази авіаційного транспорту та допоміжної інфраструктури, розроблення нових підходів до інноваційної та інвестиційної політики, спрямованих на досягнення цілей Стратегії, у тому числі із залученням капіталу в усіх формах, не заборонених законодавством України;

- прискорення інтеграції підприємств принципам взаємної зацікавленості, адаптації національного законодавства до умов існування інтегрованих структур, наближення його до міжнародних стандартів, специфікацій, технічних характеристик та економічних вимог у сфері авіаційних транспортних послуг.

Основними завданнями для досягнення вказаних цілей мають бути:

- створення єдиного правового поля діяльності авіаційної галузі та інфраструктури підтримки суб'єктів господарювання з урахуванням національних та міжнародних стандартів;

- запровадження ефективної системи державного регулювання та контролю ринку транспортних послуг для забезпечення розвитку вітчизняного авіаційного транспорту;

- посилення координуючої ролі держави у розвитку інтеграції різних видів транспорту та допоміжної інфраструктури, насамперед спільного (міжнародного) значення, підвищення ефективності взаємодії з підприємствами інших галузей економіки;

- створення умов для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних авіатранспортних підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринках шляхом реалізації комплексу заходів державної підтримки українських транспортних послуг;

- ефективне функціонування національних інтегрованих структур та об'єднання в єдину систему мультитранспортного комплексу з використанням переваг географічного розташування;

- розробка та впровадження прямих і непрямих заходів державної фінансової підтримки інфраструктури повітряного транспорту відповідно до механізмів ринкової економіки;

- створення єдиного інформаційного простору транспортного комплексу на основі сучасних інформаційних та управлінських систем, розвиток баз даних;

- розвиток та активізація наукового потенціалу авіаційного транспорту, розвиток перспективної системи підготовки та перепідготовки кадрів для авіаційного транспорту та допоміжної інфраструктури;

- розроблення та реалізація соціальної політики в авіаційній галузі як складової загальної політики розвитку транспортного комплексу.

Принципами політики протекціонізму щодо авіатранспортної системи та допоміжної інфраструктури мають бути наступні:

- політика кредитної експансії та інвестування в авіатранспортний комплекс. Більш пріоритетним є фінансування процесу розвитку за рахунок внутрішніх ресурсів, тому ця політика повинна враховувати більш сприятливі умови для інвестування галузі з боку вітчизняних власників капіталу;

- створення умов для заохочення внутрішньої конкуренції в галузі, або усунення негативних наслідків відсутності конкуренції. Це є необхідною умовою розвитку галузі. Досвід протекціонізму в деяких країнах свідчить, що за відсутності конкуренції підприємства втрачають стимули до розвитку. Проте існує альтернатива створенню внутрішньої конкуренції - правові, організаційні та технологічні заходи щодо формування стимулів розвитку, які дозволять посилити позитивні процеси навіть у неконкурентному середовищі;

- поглиблення спеціалізації транспортних та допоміжних підприємств;
- підвищення рівня організації та узгодження інтересів окремих підприємств з інтересами всієї галузі та інтересами держави.

3. Основні напрями реалізації стратегії.

3.1. Удосконалення державного регулювання діяльності авіаційного транспорту та його інфраструктурного забезпечення.

Державне регулювання діяльності авіаційного транспорту та його інфраструктури має забезпечувати баланс загальнодержавних та корпоративних інтересів і ґрунтуватися на розподілі відповідальності за окремі напрями діяльності авіаційного транспорту між державою та підприємствами.

Компетенція держави:

- створення нормативно-правової бази авіаційної транспортної системи та забезпечення виконання законодавства;
- створення та утримання єдиного мультитранспортного простору в поєднанні з інфраструктурою;
- фінансування інноваційних проєктів і програм розвитку авіатранспортної галузі;
- контроль якості та безпеки транспортних послуг і дотримання високих міжнародних стандартів;
- здійснення недискримінаційних заходів щодо захисту інтересів держави та національних компаній у сфері транспортних послуг;
- сприяння залученню інвестицій в авіатранспортні об'єднання.

Основними формами державного регулювання мають бути закони України та інші нормативно-правові акти, цільові програми розвитку авіаційної галузі та інфраструктури забезпечення, механізми стандартизації та контролю. Для їх ефективної дії мають використовуватися податкові, кредитно-фінансові, митні та інші економічні важелі.

Пріоритетними напрями державного регулювання в авіатранспортному комплексі мають стати такі види діяльності, як впровадження інноваційних

технологій, комплексних інтелектуальних систем управління процесами та якістю, розвиток комунікацій.

3.2. Основними напрямками стратегії розвитку авіатransпортного комплексу та допоміжної інфраструктури повинні бути:

- дії, спрямовані на підвищення прибутковості в короткостроковій перспективі та в майбутньому;

- дії у відповідь на зміну умов у транспортному секторі (зміна податкового середовища, тарифів і правил авіаперевезень, цін на паливо тощо);

- докладання зусиль для налагодження зв'язків між транспортними, промисловими, торговельними та постачальницько-збутовими структурами;

- зусилля з інтеграції в транспортно-логістичному ланцюгу;

- запобіжні заходи проти зовнішніх загроз;

- кроки у формуванні корпоративної стратегії диверсифікації;

- підвищення якості транспортних послуг;

- дії щодо максимально можливого використання потенціалу транспортних та допоміжних підприємств;

- побудова взаємовідносин між партнерами на взаємовигідній основі;

- заходи щодо вдосконалення технології надання транспортних послуг;

- інтеграція науки в авіатransпортну галузь.

Економіка авіаційного транспорту вимагає формування усвідомленого диференційованого підходу до якості послуг з метою досягнення гармонії існуючої ресурсної бази з транспортними технологіями в контексті його подальшого розвитку. Іншими словами, з реалізацією стратегії має бути створений динамічний комплекс, що повною мірою забезпечує потреби національної економіки і суспільства.

3.3. Організаційні форми розвитку інтегрованого авіатransпортного об'єднання.

В сучасних умовах розвитку інтеграційних структур авіатransпортної галузі та її інфраструктури такий вид інтеграційної організації, як стратегічний

альянс, дозволяє найбільш ефективно вирішувати завдання досягнення стратегічних цілей розвитку вітчизняної авіатранспортної галузі.

Авіаційний транспортний альянс - це єдиний господарський комплекс, який має характер мережі, що складається з авіакомпаній, операторів аеропортів, аеродромних підприємств (ресторани та роздрібна торгівля), виробників літаків та постачальників аеронавігаційного обслуговування, науково-дослідних, проектних та інших підприємств.

Створення такого об'єднання дозволяє реалізувати переваги ефекту масштабу. Ефект масштабу інтеграції знижує так звані витрати взаємодії, до яких відносяться витрати на пошук інформації, на постійний обмін інформацією з партнерами, моніторинг дій конкурентів і вироблення на цій основі цілей, стратегії і тактики [8]. До цього додається можливість більш централізованого контролю за діяльністю структури. Інтеграція посилює синергетичний ефект при здійсненні різних видів діяльності учасників альянсу, що призводить до підвищення ефективності системи.

Збільшення масштабів господарських одиниць передбачає посилення зобов'язань перед партнерами, тому необхідно передбачити тісний взаємозв'язок між сторонами, який би уможливив взаємний контроль. Альянси між великими компаніями повинні мати тісні зв'язки у вигляді взаємного володіння акціями. Підприємства крім основної операційної діяльності користуються товарами і послугами один одного. Об'єднання за рахунок коштів підприємств, що входять до нього, може купувати інші підприємства. Але при цьому ці підприємства мають певний ступінь самостійності.

Структура авіатранспортного альянсу чітко визначається як мережа, в якій всі об'єкти, що входять до неї, знаходяться в рівних вартісно-організаційних умовах, тобто можуть укладати договори і обмінюватися цінностями (ідеями, технологіями, ноу-хау) на взаємно добровільних засадах. Колективна основа управління альянсом на рівноправних засадах зумовлена перехресним пайовим участю учасників альянсу та кооперуванням виробництва.

Структура управління альянсом залежить від розміру та структури підприємства. Створення взаємовигідної рівноправної взаємодії в авіатранспортних альянсах забезпечуватиметься шляхом створення головного диспетчерського центру або організації мережевого координатора. Відтак, на координатора покладаються операційні функції.

Стратегічні рішення має реалізовувати рада директорів альянсу, яка складається з директорів та президентів компаній і фірм. Рада сприятиме зміцненню зв'язків, обміну інформацією, визначенню сфер взаємних інтересів та шляхів їх досягнення.

Ефективно розвинутий комплекс як єдина автономна операційна система, що інтегрує і збалансовує потреби та інтереси в процесі транспортного обслуговування, спрямовуватиме альянс на розвиток обсягів і якості.

Основна роль запропонованого авіатранспортного альянсу полягає в подоланні невіграшних позицій в роботі підприємств в ринкових умовах.

Стратегічні альянси дозволяють вирішити ряд проблем:

- проблему забезпечення необхідними ресурсами;
- проблему збалансування потреб і зобов'язань між учасниками альянсу;
- формування альянсу створює умови для підвищення продуктивності праці та якості продукції;
- проблема впровадження комплексної системи управління якістю та економічного використання ресурсів;
- забезпечення галузі професійними кадрами та високий рівень зайнятості населення. Стабільна заробітна плата і високі темпи виробництва формуються за рахунок частини прибутку, що розподіляється;
- кращі фінансові можливості альянсу, які дозволяють зосередити значні ресурси на забезпеченні інвестиційної привабливості галузі.

Система управління альянсом, на наш погляд, повинна включати спеціальну структуру для координації діяльності всіх бізнес-об'єднань. Ця структура покликана надавати консультації компаніям з різноманітних операційних та управлінських питань, таких як:

- стратегія і тактика конкурентної боротьби;
- дослідження ринку;
- підготовка та експертиза бізнес-планів;
- оцінка інвестиційної та маркетингової діяльності тощо.

Принципи створення авіатранспортних альянсів:

1. Функціонування в рамках реальних ресурсів. Це означає, що альянс повинен забезпечувати не тільки кількісне співвідношення між своїми ланками, а й прагнути до дотримання специфіки використання виробничих фондів, які входять до складу альянсу. Тобто, ланки альянсу повинні максимально використовувати свої специфічні ресурси і можливості при вирішенні своїх проблем і завдань, а також проблем і завдань альянсу.

2. Економічна самостійність, що передбачає системну та економічну відповідальність за результати своєї діяльності. Економічна самостійність передбачає свободу розпорядження власними та залученими коштами суб'єктами альянсу і об'єднанням в цілому, вільний вибір виробничих зв'язків, розпорядження доходами. Весь ризик від операційної діяльності об'єднання кожний суб'єкт повинен брати на себе в частині, визначеній відповідно до принципу розподілу ризику за фінансовими можливостями учасників.

3. Відносини альянсу з партнерами будуються як звичайні ринкові відносини. Виробнича діяльність альянсу здійснюється насамперед на основі ринкових критеріїв прибутковості, ризику та ліквідності.

4. Регулювання діяльності альянсу може здійснюватися тільки непрямими методами. Рада альянсу визначає лише «правила гри» для ланок, але не має можливості прямого регулювання.

Об'єднання зусиль на основі інтеграції означає посилення зв'язків у формуванні та розвитку транспортного сектору. Україна повинна отримати максимальну вигоду від національних та регіональних переваг, тому розвиток транспортного сектору, безперечно, знаходиться в полі зору сучасної економічної політики.

Основними ідеями при розробці стратегічного бачення та місії майбутнього авіатранспортного комплексу та допоміжної інфраструктури визначено кооперацію компаній для спільного використання технічного та технологічного потенціалу, проведення спільних досліджень, обміну та гармонізації процесів, просування створених об'єднаними зусиллями послуг на ринку. Такі формування дозволять досягти синергетичного ефекту, посилити спільні можливості всіх ланок авіатранспортного комплексу України та допоміжної інфраструктури у створенні конкурентоспроможних послуг. Таке бачення визначає місію та майбутнє сектору.

Акцент в даному випадку має бути зроблений на:

- відтворення втрачених та/або відсутніх ланок в економічному ланцюгу (вертикальна інтеграція);
- політика гнучкого асортименту послуг (диверсифікація);
- підтримка та розширення інвестиційної діяльності шляхом залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій.

Сектор авіаційного транспорту має свої особливості і вимагає специфічних підходів і методів. Для розробки стратегії вертикальної інтеграції з метою створення стратегічного авіатранспортного альянсу, який би охоплював весь ланцюжок, необхідно вирішити нові конкретні завдання:

1. Визначення та сутність вертикальної інтеграції в авіатранспортній галузі як об'єктивної необхідності розвитку.
2. Обґрунтування вимог до розвитку галузі та використання технологій.
3. Обґрунтування та розробка моделей розвитку.
4. Визначення етапів розвитку авіатранспортної галузі.
5. Формування механізму реалізації програми розвитку інтегрованих структур.

Список використаних джерел

1. State Statistics Service of Ukraine. URL: <https://ukrstat.org>
2. Кириленко О.М., Новак В.О., Разумова Є.М., Мостенська Т.Л. Тенденції розвитку транспорту Авіація в Україні. *Економіка. Фінанси. Право.*, 2020. 1. 1 /2. 46-52.

3. Новак В., Марченко В., Передерій В. Наукові основи управління взаємодією транспортних компаній. *Авіатранспорт*. 2016. 1 (11). 31-36.
4. Савич О., Шкода Т. Тенденції розвитку ринку авіаційних перевезень в Україні. *Інноваційний маркетинг*, 2020. 16(2), 29-42. doi:10.21511/im.16(2).2020.03
5. Dimitriou, D., Sartzetaki, M. Assessing air transport socio-economic footprint. *Міжнародний журнал транспортної науки і техніки*, 2018 7(4), 283-290.
6. Zhavoronkova, G., Sadlovska, I., Shkoda, T., & Zhavoronkov, V. Stratehichne upravlinnia aviatransportnykh pidpryiemstv. Стратегічне управління авіатранспортними підприємствами. 2012. Київ: Кондор-Паблішинг..
7. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%> .
8. Соколенко С.І. Виробничі системи глобалізації: мережі, альянси, партнерства, кластери: український контекст. Київ: Логос, 2002. 645с.

3.2. Математичне моделювання в економіці: системи керування, керовані об'єкти і структурні схеми систем керування

О. Ю. Червак-Смерічко

Будь-який об'єкт як система у взаємодіях з іншими об'єктами середовища і, можливо, в результаті процесів, які проходять в ньому, проявляє притаманну йому *поведінку*. На реальний об'єкт впливає нескінченна кількість факторів, але далеко не всі вони істотні при моделюванні (будь-яка модель описується скінченною сукупністю величин). В системі, що відображає об'єкт, істотні зовнішні впливи відображаються входами, прикладені дії до яких характеризуються значеннями вхідних змінних. Серед зовнішніх дій важливо розрізняти *збурювальні* і *керуючі*. Збурювальні дії є наслідком неконтрольованих взаємодій, взаємного впливу об'єктів, відповідні їм вхідні змінні, як правило, є випадковими величинами. Керуючі дії спеціально призначені для того, щоб система мала ту чи іншу поведінку (якщо система динамічна) або вона перебувала у тому чи іншому усталеному виді (якщо система статична); значеннями їм відповідних змінних можна розпоряджатися і можна змінювати для зміни станів системи. В них завжди існує намір домогтися, щоб система перебувала в такому стані або її поведінка була такою, при яких досягається деяка *мета* [4].

Поведінка системи виражається в реакціях на зовнішні впливи, які приводять до зміни її станів. Вивчають, наприклад, економічну поведінку людей, поведінку математичної моделі при розрахунках на обчислювальній машині і т. д. *Стан* системи можна, з певною точністю, характеризувати значеннями сукупності величин, які визначають її поведінку; до цієї сукупності належать вхідні і вихідні величини, значення яких характеризують стани входів і виходів системи. Для того, щоб визначити стан, в якому вона може перебувати, треба визначити допустимі значення цих змінних, які задовольняють умовам (обмеженням), можливо, в заданий момент часу, якщо система динамічна.

Припустимо, для характеристики підприємства (у відповідності з поставленою задачею) істотні такі його показники: виробнича потужність p (яка на розглядуваному проміжку часу є незмінною), чисельність робітників r , розмір запасів сировини s і реальний випуск продукції c . Тут p сталий параметр, r , s - вхідні змінні, c -вихідна змінна; $r, s, c \geq 0$ - умови, яким значення цих змінних повинні задовольняти. Тоді стан відповідної системи, поведінку якої визначають величини p, r, s, c в момент t_1 характеризуються значеннями $p, r(t_1) \geq 0, s(t_1) \geq 0, c(t_1) \geq 0$, а в момент t_2 - відповідно, значеннями $p, r(t_2) \geq 0, s(t_2) \geq 0, c(t_2) \geq 0$.

Таким чином, стан системи описується вектором (або кортежем, якщо враховуються також нечислові істотні показники), який називається *портретом системи*. Система має, як правило, цілу множину *допустимих станів*, які можна порівнювати між собою [4].

Деякі зовнішні дії на систему, а саме ті, якими можна розпоряджатися, є керуючими діями. Керуючі дії, спрямовані на досягнення мети, називають *керуванням*, а сама система - *керованою системою* (або *керованим об'єктом* (КО)). Структура керованої системи зображена у вигляді «чорної скриньки» на рисунку 1; x_1, x_2, \dots, x_n - керуючі змінні, z_1, z_2, \dots, z_r - збурюючі змінні, y_1, y_2, \dots, y_m - вихідні змінні. В окремих випадках деякі з цих змінних можуть бути відсутні. Зрозуміло, керована система повинна мати принаймні одну керуючу змінну, так як керування описується за допомогою значень керуючих змінних: відсутність керуючих змінних означає некерованість системи. Формально, керована система може не мати вихідних змінних, точніше, дослідником вони можуть не вводитися явно для описання системи, якщо результат керування очевидний. Інколи, результат керування виражається умовами, закладеними в моделі, яким повинні задовольняти допустимі значення керуючих змінних (які можуть виконувати одноразово і функції вихідних змінних). Вивчати керовану систему стає можливим, якщо існує відповідна математична модель, на основі якої можуть розв'язуватися різні задачі, зокрема, задачі вибору керувань. *Де немає вибору, там немає і не може бути керування*. Для розв'язування цих задач

важливе значення має теорія вибору, або теорія прийняття рішень, зокрема, дослідження операцій, теорія і методи оптимізації [1], [4].

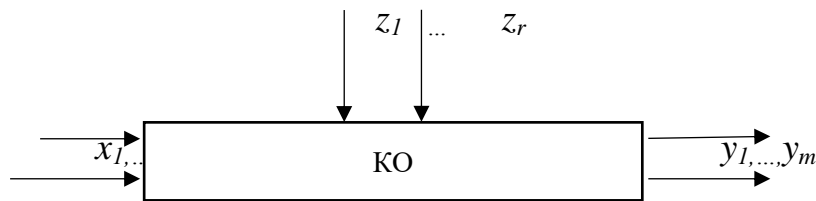

Рис. 1. «Чорна скринька»

Джерело: [4].

Керування може відбуватися, якщо існує деякий орган, який в разі потреби або систематично виробляє керуючі дії (визначає значення керуючих змінних). Такий керуючий орган називається *керуючою системою*. Зрозуміло, керуюча система не може існувати сама по собі. Повинна бути керована система, на зміну станів якої спрямовані керуючі дії. Звичним є висловлювання «*A* керує *B*», яке означає, що *A* виконує дії, спрямовані на *B*, такі, щоб досягалася певна мета. Отже, *A* має у відношенні з *B* *функції керування*. (Слово функція, яке походить від латинського *functio* - виконання, використовується в значеннях обов'язок, призначення, коло діяльності.)

Поняття керування не формалізовано настільки, щоб можна було дати йому точне і достатньо широке визначення, однак, зрозумілим є, що воно означає функції системи. Тому, застосовуючи це поняття до будь-якої системи, треба визначатися у тому, які функції цієї системи доцільно віднести до функцій керування, а які - ні. На даному етапі розвитку науки про керування деякі з цих функцій стали типовими (як і в моделюванні взагалі, деякі з моделей стали типовими моделями).

Системи, в яких реалізуються функції керування, називаються *системами керування*, вони утворюють окремий клас систем. За визначенням, в кожній з них виділяються дві підсистеми: *керуюча* (КС) і *керована* (яка є керованим об'єктом). Керуюча підсистема здійснює функції керування,

керована є його об'єктом. Поділ системи керування на керуючу і керовану підсистеми не завжди можна здійснити однозначно. Формального способу визначення меж цих підсистем поки не існує. Практично ця задача розв'язується завдяки вже існуючим системам керування, межі яких більше або менше чітко визначені. Але при різних реорганізація або при бажанні дуже точно визначити ці межі такі труднощі виникають. Частіше їх вирішують неформальними методами. Система керування може містити в своєму складі й інші системи керування. Якщо керування здійснюється свідомо, то керуюча підсистема створюється суб'єктом керування, тобто людиною, яка визначає також мету керування.

Описаний підхід є занадто загальним. Керованим об'єктом може бути живий організм або деяка його частина, технологічний процес або підприємство, ракета або військовий підрозділ, тобто будь-який об'єкт [3].

Керовані системи, як правило, являються *динамічними системами*. Їх стан, властивості і характеристики змінюються в часі. Навіть якщо керована система є статичною на розглядуваному проміжку часу, то її, формально, можна вважати динамічною системою, яка в кожен момент часу розглядуваного проміжку перебуває в одному і тому стані з незмінними властивостями і характеристиками. Отже, керуюча система повинна враховувати динамічність керованого об'єкту. Під впливом керуючих дій змінюється стан керованої системи. Зміни ці полягають в тому, що приймають нові значення змінні, які характеризують поведінку цієї системи. (Якщо система статична, то значення цих змінних на розглядуваному проміжку часу вважаються сталими.) Серед цих змінних майже завжди можливо виділити деяке число незалежних одна від одної змінних, які достатньо повно характеризують систему з точки зору тієї задачі, яка розв'язується на її основі. Залежні змінні, якщо вони існують, завжди можна виразити через незалежні. Поставивши у відповідність кожній незалежній змінній координатну вісь деякого багатовимірного простору, одержимо так званий *простір станів*. Будь-який стан системи зображується в цьому просторі деякою точкою. Та частина

простору станів, координати точок якої задовольняють умовам (обмеженням), які містяться в моделі керованої системи, складає *множину допустимих станів*. Зміні станів системи відповідає переміщення зображуваної точки в просторі станів. У відповідності з тим, змінюються змінні системи неперервно або дискретно, простір станів може бути неперервним або дискретним. Можливі й такі простори станів, в яких одні координати являються неперервними, а інші - дискретними.

У теорії керування (математичній дисципліні) керована система як «чорна скринька» має вигляд, зображений на рисунку 1. Вихідні змінні $y = (y_1, y_2, \dots, y_m) \in$ точкою *фазового простору*, а векторні вхідні змінні $x = (x_1, x_2, \dots, x_m)$ і $z = (z_1, z_2, \dots, z_r)$ - відповідно керуючою і збурювальною змінними. Переміщення (рух) керованого об'єкту (КО), який починається в момент час t_0 із стану $y_0 = y(t_0)$ і який розглядають при $t > t_0$, відбувається під дією керування $x(t) = (x_1(t), x_2(t), \dots, x_m(t))$ і збурення $z(t) = (z_1(t), z_2(t), \dots, z_r(t))$. Цей рух полягає в тому, що фазова точка $y(t) = (y_1(t), y_2(t), \dots, y_m(t))$, яка зображає стан КО в момент t , з часом переміщується, описуючи у фазовому просторі якусь лінію, яка виходить з точки y_0 . Цю лінію називають *фазовою траєкторією*. Кожному фіксованому керуванню $x(t)$ і збуренню $z(t), t_0 < t < T$, відповідає єдина фазова траєкторія. (T - кінцевий момент часу). *Множині допустимих керувань $x(t)$ і збурень $z(t)$ - відповідає множина допустимих фазових траєкторій*. Вибираючи те чи інше керування, можна змінювати фазову траєкторію, тобто здійснювати процес керування.

Вивчати керований об'єкт стає можливим, якщо існує математична модель його поведінки (у випадку, коли об'єкт динамічний). Для досить великого класу керованих об'єктів справджується, наприклад, припущення, що зміни в керованому об'єкті, які їх виражають похідною вектору стану -

$$\frac{dy(t)}{dt} = \left(\frac{dy_1(t)}{dt}, \frac{dy_2(t)}{dt}, \dots, \frac{dy_m(t)}{dt} \right) \text{ (швидкість), залежить лише від його}$$

стану $y(t)$, керування $x(t)$ і збурення $z(t)$ у певний момент часу t і не залежить

від його передісторії. Це приводить до описування керованого об'єкту звичайними диференціальними рівняннями:

$$\frac{dy_i(t)}{dt} = g_i(y(t), x(t), z(t), t), i = 1, 2, \dots, m \quad (1)$$

$$y_i(t_0) = y_{i0}, i = 1, 2, \dots, m$$

або, у векторній формі,

$$\frac{dy(t)}{dt} = g(y(t), x(t), z(t), t), i = 1, 2, \dots, m \quad (1')$$

$$y(t_0) = y_0$$

розв'язки якого вивчаються в теорії керування.

Залежно від властивостей збурення $z(t)$ керовані об'єкти, отже, й відповідні системи керування, класифікуються як *детерміновані* об'єкти або *стохастичні*. Керований об'єкт вважають *детермінованим*, якщо збурення $z(t)$ є детермінованою функцією часу, тобто такою функцією, значення якої наперед можна точно визначити на всьому проміжку часу t . При цьому диференціальні рівняння (1), або (1'), можна переписати у вигляді

$$\frac{dy(t)}{dt} = \bar{g}(y(t), x(t), t) \quad (2)$$

$$y(t_0) = y_0$$

де $\bar{g}(y(t), x(t), t) = g(y(t), x(t), z(t), t)$, бо $z(t)$ відома функція на цьому проміжку. А коли збурення $z(t)$ є випадковою функцією часу, керований об'єкт називають *стохастичним*. При цьому, наприклад, рівняння (2) є *стохастичним* рівнянням.

Як правило, на керування x накладають деякі обмеження. В загальному випадку вони полягають у тому, що в кожний момент часу вектор $x(t)$ має належати якійсь множині X , яка є множиною простору R^n . Мета керування може виражатися, наприклад, в наступному. Нехай, крім того, що задана початкова точка $y(t_0) = y_0$ фазового простору R^n , задана також кінцева точка

$y(T) = y_T$, в якій бажано, щоб перебував об'єкт в момент часу T . Треба обрати керування $x(t)$, таке, що $x(t) \in X$ для всіх $t_0 \leq t \leq T$, і траєкторія руху об'єкту, що є розв'язком системи диференціальних рівнянь (1), потрапляє в момент часу T в точку y_T . Ця мета може бути досягнута різними способами: в загальному, існує ціла множина допустимих траєкторій, які проходять через точки y_0 і y_T , і відповідних їм керувань. Тому, з-поміж цих керувань доцільно вибрати, в тому чи іншому розумінні, *оптимальне керування*; допустима траєкторія, яка відповідає оптимальному керуванню називається *оптимальною траєкторією*.

Динамічна система може мати складну поведінку, однак деякі її властивості можуть залишатися при цьому незмінними. Простим випадком є рівновага, тобто такий стан системи, в якому вона залишається як завгодно довго, якщо відсутні збурювальні дії. Так, якщо в момент часу T стан системи характеризується значеннями змінних $v_1(t), v_2(t), \dots, v_p(t)$, які змінюються в часі згідно з системою диференціальних рівнянь:

$$\frac{dv_i(t)}{dt} = f_i(v_1(t), v_2(t), \dots, v_p(t)) \quad (3)$$

$$v_i(t) = v_i, i = 1, 2, \dots, p,$$

то станом рівноваги називається така сукупність значень a_1, a_2, \dots, a_p цих змінних, що $f_i(a_1, a_2, \dots, a_p) = 0, i = 1, 2, \dots, p$.

Ці значення визначаються розв'язком системи (3), які складають точку в просторі R^n . При відсутності збурення система залишається в стані $v_i = a_i, i = 1, 2, \dots, p$, якщо вона знаходиться в ньому в початковий момент. Стан рівноваги може бути *стійким* або *нестійким*.

Пояснимо це на прикладі системи устанавлення цін на ринку, у якої є і стійкий і нестійкий стани рівноваги. Розглянемо попит і пропозицію на деякий товар на ринку, які, зрозуміло, являються функціями його ціни $c = c(t)$. Нехай $d = d(c)$ - функція попиту, $s = s(c)$ - функція пропозиції. Припустимо, що графіки цих функцій мають вигляд, зображений на рисунку 2, а швидкість

зміни ціни прямо пропорційна різниці між попитом і пропозицією:

$$\frac{dc(t)}{dt} = k(d(c) - s(c)) \quad (4)$$

Де k - коефіцієнт, який показує, наскільки зросте ціна на товар за одиницю часу, якщо різниця між попитом і пропозицією буде дорівнювати одиниці, у вибраній системі виміру.

Зрозуміло, що коефіцієнт k повинен бути додатним ($k > 0$). Зрозумілим є також пониження попиту на товар при підвищенні ціни (див. рисунок 2).

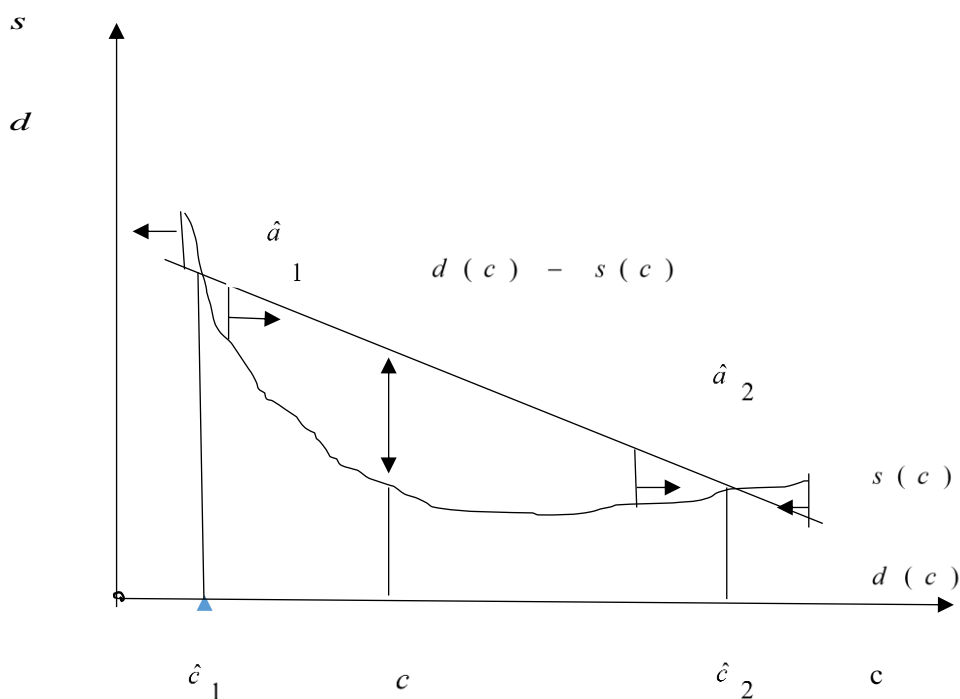

Рис. 2. Функції попиту і пропозиції

Джерело: побудовано автором

Що стосується динаміки пропозиції, то існує ціна c , збільшення якої до цього значення c призводить до пониження пропозиції, а при подальшому її підвищенні пропозиція зростає.

З цього рисунку видно, що розглядувана система має два рівноважні стани, зображені точками \hat{a}_1, \hat{a}_2 , гак як в цих точках попит рівний пропозиції ($d(\hat{c}_1) = s(\hat{c}_1), d(\hat{c}_2) = s(\hat{c}_2)$) і ціна товару, диференціальному рівнянню (4) не

змінюється $\left(\frac{dc}{dt} = k(d(\hat{c}_1) - s(\hat{c}_1)) = k(d(\hat{c}_2) - s(\hat{c}_2)) = 0\right)$.

Для аналізу стійкості станів рівноваги, вивчимо, як буде змінюватися ціна після випадкового її малого відхилення від рівноважних значень \hat{c}_1, \hat{c}_2 . На рисунку 2 видно, що в точці a_2 відхиленню ціни c від значення \hat{c}_2 вліво (тобто її зменшенню) відповідає додатна різниця $d(c) - s(c)$, яка (згідно рівнянню (4)) викликає збільшення ціни, повертаючи її до стану рівноваги, а відхиленню ціни c від значення \hat{c}_2 , вправо (тобто її збільшенню) відповідає від'ємна різниця $d(c) - s(c)$, яка (згідно рівнянню (4)) викликає зменшення ціни, повертаючи її також до стану рівноваги. Отже, точка a_2 зображає стан стійкої рівноваги системи. В точці a_1 навпаки, будь-яке відхилення ціни від значення \hat{c}_1 , вліво чи вправо, викликає її подальшу зміну в тому ж напрямі. Наприклад, відхилення ціни c від значення \hat{c}_1 , вліво (тобто її зменшенню) відповідає від'ємна різниця $d(c) - s(c)$, яка (згідно рівнянню (4)) викликає її подальше зменшення. Отже, стан рівноваги системи в точці a_1 є нестійким [3].

В якості прикладу статичного керованого об'єкту розглянемо систему організації перевезень деякої однорідної продукції з m місць, де знаходяться склади по її зберіганню, до n пунктів, де знаходяться споживачі цієї продукції (тобто, розглядається відома транспортна проблема планування перевозок). В кожен з цих пунктів продукція може завозитись з кожного складу і в будь-якій допустимій кількості одиниць (i - номер складу, із якого вивозиться продукція в цій кількості, а j - номер пункту, в який вона завозиться, $x_{ij} \geq 0$).

Вважається, що на початок перевезень на кожному i -му складі ($i = 1, 2, \dots, m$) є в наявності x_i одиниць продукції і в процесі перевезень запаси не поповнюються, отже, значення змінних x_i є сталими числами на протязі певного проміжку часу, тобто вони є вхідними параметрами системи. Всі ці наявні запаси повинні бути вивезені, причому, потреби в кожному пункті споживання невизначені, тобто в j -й пункт ($j = 1, 2, \dots, n$) може завозитись продукція в будь-якій допустимій кількості y_j ($y_j \geq 0$; якщо $y_j = 0$, то це

означає, що продукція в цей пункт не завозиться). Таким чином, математична модель системи є системою співвідношень

$$x_i = \sum_{j=1}^n x_{ij}, i = 1, 2, \dots, m \quad (5)$$

$$\sum_{i=1}^m x_{ij} = y_j, j = 1, 2, \dots, n \quad (6)$$

$$x_{ij} \geq 0, i = 1, 2, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n \quad (7)$$

Кожному набору значень параметрів $x_i = a_i, i = 1, 2, \dots, m$, залежно від вибраного набору значень змінних $x_{ij}, i = 1, 2, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n$, які задовольняють умовам (7), відповідає набір значень змінних $y_j, j = 1, 2, \dots, n$. Невід'ємність значень змінної x_{ij} впливає з того, що вона виражає об'єм перевезень (кількість продукції). Отже, $x_{ij}, i = 1, 2, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n$ - керуючі змінні, а $y_j, j = 1, 2, \dots, n$ - вихідні змінні. Рівності (5) виражають мету, так як, за умовою, запаси продукції кожного складу повинні бути вивезені. (Відносність цієї мети очевидна: якщо цю умову зняти, що приведе до заміни рівностей (5) нерівностями:

$$x_i \geq \sum_{j=1}^n x_{ij}, i = 1, 2, \dots, m \quad (8)$$

то для моделі, яка описується співвідношеннями (6)-(8), хтось може сформулювати іншу мету). Зрозуміло, існує ціла множина допустимих керувань (наборів значень змінних x_{ij} , які задовольняють обмеженням (5) і (7), за допомогою яких досягається ця мета. Тому, наприклад, якщо відомі ціни перевозок між складами і пунктами споживання $c_{ij}, i = 1, 2, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n$, то можна розглядати оптимізаційну модель, приєднавши до цієї моделі умови мінімізації сумарної вартості перевезень, яка виражається функцією

$$z = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n c_{ij} x_{ij}.$$

Керування, обране на основі цієї оптимізаційної моделі (тобто розв'язавши одержану задачу лінійного програмування), називається

оптимальним керуванням (оптимальним рішенням, оптимальним планом перевезень), при якому досягається переслідувана мета і сумарна вартість перевезень є найменшою.

Керований об'єкт і приєднана до нього керуюча система утворюють *систему керування*. Для цього між керуючою і керованою системою необхідні канали зв'язку по яких повинна передаватися *керуюча інформація (керуючі дії)* і інформація про стан керованої системи. В деяких випадках канал зв'язку для передачі інформації про стан керованої системи відсутній. Властивості систем керування істотно залежать від того, які джерела інформації використовуються в керуючій системі для формування керуючої інформації.

Розглянемо спочатку системи, в яких інформація Φ , яка одержується керуючою системою, не включає повідомлень про стан у керованого об'єкту (КО), при цьому, в цю інформацію може входити програма послідовності змін керуючих дій $x_0(t)$ або відомості про збурення $z(t)$. В останньому випадку для формування керуючої інформації в керуючій системі повинні міститися дані про те, яким повинно бути значення x для кожного z , щоб досягти мети [3].

Нехай, наприклад, для системи опалення основною збурювальною дією є температура зовнішнього повітря Q_z , і мета керування полягає в тому, щоб підтримувати температуру Q_y в опалювальних приміщеннях близькою до заданої температури Q_0 . Це може бути досягнуто, наївно, шляхом встановлення температури Q_x води в системі опалення. Отже, характерним для цієї системи керування температурою є те, що для формування керуючих дій не використовуються дані про керовану величину – температуру Q_y в опалювальних приміщеннях.

Принагідно, слід визнати, що дуже часто наші представлення про керування наївні, примітивні, їм властиве майже фатальне представлення про причинність. Керування більшої людей (як це не скорботно для розвиненого суспільства) представляється предметом грубого примусу. Так, наприклад, вважають, що поліцейський, який регулює вуличний рух, здійснює

«керування». Але насправді він просто намагається прийняти відповідальне рішення, маючи явно недостатню інформацію і принципово використовуючи метод примусу (бо він легалізований законодавством). Водії філософськи покійно сприймають все, що відбувається, вважаючи, що такі риси сучасного життя. Вони вірять в те, що ними «керують». Таке враження, можливо, створюється тому, що люди бачать одягнутих в офіційну форму чиновників, які віддають розпорядження. У цьому прикладі, та йому подібних, неможливо виявити навіть віддалені риси, властиві керуванню, яке здійснюється в природі.

Системи, в яких для формування керуючих дій не використовується інформація про значення керованих величин, які визначають поведінку керованого об'єкту, називають *розімкненими системами керування*. Структура такої системи керування зображена на рисунку 3.

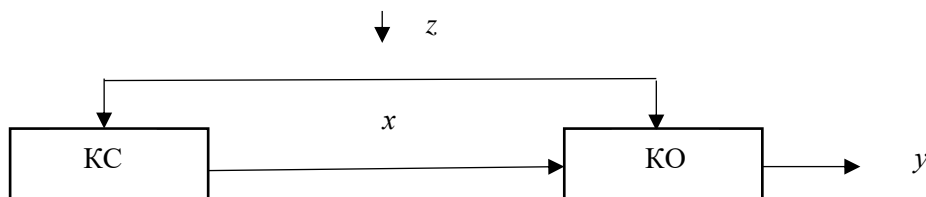

Рис. 3. Розімкнена система керування

Джерело: побудовано автором

Системи, в яких для формування керуючих дій використовується інформація про значення керованих величин, які визначають поведінку керованого об'єкту, називають *замкнутими системами керування*. Структура замкнутої системи керування зображена на рисунку 4.

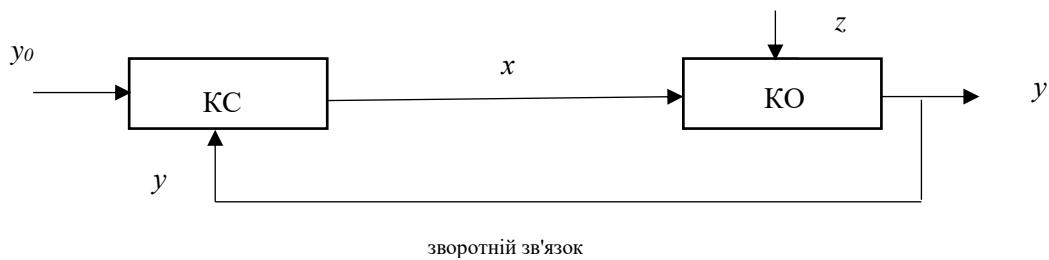

Рис. 4. Замкнута система керування

Джерело: побудовано автором

Керуюча інформація формується на основі інформації про відхилення керованої величини y від її заданого значення y_0 . Наприклад, можна організувати керування системою опалення, зобов'язавши персонал підвищувати температуру води Q в опалювальній системі, якщо температура Q_y в опалювальних приміщеннях нижча заданого значення Q_0 або понижувати її, в супротивному. Інформація про значення керованої величини y передається в керуючу систему по *зворотному зв'язку*. Зв'язок, по якому передається керуюча інформація в напрямку від керуючої системи до керованого об'єкту, називається *прямим зв'язком*. Прямий і зворотній зв'язки утворюють в ланцюгу передачі інформації замкнутий контур, від чого походить і назва «замкнута система».

Зворотній зв'язок допомагає зрозуміти багато явищ, що проходять в системах керування різної природи. Його можна виявити при вивченні процесів, які протікають в живих організмах, економічних і адміністративних структурах, системах автоматичного регулювання. Принцип зворотного зв'язку як фундаментальний принцип лежить в основі будь-якого керування.

Сам вираз «зворотній зв'язок», а точніше, вкладений в нього зміст, зрозуміти не важко. Але, по деякій причині, ще не навчилися добре використовувати його в будь-якій цілеспрямованій діяльності, зокрема, зворотній зв'язок не на належному рівні застосовується в економічних, соціальних і промислових системах керування. Звідси можна зробити висновок, що в ідеї зворотного зв'язку прихована певна складність, яка є

перепорою для його розуміння більшістю людей.

Зворотний зв'язок широко застосовується в техніці при вирішенні різних інженерних проблем. Між технічними і всіма іншими застосуваннями зворотного зв'язку ще існує достатньо великий розрив, наявність якого важко пояснити. Однак, перехід від техніки в інші області, насправді, не представляє складну проблему [4].

Список використаних джерел

1. Червак Ю. Ю. Оптимізація. Непокращуваний вибір. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2002. 311 с.
2. Червак О.Ю. Теорія оптимального вибору. Підкритерії паретівської згортки критеріїв. *Науковий вісник УжНУ, серія «Економіка»*, 2010. Вип. 30. С. 28-30.
3. Зацеркляний М.М., Мельников О.Ф. Основи економічної кібернетики: Навч. посібник. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги»», 2008. 392 с.
4. Червак Ю.Ю. Червак О.Ю. Математичне моделювання в економіці. *Науковий вісник УжНУ. Керування і прийняття рішень*. 2003. Вип. 3. С. 27.

3.3. Теоретичні аспекти ефективного управління відновленням транспортної інфраструктури аграрного сектору України на засадах сталого розвитку в контексті євроінтеграційних процесів

О.М. Федорчук

Посилення сучасних викликів у частині військового конфлікту в Україні, загрози пандемії, негативного впливу кліматичних змін зумовлює підвищення впливу обмеженості традиційних виробничих ресурсів та актуалізує проблеми забезпечення стійкого розвитку вітчизняного аграрного сектору на основі поширення підвищення ефективності управління інфраструктурою, екологізації і дотримання принципів сталого розвитку бізнесу.

Трансформаційні процеси в умовах сьогодення посилюють необхідність чіткої ідентифікації наявності розвиненої транспортної інфраструктури аграрного сектору як однієї з найважливіших складових оновлення конкурентних переваг, забезпечення оптимальних умов праці для розширеного відтворення людського потенціалу працівників, генерування доданої вартості та підвищення загальної вартості аграрного сектору.

В свою чергу євроінтеграція є головним і незмінним зовнішньополітичним мейнстрімом України, а подальші розбудова та поглиблення взаємовідносин між Україною та ЄС здійснюються на принципах політичної асоціації, добросусідства, правової та економічної інтеграції.

Транспортні мережі в аграрного сектору та ефективне управління ними та їх відновленням під час та після війни відіграють ключову роль у поліпшенні якості життя громадян країни та у зростанні можливостей розвитку промисловості.

Отже однією з ключових сфер співпраці між Україною та ЄС є розвиток транспортної інфраструктури особливо аграрного сектору бо насамперед це є важливою передумовою продовольчої безпеки.

Вважаємо, що розвиток держави напряму залежить від того, наскільки ефективно вона здійснює управління в різних сферах. Насамперед це стосується

транспортної інфраструктури аграрного сектору. Сьогодні світові тенденції диктують постійне вдосконалення управління транспортною інфраструктурою, зокрема залучення інвестицій. Стан і рівень розвитку транспортної інфраструктури є одним із найбільш вагомих факторів соціально-економічного розвитку як країн – членів Європейського Союзу, так і України.

Україні конче необхідно інтегруватися у європейську та світову економіку, враховуючи знання країн, які вже пройшли через реформування цього сектору економіки. Розвиток національної економіки супроводжується безперервними різномасштабними трансформаціями щодо розуміння систем ефективного управління аграрним сектором та його транспортної інфраструктурою, аналізу яких присвячено багато наукових досліджень.

Аналіз наукових підходів та узагальнення різноманіття визначень сутності «управління», дозволяє зазначити, що більшість вчених вважають, що ефективне управління відбувається тоді, коли виникають зовнішні управлінські відносини, коли вступають в дію міжфункціональні та міжсистемні зв'язки. Ці відносини поширюються на контакти на мікрорівні комунікації, на макрорівні або на рівні різних інституцій. У цьому випадку виникає необхідність диференціювати змістовне використання термінів "управління" та "менеджмент". З нашої точки зору, під категорією "управління" слід розуміти реалізацію всіх управлінських завдань, які входять до рамок внутрішньої реалізації, до категорії "менеджмент" - вихід на управлінські рівні, які потребують формування відповідного бізнесу, управлінські зв'язки зовнішнього мікро- та макрорівня охоплення із залученням до їх реалізації різних систем і технологій [8].

Ефективність процесу управління дає можливість отримати вищі показники, що характеризують господарську діяльність компанії, зміцнює її конкурентні позиції, ґрунтується на знаннях і компетентності менеджерів і залежить насамперед від принципів, на яких він здійснюється.

Розвиток суспільства та різноманітні теорії ефективного управління інфраструктури аграрного сектору в т.ч. транспортної його складової сьогодні демонструють використання не окремих теорій, а комплексних систем

управління. Проблема пошуку методів і форм ефективного управління бізнесом давно переслідує багато поколінь дослідників. Однак вирішення цієї проблеми полягало не в уточненні з точки зору міждисциплінарних і міжгалузевих досліджень, а в розширенні сфери управлінських досліджень і вдосконаленні їх методології та технології в кожній галузі знань. Основою дослідження є етапи розвитку суспільства, еволюція теорії управління бізнесом, сформованої в рамках відомих шкіл теорії управління, пояснення сутності економічних моделей розвитку бізнесу в розумінні дисциплін економічної теорії.

Переосмислити та сформуванати новий погляд на функціонування інфраструктури аграрних підприємств сьогодні можна не лише вивчаючи процеси розвитку та управління, а взагалі через призму всіх життєвих процесів, аналізуючи різні суспільні періоди, які широко досліджуються науковцями, а саме: доіндустріальний період, індустріальний період, постіндустріальний період (теорія інформаційного суспільства, теорія суспільства знань).

Доіндустріальний період, який більше асоціюється з ручною працею, характеризувався низькою часткою інтелектуальної власності (знань, досвіду) у структурі ВВП, де домінували переважно трудові та матеріальні ресурси. Розвиток підприємств йшов екстенсивним шляхом, тобто через формування різноманітних ремесел і використання простої ручної праці, невеликої кількості робітників, розширення посівних площ і незначного підвищення продуктивності за рахунок використання природних сил, а не вдосконалення технологій.

В індустріальний період відбувається інтенсивний розвиток завдяки швидкому зростанню продуктивності праці, пов'язаному з будівництвом великих підприємств і впровадженням знань (у вигляді досвіду і професіоналізму робітників, наукових методів організації праці). Застосування знань до організації праці, запропоноване Тейлором, дозволило протягом кількох років збільшити продуктивність праці щорічно на 3,5 - 4%, відбулося виділення фінансового капіталу з підприємств, що, в свою чергу, розширило джерела фінансування [4].

Постіндустріальний період можна охарактеризувати як надінтенсивний розвиток, що зумовлено активним маркетингом знань у формі нематеріальних активів (НМА), інтелектуальної власності (ІВ), використанням існуючих виробничих площ за рахунок впровадження автоматизованого виробництва. Знання розглядаються у двох напрямках: як самостійний продукт і як складова традиційних товарів і послуг. Впровадження інформаційних технологій в комерцію дозволяє знизити виробничі витрати і збільшити обсяги виробництва, а компанії стають більш складними з точки зору управління, оскільки вони поєднують операції на різних ринках з незалежною складністю і динамікою.

Основними відмінностями на постіндустріальному етапі розвитку суспільства є: висунення на перший план нематеріальних складових, таких як інформація, знання, що трансформуються в патенти, ліцензії, ноу-хау; особливості структури ВВП, в якій має домінувати сфера послуг, при найбільш розвиненому матеріальному виробництві; людина та її інтелектуальний капітал, який має здатність генерувати та впроваджувати нові знання в реальність;

Головною особливістю теорії менеджменту є її зосередженість на управлінських процесах всередині підприємства, в той час як саме підприємство, його оточення, залишається поза увагою.

Концепція наукового менеджменту дозволила вченим побачити, що методи і підходи, які використовуються в науці і техніці, можуть бути ефективно застосовані на практиці для досягнення корпоративних цілей. Однак головним недоліком теорії наукового менеджменту було те, що ця група вчених зосередилася на лінійному, однофункціональному напрямку, підвищуючи ефективність на рівні, нижчому за управлінський.

Таку закономірність можна пояснити тим, що розгляд процесів управління бізнесом у доіндустріальний та індустріальний періоди визначав акцент на матеріально-технічній складовій, в основі якої лежав взаємозв'язок між людиною та результатами науково-технічного прогресу в досягненні цілей компанії. У період індустріалізації відбулася зміна акценту на соціальну складову, яка зосереджувалася на ролі людини і базувалася на аспектах соціальної взаємодії.

Інтенсивний розвиток суспільства, комп'ютеризація постіндустріальних процесів та новий інформаційний період сприяли появі інформаційної складової, в якій завдяки використанню інформації та знань цілі підприємства досягаються через безперервний процес взаємопов'язаних дій, елементів, ситуацій.

Безперервні трансформаційні процеси дали поштовх до інтеграції теорій різних управлінських шкіл та теорій фірми в управлінські підходи, які, використовуючи еволюційно набутий управлінський інструментарій, дозволяють будувати управлінські процеси в компаніях. Розвиток стратегічного та корпоративного управління призвів до появи нових підходів до управління, які сьогодні, трансформуючись до нових умов, переростають у нові уявлення про форми управління, що потребують поглибленого аналізу.

Таким чином, теорія корпоративного управління є багатогранною та суперечливою. Вона вимагає симбіотичного підходу в кожній окремій управлінській ситуації. Працюючи з об'єктами, з якими сьогодні зіткнулася теорія управління, напевно, не варто сподіватися на використання традиційних управлінських методів і підходів. Проблема полягає в самому описі унікального об'єкта управління, врахуванні в цьому описі не тільки його специфічної структури і функціонування, а й людської поведінки, можливості об'єкта еволюціонувати в часі. Необхідно створити такий підхід, який на єдиній основі давав би можливість описати і об'єкт управління, і його функціонування, і процедуру управління ним. Як правило, пошук таких інтелектуальних інструментів змушує фахівців виходити за вузькоспеціалізовані рамки.

Ще раз зазначимо, що аграрний сектор є єдиним цілим лише в тому випадку, якщо його розглядати як систему, тобто з точки зору сукупності багаторівневих підсистем, які перебувають у безперервному взаємозв'язку одна з одною. Тому необхідно підходити до сільського господарства як до складного утворення, розглядаючи його в системному аспекті. Водночас сільське господарство є частиною більшої системи (галузі, регіональної економіки, країни в цілому). Розглядаючи аграрне підприємство як базис аграрного сектору з точки зору системного підходу, слід констатувати, що такий тип господарства

бере участь у трьох процесах: отримання ресурсів із зовнішнього середовища (вхід); перетворення ресурсів у продукт; передача продукту в навколишнє середовище [9].

Це основні, фундаментальні процеси життєдіяльності будь-якої системи, але знання і вміння здійснювати процеси управління через призму декомпозиції системи на підсистеми при аналізі системного об'єкта дає можливість визначити всю систему зв'язків - деяку "структурно-функціональну одиницю" досліджуваної системи. в цілому, це дозволяє побудувати процеси, що ведуть до сталого розвитку аграрного сектору.

Процес управління сталим розвитком аграрного сектору в цілому та транспортної його інфраструктури ґрунтується на системі управління, яка дозволяє цілісно, комплексно підійти до процесу взаємодії різних підсистем, задіяних в управлінських процесах.

Систему управління аграрним підприємством потрібно розглядати за окремими функціональними напрямками діяльності, при вирішенні завдань підвищення економічної ефективності діяльності, вдосконалення окремих функцій тощо. Досить часто під такою системою управління розуміють сукупність сфер управління (маркетинг, фінанси, управління персоналом тощо) або функцій управління (планування, організація, мотивація та контроль). Вивчення та систематизація різних точок зору дослідників показало, що єдине розуміння цього визначення відсутнє [1, 2, 13].

На практиці іноді універсальність системи управління ототожнюють з автоматизованими системами управління, розглядаючи її лише як технічний інструмент для вирішення управлінських завдань, але таке трактування системи управління є обмеженим і не відповідає сучасним вимогам.

У свою чергу, методологія і процес управління формують управлінську діяльність, а структура і технологія - механізм управління. Стан системи управління організацією безпосередньо впливає на ефективність організації в цілому. Багато авторів виділяють три основні елементи: об'єкт управління,

механізм управління та суб'єкт управління, причому механізм передбачає відповідні методи, інструменти для їх реалізації [10].

Ми пропонуємо детальний набір елементів, які складають систему, що включає чотири підсистеми, а саме: методологію, структуру, процеси та методи управління (рис. 1).

Рис. 1. Структура елементів системи менеджменту

Джерело: складено автором на основі [9]

Неточність у визначенні понять і категорій перешкоджає ефективному створенню та належному використанню самого механізму та його інструментів на практиці. У багатьох дослідженнях для трактування механізму управління аграрного сектору та його транспортною інфраструктурою зокрема використовуються такі поняття та складові, як спосіб організації виробництва; принципи управління та функціональні завдання, що стоять перед керованим об'єктом; сукупність форм і методів управління; способи і засоби управління,

об'єднані спільною метою, за допомогою яких здійснюється ув'язка та узгодження суспільних, групових і приватних інтересів, забезпечується функціонування і розвиток підприємств як соціально-економічної системи; функціональна структура органів управління; інформація та засоби її обробки тощо. Наведений перелік різних характеристик контрольних заходів та їх ускладнення свідчить про відсутність єдиного підходу до їх визначення.

Ключовим цільовим пріоритетом створення та розвитку систем менеджменту є досягнення цілей сталого розвитку через впровадження соціально відповідальної поведінки у зовнішньому середовищі.

Соціальна орієнтація аграрного сектору характеризується спрямованістю системи управління на забезпечення дотримання відповідних економічних, соціальних, правових, екологічних принципів, відповідальності перед суспільством. Основним завданням підприємств в сучасних умовах, яке сприятиме їх розвитку, є необхідність зміни соціальної орієнтації системи управління відповідно до адаптації господарства до нестабільного зовнішнього середовища [11, 12].

Наведемо певні концептуальні особливості соціально орієнтованих систем управління в аграрному секторі: впорядкованість системи відносин - здатність учасників соціально-економічних відносин адаптуватися до мінливих ринкових і соціальних факторів; відкритість системи взаємовідносин - здатність господарства через реалізацію соціальних проектів адаптуватися до мінливості конкурентних факторів та впливу інноваційно-технологічних чинників; якість системи управління - здатність холдингу забезпечувати сумісність взаємодії підсистем управління та контролю прийнятної стратегії розвитку з метою адаптації до нестабільності економічних, інвестиційних, інституційних, екологічних факторів та досягнення певних соціально орієнтованих результатів; стратегічна стійкість системи взаємовідносин - здатність сільського господарства через реалізацію соціально орієнтованої стратегії управління його розвитком адаптуватися до факторів ринкової нестабільності.

Наведені концептуальні особливості соціально орієнтованих систем управління дають підґрунтя для формування та розвитку концептуальних засад соціально орієнтованого управління аграрним сектором у забезпеченні його сталості.

Орієнтація суспільства на сталий розвиток країни, промисловості та бізнесу, що базується на парадигмах традиційної економіки, гуманізації та екологізації її основних принципів, відкриває нові можливості для вирішення екологічних проблем і вимагає розвитку системи управління, спрямованої на реалізацію екологічної складової економіки.

В основі економічного розвитку екологічно орієнтованого сільського господарства лежить концепція сталості. Відповідно, можна виділити основні форми економічної діяльності, що базуються на екологічних факторах: структурні екологічні зміни, охорона навколишнього середовища, орієнтація на продукт, виробничі функції та інтеграція у виробництво.

Органічна орієнтація господарства характеризується спрямованістю системи управління, яка має на меті встановити принципи органічної та господарської діяльності. Це впливає на екологічні стратегії та програми, а отже, на структуру виробництва та поведінку персоналу. Екологічні стратегії вказують на довгострокові шляхи, якими можна покращити екологічність виробничих процесів та продукції, не перешкоджаючи економічному успіху господарства. Їх реалізація вимагає підтримки стратегічного розвитку, а також поведінки персоналу, який усвідомлює важливість екологічних питань, у навчанні працівників та інституцій, які визначають їхню поведінку. Екологічна програма містить опис конкретних екологічних цілей, заходів, термінів і відповідальності. Її реалізація також потребує підтримки через інституційну структуру та про-екологічну поведінку персоналу.

Наявність набору різних господарських структур визначає інституційні рамки. Ділова етика, що базується на екологічному факторі, визначена в системах стратегічного та оперативного управління. Вона визначає структуру

управління господарством і відповідні рамки поведінки працівників, а також регулює відносини із зовнішнім середовищем.

Екологічно орієнтоване сільське господарство базується на інституціях, в яких чітко розмежовані цілі, завдання та функції для кожного структурного підрозділу, на кожному етапі виробництва, з визначенням відповідних понять, відповідальності та повноважень. Врахування екологічного фактору в інституційному виробництві залежить від системи цінностей господарства, ступеня важливості для нього екологічної проблеми. Це відображається в екологічній політиці господарства, зміст і реалізація якої залежать від взаємодії господарства із зовнішнім середовищем, вміння формулювати екологічні цілі та обробляти екологічну інформацію.

Важливим аспектом ефективного впровадження економічного елементу в систему управління сільським господарством є підтримання динамічного балансу розвитку. Економічна реальність динамічна за своєю природою, про що свідчить мінливість і швидкість економічних явищ. Явища економічного життя іноді можуть бути більш-менш стабільними і здаватися такими, що наближаються до статичного стану, але вони ніколи не перебувають у такому стані [7].

Першою динамічною передумовою розвитку аграрного сектору є створення такого його стану коли потенціал розвитку якого буде максимальним і перевищуватиме його попередній потенціал розвитку. Можливість виконання цієї умови залежить, з одного боку, від знання природи побудови та функціонування економіки аграрного сектору, а з іншого - від знання стану його зовнішнього середовища. Економіка аграрного сектору визначатиметься насамперед механізмом функціонування його фінансової, організаційної та інтелектуальної систем. Можливість отримання знань про характер зовнішнього середовища залежить від рівня маркетингових досліджень, що проводяться на підприємстві.

Друга динамічна умова - розбудовувати аграрний сектор з максимально можливою (оптимальною) швидкістю.

Третьою динамічною умовою розвитку аграрного сектору є забезпечення, з одного боку, максимально економічного виробництва продукції, а з іншого - виробництва кожної наступної одиниці цієї продукції в обсягах, що перевищують обсяги виробництва на кожному з наявних потужностей.

Четвертою динамічною умовою розвитку є мінімізація запасів ресурсів та готової продукції. Вимога мінімізації запасів ресурсів і готової продукції фактично є вимогою управління цими ресурсами і продукцією як потоком цінностей, а не як запасами. У вдосконаленні методів такого управління, а саме в поліпшенні організації своєчасного постачання сировини, напрямком удосконалення динамічної теорії розвитку може бути форвардне виробництво продукції та її своєчасна доставка споживачам де визначальну роль грає саме транспортна інфраструктура.

П'ята динамічна умова розвитку аграрного сектору полягає в тому, щоб забезпечити можливість його формування, яке потребує заходів з інтенсифікації та стабілізації. Тут важливо не те, хто володіє ресурсами, які використовуються, а те, наскільки ефективно поставлене управління використанням цих ресурсів, тобто куди спрямовується розвиток аграрного господарства.

Процеси управління сталим розвитком аграрного сектору повинні адекватно враховувати особливості даної фази макроекономічних процесів, кон'юнктуру ринків, внутрішнє середовище і керуватися однією базовою потребою - збереженням безперервності процесу розвитку. Тому в концепціях систем управління необхідно враховувати перспективи (їх прогноз) і використовувати знання характеристик попередніх фаз розвитку/спаду, економічних фаз зовнішнього середовища (досвід), динамічних змін внутрішнього середовища.

Отже аналіз досліджень сталого розвитку інфраструктури аграрного сектору економіки України дозволив нам зробити висновок, що в його основі лежить потенціал, але потенціал з його численними складовими має власну структуру, через яку він розвивається на підприємстві. Тому ми висуваємо та підтримуємо гіпотезу, що управління потенціалом розвитку є ієрархічним на

трьох рівнях реалізації та узгодженості цілей: речовина - енергія - інформація, в результаті успішної побудови такого процесу аграрний сектор здатен підтримувати сталість, з розвитком певних результатів усіх складових.

Розвиток аграрного сектору залежить насамперед від пріоритетності цілей на різних рівнях розвитку системи та побудови зв'язків між ними. Якщо розглядати внутрішній процес організації управління на підприємстві, то він полягає в інтеграції різних видів потенціалів, що управляють потоками інформації, енергії та матеріалів. Взаємодія елементів системи підпорядковується законам консолідації, що сприяє тому, що система перебуває в динамічній рівновазі і може розвиватися.

Трансформаційні процеси вимагають від керівництва швидкого реагування на ці зміни. Не може існувати єдиної системи оцінки успішності прийняття рішень, реагування на зміни для всього ієрархічного ланцюга управління. Кожен рівень має свій ступінь важливості в досягненні основних цілей господарства і тому повинен оцінюватися за різними критеріями, характерними для даного рівня управління та його специфічних функцій. Існує проблема встановлення переліку характеристик та показників, які б об'єктивно висвітлювали результативність та ефективність управління фермерським аграрним сектором і за якими можна було б оцінити систему управління, мотивацію працівників [9].

На важливість сталого підходу до розвитку аграрного сектору вказує домінування у провідних світових компаніях, починаючи з 21 століття, управлінських підходів, заснованих на збалансованій системі показників (BSC), яка поєднує в собі управління в таких функціональних сферах, як фінанси споживачі та цілі, ринки, внутрішні бізнес-процеси та персонал.

Концепція системи збалансованих показників виникла як реакція на недосконалість класичної системи показників управління ефективністю аграрного сектору. Саме концепція збалансованої системи показників здатна усунути недоліки систем фінансових показників і показати взаємозв'язок між досягненням якісних і кількісних цілей аграрного сектору, а також вирішити

проблему комплексної оцінки та прогнозування загальної ефективності діяльності аграрного сектору та його розвитку.

Сучасні умови господарювання характеризуються зростанням агресивності зовнішнього середовища, особливо в економічній та фінансовій сферах, що призводить до складно прогнозованої динаміки ринку. За цих умов особливої актуальності набуває використання синергії в управлінні підприємствами, ідей та технологій як елементу стратегічного управління розвитком при розробці мети, оцінці потенціалу та стратегічної позиції господарства, його конкурентних переваг, виборі та прийнятті переважної стратегії, розробці стратегічного проекту, реструктуризації господарства для приведення його у відповідність до прийнятої стратегії, моніторингу [14].

Згідно з постулатами синергетики, однією з головних умов стабільного, стійкого розвитку системи є мінімальне розсіювання енергії або зменшення ентропії, тобто управління соціально-економічною системою - це управління створенням і виведенням ентропії із системи. Іншими словами, функціонування системи управління розвитком аграрного сектору має бути спрямоване, з одного боку, на те, щоб вхідні потоки були достатнього розміру і якості, щоб вони перерозподілялися між елементами системи найбільш ефективним чином, а з іншого боку, щоб вихідні потоки були сумісні з очікуваннями навколишнього середовища [9].

Цей підхід надає великого значення взаємозв'язкам і взаємодії між частинами цілого як системи. Більшість сучасних проблем у науці важко або неможливо вирішити за допомогою редуціоністського підходу, оскільки світ розвивається нелінійно. Тому перед наукою, в тому числі і перед наукою управління, стоїть завдання визначення і дослідження механізмів побудови природних (нелінійних) систем, які гарантують високий рівень виживання і надійності цих систем в умовах мінливого внутрішнього і зовнішнього середовища.

Таким чином, метою управління стійкістю аграрного сектору має бути забезпечення стану внутрішньої рівноваги та балансу обміну із зовнішнім

середовищем, що сприятиме оптимальній адаптації системи до зовнішнього середовища та створить умови для безперервного розвитку.

Підсумовуючи, слід зазначити, що органічний зв'язок управлінських процесів та їх узгодженість в управлінні за цілями створюють передумови для їх взаємного розвитку. Реалізація потенціалу розвитку можлива при використанні в якості основних функцій управління їх відповідного впливу на процеси дії через взаємну узгодженість інформаційних і компетентнісних характеристик менеджерів. Отже, управління стійкістю аграрного сектору у відкритій системі можливе при врахуванні прямих впливів зовнішнього середовища, таких як економічне, соціальне, екологічне, та зворотного зв'язку від цільових технологій управління, що розробляються на основі різних рівнів компетентності.

Слід зазначити, що поміркована і стійка політика сільського розвитку повинна передбачати певне реформування і стабілізацію формування та організації сільської громади або територіальної громади. Найближчим до нас за ментальним і соціальним конструюванням є суспільство Республіки Польща, яке часто ділиться досвідом досить успішного проведення адміністративної реформи.

Вважаємо, що сьогодні доцільно звернутися до зарубіжного досвіду, зокрема братнього народу Польщі, де існують умови для підвищення ролі територіальних громад у державотворенні. І Польща, і Україна зазнали впливу СРСР, хоч Польща і не такого сильного. Поляки сьогодні також пережили репресії та контроль над ринковою економікою, економічний занепад та розвиток.

Першим кроком у цьому напрямку стало чітке розмежування предметів відання у вирішенні питань місцевого значення між територіальними органами політичної влади та органами місцевого самоврядування республіки. Однак для цього йому довелося провести адміністративно-територіальну реформу та виокремити самоврядні одиниці на трьох рівнях - воєводства, повіти та гміни нижчого рівня. Лише після реформи польське законодавство забезпечило органам місцевого самоврядування, як представникам територіальних

колективів, самостійність у використанні матеріальних і фінансових ресурсів для надання послуг мешканцям [15].

Підсумовуючи, слід констатувати, що сталий розвиток базується на всіх розроблених технологіях розвитку, тобто економічне зростання можливе при інтенсивності кількісних змін - прогресивний розвиток, стає функціонування, пріоритетності якісних та кількісних змін - адаптивний розвиток (з усіма його теоріями та технологіями), сталий економічний розвиток, стратегічний розвиток - трансформаційний розвиток, при накопиченні потенціалу, поєднанні факторів зовнішнього та внутрішнього походження з ресурсами, компетенціями, можливостями.

Список використаних джерел:

1. Boiko, V. Determinanty rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w regionie Chersoniu. *Rolnictwo i gospodarka zasobów: międzynarodowy dziennik naukowy*. 2017. № 3 (2) s. 22-29.
2. Budowanie wspólnej wizji zrównoważonej żywności i rolnictwa. Zasady i podejścia. URL: <http://www.fao.org/3/a-i3940e.pdf>.
3. Scherer L., Verburg P., Schulp C. Możliwości zrównoważonej intensyfikacji rolnictwa europejskiego. *Globalna zmiana środowiska*. 2018. Vol. 48. p. 43–55.
4. Vasilevsky A.I. Historia zarządzania: kurs wykładów / A.I. Vasilevsky. Moskwa : RUDN, 2005. 264 p.
5. Wsparcie dla pszczelarzy i rolników po klęskach żywiołowych. URL: <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/wsparcie-dla-pszczelarzy-i-rolnikow-po-klaskach-zywiolowych>.
6. Zrównoważony rozwój i Cele Zrównoważonego Rozwoju. URL: <http://www.unic.un.org.pl/strony-2011-2015/zrownowazony-rozwoj-i-cele-zrownowazonego-rozwoju/2860>.
7. Абрамов Я. Принципи корпоративного управління в світі. Чи слід їх запроваджувати в Україні. *Юридичний журнал*. 2004. № 5. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1208>.
8. Ареф'єва О. В., Васюткіна Н. В. Діалектична сутність управління. *Бізнес-навігатор*. 2014. № 1. С.202–210.
9. Васюткіна Н.В. Управління сталим розвитком підприємств: теоретико-методологічний аспект: монографія / Н.В. Васюткіна. Київ : Ліра-К, 2014. 334 с.

10. Ковалев Д., Сухорукова Т. Економічна безпека підприємства. *Економіка України*. 1998. № 5. С. 48 – 52.
11. Лігоненко Л.О. Теорія соціальних організацій як методологічна основа економічного управління підприємством. *Проблеми економіки*. 2013. № 3. С.233–239.
12. Сімченко Н.О. Концептуальні ознаки соціально-орієнтованих систем управління підприємствами. *Вісник Хмельницького університету*. 2010. № 5. С. 142–146.
13. Babenko V., Perevozova I., Prystemskyi O., Anisimova O., Fedorchuk A., Balabanova I. E-Commerce in Ukraine: Place, Range of Problems, and Prospects of Development. *Digital Transformation Technology. Lecture Notes in Networks and Systems*, Springer, Singapore. 2022. vol 224. P. 423-437.
14. Протосвіцька О.І., Федорчук О.М., Свиридовський В.М., Дудченко В.В. Забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку: монографія. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 196 с.
15. Grontkowska, A., Wicki, L. Zmiany znaczenia agrobiznesu w gospodarce i w jego wewnętrznej strukturze. *Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich*, 2015. 102(3), P. 20-32.

3.4. Безпекові аспекти у розвитку суб'єктів ринку

Н.В. Мешкова-Кравченко

Наразі функціонування суб'єктів господарювання здійснюється в умовах динамічно змінюваного, непередбачуваного бізнес-середовища, негативні аспекти якого посилюються в кризових ситуаціях. Актуальність вирішення питань, які стосуються економічної безпеки суб'єктів господарювання, зокрема її складової – техніко-технологічної безпеки, пов'язана як із забезпеченням виживання, ефективної діяльності суб'єктів господарювання, так і їх розвитком в подальшому.

Дослідженню аспектів забезпечення економічної безпеки присвячена значна кількість публікацій науковців, зокрема А.М. Дідик, О.В. Ілляшенко, Н.В. Коленда, О.Є. Кузьмін, В.Л. Ортинський, Ю.С. Погорелов, Г.В. Ситник тощо. Однак, питання техніко-технологічної безпеки на різних рівнях розкрито частково (К.В. Білецька, Г.В. Жаворонкова, В.В. Лойко, О.В. Мельников, О.М. Петрашова, А.М. Штангрет та ін.), а особливо, що стосується техніко-технологічної безпеки підприємства, і потребує додаткових досліджень.

Сьогодення вимагає від суб'єктів господарювання обґрунтованих рішень як щодо поточної діяльності, так і на перспективу. Формування базису для подальшого розвитку є нагальною проблемою наразі. Саме формування системи економічної безпеки дозволяє створювати умови для успішної діяльності і розвитку суб'єкта господарювання.

Система економічної безпеки підприємства – це структурований комплекс стратегічних, тактичних та оперативних заходів, спрямованих на захищеність підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз та на формування унікальних здатностей протистояти їм у майбутньому [1, с.157].

Комплексність та багатогранність поняття економічної безпеки, яку трактують як здатність економічної системи зберігати стійкість за будь-яких умов і забезпечувати стратегію зростання обумовлює різні підходи до її

дослідження, зокрема, рекомендується вивчення окремих складових економічної безпеки на різних рівнях: макрорівень, мікрорівень.

Як правило, до складових економічної безпеки відносять: фінансову безпеку, силову безпеку, інформаційну безпеку, політико-правову безпеку, кадрову та інтелектуальну безпеку, техніко-технологічну безпеку, екологічну безпеку. Відповідно, техніко-технологічну безпеку розглядають як одну із функціональних складових економічної безпеки. При цьому слід зазначити, що складова економічної безпеки, яка пов'язана з технікою і технологією, має різні назви у різних джерелах, а саме: техніко-технологічна, технологічна, виробнича, виробничо-технічна, інвестиційно-технологічна, інноваційно-технологічна, науково-технічна, науково-технологічна.

Економічну безпеку розглядають на різних ієрархічних рівнях: держава, регіон, підприємство. Аналогічно, розглядають і техніко-технологічну безпеку. Щодо державного рівня, то найчастіше досліджувану складову безпеки називають саме науково-технологічна безпека.

Науково-технологічна безпека – це такий стан науково-технологічного та виробничого потенціалів держави, який дає змогу забезпечити належне функціонування національної економіки, достатнє для досягнення та підтримання конкурентоспроможності вітчизняної продукції, а також гарантування державної незалежності за рахунок власних інтелектуальних і технологічних ресурсів [2, с.12].

Науково-технологічна складова економічної безпеки обумовлює такий стан науково-технічного потенціалу країни, який гарантує конкурентоспроможність національних товарів і послуг на ринках наукомісткої (високотехнологічної) продукції, а також забезпечується за рахунок впровадження новітніх технологій та інновацій на основі досягнень науково-технічного прогресу та раціонального використання інтелектуальних і технологічних ресурсів, що сприяє забезпеченню технологічної незалежності [3, с.75].

На думку дослідників, науково-технологічна безпека держави як складова її економічної безпеки, базується на трьох колонах:

- стійкість до потенційних загроз – за рахунок використання інновацій як основи сталого розвитку держави;
- забезпечення конкурентоспроможності економіки – за рахунок випуску вітчизняного конкурентоспроможного інноваційного продукту, інтеграції новітніх технологій у виробничі процеси;
- гарантування державної незалежності – за рахунок розширення можливостей самозабезпечення інтелектуальними та інноваційними ресурсами [4, с.90-91].

Наступний ієрархічний рівень, на якому розглядають техніко-технологічну безпеку – регіональний. Технологічна безпека регіону – це такий стан його науково-дослідницького, інноваційно-технологічного та виробничо-технологічного потенціалу, який дає змогу забезпечити належне функціонування регіональної економіки, достатнє для досягнення та підтримки конкурентоспроможності продукції та суб'єктів господарювання, а також гарантування фінансової самостійності та економічної стійкості за рахунок власних інтелектуальних і технологічних ресурсів з одночасним контролем їх експорту та сприяння припливу в регіон новітніх технологій [5, с.103].

Підприємство, як суб'єкт господарювання, розглядається з позицій різних концепцій, зокрема технологічної, за якою підприємство – це цілісна, неподільна система, носій виробничої функції, головним завданням якої є трансформація ресурсів у готову продукцію.

Підприємство визнають відкритою системою, яка знаходиться в динамічній взаємодії із зовнішнім середовищем, характерною рисою якого є невизначеність, мінливість, що актуалізує питання економічної безпеки, зокрема і техніко-технологічної.

Техніко-технологічна безпека підприємства – це складова економічної безпеки, пріоритетним завданням для якої є захист від негативних чинників з метою створення та найбільш ефективного використання технічної бази та

технологічних процесів для забезпечення високого рівня конкурентоспроможності підприємства.

Спираючись на сформульоване визначення, з точки зору вчених, техніко-технологічна база підприємства повинна характеризуватися такими ознаками:

- якістю і відповідністю технологічного процесу виробництва та основного капіталу потребам ринку;
- захищеністю техніко-технологічної сфери підприємства від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз;
- здатністю техніко-технологічної сфери підприємства забезпечувати його високу конкурентоспроможність;
- за рахунок високої ефективності використання основного капіталу забезпечувати сталий розвиток підприємства [6].

На думку О.С. Хринюк, М.Р. Корчовна, технологічна складова економічної безпеки підприємства – це ступінь відповідності застосовуваних на підприємстві технологій найкращим світовим зразкам за умови оптимізації витрат ресурсів, розвиток технологічного потенціалу [7].

Метою техніко-технологічної складової безпеки підприємства, як вважають окремі дослідники, є збереження стану технічної бази підприємства, який забезпечує нівелювання загроз діяльності підприємства [8, с.149].

К.В. Білецька вважає, що найбільш вдалим і обґрунтованим є визначити сутність техніко-технологічної безпеки підприємства як стан найбільш ефективного використання його техніко-технологічної бази з метою досягнення економічних та соціальних цілей розвитку підприємства в умовах конкуренції і господарського ризику [9, с.132].

Результативність діяльності суб'єкта господарювання значною мірою визначається надійністю техніко-технологічної бази. За цим підходом, доцільно оцінювати наявність та ступінь зносу необоротних активів, що характеризує можливість активів виконувати визначені функції для досягнення економічних цілей підприємства. У таблиці 1 наведено інформацію щодо стану матеріальних і нематеріальних активів в Україні.

Стан необоротних активів за видами активів на кінець 2021 року

Види активів	Первісна вартість активів, тис. грн.	Залишкова вартість активів, тис. грн.	Ступінь зносу активів, %
Матеріальні активи, з них	11050842584	4683457759	57,62
будівлі нежитлові	2290436923	1192073640	47,95
інженерні споруди	1884128225	895810482	52,45
машини, обладнання та інвентар	3233881676	1226496006	62,07
транспортні засоби	1259779777	404479367	67,89
Нематеріальні активи	379308035	207843145	45,20
Усього	11430150619	4891300904	57,21

Джерело: складено автором на основі [10].

Слід зазначити, що на кінець 2021 року необоротні активи в цілому були зношені на 57, 21%, що майже відповідає ступеню зносу матеріальних активів (57,62%), так як в складі необоротних активів переважають саме матеріальні активи. Враховуючи, що найчастіше для промислових підприємств активною частиною основних засобів, тобто основою техніко-технологічної бази, є машини, обладнання та інвентар, то ступінь зносу цього виду активів 62,07% є ознакою загрозового стану в частині техніко-технологічної безпеки вітчизняних суб'єктів господарювання. Ступінь зносу нематеріальних активів, які є передумовою покращення стану підприємств, складає 45,20%.

Щодо стану матеріальних активів, то він різниться залежно від виду економічної діяльності підприємства (табл. 2). Найвищий рівень зносу у 2021 році (87,1%) спостерігається у діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування. Однак, у наступні періоди докладалось багато зусиль щодо покращення ситуації у цій сфері.

Ступінь зносу матеріальних активів суб'єктів господарювання у промисловості складає 60,5%. Більш детальний розподіл на види діяльності промисловості дозволяє оцінити ситуацію щодо значного зносу матеріальних

активів при постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 68%, переробної промисловості – 60,2%.

Таблиця 2

Стан матеріальних активів за видами економічної діяльності
на кінець 2021 року

Матеріальні активи за видами діяльності	Ступінь зносу, %
Сільське господарство, лісове та рибне господарство	41,1
Промисловість	60,5
Будівництво	45,5
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	39,9
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	48,2
Тимчасове розміщення й організація харчування	37,8
Інформація та телекомунікації	55,7
Фінансова та страхова діяльність	40,0
Операції з нерухомим майном	50,2
Професійна, наукова та технічна діяльність	65,6
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	87,1
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	44,2
Освіта	53,9
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	58,3
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	5,1
Надання інших видів послуг	20,4
Усього	57,6

Джерело: складено автором на основі [10].

Саме окремі види продукції переробної промисловості надалі створюють умови техніко-технологічної безпеки в інших суб'єктах господарювання. Однак, наразі ця продукція виготовляється на підприємствах видів діяльності, ступінь зносу матеріальних активів яких критична, зокрема: виробництво електричного устаткування – 92,2%, виробництво автотранспортних засобів, причепів і

напівпричепів та інших транспортних засобів – 83,9%, виробництво машин та устаткування не віднесених до інших угруповань – 62,9% [10].

Відповідно, оновлення матеріальних активів суб'єктів господарювання, особливо промисловості, є нагальною потребою.

Слід зазначити, що до сфери техніко-технологічної безпеки відносять захист наявної технічної бази, використовуваних технологій, можливість співпраці з контрагентами щодо утримання техніко-технологічної бази на належному рівні. Однак, економічна безпека загалом, техніко-технологічна безпека зокрема – це створення умов не тільки для ефективної діяльності, а і для розвитку суб'єкта господарювання.

Ефективний розвиток залежить від успішної реалізації економічних інтересів, а економічна безпека розглядається як стан економіки в певний момент часу та як сукупність властивостей економічної системи, які забезпечують сталий економічний розвиток.

Забезпечення економічної безпеки передбачає виконання таких функцій:

- захисна – уникнення або зменшення негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз;
- превентивна – прогнозування, попередження виникнення загроз;
- інноваційна – розробка і реалізація інноваційних рішень для подолання загроз;
- соціальна – досягнення високого рівня життя населення, покращення умов праці, задоволення різноманітних потреб споживачів.

Інновації є найбільш ефективним каталізатором пожвавлення економіки, вони всебічно сприяють економічній реструктуризації і зростанню продуктивності, є одним з головних джерел економічного розвитку [1, с.69].

Інноваційний розвиток підприємства розглядають як діяльність підприємства, що спирається на постійний пошук нових методів та засобів задоволення потреб споживачів та підвищення ефективності господарювання; розвиток, що передбачає розширення меж інноваційної діяльності та впровадження інновацій в усі сфери діяльності підприємства [1, с.28].

Розгляд назв складової економічної безпеки, яка пов'язана з технікою і технологією, показав, що у частині назв є складова: наукова чи інноваційна, що підкреслює направленість формування техніко-технологічної безпеки з використанням інноваційних технологій.

Розуміння ситуації, яка склалася з інноваційною діяльністю на підприємствах України, дозволяє в подальшому розробляти заходи щодо її покращення. Частка підприємств, що впроваджували інновації в загальній кількості промислових підприємств протягом досліджуваного періоду не перевищувала 17% (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка інноваційно активних підприємств

Рік	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Частка промислових підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси), в загальній кількості промислових підприємств, %	15,2	16,6	14,3	15,6	13,8	14,9
Темп зміни, %	-	109,21	86,14	109,09	88,46	107,97

Джерело: складено автором на основі [10].

Динаміку впровадження інновацій на промислових підприємствах відображено в таблиці 4, суттєве зростання було у 2020 році, на 89,29%, при цьому кількість підприємств, що впроваджували інновації, зростає всього лиш на 7,97%. Відповідно, інноваційно активні підприємства більше уваги почали приділяти саме інноваційній продукції, у 2020 році частка обсягу реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої продукції промислових підприємств склала 1,9%. Однак, за досліджуваний період відбувалися різкі коливання кількості впроваджених видів інноваційної продукції, що потребує додаткового вивчення причин таких змін.

Впровадження інновацій на промислових підприємствах

Рік	Кількість упроваджених у звітному році видів інноваційної продукції (товарів, послуг), усього одиниць	З них		Темп зміни кількості упроваджених у звітному році видів інноваційної продукції (товарів, послуг), %	Частка обсягу реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реаліз. продукції промислових підприємств, %
		нових для ринку	упроваджених машин, обладнання		
2015	3136	548	966	-	1,4
2016	4139	978	1305	131,98	
2017	2387	477	751	57,67	0,7
2018	3843	968	920	161,00	0,8
2019	2148	418	760	55,89	1,3
2020	4066	691	647	189,29	1,9

Джерело: складено автором на основі [10].

З позицій техніко-технологічної безпеки, саме впровадження машин і обладнання є актуальним, але у 2020 році відбулося зменшення кількості впроваджених інноваційних машин і обладнання у порівнянні з 2019 роком і склало 647 одиниць, що є найменшою кількістю за весь досліджуваний період.

Дослідження реалізації інноваційної продукції дозволяє охарактеризувати один із факторів забезпечення економічної безпеки підприємств загалом, і техніко-технологічної безпеки зокрема (табл. 5).

Інноваційну продукцію поділяють на дві категорії: нова для ринку, нова для підприємства. Інформацію щодо реалізації інноваційної продукції, нової для ринку, наведено в таблиці 6.

Дослідження реалізації інноваційної продукції в 2020 році у порівнянні з 2018 роком показало, що за даний період обсяг реалізованої інноваційної продукції загалом зріс на 52,11%, по промисловості – на 84,73%.

Обсяг реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг)

Вид діяльності	Обсяг реалізованої інноваційної продукції				
	млн. грн.		Темп зміни, %	% до загального обсягу реалізованої продукції	
	2018 р.	2020 р.		2018 р.	2020 р.
Усього	39121,4	59509,0	152,11	0,7	1,1
Промисловість, зокрема	27329,6	50485,8	184,73	0,9	1,9
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	1096,2	1452,6	132,51	6,1	9,3
виробництво електричного устаткування	1459,9	2470,3	169,21	3,5	6,8
виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	2235,8	3803,1	170,10	3,1	5,4
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	1300,6	1516,2	116,58	5,1	5,1

Джерело: складено автором на основі [10].

Враховуючи, що частина продукції промисловості є основою техніко-технологічної бази інших суб'єктів господарювання, визначено динаміку зміни обсягу реалізованої інноваційної продукції за окремими видами діяльності, пов'язаними з технікою. Найвищий темп зростання (170,1 %) спостерігається у виробництві машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань. Позитивною тенденцією є зростання на 69,21% виробництва електричного устаткування, особливо враховуючи, що знос даного устаткування складає 92,2% у 2021 році. Обсяг реалізації інноваційної продукції у виробництві комп'ютерів, електронної та оптичної продукції у 2020 році у порівнянні з 2018 роком зріс на 32,51%, при цьому це склало 9,3% до загального обсягу реалізованої продукції підприємств і обсяг реалізованої інноваційної продукції нової для ринку зріс в 4,4 рази.

Інноваційна продукція, а особливо інноваційна техніка і технологія, дозволяє підвищувати рівень економічної безпеки як суб'єктів господарювання,

які її виготовляють, створюючи умови для підвищення конкурентоспроможності підприємства, так і тих, які використовують інноваційну техніку і технологію при виготовленні іншої продукції, зокрема підвищуючи рівень техніко-технологічної безпеки.

Таблиця 6

Обсяг реалізованої інноваційної продукції, нової для ринку

Вид діяльності	Обсяг реалізованої інноваційної продукції, нової для ринку				
	млн. грн.		Темп зміни, %	Частка в обсязі реалізованої інноваційної продукції	
	2018 р.	2020 р.		2018 р.	2020 р.
Усього	16055,7	10770,3	67,08	41,04	18,10
Промисловість, зокрема	8520,4	8030,4	94,25	31,18	15,91
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	234,8	1037,6	441,91	21,42	71,43
виробництво електричного устаткування	511,6	1366,5	267,10	35,04	55,32
виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	1002,0	1550,2	154,71	44,82	40,76
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	778,7	593,0	76,15	59,87	39,11
виробництво інших транспортних засобів	824,2	575,0	69,76	31,93	27,91

Джерело: складено автором на основі [10].

Забезпечення належного рівня техніко-технологічної безпеки, як складової економічної безпеки, шляхом захисту наявного технологічного потенціалу, постійного оновлення техніко-технологічної бази, бажано переважно на інноваційних засадах із забезпеченням відповідності кращим вітчизняним та світовим зразкам, реалізація умов для технологічної незалежності створює умови

не тільки для виживання суб'єктів господарювання в умовах кризових ситуацій, а і для подальшого їх соціально-економічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Економічна безпека підприємництва в Україні: монографія /Г.В.Ситник, Г.В.Блакитна, Н.М.Гуляєва та ін. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. 284 с.
2. Вишневецька О.М. Зуб О.М. Економічна безпека : словник термінів. Миколаїв : МНАУ, 2015. 18 с.
3. Гнатенко В. Основні складові економічної безпеки держави. *Науковий вісник : Державне управління*. № 1 (7). 2021. С.66-82.
4. Міжнародна економічна безпека України: теорія, методологія, практика: колективна монографія / за наук. ред. доц. Кравчука П.Я. Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2020. 212 с.
5. Жаворонкова Г.В. Технологічна безпека регіону як складова національних інтересів технологічної безпеки держави. *Економічний вісник університету*. 2013. Випуск № 21/1. С. 99–105.
6. Петрашова О.М., Мельников О.В., Штангрет А.М. Моделювання загроз техніко-технологічної безпеки підприємств видавничо-поліграфічної галузі. *Ефективна економіка*. 2011. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=715>.
7. Хринюк О.С. Корчовна М.Р. Система забезпечення економічної безпеки підприємства: основні елементи. *Ефективна економіка*. 2015. № 3. URL: www.economy.nayka.com.ua/.
8. Економічна безпека підприємства: підручник / А. М. Дідик, О. Є. Кузьмін, В. Л. Ортинський, Г. В. Козаченко, Ю. С. Погорелов, О. В. Ілляшенко та ін.; за заг. ред. А. М. Дідика. Львів: НУ «Львівська політехніка», ТзОВ «ВГ «Бухгалтери України», 2019. 624с.
9. Теоретичні засади формування системи соціоекологічної економічної безпеки підприємств : колективна монографія / Л. М. Черчик, Н. В. Коленда, Н. М. Матвійчук та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. М. Черчик. Луцьк : Терен, 2018. 248 с.
10. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Микитюк П. П, Крисько Ж. Л., Овсянюк-Бердадіна О. Ф., Скочиляс С. М. Інноваційний розвиток підприємства: навч. посіб. Тернопіль: ПП «Принтер Інформ», 2015. 224 с.

3.5. Особливості управління кадровою безпекою суб'єктів господарювання в Україні

А.В. Тарасюк

Актуальність теми дослідження обумовлена зростанням загроз з боку власного персоналу, що супроводжується погіршенням економічної безпеки самих суб'єктів господарювання внаслідок збільшення ризиків в управлінні кадрами в умовах нестійкого зовнішнього середовища та невизначеності. Гарантування економічної безпеки, у тому числі і кадрової, в Україні є, на сьогодні, однією із основних умов підвищення ефективності діяльності економічних суб'єктів.

Складність процесу обумовлюється не тільки недостатнім рівнем напрацювань в сфері кадрової безпеки, але й значною кількістю складових цієї безпеки, проблемами з визначенням достовірної оцінки тощо.

Дослідженню проблем кадрової політики присвячено праці вітчизняних та зарубіжних науковців: Л.В. Балабанової, О.В. Гордієнко, В.О. Гуменюк, В.А. Красномоєць, В.Г. Назарова, О.М. Яковенко та ін.

Проте, на жаль, сьогодні, в вітчизняній економічній науці, не існує цілісної концепції здатної сприяти безпечному використанню кадрового потенціалу та протидіяти загрозам.

В Україні не достатньо набула розповсюдження практика управління кадровою політикою на підприємствах з метою забезпечення підвищення продуктивності праці та забезпечення стійкості економічних суб'єктів. Значимість наукових досліджень по даній проблемі, спонукує до додаткових досліджень окремих аспектів цієї теми, які залишається дискусійними.

Все більшої актуальності, в умовах невизначеності зовнішнього середовища, набувають проблеми управління кадровою безпекою підприємства, які потребують поглибленого вивчення та вдосконалення існуючих підходів.

Метою дослідження є вивчення особливостей управління кадровою безпекою суб'єктів господарювання в Україні.

Оскільки кадрова безпека є багатограним і складним явищем виділяють різні підходи до трактування сутності та змісту феномену «кадрова безпека».

Досліджуючи підходи до визначення «кадрова безпека» слід виділити наступні:

- кадрова безпека, як найважливіша складова економічної безпеки, яка сприяє знешкодженню, запобіганню та попередженню загроз і ризиків, спрямованих на інтелектуальний потенціал кадрового складу, і ті, які створюються ним, що проявляється у організації управління кадровим потенціалом [11 с. 23];

- кадрова безпека, як сукупність заходів, спрямованих на запобігання протиправним діям або сприяння їм із боку персоналу підприємства [9 с. 11];

- кадрова безпека, як становище організації, соціальної спільності й індивіда, за якого вплив на них із боку природного, економічного й соціального середовищ, а також внутрішнього середовища самої людини не здатні заподіяти шкоди [12 с. 35];

- кадрова безпека, як характеристика стану суб'єкту господарювання, при якому здійснюється ефективне функціонування суб'єкту, здатність протистояти загрозам, пов'язаним із персоналом, аналітична оцінка, діагностика впливу персоналу на показники господарюючої одиниці процес протидії негативним впливам на безпеку підприємства, захист від загроз, пов'язаних із потенціалом персоналу та трудовими відносинами загалом [13 с. 41];

- кадрова безпека, як характеристика стану суб'єкту, в якому всі функціональні компоненти функціонують ефективно, забезпечуючи безпеку та стійкість до внутрішніх і зовнішніх впливів, змістовний і структурний аналіз, діагностику та визначення впливу діяльності персоналу на показники господарської діяльності, тобто стан і процес водночас, але акцент робиться на функціональному аспекті безпеки персоналу. Практика показує, що безпека персоналу не обмежена і є найважливішою складовою економічної безпеки, яка спрямована на виявлення, нейтралізацію, запобігання загрозам, небезпеці та ризикам, спрямованим на працівника та його потенціал, а також ті, що виходять

безпосередньо від нього, що повинно відображатися в системі управління персоналом компанії та кадровій політиці

- кадрова безпека, як безпеко орієнтований підхід до визначення суті безпеки персоналу. Головна мета кадрової безпеки не тільки запобігання та попередження негативних впливів від персоналу, а ще захист самих робітників закладу, створення задовільних умов і стимулів для роботи цих робітників. При цьому вважається, що кадри — це ресурс, котрий на відміну від інших вимагає гуманного відношення та соціальної захищеності [11 с. 23]. Завданням служби безпеки є не тільки запобігання негативному впливу, кадрів, а перш за все, протидія тим факторам, які спрямовані на нього та попередження негативного впливу безпеку пов'язаного з трудовими відносинами в цілому.

На рис. 1. систематизовано критерії економічної безпеки.

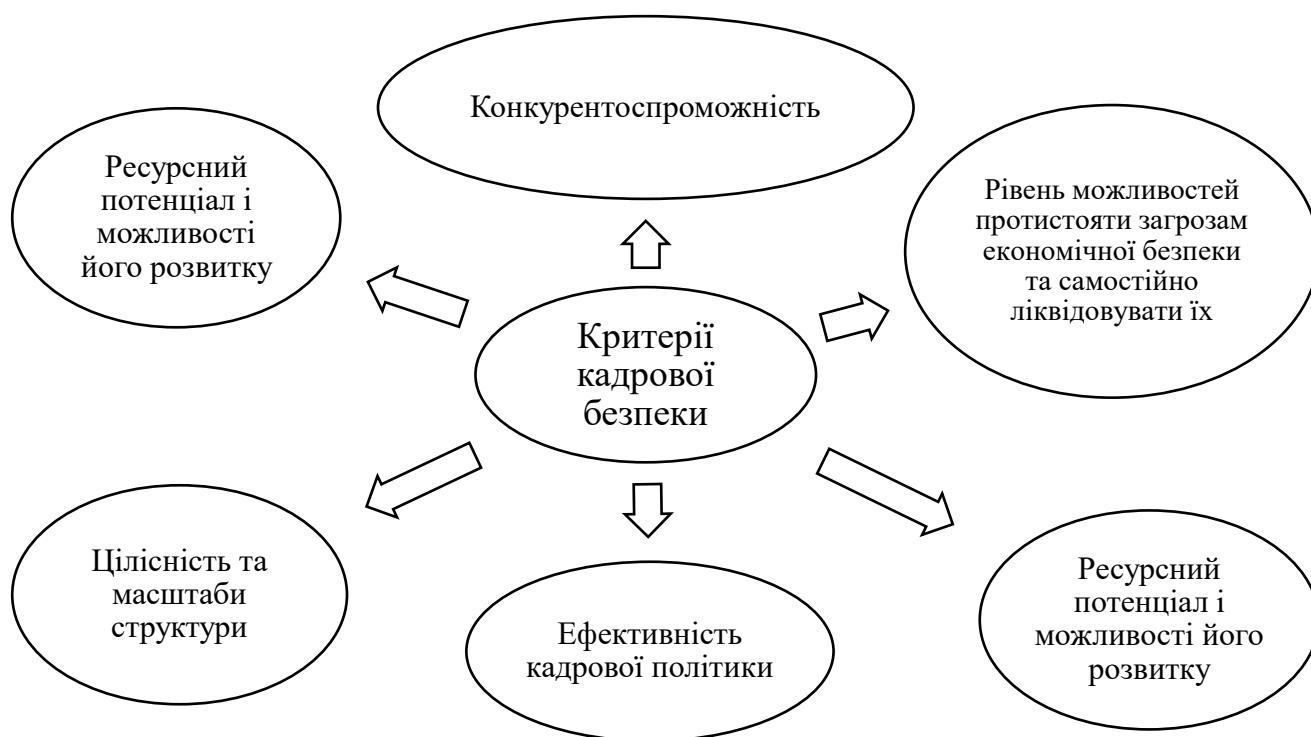

Рис. 1. Критерії системи показників економічної безпеки*

Джерело: складено автором на основі [2, 3, 6].

На Рис. 2. визначено показники економічної безпеки. Для безпеки економічного рівня важливі не тільки показники, а і їх порогові та допустимі значення, недотримання цих значень заважає розвитку оптимальної діяльності та бізнес-процесів, що в свою чергу приведе до формування їх негативних тенденцій.

Рис. 2. Показники економічної безпеки

Джерело: складено автором на основі [9, 11,12]

Якщо показники в повному наборі знаходяться в граничних допустимих значеннях, в той час як поріг одного з показників не досягається за рахунок іншого, за цією умовою можна досягти найвищого ступеня економічної безпеки.

Як показують наукові роботи та практичні аспекти досліджень, сучасні принципи управління безпекою кадрів достатньо зрозуміло позначають ризик-орієнтований підхід.

Через те що зазвичай робота з персоналом є первинною, кадрова безпека займає домінуючу роль у забезпечення результативної системи безпеки та мінімізації загроз, що утворює персонал.

Зараз глобальні ризики безпеки персоналу суб'єкту господарювання переходять у матеріальні та нематеріальні втрати та збитки (табл. 1), що виражаються у погіршенні відносин, нанесенні шкоди діловій репутації, знецінення активів та втрата ділових партнерів.

Таблиця 1

Очікувані наслідки ризиків кадрової безпеки

Наслідки ризиків кадрової безпеки			
Матеріальні збитки		Нематеріальні збитки	
знецінення активів	втрата ділових партнерів	погіршення відносин серед членів трудового колективу	нанесення шкоди діловій репутації

Джерело: складено автором на основі [6, 9, 11, 12]

В табл. 2 приведено існуючі загрози ризиків у відповідності до об'єктів кадрової безпеки суб'єктів господарювання.

Таблиця 2

Загрози ризиків об'єктів кадрової безпеки

Об'єкти кадрової безпеки	Характер загрози
- обладнання та програмне забезпечення, що використовується співробітниками в процесі виконання їхніх посадових обов'язків	школа завдана власним персоналом
- інформація, яка є комерційною таємницею	розголошена акціонерами, керівниками, партнерами, штатним і позаштатним персоналом, який володіє нею
- фінансові ресурси	привласнені, розтрачені використані у навмисних фінансових махінаціях
- матеріальні ресурси до яких є вільний або обмежений доступ персоналу	розкрадання, навмисне спричинення шкоди майну тощо
- інформаційні ресурси обмеженого використання	несанкціоноване вилучення, збір й передача третій, зацікавленій стороні, втрата, викривлення в інтересах зловмисника, розголошення, що завдає шкоди інтересам та репутації суб'єкту господарювання

Джерело: складено автором на основі [10, 11, 12]

В табл. 3 наведено класифікацію суб'єктів кадрової безпеки, з відповідним розподілом на зовнішні і внутрішні суб'єкти кадрової безпеки.

Таблиця 3

Класифікація суб'єктів кадрової безпеки

Зовнішні суб'єкти кадрової безпеки	Внутрішні суб'єкти кадрової безпеки
- органи державної влади	- служба безпеки
- правоохоронні органи	- кадрова служба
- служби безпеки	- юридичний відділ
- недержавні структури	- структурні підрозділи
- особи, які не мають ділових відносин	- персонал

Джерело: складено автором на основі [9, 11, 12]

Кадрова безпека є набором елементів, пов'язаних між собою складними і часто багаторівневими процесними зв'язками, тож її дослідження потребує спеціальних підходів [6 с. 92].

Однією із важливих ланок організації економічної безпеки суб'єктів господарювання є процес управління кадровою безпекою, який необхідний при ліквідації соціальних та економічних загроз у виробничо-комерційній діяльності. Обґрунтовується це тим, що ризики, як правило, утворюються її власним персоналом.

Взаємозалежність складових кадрової безпеки наведено на рис. 3.

Аналізуючи результати статистичних досліджень встановлено, що приблизно 51% злочинств економічного характеру здійснено безпосередньо персоналом самих суб'єктів господарювання, про що свідчить рисунок 4., а оминувати матеріальних втрат, пов'язаних із людським фактором, можна за допомогою результативної системи управління кадровою безпекою суб'єкту господарювання [3 с. 120].

З точки зору зарубіжних та вітчизняних експертів, трохи нижче 80% матеріальних втрат господарюючих суб'єктів у світі, нанесено не тільки незаконними, а і непрофесійними діями власних робітників. Недотримання

співробітниками належної трудової дисципліни, невміле використання резервів, розкриття конфіденційної інформації – це все утворює ризик для майна, репутації та безпеки господарюючих суб'єктів.

Рис. 3. Взаємозалежність складових кадрової безпеки

Джерело: складено автором на основі [10, 11,12]

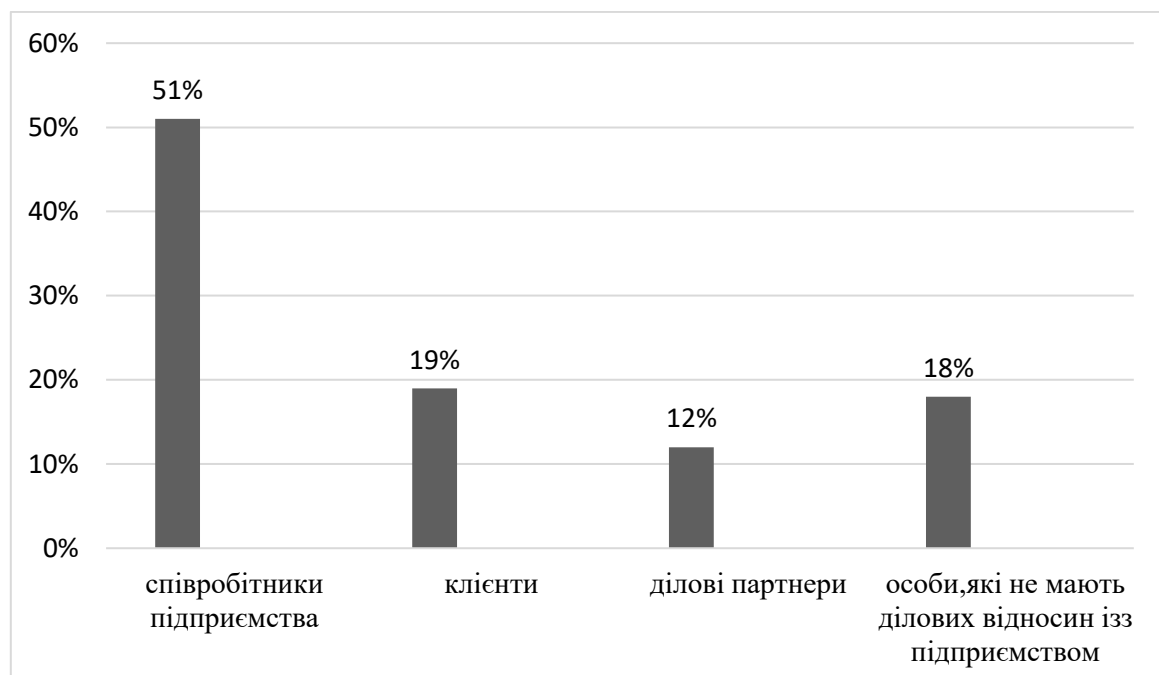

Рис. 4. Суб'єкти скоєння економічних злочинів

Джерело: складено автором на основі [6, 8, 9]

Через ризики кадрової безпеки господарюючі суб'єкти мають матеріальні збитки і нематеріальні втрати, які виявляються у зниженні морального духу працівників підприємства, зіпсованій репутації, зменшенні вартості акцій і порушенні ділових відносин із партнерами.

Таким чином кадрова безпека є комплексом певних дій та взаємозв'язків кадрів, за якого здійснюється результативне прибуткове функціонування суб'єкту господарювання, його потенціал конкурувати, на кінцеві показники роботи колективу в цілому, його інтелектуальний потенціал і трудові зв'язки.

Кадрову безпеку суб'єкту господарювання слід розглядати як комплекс таких елементів:

- безпека життєдіяльності;
- мотиваційна;
- професійна;
- антиконфліктна.

Безпека життєдіяльності, як елемент кадрової безпеки, покликана забезпечити безпечне середовище для здоров'я та фізичну безпеку співробітників суб'єкту господарювання [6 с. 32]. Безпека здоров'я – передбачає забезпечення роботодавцем безпечних умов праці робітників, запобігання травматизму та профілактика і розробка заходів протидії професійним хворобам. А фізична безпека передбачає здійснення сукупності заходів, запобігання зовнішніх небезпек персоналу, пов'язаних з їхньою службовою діяльністю, або членів їх родин.

Мотиваційний елемент кадрової безпеки повинен включати наступні напрямки:

- забезпечення для робітника із сторони роботодавця можливості кар'єрного, посадового та професійно-кваліфікаційного зростання та створення умов для самореалізації на робочому місці;
- забезпечення стабільної і повної оплати праці робітника у відповідності до якості та кількості виконаної роботи;

- створення сучасного робочого місця, використання нових технологій і передового досвіду;

- поліпшення власного іміджу кожного працівника;

- забезпечення об'єктивної оцінки особистого вкладу кожного працівника,

[3 с. 71]

Забезпечення професійної безпеки передбачає:

- соціальний захист працівників, їх страхування життя і здоров'я, забезпечення доступу до якісного медичного обслуговування;

- створення безпечних умов праці на підприємстві;

Антиконфліктна безпека передбачає:

- безконфліктність спілкування на соціальному і особистісному рівнях, вимогливість в інтересах виробництва; налагодження і стійкий розвиток позитивних міжособистісних комунікацій, психологічна об'єднаність працівників навколо стратегічних цілей підприємства.

Кадрова безпека суб'єкту господарювання залежить від впливу негативних ризиків та загроз, пов'язаних з діяльністю персоналу. Фактори ризику, небезпек і загроз можуть бути класифіковані наступним чином (рис. 5).

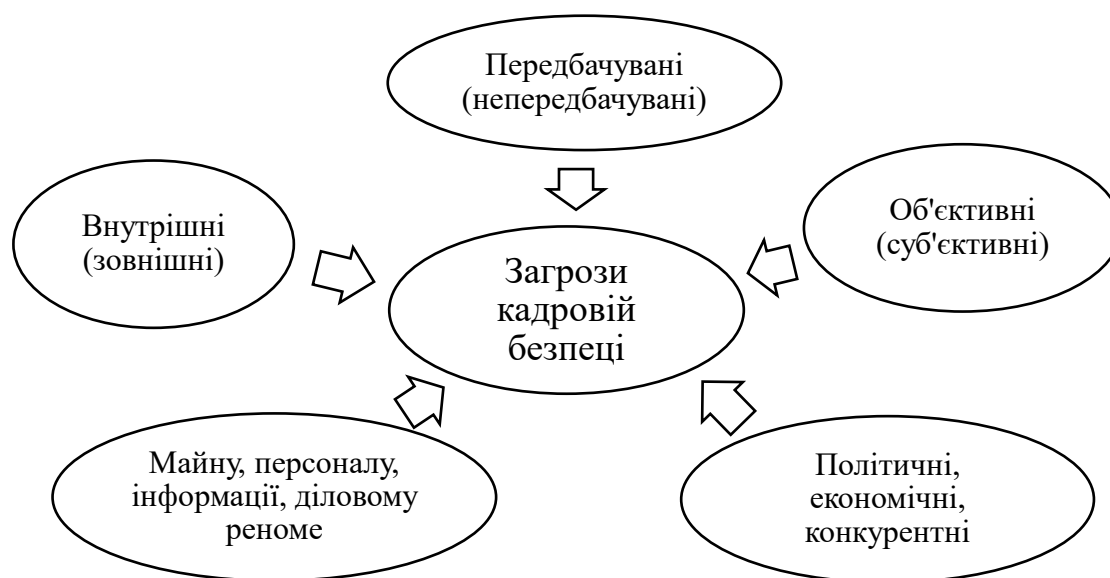

Рис. 5. Класифікація загроз кадровій безпеці

Джерело: складено автором на основі [9, 10]

Аналіз загроз кадровій безпеці суб'єкту підприємництва визначається, перш за все, за природою виникнення: політичні, економічні, конкурентні.

Відповідно до можливостей прогнозування виділяють загрози передбачувані і непередбачувані.

В залежності від джерела виникнення загрози поділяють на об'єктивні й суб'єктивні.

За об'єктом зазіхання доцільно виділити загрози: персоналу, майну, інформації, діловому реноме.

За природою виникнення загрози доцільно поділяти на: політичні, економічні, конкурентні.

В Україні найбільш часто застосованими методами оцінки управління кадровою безпекою суб'єкту господарювання є системний, процесний, індикаторний і ресурсно-функціональний підходи.

З метою забезпечення ефективного управління кадровою безпекою, доцільно застосовувати індикаторний підхід.

Індикаторний підхід до оцінки управління кадровою безпекою підприємства, заснований на розрахунку індикаторів, які пов'язані з показниками персоналу, їх ваговими значеннями та розрахунком інтегрального показника оцінки стану кадрової безпеки.

Застосування індикаторного методу в практиці господарювання дає можливість виявити ті елементи, які є найбільш значущими і регулювання яких дасть можливість суттєво підвищити рівень кадрової безпеки суб'єкту господарювання [2 с. 45].

В економічній теорії прийнято розглядати індикатор як властивість або ознаку, яку покладено в основу оцінювання досліджуваного об'єкта або явища, що має кількісний вираз.

Застосування індикаторного підходу передбачає не тільки вибір самих індикаторів, але і визначення граничних значень (гранично допустимих), перевищення яких спричинить за собою зниження рівня кадрової безпеки підприємства.

Допустиме значення (граничне значення) – це гранично допустима величина індикатора, виходу за межі якої, свідчить про порушення гарантування кадрової безпеки.

Застосування індикаторного підходу потребує індивідуального застосування на конкретних об'єктах, при цьому слід враховувати цілі, оцінки, фінансові можливості, фактори впливу внутрішнього і зовнішнього середовища. На рис. 6. запропоновано оптимальний перелік індикаторів, що підлягають оцінці.

Рис. 6. Індикатори управління кадровою безпекою суб'єкту господарювання

Джерело: складено автором на основі [10, 11]

Надалі він може бути збільшений за допомогою додаткових індикаторів. Позитивний момент в використанні індикаторного підходу полягає в його простоті, наочності й універсальності, бо цей метод передбачає оцінку будь-яких елементів кадрової безпеки підприємства.

Таким чином дослідивши поняття кадрова безпека можна дійти висновку що безпека персоналу це комплекс певних дій та взаємозв'язків між кадрами, через яке суб'єкт господарювання має прибуткову діяльність.

Основними задачами забезпечення кадрової політики є: вчасне забезпечення суб'єкту господарювання кадрами певної якості і кількості належно стратегії розвитку, утворення умов реалізації, прогнозованих трудовим законодавством прав і обов'язків громадян, доцільне використання кадрового потенціалу в установах, створення і сприяння результативної роботи установи.

Проблеми дослідження кадрової безпеки особливо актуальні в наш час нестабільності економічного середовища, та невизначеності напрямів розвитку, адже згідно аналізу найбільшу кількість злочинів, що загрожують безпеці суб'єкту господарювання скоюють працівники і вже після них йдуть клієнти та ділові партнери.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на удосконалення механізмів управління кадровою безпекою.

Список використаної літератури

1. Балабанова Л. В. Управління персоналом: підруч. Київ: Знання, 2021. 468 с.
2. Гордієнко О.В. та ін. Організація виробництва: навч. посіб. Вінниця, 2020. 71 с.
3. Гуменюк В. Я. Управління ризиками: навч. посіб. Рівне, 2010. 158 с.
4. Державне бюро розслідувань. URL: <https://dbr.gov.ua/> (дата звернення: 29.01.2023).
5. Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 17.01.2023)
6. Красномоєць В. А. Методи забезпечення кадрової безпеки підприємства. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. 2012. № 3. С. 138–143.
7. Михалюк Н. І. Планування діяльності підприємств: навч. посіб. Київ: Знання, 2015. 620 с.
8. Мухін С.А. Прибуток у нових умовах господарювання: Фінанси і статистика. 2021. 144с.
9. Назарова Г. В. Передумови створення системи кадрової безпеки підприємства. Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. 2010. Вип.15. С. 34–37.

10. Обґрунтування господарських рішень та оцінювання ризиків: навч. посіб. Київ, 2012. 472с.
11. Стрехова С. В. Кадрова політика: важелі впливу на ефективність, механізми та інструменти реалізації. Вінниця. Економічний часопис-XXI. С. 3-12.
12. Чернишова Л. І. Особливості формування системи управління витратами вітчизняних підприємств . Інноваційна економіка. 2016. № 3 . С. 61–68.
13. Яковенко О.М. Кадровий потенціал: стан та проблеми розвитку: підруч. Львів, 2008. 124с.

РОЗДІЛ 4.

МЕХАНІЗМИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ ТА СУБ'ЄКТІВ РИНКУ

4.1. Механізм забезпечення розвитку інноваційної діяльності підприємств

Н.В. Шандова

Вплив науки й техніки на всі сторони життя людства змінює набір основних факторів економічного зростання: саме знання й науково-технічний прогрес є провідними факторами розвитку економіки. Як наслідок, зростають вимоги до якості керування інноваційною діяльністю підприємств як основного фактору забезпечення їх розвитку й підвищення конкурентоспроможності, оскільки в існуючих економічних умовах інновації здобувають усе більшу значимість у процесі нарощування конкурентних переваг.

Зважаючи на те, що підтримка інноваційної діяльності, що визначена в Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року [13], представляється першочерговим завданням оскільки слугує джерелом одержання додаткових конкурентних переваг, представляється необхідним здійснення перетворення механізмів інноваційного розвитку й забезпечення ефективного управління інноваційною діяльністю промислових підприємств.

Методологічні основи теорії інноваційного розвитку закладені в працях вітчизняних і закордонних учених. У цьому напрямку проводили дослідження А. Амоша, М. Андрощук, Д. Белл, В. Геєць, Дж. Гелбрейт, В. Гриньова, С. Ілляшенко, О. Лапко, Г. Менш, М. Портер, Е. Тоффлер, Б. Санто, В. Семиноженко, Л. Смоляр, Л. Федулова, Й. Шумпетер та інші. Разом з тим, в умовах розвитку процесів глобалізації світової економіки й інтернаціоналізації господарського життя, трансформується сама структура інноваційного механізму економічного розвитку. Підприємства змушені вносити зміни у свої стратегії й усе більше конкурувати за володіння знаннями, технологіями,

інформацією, тобто за компоненти й фактори, що є складовими інноваційного механізму власного розвитку. У зв'язку із цим, дослідження основних аспектів активізації інноваційної діяльності підприємств представляється актуальним.

Мета дослідження – розробити концепцію розвитку інноваційної діяльності підприємств.

Успішне відновлення та модернізація економіки відбувається через формування сприятливих умов для розвитку інноваційної діяльності всіх суб'єктів ринку. Саме інновації в економіці є основним фактором підвищення ефективності виробництва, за оцінками закордонних фахівців приріст національного доходу за рахунок використання інноваційного потенціалу складає 80-90% [21].

Вплив нововведень на розвиток суспільства було відзначено багатьма сучасними дослідниками. Німецький учений Г. Менш виявив зв'язок нововведень, циклічності економіки й економічного росту: радикальні нововведення є імпульсом до росту й створення нових підприємств [24].

Американський соціолог і публіцист Д. Белл [3] досліджуючи теорії соціального розвитку, довів, що джерелом структурних змін у суспільстві є зміни в характері знань, він виявив детермінанти розвитку постіндустріального суспільства, у числі яких саме інтелектуальні технології й знання.

Е. Тоффлер вивчаючи «постіндустріальне суспільство» [16] довів, що поява нової технології, реорганізація виробництва на основі впровадження найновітніших досягнень науки та техніки приводять до виникнення можливості для нового типу поведінки особи в сфері виробництва, дозвілля, культури, освіти, тобто він зв'язав процес формування нового суспільства з категоріями «знання» та «інформація».

Американський економіст Дж. Гелбрейт [23] розробляючи найважливіші проблеми індустріальної економіки прямо зв'язав прогрес нової індустріальної економіки й «планувальних систем» (корпорацій) з необхідністю державного регулювання ринку, показавши взаємну обумовленість нової якості індустрії,

особливої ролі корпорацій і державного регулювання, тим самим обґрунтував роль технологічної структури в розвитку економік різних типів.

М. Портер [27] на основі аналізу конкурентоспроможності більш 100 галузей економік провідних країн світу, стверджував, що «компанії жодним чином не повинні припиняти вивчення своєї галузі, своїх конкурентів, шляхів поліпшення або коректування власної конкурентної позиції», і зробив висновок про необхідність підприємств орієнтуватися на власні конкурентні переваги, включаючи освоєння нової продукції або технологічних інновацій, що ведуть до появи принципово нової технології, а також на поліпшення якості менеджменту.

Аналізуючи світову й вітчизняну літературу, можна відзначити існування різнобічних трактувань основних понять і визначень, що відносяться до аспектів інноваційної діяльності (Таблиця 1).

Таблиця 1

Деякі трактування поняття «інновація»

Джерело	Трактування
Закон України «Про інноваційну діяльність» [7]	Інновації - новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери;
Schumpeter, J. A. [28]	Інновація – нова науково-організаційна комбінація виробничих факторів, мотивована підприємницьким духом.
Mescon M., Albert M., Khedouri F. [25]	Інновація – це створення нового економічного об'єкта або вдосконалення його властивостей
Organisation for Economic Co-operation and Development & Statistical Office of the European Communities. [26]	Інновація – це впровадження нового або значно поліпшеного продукту (товару або послуги) або процесу, нового методу маркетингу або нового організаційного методу в ділову практику, організацію робочого місця або зовнішні зв'язки.
Drucker P. F. [22]	Інновація – це розробка й впровадження нововведень, що надають старим (відомим) елементам новий обрис.
Szanto B. [29]	Інновація – це такий суспільно-економічний процес, який через практичне використання ідей і винаходів приводить до створення кращих по своїх властивостях виробів, технологій, і у випадку, якщо інновація орієнтована на економічну вигоду, прибуток, її поява на ринку може принести додатковий дохід.
Федулова Л. [17]	Інновації – це результати наукових досліджень та розробок, спроможні поліпшити технічні, економічні, споживчі характеристики наявної продукції, процесів, послуг або стати основою нової

Джерело	Трактування
Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С. [2]	Інновація – нове явище, новаторство або будь-яка зміна, яка вноситься суб'єктом господарювання у власну діяльність із метою підвищення своєї конкурентоспроможності на внутрішньому і на зовнішньому ринках

Складено автором на основі джерел [2, 7, 17, 22, 25, 26, 28, 29]

Як видно із процитованих трактувань, інновації засновані на науці й технологіях. Ці два протилежні погляди на інновації доповнюють один одного. Враховуючи наведені вище визначення, в межах даного дослідження, під поняттям «інновація» будемо розуміти успішне впровадження нового або поліпшеного продукту (товару або послуги) або процесу, нового методу маркетингу або нового організаційного методу.

У науковій літературі доведене, що інновації суттєво підвищують ефективність економічної й соціальної систем, виступаючи системоутворюючим елементом економічного зростання й розвитку. Крім того, інновації дозволяють компаніям, підприємствам і організаціям залишатися актуальними на конкурентному ринку, вони також відіграють важливу роль в економічному зростанні.

Досліджуючи інноваційну діяльність підприємств, учені підкреслюють її комплексний характер, розглядаючи сукупність реалізованих нововведень, що охоплюють різні сфери діяльності підприємств: керування, маркетинг, підготовку персоналу, фінанси, продаж та ін. Сучасні дослідники вкладають у термін «інноваційна діяльність» різні поняття, і іноді трактують їх неоднозначно. Деякі трактування цього терміну наведено в Таблиці 2.

Таблиця 2

Деякі трактування поняття «інноваційна діяльність»

Джерело	Трактування
Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. [7]	Інноваційна діяльність - діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг;

Джерело	Трактування
Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Ст. 325, Ст. 327. [4]	Інноваційна діяльність у сфері господарювання – це діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя. Інноваційна діяльність передбачає інвестування наукових досліджень і розробок, спрямованих на здійснення якісних змін у стані продуктивних сил і прогресивних міжгалузевих структурних зрушень, розробки і впровадження нових видів продукції і технологій.
Organisation for Economic Cooperation and Development & Statistical Office of the European Communities. [26]	Інноваційна діяльність – це всі наукові, технологічні, організаційні, фінансові та комерційні кроки, які фактично або мають на меті призвести до впровадження інновацій. Деякі інноваційні заходи самі по собі є інноваційними, інші не є новими видами діяльності, але необхідні для впровадження інновацій. До інноваційної діяльності належать також науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР), які безпосередньо не пов'язані з розробкою конкретної інновації.
Покропивний С. Ф. [12]	Інноваційна діяльність – це процес, спрямований на розроблення й реалізацію результатів закінчених наукових досліджень і розробок або інших науково-технічних досягнень у новий чи вдосконалений продукт, реалізований на ринку, у новий чи вдосконалений технологічний процес, використовуваний у практичній діяльності, а також зв'язані з цим додаткові наукові дослідження й розробки.
Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. [6]	Інноваційна діяльність – діяльність, спрямована на пошук можливостей інтенсифікації виробництва та задоволення суспільних потреб у конкурентоспроможних товарах і послугах завдяки використанню науково-технічного та інтелектуального потенціалу
Коюда В.О., Лисенко Л.А. [10]	Інноваційна діяльність – це системна діяльність, спрямована на наукові дослідження, розробку (або залучення), впровадження та комерціалізацію інновацій з метою отримання економічного та (або) іншого ефекту, підвищення конкурентоспроможності підприємства та забезпечення його розвитку.
Шпикуляк О.Г., Мазур Г.Ф. [19]	Інноваційна діяльність – це такий вид діяльності, який на основі результатів наукових досліджень забезпечує створення принципово нової продукції, нової послуги, в результаті яких з'являється те, чого раніше не було .

Складено автором на основі джерел [4, 6, 7, 10, 12, 19, 26]

Узагальнюючи різні підходи, можна сформулювати визначення, найбільш адаптоване до сьогоденного стану вітчизняної економіки. Інноваційна діяльність – це діяльність, що передбачає науково-дослідні й дослідницько-конструкторські роботи та їхній маркетинговий супровід, сутність якої –

генерування знань, узагальнення, систематизація й алгоритмізація інформації, що спрямовані на формування ключових компетенцій у створенні й освоєнні наукомістких технологій і інноваційних продуктів, їх комерціалізації, одержання прибутку або корисного ефекту.

В Україні існують певні умови для здійснення успішної інноваційної діяльності. Починаючи з часів незалежності приймаються численні документи стратегічного планування, законодавчі акти про інноваційну діяльність, науково-технічні програми. В закладах вищої освіти випускають бакалаврів та магістрів за освітніми програмами, програмний акцент в яких зроблено на здатності випускників розв'язувати спеціалізовані завдання та практичні проблеми з забезпечення інноваційного розвитку підприємства. Захищаються кандидатські й докторські дисертації мета яких пов'язана з розробленням науково-методологічного базису функціонування та методико-прикладних засад імплементації інноваційного механізму розвитку вітчизняних підприємств. Поступово розвивається інноваційна інфраструктура, включаючи бізнес-інкубатори, такі як, «Харківські технології», «Львівський політех», «Славутицький муніципальний бізнес-інкубатор», «Білоцерківський бізнес-інкубатор», бізнес-інкубатор Херсонської торгово-промислової палати та ін [1], державний бізнес-інкубатор повного циклу (Ukrainian Future Business Incubator), створюються технопарки, зокрема, UNIT.City у Києві, LvivTech.City у Львові, «Промприлад. Реновація» – парк в Івано-Франківську, «Екополіс ХТЗ» у Харкові, інноваційно-технологічний парк «Кристал» у Вінниці, та інші організації забезпечення інноваційної діяльності.

Створюються умови для пільгового кредитування пріоритетних інноваційних проектів, зокрема, фінансова підтримка шляхом повного безвідсоткового кредитування, часткового (до 50 %) безвідсоткового кредитування або повної чи часткової компенсації відсотків, сплачених суб'єктами інноваційної діяльності комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проектів [7]; стимулювання інноваційної діяльності забезпечується шляхом застосування пільг для всього

циклу інноваційного процесу, диференціації розмірів податкових пільг залежно від активності в інноваційному процесі, звільнення від оподаткування частини прибутку, що спрямовується на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт [9] та ін., держава, бізнес, банківська система декларують про готовність підтримати інноваційне підприємництво. Але незважаючи на існування достатніх умов для здійснення інноваційної діяльності її ефективність залишається низькою (рис. 1).

Рис. 1. Показники інноваційної діяльності вітчизняних промислових підприємств

Джерело: складено автором за [14, 15]

Курс на інноваційний розвиток прийнятий майже 30 років назад, але якщо дослідити показники інноваційної діяльності вітчизняних промислових підприємств, необхідно відзначити про відсутність позитивних тенденцій в інноваційному розвитку країни. Сьогодні Україна знаходиться на межі руйнації науково-технічного та інтелектуального потенціалу суспільства, у зв'язку з воєнною навалою збільшився темп еміграції з країни кадрів національних вчених. Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок зменшується (рис. 2), питомі витрати на наукові дослідження в

розрахунку на одного науковця в Україні складають в рази менші ніж в європейських країнах [15].

Рис. 2. Показники кількості працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок

Джерело: складено автором за [14, 15]

Ряд науковців у своїх дослідженнях наводять власні думки щодо причин низької інноваційної активності вітчизняних підприємств. Так, проведений Дунською А.Р. аналіз дозволив виділити найважливіші проблеми, що перешкоджають активізації інноваційної діяльності у країні: нерозуміння сучасними підприємствами ролі інновацій в конкурентній боротьбі; недостатнє фінансування інноваційної діяльності; малі обсяги державного замовлення на проведення наукових досліджень; недосконала законодавча база [5].

В статті Касич А. О. наведені основні фактори, які стримують реалізацію інноваційної політики на підприємствах, а саме: нестача власних коштів, великі витрати на нововведення, недостатня фінансова підтримка держави, високий економічний ризик, тривалий термін окупності нововведень, недосконалість законодавчої бази, відсутність попиту на продукцію, відсутність кваліфікованого персоналу [8].

Крилова О.О. в роботі [11] виділила сильні і слабкі сторони в розвитку інноваційного підприємництва. До сильних сторін було віднесено: наявність високого рівня кадрової складової наукового потенціалу, що характеризує

здатність до генерування нових ідей; накопичений досвід успішної інноваційної діяльності, співпраці науки та бізнесу; незначне зростання низки інноваційних показників. До слабких сторін – недостатній обсяг фінансування науки та освіти; незначний попит на результати вітчизняних досліджень; незначні за обсягом результативні показники щодо охоронних документів.

Науковець Яковлев А.І. вважає, що найбільш проблематичними факторами інноваційної діяльності підприємств були і залишаються нестача власних грошових коштів для розвитку, брак фінансової підтримки з боку держави, низький рівень розвитку інноваційної інфраструктури країни, великі витрати для впровадження інновацій, низький рівень доступності позикових коштів та висока вартість залученого капіталу, низький рівень кваліфікації персоналу, невизначеність ринків збуту продукції. Також проблемами є брак інформації про нові технології і нерозвиненість інтеграційних зв'язків, правовий захист у сфері інтелектуальної діяльності, низький ступінь визначеності щодо економічних перспектив впровадження інновацій [20].

Дослідник Чаплинський В.Р. виявив проблеми розробки, впровадження і використання інновацій на різних рівнях управління [18]. На макрорівні – це недосконала нормативно-правова база, в якій відсутні регламенти та особливості ведення та активізації інноваційної діяльності на підприємствах, відсутні стимули для бізнесу в регіонах, складний процес купівлі, розмитнення, транспортування і використання інновацій. На мікрорівні – важкість залучення кредитних коштів на інновації, нестача кваліфікованих менеджерів та робітників, проблема інтелектуальної міграції.

Узагальнивши думки дослідників можна відзначити, що проблеми інноваційного розвитку вітчизняних підприємств залежать від можливості здійснювати інноваційну діяльність, яка концептуально відбиває поняття «інноваційний потенціал»:

- можливість здійснювати інноваційну діяльність визначається наявними умовами і ресурсами для її здійснення. Але через недоліки та недосконалість нормативно-правового забезпечення, інколи і необов'язковість його дотримання

з боку відповідальних виконавців, створені законодавством умови для здійснення інноваційної діяльності підприємства викликають труднощі у втіленні наявних ресурсів;

- можливість здійснення інноваційної діяльності залежить від якості інфраструктурного забезпечення інноваційної діяльності. Взаємодія суб'єктів інноваційної діяльності, тобто спільна робота органів влади, комерційних банків, фінансово-кредитних установ, підприємств, закладів вищої освіти повинна бути націлена на стимулювання попиту і пропозиції на ринку інновацій;

- інформаційне забезпечення інноваційної діяльності відіграє важливу роль при прийнятті управлінських рішень щодо впровадження інноваційних технологій. Інформація використовується на всіх етапах інноваційної діяльності, її якість впливає на ефективність здійснення самої діяльності;

- можливість здійснення інноваційної діяльності залежить від кадрового забезпечення. Зменшення чисельності кваліфікованих менеджерів та робітників, яке набуває великої швидкості в умовах падіння економіки країни, а також нерівномірність їх розподілу по регіонах країни створює загрози реалізації інноваційної діяльності;

- можливість здійснення інноваційної діяльності визначається фінансовим забезпеченням, яке реалізується шляхом формування моделей фінансування інноваційної діяльності, що включають прогнозування інноваційного розвитку, раціональний розподіл фінансових ресурсів із різних джерел, а також можливість коригування механізму фінансування в залежності від умов реалізації діяльності.

Таким чином, вирішення проблем інноваційного розвитку вітчизняних підприємств обумовлює доцільність створення інструментів управління інноваційною діяльністю, що спроможні забезпечити умови для: активізації діяльності; орієнтації на потреби споживачів інноваційної продукції; створення можливостей для взаємозв'язку учасників інноваційної діяльності; залучення необхідного фінансування.

Одним з методологічних інструментів представлення форми й змісту процесів і функцій керування є механізм, який орієнтований на формування й

розвиток структури з урахуванням складу й взаємозв'язків елементів, відносин і інших факторів, що забезпечують цілісність стану структури й її керованість.

Рис. 3. Механізм забезпечення розвитку інноваційної діяльності
Джерело: побудовано автором

Основними компонентами процесу керування інноваційною діяльністю є: мета, структура, процеси, що протікають на підприємстві, а також ресурси, технології й результати. Системний підхід дозволяє виявити зміни в різних сторонах діяльності підприємства, стратегії, політиці й тактиці окремих процесів, у структурі й результатах як у цілому, через виявлення будь-яких явних проблем усередині, так і впливу певних факторів ззовні.

Керування інноваційною діяльністю – складний процес, що має у своєму складі завдання керування й підпроцеси, які час від часу змінюють свої параметри й стан, що вимагає моніторингу, аналізу й контролю їх продуктивності й обумовлює обов'язкове застосування процесного підходу.

З іншого боку, послідовність основного процесу діяльності, процесу перетворення системних елементів і одержання заданих результатів вимагає використання функціонального підходу.

Таким чином, для дослідження ефективності діючого процесу керування інноваційною діяльністю представляється можливим використання механізму, оснований на елементах системного, процесного й функціонального підходів, які актуальні як для вибору методологічних інструментів, так і для формування й технологічного вирішення функціональних завдань.

У цілому, забезпечення розвитку й удосконалювання інноваційної діяльності складається з таких етапів: етап формування організаційних настанов; етап узгодження зовнішніх та внутрішніх факторів розвитку; етап реалізації технологій управління.

На етапі формування організаційних настанов визначаються мета, завдання, суб'єкти і об'єкти управління інноваційною діяльністю.

Мета механізму забезпечення розвитку інноваційної діяльності – створення умов для активізації інноваційної діяльності підприємств.

Досягнення мети механізму забезпечення розвитку інноваційної діяльності здійснюється на основі наступних завдань:

- створення умов для здійснення науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт;

- комплексне інфраструктурне забезпечення інноваційної діяльності;
- розвиток інформаційних технологій для забезпечення інноваційної діяльності;
- розвиток кадрового забезпечення інноваційної діяльності;
- фінансове забезпечення інноваційної діяльності.

Вирішення завдань забезпечення розвитку інноваційної діяльності здійснюється за допомогою функціонального узгодження й регламентації способів взаємодії суб'єктів і об'єктів управління.

Етап узгодження зовнішніх та внутрішніх факторів розвитку – спрямований на визначення факторів, що визначають умови активізації інноваційної діяльності.

Зовнішні фактори складаються із: інституційних факторів, що визначають можливості і напрямки інноваційної активності підприємства; трудових ресурсів, які характеризують забезпеченість території розташування підприємства необхідними кваліфікованими кадрами; і саме освіта і наука, які забезпечують генерування нових ідей, що підтримують розвиток інноваційної діяльності.

В свою чергу, інституційні фактори представляють норми і правила ведення інноваційної діяльності, зокрема, це – законодавство, яке визначає зміст інноваційної діяльності, регулює взаємовідносини учасників інноваційної діяльності за допомогою податкового, антимонопольного законодавства, законодавства в сфері інтелектуальної власності. Інституційні фактори відбивають регламент сприяння з боку держави інноваційній активності економічних суб'єктів. До даної групи доцільно віднести комунікаційні мережі, традиції ведення бізнесу, підприємницьку та інноваційну інфраструктуру та ін., тому що вони також впливають на формування середовища здійснення інноваційної діяльності.

Друга група факторів – трудові ресурси, визначає професійно-кваліфікаційні характеристики трудових ресурсів території, де провадить свою діяльність інноваційно орієнтоване підприємство, та характеризується якістю

робочої сили, часткою працівників з вищою освітою, наявною системою підвищення кваліфікації:

- якість робочої сили включає такі параметри, як кількість працівників певних спеціальностей та програм підготовки, розподіл спеціалістів за категоріями, наявність працівників різних кваліфікацій в рамках однієї спеціальності, ступінь мотивації працівників до творчої праці та підвищення своєї кваліфікації, готовність працівників до кардинальної зміни профілю трудовий діяльності та ін.;

- для підприємства, частка працівників з вищою освітою, є орієнтиром у визначенні наявності на певній території критичної маси працівників з дипломом закладу вищої освіти, особливо технічних спеціальностей, які сприймаються як трудові резерви для розробки інноваційних проектів;

- наявність системи підвищення кваліфікації свідчить про існування комплексу установ, які надають послуги з підтримки відповідного освітнього рівня для висококваліфікованих робочих та його безпосередніх керівників.

Наступна група факторів – освіта і наука, має стратегічне значення і відображає кількість освітніх закладів на певній території. Саме цей фактор дозволяє підприємству задіяти потенціал освітньої мережі для вирішення своїх актуальних завдань.

Внутрішні фактори інноваційного розвитку підприємства можна умовно поділити на підгрупи:

- фактори, що характеризують систему внутрішньо-корпоративних відносин. Вони характеризують розмір підприємства у співвідношенні з іншими учасниками ринку, величину бізнесу, загальну спеціалізацію пропозиції на ринку (товар або послуга); дають уявлення про форму власності, що визначає внутрішньо-фірмові відносини, про обумовлені наявною оргструктурою можливості підприємства швидко трансформуватися під організацію виробництва затребуваної ринком продукції, в тому числі завдяки оперативності та якості прийнятих управлінських рішень;

- фактори, що відображають поточний економічний стан підприємства, розкривають його стан із позицій ринкової безпеки;

- технологічні чинники характеризують потенціал підприємства як відповідної виробничо-технологічної бази, що є достатнім для виробництва поточного асортименту продукції і освоєння нових зразків. Технологічні фактори визначають компетентність підприємства щодо організації та здійснення НДДКР, виробничий потенціал, включаючи наявні резерви, застосування яких актуалізується після ухвалення рішення про випуск нових товарів та професійно-кваліфікаційний рівень колективу, його відповідність затвердженій інноваційній стратегії підприємства;

- фактори, що характеризують взаємодію компанії із зовнішнім середовищем, і вплив цієї взаємодії на укріплення інноваційних можливостей підприємства.

Узгодження зовнішніх та внутрішніх факторів інноваційного розвитку підприємства, формує умови його інноваційно-орієнтованого функціонування та розвитку в сучасних умовах.

Етап реалізації технологій управління спрямований на визначення інструментарію забезпечення розвитку інноваційної діяльності.

Властиво процес керування, який як і будь-який процес керування має певну послідовність, але відрізняється специфікою застосування. До процесу керування інноваційною діяльністю пропонується включити наступні функції:

- визначення фактичного стану інноваційної діяльності підприємства для здійснення контролю планових результатів процесу керування;

- аналіз поточного стану процесу керування інноваційною діяльністю;

- моделювання параметрів розвитку процесу керування інноваційною діяльністю, у якому використовуються результати попереднього аналізу. У свою чергу, моделювання параметрів розвитку створює основу для планування процесів керування, а також аналізу можливостей підприємства й потенціалу процесу керування, на основі яких приймаються рішення щодо розвитку процесу керування інноваційною діяльністю;

- планування процесу керування інноваційної діяльності, який заснований на методологічному і технологічному інструментарії керування;
- регулювання процесу керування, який здійснюється на основі результатів планування й формується під впливом ухвалених рішень щодо розвитку процесу керування інноваційною діяльністю;
- організація, мотивація й координація діяльності учасників інноваційної діяльності.

Включення даних складових у механізм керування інноваційною діяльністю підприємства забезпечує безперервний комплексний аналіз повного контуру процесу, оцінку й прогнозування впливу його параметрів на результативність і якість системи керування підприємством у цілому.

Таким чином, механізм забезпечення розвитку інноваційної діяльності, до основних компонентів якого включено сукупність організаційно-інституціональних настанов, сукупність об'єктів і суб'єктів управління в межах механізму управління розвитком інноваційної діяльності, комплекс функціонально погоджених способів досягнення мети управління, сукупність зовнішніх та внутрішніх факторів розвитку, що визначають умови активізації інноваційної діяльності, комплекс технологій функціонування механізму забезпечення розвитку інноваційної діяльності, дозволяє здійснювати системне й цілеспрямоване управління розвитком інноваційної діяльності підприємства.

Запровадження запропонованого інноваційного механізму сприятиме реалізації інноваційних перетворень на рівні окремого підприємства, однак ефективність функціонування цього механізму залежить від гнучкості підприємства та його сприйнятливості до інновацій.

Список використаних джерел

1. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні, 2014 р. URL: <http://www.dkrp.gov.ua/info/3226.htm>.47.
2. Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації : монографія. Київ : КНЕУ, 2003. 394 с.

3. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Київ : Либідь, 1996. 251 с.
4. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Ст. 325, Ст. 327. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
5. Дунська А.Р. Інноваційний механізм розвитку підприємств целюлозно-паперової промисловості. Дис. не здобуття наук.ступ д.е.н. Київ, 2018.
6. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. Київ : Знання, 2007. 1027 с.
7. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. №40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>
8. Касич А.О., Канунікова К.О. Інноваційна активність підприємств України: динаміка, проблеми та шляхи вирішення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. №22. С. 21-24
9. Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України. Постанова ВР України від 13.07.1999 № 916-XIV.
10. Коюда В.О. Лисенко Л.А. Інноваційна діяльність підприємства та оцінка її ефективності. Харків : ФОП Павленко О.Г.; ІНЖЕК, 2010. 224 с.
11. Крилова О.О. Напрями активізації розвитку інноваційного підприємництва в національній економіці. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Випуск 50-1. С. 211-217
12. Покропивний С. Ф. Інноваційний менеджмент у ринковій системі господарювання. *Економіка України*. 1995. № 2. С. 24
13. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року. Розпор. Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#n12>
14. Статистичний щорічник України за 2019 рік: стат. збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 465 с.
15. Статистичний щорічник України за 2021 рік: стат. збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2022. 447 с.
16. Тоффлер Е. Третя хвиля. / Пер. з англ. А. Євса. Київ : Всесвіт, 2000. 480 с.
17. Федулова Л. Інноваційна економіка. Київ: Либідь, 2006. 396 с.
18. Чаплинський В.Р. Інноваційна активність в Україні, тенденції та перспективи розвитку. *Ефективна економіка*. №12. 2020. URL : http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/12_2020/102.pdf
19. Шпикуляк О.Г., Мазур Г.Ф. Інноваційна діяльність у механізмі стимулювання агропромислового виробництва. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету*. 2014. № 4. С. 73–77.

20. Яковлев А.І. Інноваційна діяльність як фактор економічного розвитку малих підприємств. *Економіка: реалії часу*. Науковий журнал. 2014. № 2 (12). С. 115-119.
21. Bortagaray I., Tiffin S. Innovation Cluster in Latin America. Proceedings of 4th *International Conference on Technology Policy and Innovation*. Curitiba, Brazil, Aug. 28-31, 2000.
22. Drucker P. F. *Managing for Results: Economic Tasks and Risk-Taking Decisions*. HarperCollins Publishers, NY 1986.
23. Galbraith J. K. *The New Industrial State*. Princeton University Press, 1967. 518 p.
24. Mensch G. *Stalemate in Technology: Innovations Overcome the Depression*. Ballinger Publishing Company, 1979. 241 p.
25. Mescon M., Albert M., Khedouri F. *Management*: Harper & Row, 1988. 777 p
26. Organisation for Economic Co-operation and Development & Statistical Office of the European Communities. 2005. *Oslo Manual: Guidelines for collecting and interpreting innovation data: The measurement of scientific and technological activities..* 3rd ed. Paris: OECD/European communities. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/>
27. Porter, M. E. *Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press, 1990. 875 c.
28. Schumpeter, J. A. *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle*. N. J. : Transaction Publ., 2008.
29. Szanto B. *Innovacio a gazdasagi fejlesztes eszkoze*. Monograph. Muszaki konyvkiado, Budapest. 1985. 264 p.

4.2. Формування організаційно-економічного механізму управління підприємством

С. А. Латкіна

Питання формування організаційно-економічного механізму управління виробничо-господарською діяльністю підприємства, зв'язок структурних елементів організаційно-економічного механізму, що закладає фундамент підприємства бути конкурентоспроможним на сучасному ринку на даний час являється актуальним.

Проблемам управління та різним поняттям механізму розвитку підприємств присвятили праці відомі вітчизняні вчені: Є.А. Бельтюков, Б.В. Буркинський, А.І. Бутенко, М.П. Войнаренко, В.М. Геєць, В.М. Гриньова, І.І. Грузнов, В.І. Захарченко, О.Є. Кузьмін, Й.М. Петрович, О.М. Тридід, С.В. Філіппова та інші. Вони достатньо детально висвітлили змістовність, сутність організаційно-економічного механізму розвитку, тенденції та інструментальне забезпечення процесу управління змінами. Безперечно, що публікацій присвячених розвитку виробничих підприємств на даний час достатньо, але більша їх частина не висвітлює в повній мірі, весь процес формування організаційно-економічного механізму, тому це завдання залишається невирішеним. Завдання дослідження полягає в обґрунтуванні складових та структури організаційно-економічного механізму розвитку виробничого підприємства, його особливостей у нестабільному середовищі.

Сучасна ринкова економіка постійно знаходиться в динаміці, тому перед управлінням постає завдання, яке полягає в розробленні такого організаційно-економічного механізму управління виробничо-господарською діяльністю підприємства, який забезпечував би зміцнення стійкої позиції підприємства на ринку, задовольняв потреби споживачів, стрімко та оперативно налаштовувався на зміни зовнішнього середовища та забезпечував стабільний розвиток. Один з основних чинників розвитку – технологічний, однозначно залишається визначальним, але більшу вагу набирає організаційний. Тому виникає потреба в

гнучких організаційних структурах та схемах управління підприємством, які забезпечать швидку адаптивність підприємства.

Характерною рисою організаційно-економічного механізму розвитку виробничого підприємства є спонукання виробників до високих результатів господарської діяльності через економічний інтерес його учасників, який є найбільш потужним і дієвим інструментом здійснення перетворень та становлення ефективного власника в різних секторах економіки України. А головною метою створення організаційно-економічного механізму розвитку виробничого підприємства є стійкий розвиток й ефективне управління підприємством у ринкових умовах.

В Україні за період 2010-2021 років, за даними Державної служби статистики, показники діяльності суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва зазнали наступних змін (табл.1) [1].

Таблиця 1

Основні показники діяльності суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва

Перелік	Кількість діючих суб'єктів господарювання (підприємств), одиниць					Відхил., 2021 р. до 2020 р., +/-
	2010 рік	2015 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	
Суб'єкти великого підприємництва, од.	586	423	518	512	610	+98
великі підприємства усього, од.	586	423	518	512	610	+98
% до загальн. кількості суб'єктів	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	0
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	0	0	0	0	0	0
Суб'єкти середнього підприємництва, од.	21343	15510	18129	17946	17811	-135
середні підприємства усього, од.	20983	15203	17751	17602	17502	-100
% до загальн. кількості суб'єктів	98,3	98,0	97,9	98,1	98,3	+0,2
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	5	4	5	5	5	0

Продовження табл. 1

Перелік	Кількість діючих суб'єктів господарювання (підприємств), одиниць					Відхил., 2021 р. до 2020 р., +/-
	2010 рік	2015 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	
ФОП усього, од.	360	307	378	344	309	-35
% до загальн. кількості суб'єктів	1,7	2,0	2,1	1,9	1,7	-0,2
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	0	1	0	0	0	0
Суб'єкти малого підприємництва (з урахуванням мікро-підприємництва), од.	2161999	1958385	1922978	1955119	1937827	-17292
малі підприємства усього, од.	357241	327814	362328	355708	352722	-2986
% до загальн. кількості суб'єктів	16,5	16,7	18,8	18,2	18,2	0
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	78	77	86	85	85	0
ФОП усього, од.	1804758	1630571	1560650	1599411	1585105	-14306
% до загальн. кількості суб'єктів	83,5	83,3	81,2	81,8	81,8	0
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	394	381	371	383	383	0
Суб'єкти мікропідприємництва, од.	2093688	1910830	1864013	1898902	1880858	-18044
мікропідприємства усього, од.	300445	284241	313380	307871	304650	-3221
% до загальн. кількості суб'єктів	14,3	14,9	16,8	16,2	16,2	0
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	66	66	75	74	74	0
ФОП усього, од.	1793243	1626589	1550633	1591031	1576208	-14823
% до загальн. кількості суб'єктів	85,7	85,1	83,2	83,8	83,8	0
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	391	380	369	381	381	0

Джерело: складено на основі [1]

Аналізуючи статистичні дані видно, що кількість суб'єктів великого підприємництва значно зросла на 98 одиниць в 2021 році в порівнянні з 2020 роком. Кількість суб'єктів середнього підприємництва зменшилась в 2021 році на 135 одиниць. Така ж тенденція зберігається у суб'єктів малого підприємництва (з урахуванням мікропідприємництва) та суб'єктів

мікропідприємництва, відповідно зменшення склало: 17292 одиниць, 18044 одиниць. Тобто видно, що кількість суб'єктів середнього, малого та мікропідприємництва зазнали суттєвого зниження. Одним з головних чинників впливу на економічні процеси виявився фактор розповсюдження пандемії COVID-19. З позиції сьогодення важко оцінити майбутні зміни і ще складніше спрогнозувати та спланувати короткострокову перспективу.

Одним з факторів впливу на зростання суб'єктів великого підприємництва є сучасні організаційно-економічні механізми, які є недосконалими, через недосконалість його складових та невиконання основних принципів їх формування.

Організаційно-господарський механізм лежить в основі функціонування господарського механізму і відбиває сукупність економічних та організаційно-адміністративних важелів та методів, за допомогою яких здійснюється регулювання фінансово-економічних, виробничо-технологічних та організаційно-технічних процесів та відносин з метою впливу на кінцевий результат підприємства [2, с. 232]. Організаційний механізм господарювання передбачає: організаційно-правові нормативи і стандарти, які регулюють і визначають структуру управління, чисельність працівників, моральне і матеріальне стимулювання, оснащення управлінської праці засобами оргтехніки, розподілу робіт, обов'язків, прав і відповідальності органів управління і управлінських працівників. Організаційний механізм полягає у використанні владних відносин, охоплює організацію процесу функціонування системи, якою управляють, і організацію структури управляючої системи. Структура управління організаційно закріплює функції за структурними підрозділами й працівниками і регламентує потоки інформації у системі. Знаходить втілення у параметрах системи управління, положенні про відділи і служби, у системі підпорядкування і функціональних зв'язків між персоналом управління, співвідношенні структурних підрозділів і працівників апарату. Структуру управління по горизонталі поділяють на окремі ланки, а по вертикалі – на ступені управління. Ланки взаємопов'язані прямими і зворотними зв'язками по

вертикалі і горизонталі. Що раціональніша структура управління, то ефективніше функціонує вся система [3, с. 8-9].

У процесі еволюції суспільства, удосконалення технічних можливостей та системи виробничих відносин, кількість важелів і методів, що впливають на ефективність організаційно-економічного механізму, зростає. Застосування організаційних та економічних важелів механізму полягає в поєднанні об'єктивних та суб'єктивних аспектів людської діяльності в контексті постійного розвитку на основі впровадження технологічних інновацій і підвищення ефективності використання виробничого потенціалу [4, с. 13].

Сутність та наведені ознаки організаційно-економічного механізму розвитку підприємства виражаються через його структуру, ієрархію та зв'язок складових (рис.1) [5, с. 120].

На рисунку 1 структура організаційно-економічного механізму подана через три його функціональні складові: організаційну, мотиваційну та економічну, оскільки для розвитку підприємства передбачається застосування організаційно-економічних методів [5, с. 120]. Кожна складова спирається на певний механізм та має відповідну природу: економічні – на економічні відносини; мотиваційні сприяють координації та узгодженню інтересів учасників виробничого процесу для досягнення результату; організаційні методи – на організаційну структуру підприємства, зокрема на організаційно-технічний та виробничо-технологічний механізми розвитку підприємства, до яких відносяться наступні аспекти:

- впровадження нових прогресивних технологій виробництва;
- реалізація заходів, спрямованих на економію сировини, матеріалів та енергетичних ресурсів;
- капітальний ремонт та модернізація основних виробничих фондів підприємства;
- підвищення якості продукції, яка випускається підприємством та інші.

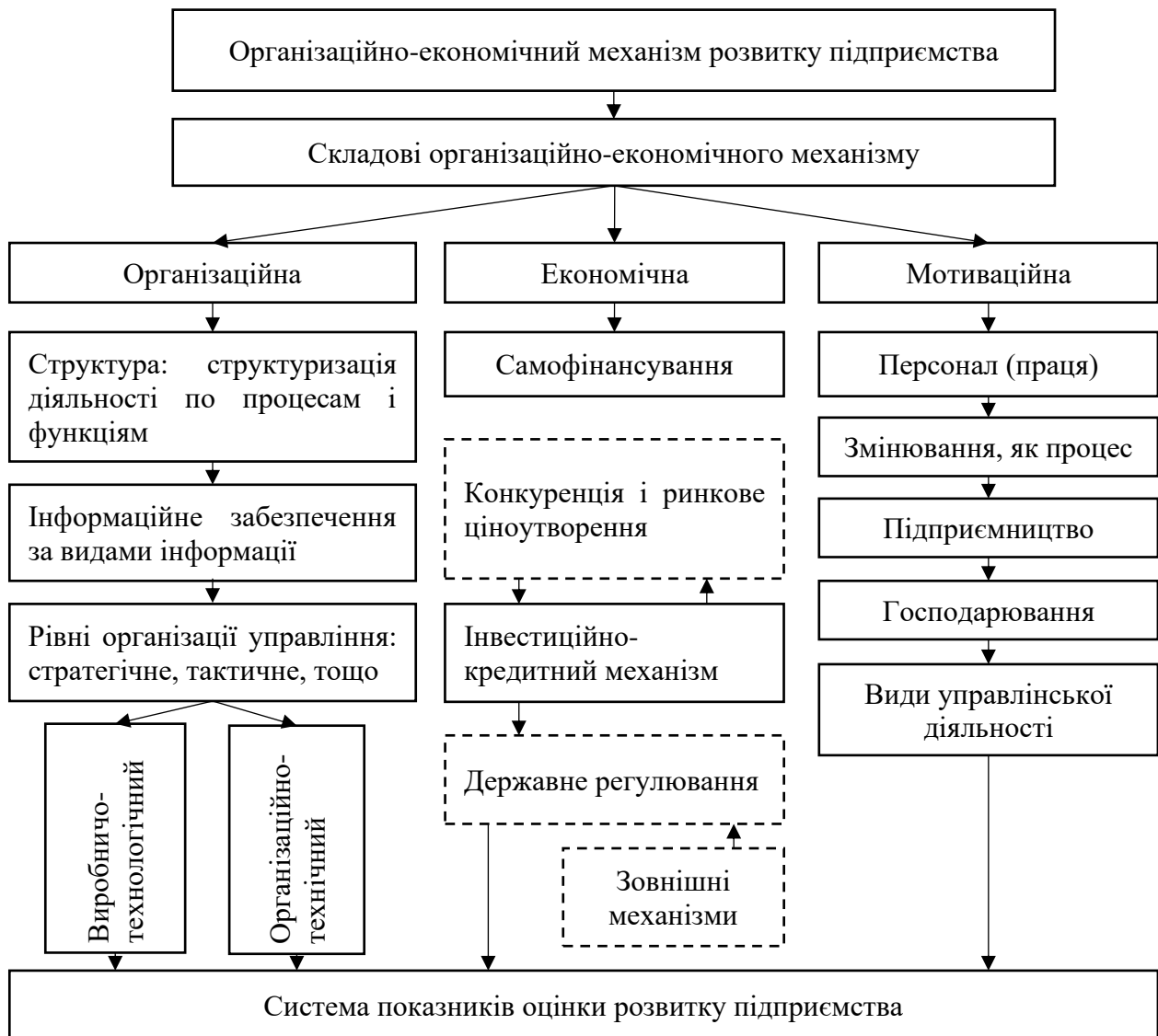

Рис. 1. Складові та структура організаційно-економічного механізму розвитку виробничого підприємства

Джерело: удосконалено на підставі [5, 6]

Для будь-якого підприємства процес функціонування організаційно-економічного механізму – це [7]:

- встановлення і розв'язання проблем розвитку підприємства між системою управління та її об'єктом, між їх окремими рівнями та між структурними елементами;

- пошук шляхів вирішення проблем.

Сукупність соціально-економічних відносин та перелік завдань дають змогу вирішити питання пов'язані з структурою організаційно-економічного механізму розвитку підприємства та її специфікою. Головне місце у структурі організаційно-економічного механізму посідає цільова підсистема, що спрямована на досягнення цілей, поставлених підприємством за рахунок вирішення 3-х комплексних завдань [5, с. 122]:

- управління процесом розвитку на підставі визначених цілей;
- координація економічних відносин та видів управлінської діяльності суб'єктів управління;
- адаптація організаційно-економічного механізму підприємства.

Таким чином, організаційно-економічний механізм розвитку виробничого підприємства – це об'єднання всіх процесів та управлінських рішень, які направлені на формування, забезпечення подальшого функціонування і удосконалення системи економічних відносин суб'єктів із об'єктами управління, необхідних для створення умов найбільш ефективного досягнення цілей підприємства [8]. Виділення структурних елементів організаційно-економічного механізму дозволяє зробити акцент на організаційній складовій організаційно-економічного механізму: організаційно-технічній, виробничо-технологічній. Тому для розроблення дієвого організаційно-економічного механізму управління підприємством необхідна узгодженість усіх складових виробничо-господарської діяльності. Саме даний напрям потребує подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL:www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення 16.02.2023).
2. Чукіна І. В. Організаційно-економічний механізм у системі управління виробничо-господарською діяльністю аграрних підприємств. *Економічний аналіз : зб. наук. праць*. 2014. Том 15. № 3. С. 230-236.
3. Мойса М. Я. Система організаційно-управлінських та економічних заходів забезпечення рентабельного виробництва в аграрних підприємствах: монографія. Одеса : Імідж-Прес, 2010. 162 с.

4. Лузан Ю. Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України : монографія. Київ : ННЦ Ін-т аграр. економіки, 2010. 470 с.
5. Новак Н.Г., Гаценко С.В. Організаційно-економічний механізм розвитку виробничого підприємства у змінному середовищі. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*, Вип. 3. 2014. С. 117-123.
6. Полозова Т.В., Овсяченко Ю.В. Сутність організаційно-економічного механізму функціонування підприємств промисловості. *Вісник МСУ*. Том VIII. 2005. №1-2. С. 63-65.
7. Філіппова С.В., Ліганенко І.В. Організаційний розвиток виробничих підприємств : основні проблеми та шляхи : монографія. Одеса : ОНПУ, 2011. 238 с.
8. Латкіна С.А., Мешкова-Кравченко Н.В.. Організаційно-економічний механізм розвитку виробничого підприємства. *Науково-виробничий журнал. Бізнес-навігатор*. 2021. Вип. 1 (62) С.26-29.

4.3. Стимулювання розвитку малого бізнесу: соціальний та фіскальний аспект

Т. В. Чижова

Малий бізнес є основним елементом ринкового середовища, який забезпечує вирішення багатьох соціальних, економічних проблем від перехідного періоду і до етапу становлення ринкових відносин: сприяє насиченню ринку товарами і послугами, наповненню доходної частини бюджету, стимулює структурні зміни в економіці та сприяє економічному зростанню, формує імідж країни, сприяє розвитку здорової конкуренції, вирішує проблеми зайнятості населення, надає гнучкості економічній системі. Саме тому підтримка малого бізнесу, в тому числі й через систему оподаткування, є одним із способів подолання економічної, політичної та соціальної кризи в країні.

Розвиток процесу оподаткування малого бізнесу в Україні свідчить про наявність ряду проблем: постійної зміни податкового законодавства та податкового тиску на ці категорії суб'єктів, складності доступу до кредитування; відсутності кваліфікованих кадрів; наявності адміністративних бар'єрів. Українському бізнесу необхідно допомогти вирішити ці проблемні аспекти, зміцнити позиції у вітчизняній економіці, підвищити рівень стимулювання інвестиційної діяльності та забезпечити його вихід на європейський ринок, що вимагає планомірно реалізовувати засади державної політики підтримки та розвитку малого бізнесу. Варто запровадити більш дієві механізми оподаткування суб'єктів малого бізнесу, що сприятиме більш ефективному наповненню доходної частини відповідних бюджетів.

Практичний досвід застосування спрощеної системи оподаткування в країні свідчить про її позитивний вплив на малий бізнес. Одним із основних напрямів державної підтримки малого бізнесу є створення сприятливого податкового середовища для таких суб'єктів господарювання. Напрямом реалізації податкової підтримки малого бізнесу виступає спрощена система.

Тема дослідження має важливе практичне значення із погляду пошуку шляхів вдосконалення податкового регулювання суб'єктів малого бізнесу з урахуванням

тенденцій і перспектив розвитку спрощеної системи оподаткування, єдиного податку та економіки України загалом.

Принцип та механізм податкового регулювання суб'єктів господарювання обґрунтували такі вітчизняні вчені: П.П. Дубинецька, А.О. Нікітішин, А.В. Овчинніков, С.Г. Оперенко, М.М. Рудь та інші.

Вагомий внесок у вивчення сутності та значення малого бізнесу в економіці держави здійснили науковці-економісти Т.І. Зосименко, Л.А. Буркова, Г.М. Рижакова, С.І. Козак, Т.В. Семеняка, Н.С. Ситник, Н.О. Шура та інші.

До найбільш вагомих праць, присвячених обґрунтуванню особливостей оподаткування суб'єктів малого підприємництва належать дослідження таких науковців: Я.В. Греца, К.П. Проскура, Ю.Л. Труш, А.М. Черножукова, В.М. Чубай та інші.

Державне регулювання економіки – це вплив держави на хід економічних процесів шляхом їхнього коригування відповідно до поставлених цілей соціально-економічного розвитку в інтересах суспільства. Для цього існують певні правила, встановлені системою державного регулювання, дотримання яких є обов'язковим для всіх суб'єктів господарської діяльності [5, с. 58].

Зростання ролі країни у регулюванні економіки обумовлює зростаючу вагу регуляторної функції держави як напрямів її діяльності щодо управління розвитком економіки з урахуванням потреб суспільства за рахунок відповідних методів, форм та інструментів регулювання. Саме податки виступають одним із найважливіших засобів державного впливу на соціально-економічний розвиток держави. Оподаткування – це найбільш динамічна сфера державного регулювання економіки [2, с. 115].

Роль податків як регулятора економічних процесів, в національній економіці, постійно зростає. За допомогою податкових важелів, держава має змогу стимулювати соціально-економічний розвиток.

За Податковим кодексом України податок це обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників податку відповідно до Податкового кодексу України [10].

У всіх країнах з ринковою економікою здійснюється податкове регулювання.

Воно є необхідною умовою розвитку та зміцнення їх податкових систем, яке відбувається постійно шляхом подолання суперечностей між платниками податків – юридичними та фізичними особами та державою. Кінцеві цілі господарюючих суб'єктів та держави – збігаються. Такими цілями є зростання економіки та підвищення її ефективності для досягнення кращої якості життя населення та підвищення їх добробуту [7, с. 88].

Розглянемо підходи науковців до визначення поняття «податкове регулювання» (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи науковців до визначення поняття «податкове регулювання»

Автори	Визначення
Овчинніков А.В.	Податкове регулювання – це заходи непрямого впливу на економіку, економічні і соціальні процеси шляхом зміни видів податків, податкових ставок, встановлення податкових пільг, зменшення або збільшення податкового навантаження [7, с. 89].
Дубинецька П.П.	Податкове регулювання це комплекс дій державних органів, спрямованих на зміну параметрів податкової системи та податкового механізму з метою досягнення певних соціальних та економічних цілей [2, с. 114].
Нездойминога О.Є.	Податкове регулювання – це система заходів цілеспрямованого економічного і законодавчого впливу держави на учасників економічних відносин за допомогою інструментів податкової політики з метою досягнення бажаних соціально–економічних результатів [6, с. 142].
Рижакова Г. М.	Податкове регулювання це здійснення державою за допомогою механізмів оподаткування певних заходів, спрямованих на регулювання обсягів, якості й напрямів інвестування суб'єктів господарювання всіх форм власності, досягнення рівноваги між попитом і пропозицією на інвестиційному ринку [12, с. 131].
Рудь М. М.	Податкове регулювання – це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації стягнення податків і податкових платежів [13, с. 211].
Оперенко С. Г.	Податкове регулювання економіки, як основний елемент податкового механізму, покладено в основу довгострокових стратегічних цілей держави, спрямованих на забезпечення економічної стабільності та стимулювання економічного зростання [8, с. 267].
Нікітішин А. О.	Податкове регулювання – це процес, який «базується на свідомому, активному й цілеспрямованому використанні існуючої, незалежно від волі суб'єктів управління, регулюючої функції податків задля отримання певних соціально–економічних результатів». Тобто, регулююча функція податків виступає основою податкового регулювання [5, с. 58].

Джерело: складено автором за [7, 2, 6, 12, 13, 8, 5]

Отже, розглянувши різні підходи, можна зазначити, що податкове регулювання виступає свідомим ті цілеспрямованим впливом на учасників економічних відносин з боку держави через елементи податкової політики для досягнення бажаних соціально-економічних ефектів.

У сьогоденні регулюючий вплив податків в економіці та суспільстві має багатогранний характер. Податкове регулювання виступає одним з елементів податкового механізму. Його суть полягає в тому, що будь-яке втручання в хід відтворювальних процесів має бути економічно доцільним.

В рамках загального механізму податкового регулювання в Україні можна виділити окремі механізми та класифікувати їх, в залежності від масштабу регулюючого впливу (рис. 1):

Рис. 1. Механізми податкового регулювання в Україні

Джерело: складено автором за даними джерел [5, с. 62].

- системні механізми;
- комплексні механізми;
- локальні механізми [5, с. 62].

Отже, механізм податкового регулювання є важливим та ефективним регулятором соціально–економічного розвитку країни і насамперед для розвитку та вдосконалення підприємництва або бізнесу, як особливого виду господарської діяльності, тому що одним із найважливіших чинників розвитку економіки держави є підприємництво. Воно є передумовою інноваційного типу економічного зростання, яке ґрунтується на підприємницькій ініціативі у сферах організаційно–економічної та науково–технічної діяльності. Найхарактерніші властивості ринкових відносин сконцентровані у підприємств, які виступають основною рушійною силою для розвитку та життєдіяльності економіки. Підприємництво сприяє відродженню національної свідомості, національному єднанню, сприяє зростанню суспільного добробуту, створює умови для реалізації економічних інтересів, талантів та здібностей людей [12, с. 131].

В умовах сьогодення бізнес середовище для малого підприємництва може бути ефективним за умови, якщо підприємець матиме економічну свободу при виборі ринків збуту своєї продукції, вільному виборі дозволених видів діяльності, партнерів, встановленні ціни, обранні системи оподаткування, найму робітників. Але, повною мірою економічна свобода може бути досягнута шляхом забезпечення вільної економічної свободи у виборі сфери своєї діяльності та способу отримання доходу [4, с. 364].

В економічному сенсі підприємство представляє собою відокремлену ланку економіки, яка функціонує на засадах самостійності оперативно–господарської діяльності та на основі повного господарського розрахунку. За економічною ієрархією підприємство будує взаємовідносини із державою, профільними міністерствами і відомствами, контролюючими органами, фінансовими організаціями, споживачами та постачальниками. Ефективність функціонування підприємництва полягає в його рівні стабільності, постійному отриманні прибутку та диверсифікації діяльності за умови впливу зовнішніх та внутрішніх факторів.

Підприємництво є рушійною силою народного господарства, яке забезпечує створення нових робочих місць та сприяє активному надходженню податків до бюджетів України [16, с. 16].

Розглянемо питому вагу кількості підприємств в Україні за їх розміром за 2019–2021 рр.

Таблиця 2

Питома вага кількості підприємств в Україні за їх розміром за 2019–2021 рр.

Показники	2019 р.		2020 р.		2021 р.	
	одиниць	питома вага, %	одиниць	питома вага, %	одиниць	питома вага, %
Великі підприємства	518	0,14	512	0,14	610	0,16
Середні підприємства	17751	4,66	17602	4,71	17502	4,72
Малі підприємства:	362328	95,20	355708	95,15	352722	95,12
З них мікропідприємства	313380	82,34	307871	82,36	304650	82,15
Всього	380597	100,00	373822	100,00	370834	100,00

Джерело: складено автором за даними джерел [11].

З таблиці 2 можна побачити, що найбільшу кількість та питому вагу серед усіх підприємств України займають малі підприємства. Так, у 2019 р. кількість малих підприємств становила 362328 одиниць, а питома вага 95,20% серед усіх підприємств. У 2020 р. їх питома вага зменшилась на 0,05 в.п. з 95,20% до 95,15%, а у 2021 р. – зменшилась ще на 0,03 в.п. та становила 95,12%. Загалом, протягом 2019–2021 рр. питома вага малих підприємств серед усіх підприємств України зменшилась на 0,08 в.п., з 95,20% до 95,12%. Однак цей період характеризується зменшенням ділової активності через введення карантинних заходів від COVID-19.

Мале підприємництво відіграє вагомий роль і в формуванні робочих місць, а також виконує одну із основних функцій, яку покладає держава на малий бізнес – зменшення рівня безробіття. Тому розглянемо витрати на оплату праці підприємств за розмірами в Україні за 2019–2021 рр. (рис. 2).

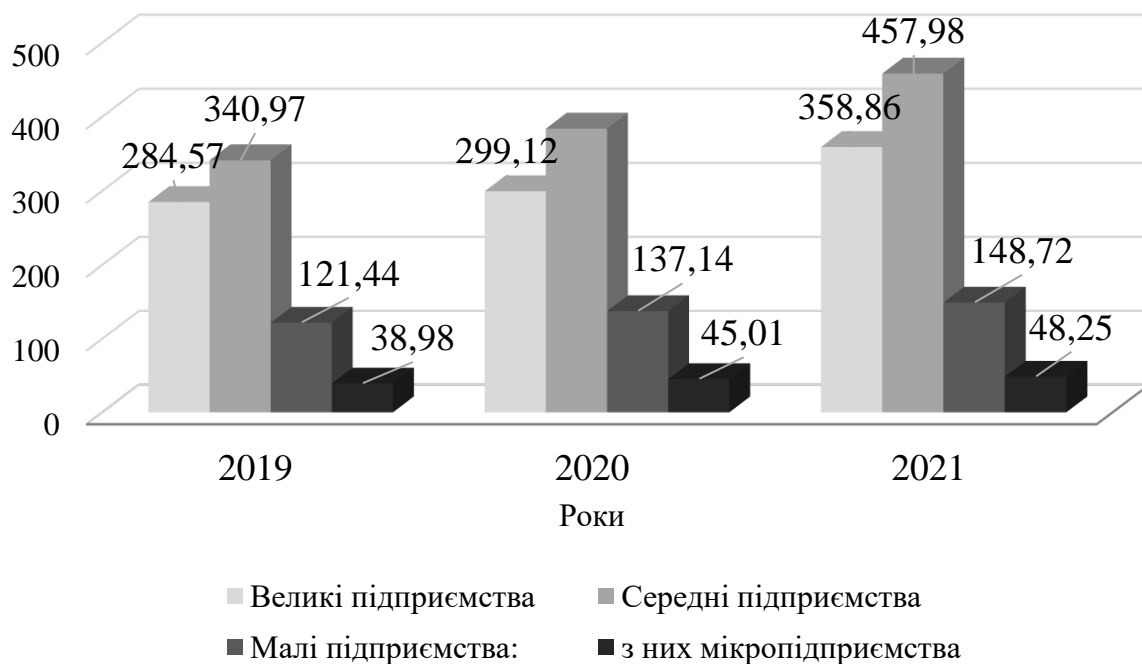

Рис. 2. Витрати на оплату праці підприємств за розмірами в Україні за 2019–2021 рр., млрд. грн.

Джерело: складено автором за даними джерел [11].

Розглянувши рис. 2 можна побачити, що найбільше коштів на оплату праці в Україні протягом 2019–2021 рр. витрачають середні підприємства. Так у 2019 р. витрати на оплату праці середніх підприємств становили 340,97 млрд. грн., в 2020 р. витрати збільшилися на 42,73 млрд. грн., а в 2021 р. ще на 74,28 млрд. грн.

Що стосується великих підприємств, то в 2019 р. їх витрати на оплату праці становили 284,57 млрд. грн., а протягом 2021 р. ці витрати збільшилися ще на 59,74 млрд. грн. та досягли суми у 358,86 млрд. грн. Все це пов'язано з збільшенням рівня мінімальної заробітної плати до якої прив'язані всі відрахування в соціальні фонди.

У сучасному світі, діяльність суб'єктів господарювання надто залежить від обраної системи оподаткування, які демонструє Україна. Держава повинна створити зручні та адаптивні умови у сфері оподаткування та знизити податковий тягар для підприємницького сектору економіки, а насамперед, для суб'єктів малого підприємництва. Основним елементом спрощеної системи

оподаткування виступає єдиний податок.

Єдиний податок є, також, одним з основних джерел податкових надходжень місцевих бюджетів в Україні, що обумовлює велике фіскальне значення цього податку. Це означає, що оптимізація системи нарахування й сплати єдиного податку є необхідною умовою збільшення ефективності стягнення цього податку і, як наслідок, економічного розвитку суб'єктів малого підприємництва та країни в цілому [14, с. 70]

Розглянемо частку єдиного податку серед доходів Зведеного та місцевих бюджетів України за 2019–2021 рр. (табл. 3).

Таблиця 3

Частка єдиного податку серед доходів
Зведеного та місцевих бюджетів України за 2019–2021 рр.

Показники	Роки			Абсолютне відхилення		
	2019	2020	2021	2020/ 2019	2021/ 2020	2021/ 2019
Єдиний податок, млн. грн.	35270,21	38030,98	46282,30	+2760,77	+8251,32	+11012,09
Доходи Зведеного бюджету України, млн. грн.	1289849,17	1376673,76	1662242,70	+86824,59	+285568,94	+372393,53
Частка єдиного податку у доходах Зведеного бюджету України, %	2,73	2,76	2,78	+0,03	+0,02	+0,05
Доходи місцевих бюджетів України, млн. грн.	560531,34	471481,87	492150,19	-89049,47	+20668,32	-68381,15
Частка єдиного податку у доходах місцевих бюджетів України, %	6,29	8,07	9,40	+1,77	+1,34	+3,11

Джерело: складено автором за даними джерел [3].

Розглянувши данні таблиці 3 спостерігаємо, що частка єдиного податку серед усіх доходів Зведеного бюджету України мала тенденцію до збільшення. Якщо у 2019 р. частка єдиного податку становила 2,73%, то на кінець 2020 р. ця частка зросла – на 0,03 в.п. та становила 2,76%. Також, протягом досліджуваного

періоду спостерігається збільшення частки єдиного податку у доходах місцевих бюджетів України. Це характеризує інтерес до спрощеної системи оподаткування з боку приватного бізнесу.

Плани, які доводяться до регіонів стосовно рівня надходження єдиного податку постійно виконуються і незважаючи на техногенні катастрофи, негативні впливи кризових економічних явищ, цей показник постійно збільшується. Розглянемо рівень виконання надходжень єдиного податку до бюджетів України за 2019–2021 рр. (рис. 3).

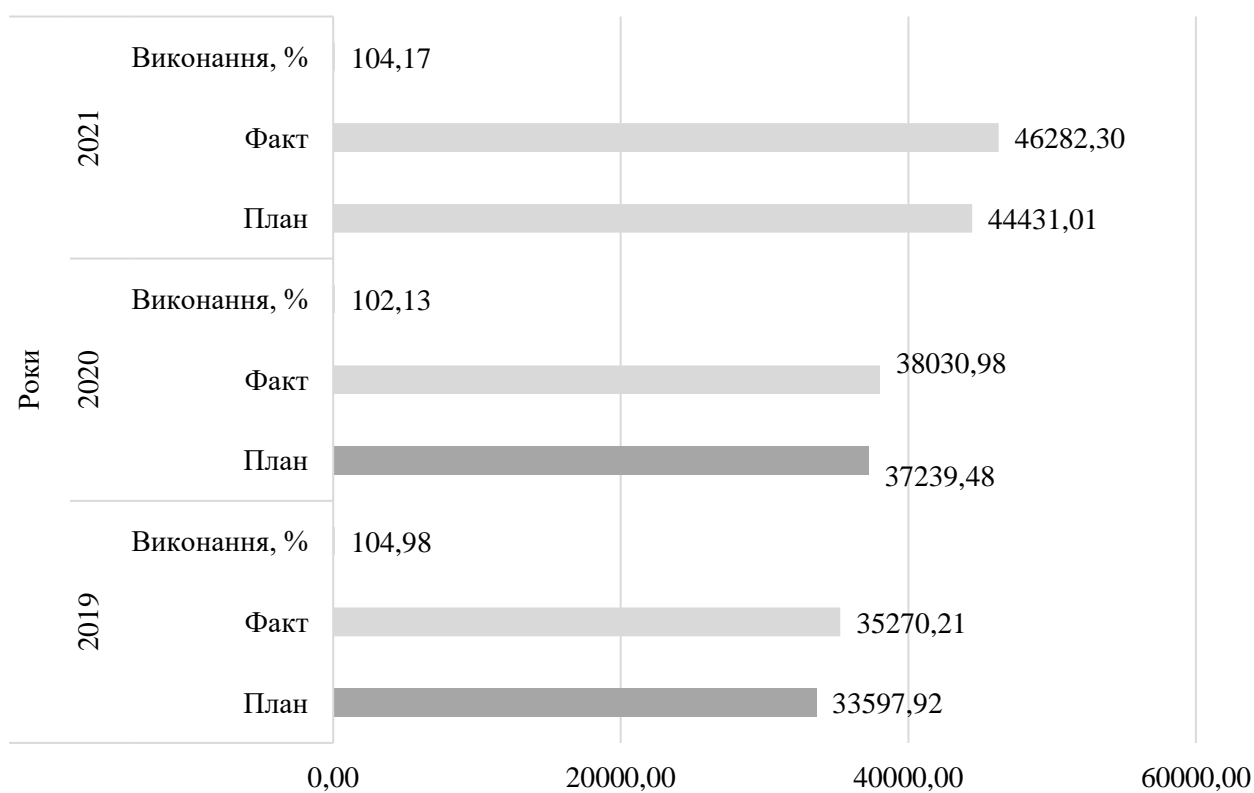

Рис. 3. Рівень виконання надходжень єдиного податку до бюджетів України за 2019–2021 рр., млн. грн.

Джерело: складено автором за даними джерел [3].

У 2020 р., порівняно з 2019 р. плановий показник збільшився на 3641,56 млн. грн. та становив 37239,48 млн. грн., а фактичні надходження збільшились на 2760,77 млн. грн. та становили 38030,98 млн. грн., тобто перевищили заплановані надходження на 791,5 млн. грн. або на 2,13%. У 2021 р.,

порівняно з 2020 р. плановий показник збільшивсь на 7191,53 млн. грн., до суми 44431,01 млн. грн., а фактичні надходження збільшилися на 8251,32 млн. грн. і становили 46282,30 млн. грн. Отже, у 2021 р. фактичні надходження перевищували планові на 1851,29 млн. грн. або на 4,17%.

На сучасному етапі розвитку національної економіки функціонування спрощеної системи оподаткування, обліку і звітності є необхідним та дієвим інструментом розвитку підприємницької діяльності.

Оцінивши рівень оподаткування суб'єктів малого підприємництва в Україні, можна стверджувати, що рівень податкових надходжень від єдиного податку, який сплачували суб'єкти малого бізнесу протягом досліджуваних періодів має стійку тенденцію до зростання. Але, через пандемію Ковід-19 і введення державою низки протиепідемічних заходів у 2020 р. значно дестабілізувало стан малого підприємництва. А у 2021 р. – протиепідемічні заходи послабились, а діяльність малого бізнесу покращилась, що призвело до збільшення надходжень єдиного податку до бюджету. Тож, подальше реформування спрощеної системи оподаткування має бути спрямоване на її вдосконалення і унеможливлення зловживань, а не на фактичну ліквідацію в Україні.

Тож, система оподаткування малих підприємств має бути спрямована одночасно і на стимулювання розвитку малого бізнесу, і на подальше наповнення державного і місцевих бюджетів за рахунок податкових надходжень від малих підприємств [1, с. 160].

Підсумовуючи викладене можуть бути застосовані наступні шляхи вдосконалення спрощеної системи оподаткування малого підприємництва:

1. Для платників єдиного податку за використання праці найманих працівників без належного оформлення трудових відносин посилити відповідальність.

2. Створення консультаційних центрів для суб'єктів малого підприємництва щодо питань створення власної справи, її документального оформлення, особливостей діяльності на спрощеній системі, порядку заповнення

та подання звітності.

3. Вилучення з переліку видів діяльності, на які поширюється дія спрощеної системи оподаткування, тих видів діяльності, які є високорентабельними.

4. Підвищення відповідальності суб'єктів малого підприємництва у разі порушення ними норм, які визначають порядок застосування спрощеної системи оподаткування.

5. Передбачення оподаткування суми перевищення граничного річного доходу.

6. Спрощення адміністрування єдиного податку та підвищення її якості.

7. Стабілізація вітчизняного законодавства із внесенням змін до податків, замість яких сплачується єдиний податок;

8. Надання безвідсоткових кредитів для суб'єктів малого підприємництва в період панування пандемії корона вірусу.

9. Запровадження різних форм державної підтримки, наприклад: звільнення деяких підприємств від необхідності ведення звітності, урахування витрат при оподаткуванні для третьої групи платників.

10. Зниження ставок оподаткування для фізичних осіб – підприємців у перший рік їх діяльності.

11. Розробка програм, що сприятимуть розвитку малого підприємництва і запровадження пільгового режиму кредитування [15, с. 132].

При поєднанні інтересів держави та представників малого бізнесу зможуть виграти обидві сторони. Подвійний ефект полягатиме у збільшенні надходжень до місцевих бюджетів від фізичних осіб – підприємців та у зростанні можливостей для молодого покоління займатися підприємницькою діяльністю.

Список використаних джерел:

1. Демкевич Л. І., Моцний О. В. Спрощені системи оподаткування: переваги, недоліки та шляхи усунення. *Економіка, планування і управління галузі*. 2017. №21. С. 155–162.

2. Дубинецька П. П., Теоретичне конструювання механізму податкового регулювання економіки. *Ефективна економіка*. 2018. № 4. С. 114–125.

3. Річний звіт про виконання державного бюджету за 2019-2021 роки. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua> (дата звернення: 16.02.2023).
4. Іванілов О.С. Економіка підприємства : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 728 с.
5. Нікітішин А. О. Основні напрями вдосконалення механізму податкового регулювання. Ефективна економіка. 2019. № 2. С. 58–69.
6. Нездойминога О. Є. Податки – основний важіль макроекономічного регулювання. Економіка і суспільство. 2017. № 2. С. 142–146.
7. Овчинніков А. В. Державне податкове регулювання як фактор соціального розвитку України: теоретичний аспект. Фінанси галузі і підприємства. 2018. № 3. С. 88–99.
8. Оперенко С. Г. Теоретичні засади податкового регулювання в системі державного регулювання економічного зростання. Інфраструктура ринку. 2017. № 6. С. 265–271.
9. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (дата звернення: 08.02.2023).
10. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755–VI. Дата оновлення: 25.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17> (дата звернення: 23.02.2023).
11. Показники діяльності суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва за 2019–2021 рр. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/size_20.htm (дата звернення: 06.02.2023).
12. Рижакова Г.М. Роль і місце малого підприємництва в національній економіці України. Ефективна економіка. 2018. № 1. С. 131–138.
13. Рудь М. М. Податкові інструменти в регулюванні розвитку економіки. Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. № 14. С. 210–212.
14. Чижова Т. В. Діяльність суб'єктів малого підприємництва в умовах фіскалізації бізнесу. Проблеми системного підходу в економіці. 2022. № 1 (87). С. 69-76. URL: http://www.psaе-jrnl.nau.in.ua/journal/1_87_2022_ukr/12.pdf.
15. Чижова Т. В. Єдиний податок та його роль в сучасному підприємницькому просторі. Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2022. № 41. С. 131-136. URL: http://visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/41_2022ua/26.pdf.
16. Фролова Н. Л. Сучасний стан і перспективи розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в умовах коронакризи. Економічна наука. 2021. № 19. С. 16–21.

4.4. Розвиток соціально-економічних систем в умовах діджіталізації та глобалізації

Л. В. Кононенко

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується глобальними трансформаційними процесами, які торкаються усіх сфер. Цифрова трансформація, яка є реалією Індустрії 4.0., охоплює величезну кількість процесів, взаємодій, операцій, технологічних еволюцій, змін, внутрішніх і зовнішніх факторів, галузей тощо [13]. Цифровізація докорінно змінює світ: «характер змін настільки фундаментальний, що світова історія ще не знала подібної епохи – часу як великих можливостей та соціальних благ, так і потенційних небезпек, ризиків соціальної, екологічної та особистісної деградації» [16]. Відбувається «парадоксальне поєднання грандіозного науково-технічного прогресу з наростанням кризових тенденцій екологічного, економічного та соціального розвитку, які загрожують основам існування світової цивілізації» [12]. Це обумовлює необхідність фундаментальної перебудови постулатів світоустрою, соціально-економічних систем, взаємодії суспільства і природи.

Соціально-економічні системи є підкласом соціальних систем [24], відносяться до складних, не рівноважних, відкритих, мають цілісну ієрархічну структуру з багатогранними зв'язками та складними функціями управління. Ці системи є активно-адаптивними, мають зовнішнє і внутрішнє середовище, їм притаманне самостворення і саморегулювання, тому що «те, що породжує саму систему забезпечує її адаптацію до подальших змін оточуючого середовища, шляхом заміни елементів, перебудови структури тощо» [23].

Сучасні науковці порівнюють процеси, які відбуваються у соціально-економічних системах із процесами, що притаманні біологічним системам (організмам). Так, «еволюція живих істот відбувається шляхом природного відбору, завдяки якому зберігаються істоти, які найкраще пристосовані...Краща пристосованість є індивідуальною відмінністю істот, і тому, якщо такі

відмінності у разі незначної зміни зовнішніх умов більш сприятливі для їх збереження, то такі істоти будуть мати більше шансів на виживання і розмноження» [3]. Соціально-економічні системи розвиваються, еволюціонують. Процеси глобалізації і цифровізації обумовлюють кардинальні зміни їх зовнішнього середовища, а отже, як і живі істоти (біологічні системи) соціально-економічні системи щоб «вижити» повинні пристосовуватися, змінюватися. Слід зазначити, що зміни не завжди призводять до прогресу. Проте, тільки прогрес в системі обумовлює її розвиток, а отже і «виживання», збереження системи.

Самозбереження є об'єктивною метою «матеріальної системи (об'єктивна необхідність), а закономірна (цілеспрямована) поведінка системи, спрямована на досягнення цієї мети, є сукупністю взаємодій, тобто «процесів взаємодії різних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість, зміну стану, взаємопереходів, тобто самоуправління» [12]. Актуальність питань управління і регулювання соціально-економічних систем підкреслює факт наявності і розвитку цілої низки криз.

Виклики сьогодення пов'язані із фінансовими та кліматичними кризами, глобальною бідністю, військовими діями, епідеміями, нестачею продовольства та прісної води, стихійними лихами тощо. Так, відповідно до результатів Глобального дослідження сприйняття ризиків (GRPS) (Звіт про глобальні ризики за 2021 рік) до найбільш вірогідних ризиків наступного десятиріччя віднесені: інфекційні захворювання; поширення зброї масового ураження; екстремальні погодні умови; погіршення навколишнього середовища, яке пов'язане із діяльністю людей; концентрація цифрових потужностей; цифрова нерівність та збої у роботі ІТ-інфраструктури і кібербезпеці. Щодо найближчих двох років, то «найбільш неминучу загрозу, тобто ті події, які, найімовірніше, відбудуться....мають кризи зайнятості та забезпеченості коштами, необхідними для існування, широке розчарування молоді, цифрова нерівність, економічний застій, техногенна шкода навколишньому середовищу, ерозія згуртованості суспільства та зростання кількості і масштабів терористичних атак» [13].

Управління в соціально-економічних системах спрямовано на збереження системи більш високого порядку і передбачає взаємодію між підсистемою і системою вищого порядку. Регулювання ж забезпечує підтримку на певному рівні необхідних значень змінних, які мають суттєве значення для функціонування об'єктів управління. Соціально-економічні системи (як і будь-які складні системи) складаються з низки підсистем. При цьому кожна з них, знаходячись у впорядковано стійкому стані, забезпечує впорядковано стійкий стан тієї системи, частиною якої вона є.

В Україні соціально-економічні системи як правило пов'язані із аграрним сектором. Підприємства аграрного сектора не тільки забезпечують продовольчу, екологічну та економічну безпеку країни, а й виконують важливі соціально-економічні функції, які пов'язані з розвитком сільських територій; охороною довкілля; сталим розвитком тощо. Незважаючи на масштабні руйнування сільськогосподарської інфраструктури, мінущання полів та зниження обсягів виробництва, провідні експерти стверджують, що агропромисловий комплекс є і буде провідною галуззю України [6]. За підсумками 2021 року, частка агропромислового комплексу становила 10,6% національного ВВП [9]. Крім того, аграрний сектор України є одним з основних бюджетоутворюючих секторів національної економіки та посідає найбільшу питому вагу у загальній структурі експорту України, що дозволяє забезпечувати валютні надходження [4].

Сьогодні агропромисловий комплекс України, як і більшості країн ЄС, представлені великими, середніми і малими формами господарювання. Як правило, великі підприємства є провідниками науково-технічного прогресу в агропромисловому комплексі. Проте, саме малі сільськогосподарські підприємства забезпечують підвищення рівня добробуту на селі. Формування якісного аграрного устрою можливо завдяки симбіозу господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових форм і розмірів (які повинні мати соціально рівні можливості доступу до виробничих ресурсів, фінансів, ринкової інфраструктури, техніко-технологічних і організаційних інновацій тощо) та сільських жителів (які як власники виробничих ресурсів повинні отримувати адекватні вигоди від

будь-якої форми участі в ефективному господарюванні та як члени суспільства – мати можливість мешкати у соціально розвиненому і екологічно чистому середовищі).

В агропромисловому комплексі України малий бізнес є домінуючим, що обумовлює його значення для країни. Саме він (на відміну від великих агроформувань) орієнтований на внутрішній ринок, а отже саме завдяки йому підтримуються стандарти життя в сільській місцевості, забезпечується продовольча безпека країни. Саме малі підприємства агропромислового комплексу є основним джерелом зайнятості, а відповідно і доходів сільського населення [11]. Розвиток підприємств агропромислового комплексу відіграє вирішальну роль у розвитку національної економіки держави в цілому. Це пов'язано з важливістю сільського господарства для забезпечення соціуму, що обумовлює відповідні цілі (рис. 1).

Основне і незмінне завдання сільського господарства - це забезпечення функціонування соціуму. При цьому методи вирішення цього завдання перманентно змінюються, що пов'язано із розвитком соціально-економічного соціуму.

Підприємства аграрного сектора є системно важливим елементом суспільства. Функціонування сільського господарства забезпечує життєздатність і здоров'я населення та цілісність соціально-економічної системи.

Аграрна політика є пріоритетною у соціально-економічній політиці держави. Основними цілями функціонування підприємств аграрного сектора є стійкий розвиток сільських територій, підвищення зайнятості і рівня життя сільського населення; зростання конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на основі фінансової стійкості і модернізації сільського господарства, прискореного розвитку його пріоритетних підгалузей; збереження і відтворення земельних і інших природних ресурсів, які використовуються у сільському господарстві.

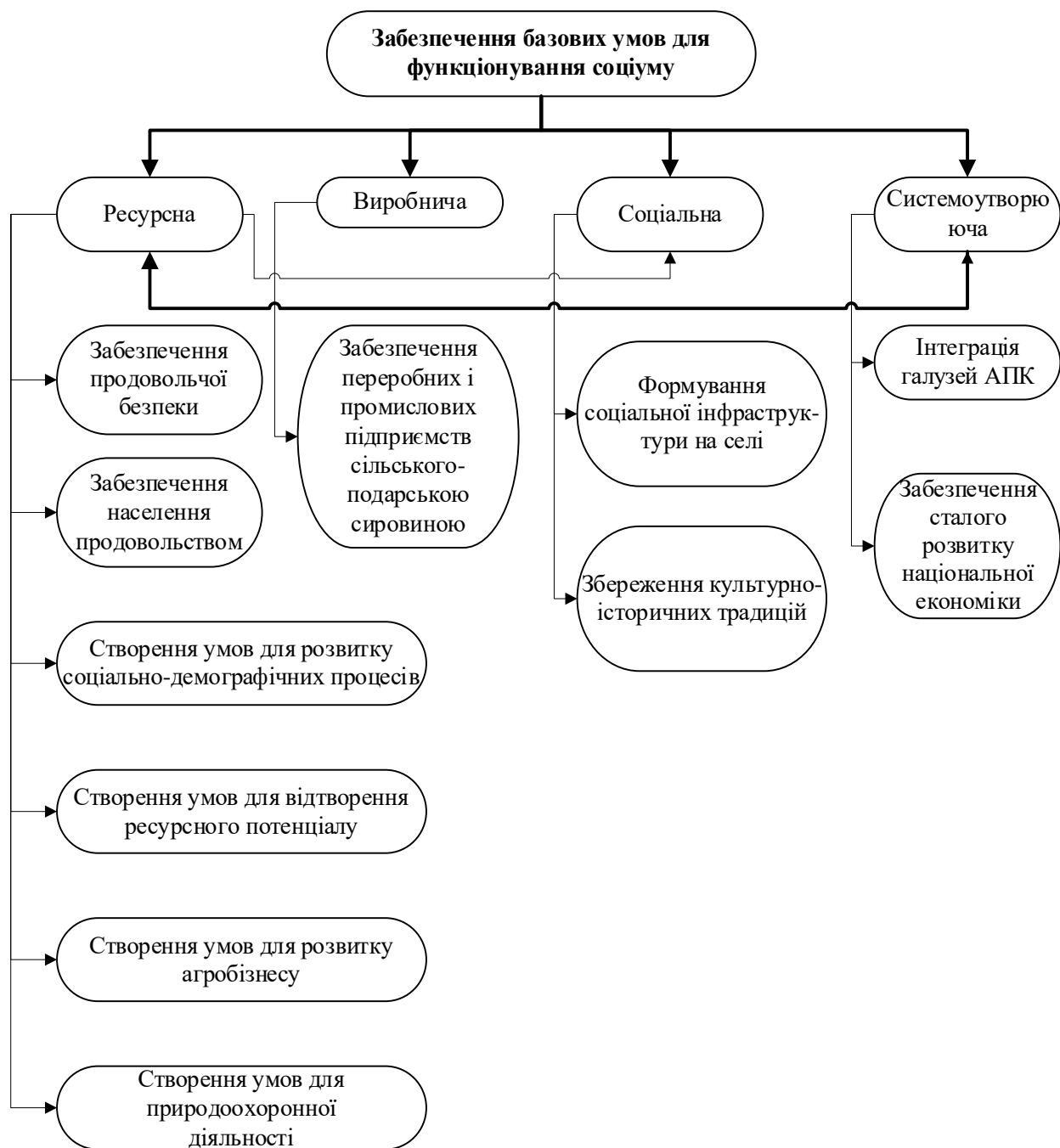

Рис. 1. Дерево цілей сільського господарства в національній соціально-економічній системі

Джерело: розроблено автором.

Сільське господарство є специфічним, воно суттєво відрізняється від інших секторів економіки. Крім виробництва безпосередньо сільськогосподарської продукції (продукти харчування, корм для тварин, сировина для текстильної і шкіряної промисловості, тощо) підприємства сільськогосподарського сектору виконують інші функції (охорона зовнішнього

середовища, розвиток сільських територій, забезпечення сталого розвитку, соціальна, тощо).

Сьогодні на міжнародному рівні визнається багатофункціональність сільського господарства (Multifunctionality of Agriculture). Сутність багатофункціональності сільського господарства полягає у тому, що сільське господарство є підсистемою складної природно-соціально-економічної системи. Тобто, концепція багатофункціональності сільського господарства відображає єдність функцій сільського господарства, а саме взаємозв'язках економічної, соціальної та природо - екологічної сфер. Підприємства цих сфер здійснює відтворення ресурсного потенціалу. Отже, багатофункціональність підприємств сільського господарства розглядається відповідно до конкретних характеристик сільськогосподарського виробництва, до наявності різних відтворювальних сільським господарством продуктів функціонування галузі як товарного, так і нетоварного характеру. Так, в Угоді Світової Організації Торгівлі (СОТ) (англ. World Trade Organization, WTO) про сільське господарство, зазначено, що сільськогосподарська діяльність не тільки забезпечує виробництво сільськогосподарської продукції, що реалізується на ринку, але створює суспільні товари та послуги, які є «зовнішніми ефектами виробництва» [15]. Тобто сільськогосподарська діяльність взаємопов'язана з екологічними, соціальними та іншими сферами. Отже, в Угоді СОТ про сільське господарство підкреслений взаємозв'язок між сільським господарством і продовольчою безпекою; охороною довкілля; сталим розвитком.

Питання, пов'язані із сільським господарством були важливою складовою переговорного процесу щодо вступу України до СОТ. Основною метою успішного завершення цих переговорів було «забезпечення належного рівня підтримки агропромислового комплексу країни та створення умов для конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського виробника після вступу до СОТ» [15]. Відповідно до Угоди СОТ про сільське господарство, країни, які приєднуються до Світової Організації Торгівлі, беруть на себе певні зобов'язання щодо «державної підтримки сільського господарства, доступу до

ринку сільськогосподарських і продовольчих товарів, експортної конкуренції тощо» [15].

Україна, як і всі члени Світової Організації Торгівлі, не має обмежень на програми внутрішньої підтримки сільського господарства (консалтинг, маркетингові послуги, створення інфраструктури, розбудову сучасної системи технічних стандартів тощо).

Сьогодні актуальним є реформування механізму надання державної підтримки підприємствам аграрного сектору відповідно до принципів СОТ. Відповідно, пошук шляхів щодо удосконалення підтримки сільського господарства є одним із основних напрямів співпраці департаменту доступу до ринків та взаємодії з СОТ із відповідними структурними підрозділами Мінагрополітики» [15].

Функціонування і розробка системи багатофункціонального сільського господарства, як і будь-яка складна система, передбачає виникнення і подолання багатьох протиріч - між функціями і структурою системи, між її різними функціональними модулями, між окремими функціональними рівнями структури, конфлікти на різних рівнях між функціями і структурою тощо. Основою цих протиріч є протиріччя між цілями системи, що є невід'ємною складовою багатофункціональних задач. Саме суперечливість цілей призводить до суперечностей на функціональному рівні. Таким чином, системний характер багатофункціонального сільського господарства обумовлює наступні положення:

- функції сільського господарства реалізуються на основі єдиного обмеженого ресурсного потенціалу, що призводить до суперечностей при його використанні;

- реалізація однієї або декількох функцій призводить до необхідності збільшення або зменшення дії інших;

- суперечності, які обумовлені впливом зовнішнього середовища;

- суперечності між функціями мають динамічний характер.

Все вищезазначене обумовлює особливості функціонування підприємств аграрного сектора. Проте, незважаючи на системний характер багатофункціонального сільського господарства, «основним видом економічної діяльності, який створює базу для всіх інших, є безпосередньо виробництво сільськогосподарської продукції» [19].

Підприємства, що задіяні в аграрному секторі, функціонують в різних сферах. Проте всім ним притаманні певні особливості функціонування, а саме: здебільшого вони «представлені малими підприємствами, територіально віддалені від центрів цивілізації (ринку праці, податкових служб, Internet - ресурсів тощо) та не мають можливості мати у своєму штаті висококваліфікованих працівників» [21]. Оптимізувати функціонування малих сільськогосподарських підприємств можливо шляхом залучення сільськогосподарського дорадника.

Сьогодні у більшості країн світу малі сільськогосподарські підприємства широко користуються послугами сільськогосподарських дорадчих служб («extension»). Працівники дорадчих служб надають консультації щодо питань, які виникають при створенні і функціонуванні сільськогосподарських підприємств. Суттєвими відмінностями діяльності дорадчих служб від інших консалтингових є те, що:

- по-перше, вони надають консультації з досить широкого кола питань;
- по-друге - здебільшого ці консультації є безкоштовними для клієнта.

Кадрове забезпечення сільськогосподарських дорадчих служб формується із висококваліфікованих працівників різних сфер. Тому для малих сільськогосподарських підприємств співпраця з дорадчими службами є передумовою успішного функціонування.

Важливість інформаційної підтримки малого аграрного бізнесу обумовлено тим, що їх керівництво і персонал мешкає у сільській місцевості, а отже має обмежену можливість доступу до інформаційного забезпечення. Проблема посилюється енергетичною кризою, яка стала наслідком російської агресії.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростанням кількості людей, які користуються мережею Internet. Так, станом на «травень-червень в Україні на неокупованій території знаходилось близько 22,1 млн. громадян у віці 14-70 років, з яких близько 19 млн. користуються Internet» [18]. Така тенденція насамперед обумовлена процесами «смартфонізації» населення (серед Internet - девайсів смартфон складає 66%, домашній ноутбук - 40%, персональний комп'ютер - 36%) [18]. Проте, саме у сільській місцевості для значної частини нових користувачів смартфон став першим і єдиним пристроєм для доступу до Internet - мережі. Доступність і широке застосування смартфонів дозволяє використовувати його при співпраці з дорадчими службами. На підставі проведеного анкетування клієнтів дорадчої служби (Кіровоградської області) з'ясовано, що 95 % респондентів зазначають про наявність суттєвих проблеми при пошуку необхідної інформації та негативно характеризують її якість. Крім того, суттєве значення при споживанні інформаційних послуг має час на їх пошук. На малих сільськогосподарських підприємствах пошук інформації здійснюється, як правило, працівником (або безпосередньо власником бізнесу), який виконує багато інших обов'язків. Для них пошук інформації безпосередньо у мережі є проблематичним. Вирішити це питання можливо шляхом застосування послуг дорадників.

Кадрове забезпечення дорадників та служб доступні в актуальному вигляді на інформаційно-аналітичному порталі АПК України (розділ «Розвиток сільських територій»), де можна знайти Реєстри дорадчих служб і сільськогосподарських дорадників та експертів-дорадників розміщені у розділі «Розвиток сільських територій» інформаційно-аналітичного порталу АПК України. Відповідно, вважаємо за доцільне створити регіональну нормативно-довідкову базу для клієнтів дорадчої служби, у який систематизувати інформацію за напрямками. Наприклад, економіко-правове супроводження створення та функціонування малих сільськогосподарських підприємств, технології виробництва (районовані технологічні карти, норми використання

палива, насіння...), оподаткування аграрного бізнесу, земельні ресурси та земельні відносини тощо.

Негативним є те, що дотепер не всі області України мають регіональні дорадчі служби. Кіровоградська область має позитивний досвід співпраці малого аграрного бізнесу з регіональною дорадчою службою (громадською організацією «Кіровоградська обласна сільськогосподарська Дорадча служба»), яка функціонує з 1999 р. Дорадча служба постійно співпрацює з регіональними фахівцями у сфері сільського господарства, зокрема: службовцями Державної фінансової служби, обласної та районної адміністрацій міста, науковими експертами з теоретичних і практичних питань.

Напрями консультування дорадчих служб достатньо розгалужені, проте частка сертифікованих дорадників, що підтримують той чи інший напрям суттєво відрізняються. За результатами анкетування клієнтів громадської організації «Кіровоградська обласна сільськогосподарська Дорадча служба» з'ясовано, що неповною мірою задоволені запити щодо технологічних питань та потребує розвитку напрям використання можливостей ІТ-технологій, як безпосередньо у бізнес-процесах так і при співпраці з дорадниками.

Виробництво сільськогосподарської продукції малими підприємствами аграрного сектора економіки, їх низька ефективність у порівнянні з великими та готовність використовувати сучасні канали комунікацій (Internet - мережу) підкреслює доцільність використання ними саме електронних сільськогосподарських дорадчих послуг.

Перші спроби використання інформаційно-комунікаційних технологій і Internet-мережі для забезпечення користувачів якісними інформаційними on-line послугами були розпочати з 90-х років. Сьогодні в Україні відбувається реалізація концепції «Держава у смартфоні», яка передбачає сервіс-орієнтовану реалізацію електронних освітніх платформ, веб-ресурсів органів виконавчої влади тощо. Підґрунтям реалізації електронної системи сільськогосподарського дорадництва слугував міжнародний досвід розбудови інформаційно-довідкових

систем [17]. У розвинених країнах світу використання електронних платформ для дорадчої діяльності вже довели свою ефективність.

Сьогодні в Україні триває процес створення та розвитку регіональних дорадчих служб. На сьогодні особливої уваги з точки зору користувача заслуговують реєстри сільськогосподарських дорадників, експертів-дорадників та сільськогосподарських дорадчих служб. Проте, суттєвим недоліком їх функціонування є те, що ці інформаційні ресурси обмежується тільки сертифікованими дорадчими службами та дорадниками з кваліфікаційним свідоцтвом [7].

Цифровізація економіки (у тому числі і сільського господарства) створюють багато нових можливостей, проте їх реалізація потребує суттєвих трансформацій майже всіх бізнес-процесів. Так, цифрові платформи оптимізують процес обміну інформацією між учасниками. Крім того, цифрова трансформація сприяє підвищенню якості виробництва товарів і послуг при зменшенні витрат. Але, для її реалізації необхідні нові підходи в освітніх процесах (наприклад формування цифрової компетенції). Це можливо шляхом використання цифрової дорадчо - освітньої платформи. Застосування цифрових технологій відкриває нові можливості щодо більш широких структурних змін як в економіці в цілому, так і в галузі сільського господарства.

На сьогодні існує нагальна потреба у дорадчих послугах для малих підприємств аграрного сектора економіки. Проте, більшість з цих підприємств не проінформована щодо можливості і процедури звернення до них. Найпростішим способом поширення інформації, які може використовувати дорадча служба, є використання масових методів [2]. Як правило, до масових методів поширення інформації відносять: публікації в пресі; інтерв'ю на телебаченні та інших ЗМІ; розміщення інформаційних експонатів на виставках; інформація на щитах людних магістралей; інформація в Internet. За допомогою масових методів можна швидко й порівняно недорого проінформувати багатьох людей.

У сучасних умовах для того, щоб представник сільськогосподарського підприємства мав можливість і бажання звернутися до працівника дорадчої служби, є необхідною наявністю не тільки контактних даних та переліку дорадників служби, а і адреси веб-ресурсів. На сьогодні такі засоби комунікацій як веб-ресурси є обов'язковими. Так, щоб у разі необхідності звернутися безпосередньо до фахівця дорадчої служби, потенційний клієнт повинен мати можливість знайти його в реєстрі дорадників, визначити сферу компетенції, контактні дані, тощо.

Сьогодні в Україні спостерігається загальна тенденція щодо децентралізації влади, що обумовлює передачу дедалі більше повноважень місцевим державним структурам. Партнерські відносини між місцевими громадами та бізнес-структурами значно розширюють компетенцію місцевих органів влади [20]. Крім того, ефективність державного регулювання насамперед залежить від врахування всіх можливостей регіонів [14]. Це обумовлює доцільність функціонування регіональних дорадчих служб і розвитку напрямів їх співпраці з підприємствами аграрного сектора економіки та з місцевими державними структурами. Слід зазначити, що є доцільним залучати працівників дорадчих служб для оптимізації співпраці підприємств аграрного сектора економіки з фіскальними органами. Реалізувати це на практиці є цілком можливим, особливо враховуючи той факт, що Дорадчі служби України є арегиональними. Крім вищезазначеного, регіональність дорадчих служб обумовлена ще й тим, що з метою забезпечення ефективності діяльності кожного підприємства аграрного сектора, є необхідним враховувати агрокліматичні зони кожної області. Тобто, підвищення ефективності діяльності кожного підприємства аграрного сектора передбачає науково-обґрунтований вибір найбільш ефективних напрямів діяльності з врахуванням агрозональної специфіки.

Надання дорадчих послуг повинно сприяти розвитку підприємств аграрного сектора економіки і покращенню соціально-економічних умов життя на селі. Реалізація завдань залучення сільськогосподарського дорадника на

малих підприємствах можлива шляхом формування системи інформаційно-консультаційної і навчальної підтримки господарюючих суб'єктів аграрного сектора економіки, сільського населення, поширення знань, надання технічної допомоги тощо. Враховуючий той факт, що малі аграрні підприємства досить часто не мають фінансової можливості сплачувати послуги дорадчої служби, є доцільним забезпечити підтримку за рахунок бюджетних коштів.

Професійне консультування малих підприємств аграрного сектора економіки повинно бути доступним для всіх. У тому випадку, коли це неможливо очно (територіальна віддаленість аграрного підприємства тощо), сучасні цифрові технології дозволяють зробити це дистанційно.

У розвинених країнах для процедури консультування малих підприємств аграрного сектора економіки виділяють значні фінансові ресурси. Пов'язано те з тим, що без забезпечення процесу передачі технологій і останніх наукових досягнень не можливо створити ефективно працюючу аграрну галузь.

Сьогодні дорадництво є ключовим елементом для забезпечення ефективної роботи підприємств в аграрному секторі України. Саме працівники дорадчої служби є провідниками до сільськогосподарських виробників тієї важливої інформації, яка є необхідною для диверсифікації виробництва; відкриття нового напрямку бізнесу; отримання нових знань тощо. Крім того, як вже зазначалось, сільськогосподарська діяльність є ризиковою, їй притаманні специфічні довготривалі кризи. В цих умовах саме Дорадча служба спроможна забезпечити ефективне функціонування сільськогосподарському товаровиробнику [1].

Цифровізація має найістотніший вплив на агробізнес. Життєздатність малих підприємств аграрного сектора України в значній мірі залежить від його спроможності динамічно і перманентно освоювати інноваційні цифрові технології, пристосовуватися під ринкову кон'юнктуру, активно реагувати на зміни зовнішнього середовища, тощо. Слід зазначити, що середовище, в якому функціонують суб'єкти аграрного сектора економіки України, характеризується нестабільністю, стагнацією, недостатнім рівнем ефективності

механізмів управління [22].

Малі підприємства аграрного сектора економіки України мають проблеми як з доступом до цифрових технологій, так і із залученням фахівців сфери інформаційно-комунікаційних технологій. Крім того, малий український сільськогосподарський виробник у процесі свого функціонування стикається із суттєвими проблемами матеріально-технічного, кадрового забезпечення, з відсутністю ринків збуту, тощо. Отже, більшість малих підприємств аграрного сектора навіть за умови наявності офіційних веб-ресурсів аграрного напрямку не спроможні задовольнити свій інформаційний попит. Це стосується навіть нормативно-правових актів, оскільки більшість з них потребує роз'яснень спеціалістами. Щодо питань технологічного, організаційного, екологічного та інших напрямів, то для їх вирішення необхідне широке коло вузькоспеціалізованих досвідчених спеціалістів.

Перспективним напрямом співпраці обласних навчальних закладів аграрного спрямування і регіональної сільськогосподарської дорадчої служби є створення мережі дистанційного навчання для працівників підприємств аграрного сектора. При цьому є доцільним створити систему, в якій були б задіяні усі регіональні сільськогосподарські дорадчі служби. Це дасть можливість ознайомитися із специфікою роботи регіональних сільськогосподарських дорадчих служб різних агрокліматичних зон, відповідно різною спеціалізацією, тощо.

Розвиток діяльності регіональних сільськогосподарських дорадчих служб насамперед пов'язаний із їх інтегруванням в інноваційну інфраструктуру вищого порядку, яка поєднує потенціал науки, освіти та дорадчих служб. Академік НААН П. Саблук вважає, що реалізувати це можна «шляхом включення регіональної сільськогосподарської дорадчої служби до структури регіонального центру наукового забезпечення розвитку сільського господарства і сільських територій» [2].

Питання розвитку комунікаційних зв'язків сьогодні можливо вирішити шляхом застосування цифрових технологій. Поєднання класичної та електронної

форм надання дорадницьких послуг повинно забезпечити їх якість, своєчасність і доступність. Для підвищення ефективності дорадчих послуг вважаємо за доцільне реалізацію та експлуатацію системи електронного дорадництва в аграрній сфері України проводити на базі вищих обласних навчальних закладів аграрного спрямування із залученням їх науково-педагогічних кадрів (рис. 2).

Рис. 2. Організація дорадчої діяльності на базі вищих обласних навчальних закладів із залученням їх науково-педагогічних кадрів з використанням цифрових технологій

Джерело: розроблено автором.

Система регіональної сільськогосподарської дорадчої служби з використанням цифрових засобів передбачає оперативне консультування підприємств аграрного сектора.

Для цього є доцільним передбачити схему інформаційного пошуку користувача, тим більш, що при використанні веб-інтерфейсу система реєстрації та ідентифікації користувача є обов'язковою. У разі проведення консультацій шляхом використання електронної пошти є можливість надання в автоматичному режимі користувачу реквізитів доступу до системи. Використання цифрових технологій створюють можливість користувачу самостійно знаходити у базах даних системи необхідну йому інформацію.

Використання при створенні баз електронних навчальних курсів, нормативно-правових і довідкових баз, платформи Moodle, дозволяє користувачу самостійно обрати напрям (і консультанта) і перейти до дистанційного навчання. Крім того, платформа Moodle дозволяє науково-педагогічним працівникам і дорадникам перманентно працювати з інформаційними ресурсами, за необхідністю оновлювати його та комунікувати з клієнтами.

Системний підхід, інструменти агрегації спеціалізованої інформації дозволяють більш функціонально використовувати ресурси. Великий обсяг інформації та її різноспрямованість в системі регіональної сільськогосподарської дорадчої служби потребують її систематизації. Найпростішим на сьогодні при вирішенні цього питання є створення каталогу.

Ефективна робота дорадчих служб України забезпечується не тільки наявністю висококваліфікованих кадрів, дієвих комунікацій для оперативного консультування, а і достовірним, якісним та своєчасним інформаційним забезпеченням. На сьогодні найбільш доцільним є використання інформаційно-довідкового матеріалу веб-порталу AgroUA.net [5]. Використовуючи наявну платформу інформаційно-довідкової системи «Аграрний сектор України» AgroUA.net та її контент є доцільним сформувати енциклопедичну базу сільськогосподарських знань «шляхом глибокої модернізації структури, контенту, системи управління контентом та користувачами, включення територіальної прив'язки енциклопедичних та технологічних даних (географічна інтерпретація поширення чи застосування інформаційних одиниць)» [10].

Використання системи регіональної сільськогосподарської дорадчої служби з використанням цифрових засобів повинна інтегрувати та оптимізувати процеси розробки та адаптації інновацій наукових установ. Безпосередній контакт представників підприємств аграрного сектора здійснюється через дорадників. Саме вони адаптують накопичені на цифровій платформі знання до конкретних рекомендацій, які враховують особливості діяльності клієнтів (наявність фінансових, трудових, земельних ресурсів; агрокліматичні умови; особливості господарювання). Отже, поєднання класичного та електронного дорадництва на цифровій платформі є інструментом поєднання монетизованого та соціально спрямованого дорадництва [8].

Таким чином, головним завданням сільського господарства є забезпечення функціонування соціуму в умовах перманентних змін, які обумовлені розвитком соціально-економічного соціуму. Функціонування сільського господарства забезпечує життєздатність і здоров'я населення та цілісність соціально-економічної системи, яка в умовах глобалізації і цифровізації повинна перманентно розвиватися.

Список використаних джерел:

1. Аграрне право України: підручник / В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк та ін.; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. К. : Юрінком Інтер, 2010. 608 с. URL: <http://minagro.gov.ua/node/4386> (дата звернення: 17.02.2023).
2. Безкровний М.Ф. Формування і розвиток регіональних інформаційно-консультаційних (дорадчих) служб : дис. ... докт. економ. наук: 08.00.04. Київ, 2017. 351 с.
3. Дарвін Ч. Сочинения : в 9 т. / Ч. Дарвін. Москва : Мысль, 1953. Т. 3. 168 с.
4. Дерій Ж. В., Галицький О. М. Стратегія удосконалення інноваційно-інвестиційної державної політики щодо розвитку аграрного виробництва в Україні. Український журнал прикладної економіки. 2017. Т. 2, № 4. С. 6-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ujae_2017_2_4_3 (дата звернення: 15.02.2023).
5. Інформаційно – дорадчий веб - портал «Аграрний сектор України» URL: <http://www.agroua.net/> (дата звернення: 17.02.2023).

6. Кононенко Л. Стратегія розвитку агропромислового комплексу України: сучасний стан та напрями оптимізації. *Економічний простір*, 2022 (182), С. 79-82. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/182-11>.
7. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України № 1807-IV від 17 червня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text> (дата звернення: 27.02.2023).
8. Савченко В., Кононенко Л. Оптимізація функціонування малих сільськогосподарських підприємств у контексті співпраці з регіональними дорадчими службами. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*, 2022. (14), С. 43-51. <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2022.14.6>.
9. Сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 15.02.2023).
10. Саяпін С. П. Розвиток сільськогосподарського дорадництва на основі цифрової трансформації: дис. ... канд. економ. наук: 08.00.03. м. Київ, 2021. 189 с.
11. Саловська Л. В. Регулювання рівня доходів сільського населення : автореф. дис. ... канд. економ. наук : 08.04.01. Київ, 2003. 21 с.
12. Таран-Лала О. М. Функціонування соціально-економічних систем: теорія та практика : монографія Полтава : ПУЕТ, 2016. 332 с.
13. Трансформація соціально-економічних систем в умовах викликів глобального сталого розвитку : монографія / за заг. ред. Т. В. Орехової. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2021. 448 с.
14. Трусова Н.В., Танклевська Н.С. Інноваційна парадигма економічної безпеки регіонів у конкурентному середовищі суб'єктів агробізнесу. *Економіка АПК*. 2019. № 11 С. 58-69 URL: https://www.researchgate.net/profile/Nataliya-Tanklevska/publication/338805969_Innovative_paradigm_ (дата звернення: 17.02.2023).
15. Угода СОТ про сільське господарство. № 981_005, від 15.04.1994 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_005#Text (дата звернення: 13.12.2023).
16. Шваб Клаус Четверта промислова революція. Формуючи четверту промислову революцію / Переклад Н. Климчук. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2019. 416 с.
17. Швиденко М. З., Саяпін С. П. Розвиток інформаційно-консультаційних технологій поширення сільськогосподарських знань: монографія. Київ, 2015. 614 с.
18. Digital в Україні 2022: тренди українського інтернету. URL: <https://cases.media/article/digital-v-ukrayini-2022-trendi-ukrayinskogo-internetu-ta-vpliv-viini> (дата звернення: 13.12.2023).

19. Hrosul, V., Kruhlova O., Mkrtychyan T., Zubkov S., Timchenko O. Enterprise integration and formation of cluster structures in the field of food sector. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 2021. 7(2), P. 119-140. doi: 10.51599/are.2021.07.02.07.
20. Khmurova V., Mykolaichuk I., Kandahura K., Sylkina Yu., Sychova N. Strategy for the development of public-private partnership in the context of global changes. *Scientific Horizons*, 2021. 24(8), P. 108-116.
21. Kononenko L., Atamas O., Nazarova H., Selishcheva E., Kononenko S. Optimization of small agricultural producer's taxation by creating innovative-integrated structures. *Scientific Horizons*, 2022. 25(6), 100-110. URL: <https://sciencehorizon.com.ua/uk/journals/tom-25-6-2022/optimizatsiya-opodatkovannya-dribnotovarnogo-silskogospodarskogo-virobnika-shlyakhom-stvorenniya-innovatsiy-no-integrovanikh-struktur> (дата звернення: 12.02.2023).
22. Kyrylov Y., Hranovska V. Innovative alternative agricultural formations in Ukraine. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. Lithuania. 2016. Vol. 38. No. 3. P. 239–251.
23. Luhmann N. *Essays on self-reference*. N.Y.: Columbia Univ. Press, 1990.
24. Parsons T. *The social system*. N.Y.: The free press, 1964 (1951). 575 p.

4.5. Розвиток сучасних підходів до підвищення рівня конкурентоспроможності переробних підприємств і матеріальної мотивації персоналу

*Л. М. Потьомкін
М. Л. Потьомкін*

З метою відродження національної економіки, яка повинна відбуватися на сучасному рівні з урахуванням принципів прибутковості, створення нових робочих місць і інших засадничих компонентів процесу підвищення конкурентоспроможності переробних підприємств, необхідно удосконалити діючі підходи і економіко-організаційні механізми, що відповідають їм. Вони повинні сприяти ефективному функціонуванню переробних підприємств в умовах нестабільного середовища.

Такий підхід припускає розробку спеціальної методики по підвищенню рівня конкурентоспроможності підприємств, як основи поліпшення не лише їх економічного стану, але і держави в цілому. Крім того необхідно враховувати потенційні можливості фінансово - економічного механізму підприємства по власному розвитку в умовах обмеженості матеріальних, фінансових, трудових і інших видів ресурсів.

Істотний внесок у процес вдосконалення фінансово-економічного механізму з підвищення рівня конкурентоспроможності і матеріальної мотивації персоналу переробних підприємств внесли Н.В. Шандова, Д.О. Карлюка, А.Б. Наумов, І.О. Крюкова, О.О. Краснорудський, Ю.І. Данько та інші. Поряд з тим недостатньо вивчені організаційні методи по підвищенню рівня конкурентоспроможності переробного виробництва і його ефективність.

Метою роботи є розвиток підходів до підвищення рівня конкурентоспроможності переробних підприємств і матеріальної мотивації персоналу, як найважливішого економічного компонента. Для цього ми розглядаємо їх у взаємозв'язку, для отримання максимального прибутку.

У такому разі одночасно забезпечується гармонійний розвиток найважливіших економічних компонентів:

- зовнішні і внутрішні можливості по залученню інвестицій і визначенню їх об'ємів;

- в процесі планування виробничо-господарської діяльності з'являється можливість враховувати економічні і фінансові ризики, що неминуче виникають в сучасному середовищі;

- чітко визначати кількість і повну вартість необхідних матеріальних ресурсів;

- гарантувати досягнення поставлених перспективних завдань, з урахуванням сучасних систем мотивації персоналу.

Основними перевагами такої праці будуть:

- обґрунтований рівень матеріальної мотивації праці усіх категорій найманого персоналу;

- точна кількісна оцінка процесу виробництва продукції, що випускається, з урахуванням думки різноманітних груп споживачів;

- економія адміністративно-управлінських витрат;

- можливість обґрунтованого переходу до сучасних числових технологій.

Особливу увагу необхідно приділити підготовці і підвищенню кваліфікації найманого персоналу з метою підвищення конкурентоспроможності і результативності кінцевих виробничих результатів.

Подальший розвиток сучасних процесів підвищення конкурентоспроможності аналізованих підприємств має бути взаємозв'язаний з усіма механізмами, що забезпечують їх ефективне функціонування і, в першу чергу, спрямовано на наступні домінанти:

- впровадження сучасних цифрових технологій і виробництво продукції в повній відповідності з ними;

- повне задоволення сукупності потреб споживачів продукції;

- матеріальна мотивація, як споживачів, так і найманого персоналу.

Найбільш прийнятним підходом для досягнення кінцевої мети фінансово – економічного механізму по забезпеченню конкурентоспроможності підприємств являється операційно-виробничий, оскільки він має найбільшу кількість переваг

в контексті даної проблеми. Його організаційно-економічна суть полягає в поетапній розробці і впровадженні наступних заходів:

- аналіз і відповідна корекція діючої виробничої технології;
- розробка (корекція) сукупності заходів по підвищенню стратегічного рівня власної конкурентоспроможності;
- призупинення і подальша ліквідація неефективних виробничих і технологічних процесів (операцій) і впровадження сучасних цифрових технологій;
- розробка і впровадження стратегічних заходів по забезпеченню лідируючого положення в галузі;
- повсюдний контроль за ходом впровадження вищезгаданих показників;
- апробація, корекція і оптимізація виробничо-технологічних завдань, що забезпечують лідерство власного виробництва (рис. 1.)

Найважливішими перевагами пропонованого до впровадження методичного підходу по досягненню високого рівня функціонування вказаного механізму і підвищенню конкурентоспроможності підприємства є наступні:

- в перспективний план підвищення конкурентоспроможності підприємства включати продукцію, що виключно легко реалізовується;
- ліквідувати необґрунтовані з економіко-фінансової позиції грошові розрахунки;
- використовуючи як індикатор стабільності функціонування підприємства рівень розрахункової рентабельності виробів добитися високого рівня власного фінансового положення і скорочення втрат від економічних ризиків.

З урахуванням цих переваг можна охарактеризувати конкурентоспроможність підприємства як економічну сукупність позитивних напрямів виробничо-технологічної діяльності, що забезпечують ефективне використання трудових, фінансових і інформаційних компонентів і ринковому середовищу, що постійно змінюється. При цьому індикатором ефективності впровадження концептуальних організаційно-технічних заходів і відповідних механізмів є розрахункова рентабельність, яка повинна визначатися як

співвідношення між обсягом виробництва і відповідними матеріальними витратами.

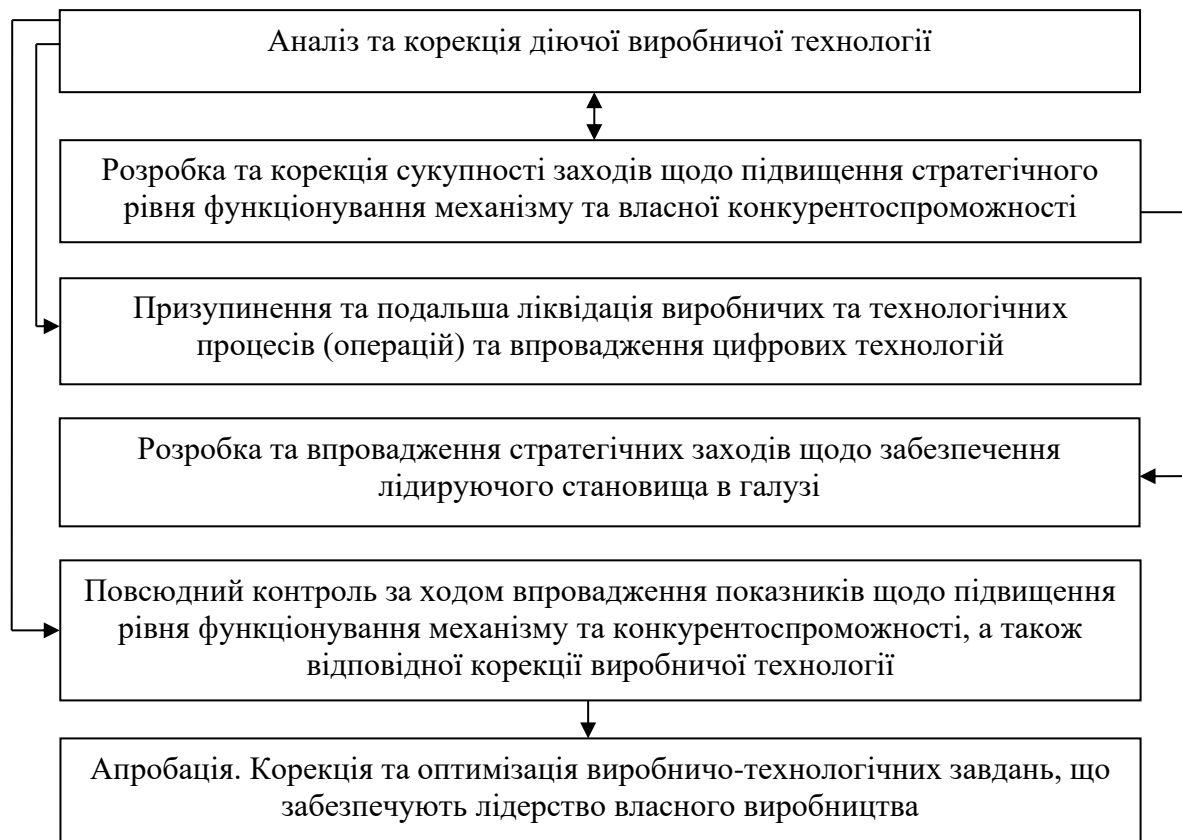

Рис. 1. Операційно-виробничий підхід до процесу підвищення рівня функціонування фінансово-економічного механізму по забезпеченню конкурентоспроможності переробного підприємства

Джерело: складено на основі авторських розробок

Такий підхід до показника продуктивності (як комплексній величині) дозволяє виявити не лише сильні і слабкі сторони функціонування підприємств, але і визначити міру впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на його фінансово-економічний механізм. Впровадження цифрових технологій, які значно підвищують якість продукції і сприяють максимальному задоволенню потреб споживачів продукції.

Якщо порівнювати продуктивність окремих виробничих структур в поточному або перспективному періодах, то можна визначити приріст

(зниження) конкурентного потенціалу. У разі порівняння рівнів аналізованого показника групи споріднених підприємств, з'являється можливість визначення продуктивності процесів виробництва як інтегральної величини їх групової конкурентоспроможності.

Практична розробка наукового підходу і його впровадження по підвищенню рівня фінансово-економічного механізму, що забезпечує зростання конкурентоспроможності переробного підприємства значно прискорює процес гармонізації виробничих і комерційних результатів у багатьох напрямках їх діяльності. Крім того він обов'язково мотивує процес підвищення ефективності суміжних виробництв і забезпечення їх необхідними матеріальними ресурсами. Важливу роль в даному процесі грає чітке визначення міри ефективності заходів, що розробляються. Воно повинне здійснюватися у базовому і перспективному періодах. Причому даний процес повинен гарантувати точність, незалежність і правдивість відповідної оцінки.

Практична розробка наукового підходу і його впровадження по підвищенню рівня фінансово-економічного механізму, що забезпечує зростання конкурентоспроможності переробного підприємства значно прискорює процес гармонізації виробничих і комерційних результатів у багатьох напрямках їх діяльності. Крім того він обов'язково мотивує процес підвищення ефективності суміжних виробництв і забезпечення їх необхідними матеріальними ресурсами. Важливу роль в даному процесі грає чітке визначення міри ефективності заходів, що розробляються. Воно повинне здійснюватися у базовому і перспективному періодах. Причому даний процес повинен гарантувати точність, незалежність і правдивість відповідної оцінки.

Пропонований підхід до впровадження має наступні кількісні і якісні характеристики, які необхідно зафіксувати в настановних документах. До них доцільно віднести наступні:

- усі компоненти, які роблять вплив на підвищення рівня фінансово-економічного механізму по підвищенню конкурентоспроможності підприємства

мають бути збережені. Основне завдання може полягати виключно в процесі їх ефективної дії на внутрішній економічний механізм господарювання;

- максимальну віддачу економіко-фінансова модель підвищення рівня конкурентоспроможності дає тільки у момент зразкової рівності усіх її складових частин;

- характер розвитку ринкових стосунків на даних підприємствах не відповідає кінцевій меті підвищення їх конкурентоспроможності;

- відповідно до закону взаємодії виробничого процесу і процесу розподілу його кінцевих результатів ця система в перспективному періоді прагне до арифметичного нуля (точка рівноваги).

З урахуванням зафіксованих характеристик кожного чинника, що впливає на конкурентоспроможність переробного підприємства необхідно розрахувати рівень їх корисності (з урахуванням фактичного об'єму і норм витрати матеріальних компонентів). Такий підхід дозволить розрахувати динаміку їх позитивних і негативних змін з точки зору аналізованого показника. Економічною цінністю такого підходу є можливість його використання в діючих виробничих умовах і заздалегідь інформувати відповідальних виконавців про перспективу зниження об'ємів.

Цінність кожного організаційно-технічного чинника у вказаному процесі можна розрахувати відповідно до величин середнього сукупного продукту ($\overline{СП}$) і граничного (ПП) по наступних формулах:

$$\overline{СП} = \frac{СВП}{\sum \PhiЗ} \quad (1)$$

де: СВП - сукупний валовий продукт;

$\sum \PhiЗ$ - сумарні факторні витрати.

$$ПП = \frac{\pm \sum ОВ}{\pm \sum МЗ} \quad (2)$$

де: $\pm \sum OB$ - зміна суми об'єму валового продукту переробного підприємства;

$\pm \sum MЗ$ - зміна суми матеріальних витрат.

Необхідно підкреслити, що переробні виробництва схильні до впливу різноманітних чинників. Як правило, вони перевершують по кількості середньогалузеву величину. Це пов'язано з процесом мимовільного збільшення споживаних матеріальних витрат, що у будь-якому разі скорочує об'єм власного прибутку підприємства і взаємозв'язаних економічних показників. У подальшому періоді зазвичай факторні витрати збільшуються, що викликає приріст об'єму ВВП. Після досягнення своєї граничної величини він починає знижуватися.

Переробне підприємство не має можливості придбання необхідного об'єму основних і допоміжних матеріалів і енергетичних ресурсів. Крім того, у них обмежені фінансові ресурси для зміни діючої виробничої технології і придбанню цифрової техніки. В зв'язку з цим вони можуть працювати ефективно, якщо її об'єм ВВП стабільно наближається або дорівнює нульової відмітки. У таких умовах підприємство приносить суспільству максимальну користь. Таке положення пов'язане з тим, що об'єм реалізації продукції досягає граничної величини і свідчить про її користь для споживачів. Ефективне функціонування вказаного механізму в таких умовах досягається у разі максимального наближення факторної продуктивності до нульової відмітки:

$$ФП \rightarrow 0 \quad (3)$$

де: ФП - факторна продуктивність.

У такій ситуації підприємство найефективніше використовує усю сукупність власних ресурсів. Крім того значно скорочуються витрати, що

доводяться на 1 грн валової продукції або її фізичну одиницю (MP), що в математичному виді можна виразити таким чином:

$$MP_{i \rightarrow \min} = \frac{CP_{\phi}}{BPI_{max}} \quad (4)$$

де: CP_{ϕ} - фіксована на певну дату вартість матеріальних ресурсів;

BPI_{max} - максимальний (потенційний) випуск продукції;

$i \rightarrow \min$ - мінімальна грошова величина матеріальних витрат.

У випадках придбання сировини, енергетичних ресурсів і інших витрат в попередньому періоді за нижчими цінами відповідну суму матеріальних витрат () необхідно розраховувати у такому вигляді:

$$MP_{\phi-1} = \sum_{i \rightarrow \max} MP \times \Phi\Pi_n \quad (5)$$

де: $MP_{\phi-1}$ - фактичні витрати з розрахунку на 1 гривню в попередньому періоді;

$\sum MP$ - сума матеріальних витрат підприємства;

$\Phi\Pi_n$ - максимальна факторна продуктивність, досягнута на підприємстві.

Доцільно відмітити, що переробне підприємство отримає максимально можливий прибуток тільки при обов'язковому виконанні трьох вище сформульованих умов. Цей прибуток утворюється в умовах які не відповідають ні ринковим, ні плановим економічним стосункам. Така концепція дозволяє розглядати будь-яке відхилення долі прибутку підприємства і держави як недбалі дії власника або призначених ним керівників. Чим більше недоотримано балансовому прибутку, тим не ефективніше використовується факторна продуктивність підприємства. Коли вона зростає в порівнянні з відповідним минулим періодом, те підприємство несе фінансові втрати. Вони, в сучасних

умовах, головним чином залежать від внутрішньозаводських простоїв або збільшень об'ємів нереалізованої продукції. Якщо даний показник має тенденцію до зниження, то фінансові втрати підприємства адекватні втратам від недовикористання виробничої потужності або випуску не властивої для підприємства продукції. Будь-яке відхилення (позитивне або негативне) факторної продуктивності від середньо досягнутого рівня свідчить про системні негативні ситуації на підприємстві в минулому періоді.

Стабільність функціонування фінансово-економічного механізму переробного підприємства досягається тільки в умовах строго виконання наступних вимог:

- максимальна факторна продуктивність підприємства повинне відповідати нульової відмітки;
- максимальний розмір матеріальних витрат має бути тотожний максимальному доходу у будь-який період часу функціонування підприємства;
- середній рівень матеріальних витрат на виробництво і реалізацію продукції повинен відповідати не лише максимальному доходу але і максимальним витратам.

Остання вимога означає, що дотримання організаційних умов переробного виробництва впровадження сучасної цифрової техніки і відповідних технологій якості продукції, що випускається, і праці найманого персоналу повинне здійснюватися з мінімальними витратами середніх витрат на виробництво продукції.

Такий підхід означає, що процес реалізації продукції відбувається ефективно (витримуються терміни, якість задовольняє потребам покупців і так далі), а її кількість забезпечує отримання максимального доходу.

З цього виходить, що фінансові кошти, які коли-небудь були вкладені в процес підвищення рівня функціонування механізму, сприяючого зростанню рівня конкурентоспроможності підприємства, завжди окупляться і принесуть йому певну користь. У міру скорочення проміжків часу вказана користь збільшуватиметься. Необхідно дотримуватися економічної вимоги:

фінансування конкретних заходів повинне приносити рівну доходність. Розглянутий підхід можна виразити таким чином:

$$\frac{\sum D_1}{(1 + \bar{b}_n)^t} - \frac{\sum D_2}{(1 + \bar{b}_n)^t} = 0 \quad (6)$$

де: $\sum D_1$ і $\sum D_2$ - сумарні доходи, отримані від фінансування заходів по підвищенню відповідного механізму конкурентоспроможності підприємства у базовому і звітному періодах;

\bar{b}_n - банківський відсоток;

t - період часу від моменту впровадження заходу до моменту розрахунку.

Отримані дисконтовані величини доходів $\sum D_1$ і $\sum D_2$, які були отримані через певний період часу повинні відповідати виданій під банківський відсоток (\bar{b}_n) грошовій масі. Тоді, дисконтна величина фінансових вкладень спрямованих на підвищення конкурентоспроможності підприємства повинна розраховуватися по формулі:

$$\sum \Phi_{в.л} = \frac{\sum D}{(1 + \bar{b}_n)^t} \quad (7)$$

де: $\sum D$ - сума доходів від усіх фінансових вкладень в заходи по підвищенню рівня конкурентоспроможності підприємства.

Оскільки факторна і максимальна продуктивність на переробних підприємствах постійно прагнуть до нульового рівня, то ефективна пропорціональність може бути досягнута тільки в умовах впровадження системних організаційно-технічних заходів. Вони, у свою чергу, повинні забезпечувати досягнення оптимального випуску продукції, орієнтуючись на середні витрати. Засоби, вкладені в процес підвищення конкурентоспроможності

підприємства в різні тимчасові періоди і виробничі технології повинні забезпечувати тотожний рівень отримання прибутку.

Рівень сучасного економічного розвитку переробних підприємств необхідно охарактеризувати як що дуже низький, що піддається негативному впливу несприятливому зовнішньому доквіллю. Вона істотним чином впливає на якість продукції, його споживчі властивості (у бік їх погіршення), скорочує період ефективного функціонування виробничого устаткування і стимулює розвиток сукупності інших негативних явищ.

В якості основної міри протидії виробничої системи, що склалася, необхідно постійно підвищувати ефективність даного механізму переробного виробництва виходячи з таких позицій:

- скорочення термінів від ухвалення рішень до їх впровадження у виробництво;
- скорочення тимчасових термінів негативної дії зовнішніх системних чинників;
- найкращим компонуванням заходів по підвищенню конкурентоспроможності підприємств.

Виходячи з вищезгаданих позицій, сучасна організація процесу підвищення рівня фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності є застарілою і вимагає розробки досконалішої і ефективнішої.

Нами розроблені дві моделі, за допомогою яких можна істотно підвищити рівень конкурентоспроможності переробних підприємств. Вони взаємозв'язані (виходячи з позицій організації економічних взаємовідносин) але тільки між собою, але і з бурхливим розвитком сучасних високоефективних комп'ютерних програм.

Економіко-організаційна суть першої моделі полягає в поступовому ускладненні зовнішніх негативних чинників, що визначають рівень конкурентоспроможності підприємств. Потім на основі комплексного аналізу системних взаємозв'язків пропонованого механізму необхідно компенсувати їх

негативний вплив в цілісній комп'ютерній системі. Розглянутий підхід має незначні погрішності. Вони пов'язані зі збільшенням меж моделі, і, відповідно із складністю і глибиною аналітичних висновків.

Істотно понизити рівень цих погрішностей дозволяє друга модель. Її суть полягає в оптимальному доповненні першої моделі економіко-фінансовими елементами пропонованого механізму. В цьому випадку комплекс буде, по суті, складатися з двох моделей. Вони є такими, що координують і цілісними. Він дозволить деталізувати будь-який чинник (фрагмент), що робить вплив на конкурентоспроможність підприємств, і вирішити протиріччя між гнітючими чинниками і необхідністю підвищення їх ефективності функціонування.

Реальні умови функціонування підприємств є у край невизначеними і мінливими. В цілях їх підтримки спочатку необхідно накопити відповідну економіко-інформаційну базу, а потім на її основі проводити заходи (зміни об'єму матеріальних запасів, розподілу ресурсів, зміна чисельності найманого персоналу і інших), що коригують, що мають певну тимчасову характеристику (T).

У цьому тимчасовому періоді зафіксовані певні виробничі параметри ($ПП$) за допомогою відповідної інформації (I) про їх технічні характеристики (Tx_1, Tx_2, Tx_n). Вони мають тенденцію до позитивних і негативних змін, які спричиняють за собою якісні зміни, взаємозв'язані з процесом вдосконалення внутрішнього економічного механізму ($ВЕМ$) і будь-якого іншого фінансового процесу ($\Phi\Pi$).

Останні взаємозв'язані з процесом вдосконалення внутрішнього економічного механізму ($ВЕМ$) і будь-якого іншого фінансового процесу ($\Phi\Pi$). Він так само може бути частиною факторної інформаційної системи і на практиці визначений якісними перетвореннями ($K\Pi_1$ і $K\Pi_2$) таким чином, що:

$$ПП_1 = K\Pi_1(ПП, I, ВЕМ, \Phi\Pi) \quad (8)$$

$$I = K\Pi_2(ПП, И, ВЕМ, \Phi\Pi) \quad (9)$$

В процесі вдосконалення внутрішнього господарського механізму, відбувається зміна параметрів механізму по підвищенню рівня конкурентоспроможності переробного виробництва (ПП). У разі здійснення якісних перетворень на підприємствах з достатньою мірою складності, модель підвищення конкурентоспроможності повинна виглядати таким чином:

$$BEM \approx BEM_{буд}(ПП, I) \quad (10)$$

де: $BEM_{буд}$ - внутрішній економічний механізм в майбутньому періоді

Процес впровадження пропонованої моделі припускає її модифікацію. Вона здійснюється відповідно до повного об'єму доступної інформації (I) і повинна містити відомості про виробничо-технологічну економіко-фінансову і інших видах господарської діяльності. У реальних умовах (вони характеризуються мінливістю ринкових стосунків) якісні перетворення фінансово-економічного механізму займають значний відрізок часу. Чітка констатація системних заходів є певною частиною процесу підвищення конкурентоспроможності підприємств. Його ефективність підвищується у разі накопичення достовірної інформації про наслідки перетворень, що б кінцева інформація була повнішою, ніж попередня:

$$КП_2 \rightarrow ПП_{перв} < ПП_{кон} \quad (11)$$

де: $КП_2$ - якісні перетворення після впровадження системних перетворень;
 $ПП_{перв}$ і $ПП_{кон}$ - виробничі параметри до і після впровадження системних перетворень відповідно.

В цьому випадку поліпшення технічних характеристик переробного виробництва позитивно впливає на рівень пропонованого до впровадження механізму по підвищенню конкурентоспроможності і ефективності

функціонування підприємства. Воно повинне покращуватися за рахунок якісних показників в результаті впровадження організаційно-технічних заходів в наступному виді:

$$КП_1, КП_2, \dots, КП_t \quad (12)$$

де: $t = 1, 2, \dots, \infty$

Даний процес припускає обов'язкову наявність зворотного зв'язку в процесі впровадження заходів по підвищенню рівня фінансово - економічного механізму, сприяючого зростанню конкурентоспроможності. У цьому процесі відбувається зміна інформаційної бази дослідження і технічних характеристик, покращуються споживчі властивості продукції, змінюється характер виробничих стосунків. Тобто неможливо підвищити рівень конкурентоспроможності без проведення відповідного аналізу. Одночасно можна підвищувати рівень вказаного механізму в ході процесу переробки сировини і інших компонентів процесу виробництва з кінцевою метою його поліпшення. У цьому полягає протиріччя, що уповільнює ефективність функціонування переробних підприємств.

Впровадження нових компонентів в процесі функціонування впроваджуваного механізму підвищення конкурентоспроможності підприємств має специфічну особливість. Її суть полягає в цілісному, системному об'єднанні найважливіших компонентів:

- комплексу основних виробництв і допоміжних ділянок;
- повних сукупності персоналу, що управляє;
- фінансових і матеріальних мотивації персоналу, відповідального за підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Ці компоненти необхідно розраховувати для кожного конкретного підприємства. Вони повинні знаходитися в стані системного процесу підвищення функціонування вказаного механізму власної конкурентоспроможності (κ). Зазвичай виникає значна сукупність різних

виробничо-господарських завдань приватного порядку і складності (z), які взаємозв'язані з новим впровадженням процесом (n), а так само економічних і фінансових принципів, обов'язкових до застосування в цьому процесі впровадження (ϵ).

Кожен з вказаних аспектів взаємозв'язаний з необхідністю виконання властивих йому функцій (ϕ). Їх метою є реалізації принципів підвищення дії механізму на конкурентоспроможність підприємства і для тотожного відображення елементарної сукупності (c) прилеглих показників функціонування ітеративного агрегованого підходу, що розробляється. Ця система повинна задовольняти таким умовам:

$$\left. \begin{array}{l} k \in K \\ z \in Z \\ v \in B \\ \phi \in \Phi \\ c \in C \end{array} \right\} \quad (13)$$

Справжній підхід з високою мірою точності дозволяє оцінити рівень функціонування вказаного механізму і заходів по підвищенню конкурентоспроможності підприємства з урахуванням різноманітних параметрів:

- типу виробництва;
- доходність переробного підприємства;
- об'ємів виробництва і його реалізації.

Цей методичний підхід припускає розділення заходів на окремі процеси, які повинні строго відповідати визнаним і діючим стандартам, сприяючим ефективному використанню даних констант зростання конкурентоспроможності підприємства. Укрупнено ітеративно-агрегований підхід (Т) і відповідні вимоги (Т1, Т2 и Тп) з'являться в наступному виді:

$$T = (T_1, T_2, \dots, T_n) \quad (14)$$

де: T - обов'язкові вимоги до системи зміцнення конкурентоспроможності підприємства.

З метою спрощеності представимо пропонований підхід в наступному виді (рис. 2) :

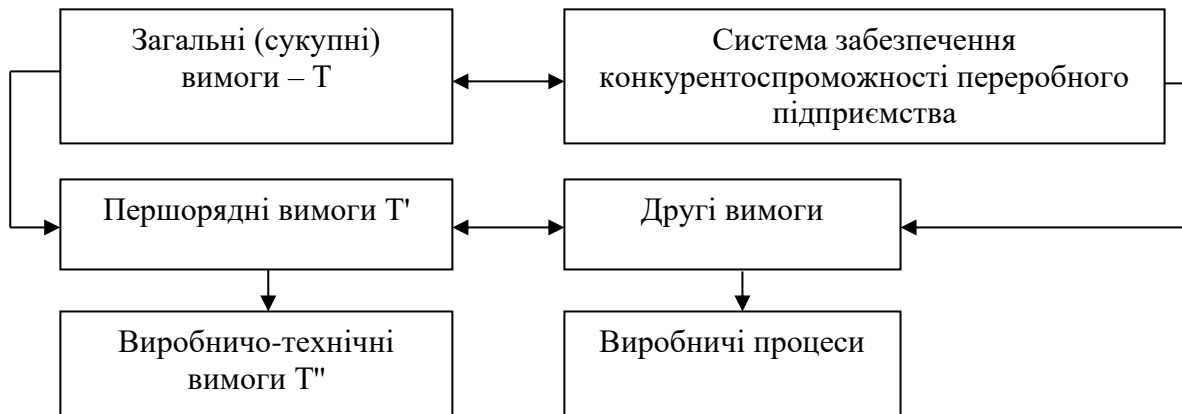

Рис. 2. Спрощена схема ітеративно-агрегованого методичного підходу
Джерело: складено на основі авторських розробок

Як видно з малюнка (2.) схема припускає в якості обов'язкової умови, наявність первинних і другорядних вимог. Перші торкаються виключно найважливіших виробничо-технологічних вимог, а другі - численних виробничих процесів:

$$T = (T', T'', \dots, T_n) \quad (15)$$

де: T' і T'' - первинні і другорядні вимоги до виробничо-технологічних вимог і виробничих процесів відповідно.

Запропонований нами методичний підхід за визначенням рівня констант по зростанню конкурентоспроможності переробного підприємства є унікальним і універсальним. З його допомогою можна аналізувати дію сукупних вимог не

лише до системи по забезпеченню конкурентоспроможності підприємства, але і до значної сукупності виробничих процесів, що відбувається на ній.

Застосування в господарській практиці численних, методологічних концепцій і механізмів підвищення ефективності функціонування переробних підприємств базується на двох нових теоретичних засадах. Сутність першого полягає в тому, що економічні показники діяльності підприємства і його підрозділів порівнюються між собою, що призводить до відродження конкурентних відносин. Другого - визначаються умови і дії найманого персоналу, при яких може бути досягнутий найбільш ефективний рівень функціонування підприємства. Ці два принципи характеризують еволюційний процес їх розвитку і вимагають розробки узагальнюючої моделі підвищення ефективності функціонування на основі посилення мотивації найманого персоналу.

У зв'язку з вищевикладеним ця модель повинна враховувати наступні принципи:

- нерозривну єдність складових елементів;
- гнучкість управління діями працівників;
- стабільність застосовуваних форм і систем мотивації персоналу;
- різноманітність застосовуваних показників мотивації;
- суворота вертикаль управління;
- наявність зворотного зв'язку між керівними працівниками і виконавців;
- прийняття ефективних управлінських рішень відповідно до достовірною інформацією.

Ці принципи є певними або невизначеними (повністю або частково) виходячи з позицій статистичної або оперативної звітності, а також можливості їх розрахунку на основі економіко-виробничих показників. Більш того процес мотивації найманого персоналу стає ефективним тільки після завершення процесу накопичення докладної інформації, що сприяє досягненню певних завдань функціонування підприємства.

У певному періоді часу (Т), процес, який підвищує рівень ефективності функціонування підприємства можна виразити таким чином. У сучасних умовах він є випадковим, оскільки показники ефективності (балансовий прибуток, рентабельність і інші) визначаються процесом розвитку глобальної економічної кризи. Разом з тим ефективність діяльності підприємств в даний час залежить тільки від рівня їх діяльності до моменту настання кризи і не залежить від його характеру в минулому і майбутньому періоді.

Тоді в певний період часу (Т) відповідно до маркетинговими даними (МД) про можливість розширення ринку збуту продукції (P_{cb}), які утворюють певну залежність (Т, P_{cb}) Необхідно скласти залежність між приростом обсягів виробництва і балансового прибутку. Підвищення ступеня ефективності функціонування підприємства відбувається під впливом процесу мотивації персоналу (Π_{mot}) і кризового гноблення (K_y) – змінної величини з високим рівнем прояву. Підвищення рівня функціонування підприємства в таких умовах обумовлено впровадженням нових форм і систем мотивації, а також випадковими характеристиками економічної кризи (X_{k1} і X_{k2}). Вищевикладене можна виразити таким чином:

$$T = X_{k1}(T, P_{cb}, \Pi_{mot}, K_y), \quad (16)$$

$$P_{cb} = X_{k2}(T, P_{cb}, \Pi_{mot}, K_y) \quad (17)$$

Процес, який мотивує персонал (Π_{mot}) до підвищення ефективності виробництва (E_p), впливає на негативні прояви економічної кризи (K_{ek}). Оскільки дія останнього характеризується величинами X_{k1} і X_{k2} , то рівень мотивації необхідно уточнити в наступному вигляді:

$$\Pi_{mot} = \Pi_{mot}(T, P_{cb}) \quad (18)$$

Мотиваційний процес є постійною величиною, що залежить від рівня інформації, що надходить (I_p) про виконання техніко-економічних показників і показників, що характеризують індивідуальну діяльність фахівців на певний період часу (T). Одночасно показники X_{k1} і X_{k2} в процесі мотивації персоналу не враховуються, що носить негативний характер. З метою ліквідації цього явища доцільно вибирати X_{k2} таким чином, щоб характеристика вторинних маркетингових даних (МД-2) була повнішою, ніж зібраних на першому етапі (МД).

Кількісне і якісне поліпшення накопичених даних про можливості розширення обсягів реалізації продукції в будь-якому випадку позначаються на зростанні ефективності виробництва. У разі прийняття рівня МД-2 за вихідний, посилення діяльності персоналу по реалізації продукції Δ (МД-2) в тій чи іншій мірі позначиться на рівні балансової прибутку і призведе до послідовного зміни (X_{k1}, X_{k2}) $T = 1, 2 \dots n$ рівня ефективності функціонування підприємства.

Отже, детальний аналіз потенційних можливостей підприємства щодо підвищення рівня функціонування повинен складатися з наступних елементів:

- якісної характеристики інформації про можливості збільшення рівня мотивації персоналу - P_{mot} ;
- напрямку діяльності персоналу на підвищення рівня функціонування виробництва - X_{k2} .

Суперечливий характер цього процесу полягає в тому, що, по - перше, досить складно підвищити рівень ефективності виробництва без наявності конкретних даних щодо основних напрямів функціонування підприємства і, по - друге, їх необхідно аналізувати і постійно поліпшувати в сучасних умовах економічної кризи. Така постановка питання дозволить не тільки ретельно вивчити процес підвищення ефективності функціонування підприємства, а й постійно вдосконалювати його будь-який часовий період.

Характеризуючи взаємодію розглянутих компонентів «підвищення ефективності функціонування виробництва» і «мотивація найманого персоналу» необхідно постійно підтримувати зворотний зв'язок між ними. Оскільки

вищезгадані компоненти постійно змінюються (параметри, структура, алгоритми функціонування підприємства і мотивації, а також інші), необхідно забезпечувати оптимальність їх співвідношення, незважаючи на різноманітність і рівень впливу зовнішніх кризових відносин.

Така постановка питання вимагає запровадження принципово нових компонентів в процес підвищення ефективності функціонування підприємством Пфп на основі вдосконалення систем мотивації персоналу. Структурна схема провідних компонентів являє собою послідовність складових частин проблеми, яка характеризує можливість підвищення рівня функціонування переробних підприємств за рахунок фактору «мотивація найманого персоналу». Цей підхід складається з компонентів, які визначають складові частини і відповідні їм показники:

- ступінь ефективності функціонування підприємства (темів зміни обсягів виробництва і реалізації продукції, балансового прибутку, співвідношення між рівнями продуктивності праці працівників і їх мотивації, а також цілого ряду інших);

- трансформації його виробничо-господарських підрозділів до виконання функціональних призначень в умовах економічної кризи.

Необхідність послідовного з'єднання в пропонованому підході провідних і другорядних цілей, визначення та вирішення конкретних проблем на основі відповідних показників дозволяє його використовувати в якості основного мотивуючого фактору з розвитку переробного виробництва. До його переваг належить наступне:

- в якості фундаментальної основи закладено поєднання двох методів комплексно-системного аналізу найважливіших показників і економічного моделювання процесів функціонування промислових підприємств за рахунок посилення мотиваційних процесів;

- відбір, розрахунок, комбінаторика напрямків розвитку підприємства ведеться одночасно всіма відомими науці методами (від часткового до загального і навпаки, по вертикалі і горизонталі, а також іншими).

Процес, який підвищує рівень ефективності функціонування аналізованих підприємств, являє собою систему багатьох функцій (мотивація - одна з них), які можуть бути представлені в різноманітних видах. З них необхідно виділити найбільш суттєві і розмежувати по паралельних рівнях. Поетапне підвищення ефективності вимагає здійснення системних перетворень господарських функцій і координації зусиль господарських керівників з метою отримання оптимальної суми прибутку за рахунок розширення застосовуваних систем мотивації. Цей процес може бути представлений в наступному вигляді:

$$M_{\text{пер}} \rightarrow \text{опт} \rightarrow E_{\text{пр.под}}, \quad (19)$$

$$E_{\text{пр.под}} \rightarrow E_{\text{пред.}}, \quad (20)$$

$$P_{\text{с.б.}} \rightarrow \text{опт} \rightarrow \infty \quad (21)$$

де : $M_{\text{пер}}$ – мотивація найманого персоналу;

опт – оптимальний варіант;

$E_{\text{пр.под}}$ – ефективність функціонування виробничого підрозділу;

$E_{\text{пред.}}$ – ефективність функціонування підприємства;

$P_{\text{с.б.}}$ - ринок збуту продукції;

∞ – нескінченне прагнення підприємства до підвищення рівня свого функціонування.

Значна кількість аналізованих компонентів, період часу дії яких не збігається, а діюча методологія розрахунку не враховується в процесі їх порівняння, призводить до отримання не повний і спірних оцінок.

У зв'язку з цим для підвищення ефективності функціонування підприємства на основі вдосконалення принципів по мотивації персоналу необхідно вважати, що:

- всі основні фонди і оборотні кошти підприємства задіяні в різного ступеня в виробничому процесі і сприяють його нормальному функціонуванню;
- найбільшу ефективність функціонування підприємства забезпечує раціональна організація форм і систем мотивації персоналу;

- різноманітні економічні кризи впливають на специфіку організації виробництва, об'єднуючи виробничі підрозділи для досягнення необхідного рівня протидії зовнішньому впливу.

Промислове підприємство - як економічна система, має характерне властивість. Його суть зводиться до того, що гранична продуктивність як всього підприємства, так і виробничих підрозділів постійно прагне до нуля, як до точки рівноваги. Тоді економічна модель функціонування промислового підприємства в загальному вигляді може бути представлена в наступному вигляді:

$$E_t = t(\Theta_{nt}), \quad (22)$$

де: E_t – економічна модель ефективного функціонування переробного підприємства на t -му часовому відрізку часу;

N - порядковий номер мотиваційної системи.

Різнноманітні мотиваційні системи можна представити у вигляді певного блоку, який складається з основних напрямків (форм і систем мотивації) підвищення ефективності виробництва. В його основі закладено сукупність альтернативних варіантів (A_v) і сукупність різноманітних рівневих результатів (U_p) аналізованих синхронізуються показників. Вони змінюються в часі і характеризуються наявністю причинно-наслідкового зв'язку між A_v і настанням певної U_p . Більш того доцільно провести оцінку їх взаємодії. Зв'язок A_v і U_p є детермінована і очікувана, коли A_v впливає на щільність розміщення ймовірностей щасливого кінця на сукупності U_p . Тоді вибір A_v не в повній мірі гарантує можливість настання позитивного результату (I_p) і завдання прийняття певного рішення, ускладняється розвитком економічної кризи.

В якості вихідних величин можуть бути обрані різноманітні параметри підвищення рівня функціонування фінансово – економічного механізму: рівень оплати персоналу, думка керівника, можливість отримання різноманітних пільг, можливість кар'єрного росту, зростання кваліфікації, моральний клімат в колективі.

Список використаних джерел:

1. Шандова Н. В., Дощенко О. В., Ожго М. В. Теоретичні аспекти забезпечення процесу розвитку підприємств. *Методи та інструменти аналізу і прогнозування ринкової ситуації в забезпеченні стійкості суб'єктів господарювання* / за ред. Н. В. Шандової. Херсон, 2021. С. 178–190.
2. Карлюка Д. О. Сучасні інструменти цифрової економіки. *Методи та інструменти аналізу і прогнозування ринкової ситуації в забезпеченні стійкості суб'єктів господарювання* / за ред. Н. В. Шандової. Херсон, 2021. С. 57 – 71 с.
3. Потьомкін Л.М., Потьомкін М.Л. Удосконалення механізмів по підвищенню фінансово-економічного рівня і мотивації персоналу переробних підприємств: *Current trends in the development of modern scientific thought* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Хайфа, Ізраїль, 27-30 вересня 2022 р. С. 117-126. URL : <https://isg-konf.com/current-trends-in-the-development-of-modern-scientific- thought/>

ПІСЛЯМОВА

Сучасний етап розвитку вітчизняної економіки характеризується поширенням дестабілізуючого впливу глобалізаційних процесів на всі сфери життєдіяльності. Економіка зазнає кардинальних трансформацій, через ескалацію новітніх викликів і загроз в умовах пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення РФ в Україну, що відбивається на стані соціально-економічних систем та суб'єктів ринку. Дослідження загальних закономірностей розвитку соціально-економічних систем та суб'єктів ринку, їх сутності та складових, знайшли відображення у працях багатьох авторів, але для ефективного подолання негативних наслідків економічних криз, формування антикризових заходів у сфері економічної стабілізації, розвитку економіки на основі її модернізації з урахуванням потреб повоєнного часу необхідне наукове підґрунтя, яким можуть стати концептуальні підходи та механізми стимулювання розвитку соціально-економічних систем та суб'єктів ринку запропоновані у монографії.

Наукова новизна монографії полягає у виробленні авторської позиції на обґрунтування ефективних, в умовах подолання негативних наслідків економічних криз, викликів та загроз економічній стабільності, підходів та механізмів стимулювання розвитку соціально-економічних систем та суб'єктів ринку. Достовірність і наукова обґрунтованість результатів дослідження в монографії забезпечується відповідністю методології дослідження поставленій проблемі; застосуванням комплексу авторських методів і інструментів, адекватних предмету й завданням; тривалістю дослідницької роботи й можливістю її повторення; значимістю емпіричних даних.

Результати дослідження, представлені в монографії, мають наукову новизну, зокрема, авторами проаналізовано тенденції трансформації економічних процесів та систем в умовах глобальної нестійкості, досліджено економічний потенціал відновлення конкурентних переваг соціально-економічних систем та суб'єктів ринку, запропоновано концептуальні підходи

до управління розвитком суб'єктів ринку, сформовано механізми стимулювання розвитку соціально-економічних систем та суб'єктів ринку.

Теоретична значимість дослідження полягає у розширенні області існуючих теоретичних підходів до розуміння аспектів економічного потенціалу відновлення конкурентних переваг соціально-економічних систем, формуванні концепції розвитку авіатранспортної галузі та інфраструктури забезпечення, яка може бути покладена в основу галузевих програмних документів, створенні підґрунтя забезпечення розвитку інноваційної діяльності, яке засноване на елементах системного, процесного й функціонального підходів, що дозволяє обирати методологічні інструменти, формувати й технологічно вирішувати функціональні завдання.

Практична значимість дослідження відзначається розробкою прикладних рекомендацій щодо управління розвитком суб'єктів ринку, формуванням механізмів стимулювання розвитку соціально-економічних систем та суб'єктів ринку, оприлюдненням результатів науково-дослідницьких робіт та акумуляцією знань задля поліпшення якості підготовки фахівців економічних спеціальностей.

Дана монографія призначена для широкого кола читачів, що цікавляться підходами та механізмами стимулювання розвитку соціально-економічних систем та суб'єктів ринку.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ КОЛЕКТИВНОЇ МОНОГРАФІЇ

РОЗДІЛ 1. ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ТА СИСТЕМ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТІЙКОСТІ

-
- 1.1. Тенденції та напрямки розвитку суб'єктів підприємницької діяльності в умовах глобальної нестійкості **Олійник Наталія Миколаївна**
кандидат технічних наук, доцент кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки,
Лиженкова Тетяна Русланівна
аспірант кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки,
Олійник Олександр Миколайович
аспірант кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки,
Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький
-
- 1.2. Формування стратегії відновлення Херсонської області в умовах тимчасової окупації окремих територій **Карлюка Дмитро Олександрович**
кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки,
Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький
Глебушкіна Оксана Сергіївна
виконавчий директор Громадської організації «Нова генерація», м. Херсон
-
- 1.3. Методологічні засади дослідження функціонування громадських організацій України **Боровік Любов Володимирівна**
доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки,
Костюнін Денис Константинович
аспірант кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки,
Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький
-
- 1.4. Фіскальні трансформації локального рівня в умовах воєнного стану **Сідельникова Лариса Петрівна**
доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, обліку та оподаткування,
Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький
-

<p>1.5. Сільський зелений туризм як ефективний інструмент ревіталізації сільських територій у післявоєнний період</p>	<p>Бойко Вікторія Олександрівна кандидат економічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу й іноземних мов, Бойко Людмила Олександрівна кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри економіки та фінансів, <i>Херсонський державний аграрно-економічний університет, м. Кропивницький</i></p>
---	--

РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВІДНОВЛЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ ТА СУБ'ЄКТІВ РИНКУ

<p>2.1. Економічний потенціал відновлення конкурентних переваг економічних систем: теоретичні аспекти</p>	<p>Нечипоренко Тетяна Дмитрівна кандидат економічних наук, доцент, <i>Вінницький технічний фаховий коледж, м. Вінниця</i></p>
---	--

<p>2.2. Економічний потенціал суб'єктів господарювання сфери агробізнесу: особливості формування, систематизація показників, методи оцінки</p>	<p>Лисенко Алла Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту та оподаткування, <i>Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький</i></p>
--	--

<p>2.3. Управлінські інструменти відновлення економічного потенціалу суб'єктів ринку</p>	<p>Сисоліна Наталія Петрівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва, <i>Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький</i></p>
--	--

<p>2.4. Автовокзали та пасажирські автостанції як об'єкти дорожнього сервісу у містах</p>	<p>Кірічок Олександр Георгійович кандидат технічних наук, доцент, Марценюк Микола Васильович викладач, <i>Відокремлений структурний підрозділ «Рівненський автотранспортний фаховий коледж Національного університету водного господарства та природокористування», м. Рівне</i></p>
---	--

2.5. Підприємництво як основа стабілізації економіки у повоєнний час **Боровік Любов Володимирівна** доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки,
Осадча Тетяна Юріївна аспірант кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки,
Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький

2.6. Перспективи євроінтеграції та розвитку страхування в Україні **Мельник Тетяна Андріївна** кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький

РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СУБ'ЄКТІВ РИНКУ В СТРУКТУРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Інституційне забезпечення стратегічного розвитку авіатранспортного комплексу України та його допоміжної інфраструктури **Наумов Олександр Борисович** доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств,
Національний авіаційний університет, м. Київ
Наумова Ольга Володимирівна аспірант кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки,
Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький

3.2. Математичне моделювання в економіці: системи керування, керовані об'єкти і структурні схеми систем керування **Червак-Смерічко Олеся Юріївна** кандидат фізико-математичних наук, доцент, кафедри економіки і підприємництва,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород

3.3. Теоретичні аспекти ефективного управління відновленням транспортної інфраструктури аграрного сектору України на засадах сталого розвитку в контексті євроінтеграційних процесів **Федорчук Олександр Михайлович** кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств,
Національний авіаційний університет, м. Київ

3.4. Безпекові аспекти розвитку суб'єктів ринку у **Мешкова-Кравченко Наталія Віталіївна** старший викладач кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки, *Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький*

3.5. Особливості управління кадровою безпекою суб'єктів господарювання в Україні **Тарасюк Алла Василівна** кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки, *Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький*

РОЗДІЛ 4. МЕХАНІЗМИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ ТА СУБ'ЄКТІВ РИНКУ

4.1. Механізм забезпечення розвитку інноваційної діяльності підприємств **Шандова Наталія Вікторівна,** доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки, *Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький*

4.2. Формування організаційно-економічного механізму управління підприємством **Латкіна Світлана Антонівна** старший викладач кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки, *Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький*

4.3. Стимулювання розвитку малого бізнесу: соціальний та фіскальний аспект **Чижова Таміла Володимирівна** кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку та оподаткування, *Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький*

4.4. Розвиток соціально-економічних систем в умовах діджиталізації та глобалізації **Кононенко Леся Віталіївна** кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та фінансів, *Херсонський державний аграрно-економічний університет, м. Кропивницький*

<p>4.5. Розвиток сучасних підходів до підвищення рівня конкурентоспроможності переробних підприємств і матеріальної мотивації персоналу</p>	<p>Потьомкін Леонід Миколайович доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки і міжнародних економічних відносин, <i>Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса,</i> Потьомкін Микола Леонідович аспірант кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки, <i>Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький</i></p>
---	---

НАУКОВЕ ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА МЕХАНІЗМИ
СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ ТА СУБ'ЄКТІВ РИНКУ**

МОНОГРАФІЯ

ISBN 978-617-7941-94-0 (електронне видання)

Підписано до видання 07.04.2023 р.
Формат 60×84/16. Гарнітура Times New Roman.
Ум.друк.арк. 24,47. Обл.-вид. арк. 26,32.
Замовлення №3077.

Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В.С.
Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів
видавничої справи: серія ХС №48 від 14.04.2005 р.
видано Управлінням у справах преси та інформації
73000, Україна, м. Херсон, вул. Соборна, 2
тел. +38(050)-133-10-13; e-mail: printvvs@gmail.com